

Peremhelyzetben III.
Romológiai írások

In Marginal Position III.
Writings from the Field of Romology

Studia Cingarorum 5.

Sorozatszerkesztő / Series editor: BICZÓ Gábor

A sorozatban eddig megjelent

- BOCSI Veronika (szerkesztette/edited by): *Peremhelyzetben. Romológiai írások / In Marginal Position. Writings from the Field Romology*. Debrecen, 2015.
- LÁ CZAY Magdolna (szerkesztette): *Az esélyteremtés missziója. Tanulmányok a roma közösségi kultúra hagyományairól és a tehetséggondozásról*. Debrecen, 2015.
- PÁLFI Sándor (szerkesztette): *Roma gyermekek nevelése és segítése*. Debrecen, 2015.
- BICZÓ Gábor és BÁLINT Péter (szerkesztette/edited by): *Peremhelyzetben II. Romológiai írások / In Marginal Position II. Writings from the Field of Romology*. Debrecen, 2017.

Peremhelyzetben III.

Romológiai írások

In Marginal Position III.

Writings from the Field of Romology

Szerkesztette/Edited by

TÓTH NORBERT

DEBRECEN, 2018

Kiadó / Published by
Didakt Kft., Debrecen

Szerkesztette / Edited by: TÓTH Norbert
Sorozatszerkesztő / Series editor: BICZÓ Gábor

Lektor/publisher's reader: BICZÓ Gábor, KOTICS József,
LAJOS Veronika, MOLNÁR Balázs, SZILÁGYI Barnabás

Idegennyelvi lektor/English language proofreader: TÓTH Norbert

Tördelő szerkesztő/Layout editor: DALLOS Csaba

ISBN 978-615-5212-66-6
ISSN 2416-0970

Nyomdai munkák/Printed by Kapitális Kft., Debrecen

Tartalom/Contents

Előszó/Foreword.....	7
BENEDEK Katalin: <i>Esélyteremtés és vizuális kompetencia</i>	9
JENEI Teréz: <i>Cigánológiai kutatások Oroszországban</i>	27
LEHMANN Miklós: <i>Integráció és világháló</i>	39
MÁTÉ Dezső: <i>Generációs változások a Roma diplomások életútjában, a társadalmi reziliencia hatása</i>	49
MEZŐ Ferenc: <i>Alulteljesítő tehetséges roma tanulók azonosításának és ellátásának pszichológiai, pszichopedagógiai aspektusai</i>	71
NAGY Pál: <i>A cigányosztályok indításának politikai és pedagógiai dilemmái az 1950-es években</i>	83
OLÁH Dezső: <i>Cigányok a római katolikus egyház és a kiségyházak célkeresztjében</i>	107
ORSÓS Anna: <i>Romológia a felsőoktatásban</i>	125
Anikó VIDA: <i>Benefit recipients or citizens? Changes in the notion of unemployment in Hungarian parliamentary debates in two decades: 1991–2011</i>	139
Andras L. PAP: <i>Conceptual paradigms and policy discourses on the Roma in Hungary—and beyond</i>	149

... 5

Draženko TOMIĆ—Vladimir LEGAC: <i>Dealing with the Roma Issue in the Magazine Krščanska obitelj (Christian Family) (Mostar, 1900–1920 and 1938–1944)</i>	181
Edina Berta HÉDERNÉ: <i>Who is served by child welfare services? Power as an agent in the changes in the content of personal help</i>	193
Eugenia I. IVANOVA–Velcho KRUSTEV: <i>The tinkering—the handicraft, that integrate gypsies toward neighboring in Bulgaria</i>	209
Mihály FÓNAI–Lajos HÜSE–Erzsébet BALOGH–Andrea TOLDI: <i>School integration, inclusion and exclusion: experiences of empirical researches</i>	221
María José ANDRADE: <i>The weight of history on the Roma situation in Europe: the case of the Spanish Gitanos and their legal status</i>	241
Zsuzsa BÁLINT: <i>“Folktales with interspersed songs” – comparative analysis of the Singing Bone tale type in some Spanish and Hungarian Gypsy variants</i>	265

Sorozati előszó

A Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Karán bő másfél évtizede folynak romológiai, a kisebbségi cigány közösségek kultúráját, társadalmi viszonyait és együttélési kapcsolatrendszerét elemző kutatások. Az intézményben létrehozott Lippai Balázs Roma Szakkollégium keretei között a témát tanulmányozó vizsgálatok újabb lendületet kaptak.

A *Studia Cingarorum* könyvsorozat célja, hogy a romológiai kutatások eredményeit, és különös tekintettel a tapasztalatok gyakorlati társadalomtudományi alkalmazásának lehetőségére a szélesebb közönség számára is hozzáférhetővé tegye. A sorozatban megjelenő kötetek egyszerre kínálnak esélyt a szakemberek számára, hogy munkájukat bemutassák és a tudományos kutató és elemző tevékenység konkrét társadalmi jelentőséget az integráció, illetve a társadalmi felzárkózás összefüggésében értelmezzék.

A kötetet minden bizonnyal nem csak a Debreceni Egyetem és a Karon folyó képzések (cigány-roma nemzetiségi óvodapedagógus, szociálpedagógus) szakirodalmi kínálatát bővítik, hanem más, többek között a határon túli magyar tannyelvű felsőoktatási intézmények társadalomtudományi szakjain is érdeklődésre tarthatnak számot. A részben kétnyelvű (magyar és angol) sorozat nem titkolt célja, hogy a magyarországi és a határon túli magyar többségi környezetben élő cigány-roma kisebbségi közösségek társadalmi integrációjának ügyét, valamint az ezzel kapcsolatos hazai kutatásokat, esettanulmányokat – lévén a téma az Európai Unió kiemelt társadalompolitikai célterülete – a nemzetközi közvélemény számára is láthatóvá tegye.

Sorozatszerkesztő

Előszó

A Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Karán több mint egy évtizede folynak romológiai kutatások. Ezen tudományos munka sikeressége és kiteljesedéseként 2017. március 24-25. között a Kar nemzetközi konferenciát szervezett KIHÍVÁS ÉS/VAGY ESÉLY – A ROMÁK INTEGRÁCIÓJA EURÓPÁBAN címmel. Jelen kötet a konferencián elhangzott előadásokból nyújt ízelítőt.

A kötet megjelenésekor, a Kar már akkreditált Romológia BA szakkal rendelkezik.

Szerkesztő

Foreword

At the University of Debrecen Faculty of Education for Children and Special Educational Needs there have been different kinds of researches concerning roma communities. As a result of this successful academic achievement, the Faculty organized an international conference titled CHALLENGE AND/OR CHANCE – THE INTEGRATION OF ROMANI (GYPSY) PEOPLE IN EUROPE. The volume consists of lectures that were delivered at the conference on 24-25 March 2017.

Editor

BENEDEK KATALIN

Esélyteremtés és vizuális kompetencia¹

Kelet-Magyarországon, Berettyóújfaluban és a környező kisközségekben létesített telephelyein, az ország 33 leghátrányosabb helyzetű kistérségeinek egyikében 2000 óta működik az Igazgyöngy Alapfokú Művészetoktatási Intézmény alapítványi fenntartásban. Az összesen 23 településről járó 650 körüli, 6–22 éves korú tanuló számára, akiknek csaknem 70 %-a hátrányos helyzetű, s ezen belül közel 300 halmozottan hátrányos helyzetű, mélyszegénységben élő, zömében cigány gyerekek számára biztosít alkotási lehetőséget képző-, iparművészeti, valamint táncművészeti szekcióban. Személyiségfejlődésüket és hátrányaik leküzdésének segítését rendkívül eredményes művészeti neveléssel biztosítják. Igazi alkotó műhelyfoglalkozásaikon kiemelt szempontként szerepel a vizuális önkifejezés képességének kibontakoztatása, az egyéniség és az identitás egyidejű felvállaltatásával. Ebbe a vonulatba illeszkedett a 2012-ben a Néprajzi Múzeumban rendezett kiállításuk is, a „Szegénység és a társadalmi kirekesztés elleni küzdelem” európai uniós évében benyújtott sikeres pályázatuk összeállításával: „A mi meséink. Képek a nyomor széléről” címen.² A tanárok a berettyóújfalusi kistérség mélyszegénységben élő cigány/magyar gyerekeivel Görög-Karády Veronika *Erdős Lajos mesei világa és meséi* címen 2009-ben a L'Harmattan-Nyitott Könyv kiadásában megjelentetett tyukodi Erdős Lajos meséit dolgozták fel.³ Tyukodon 1955–56, 1961-ben Andrásfalvy Bertalan, Kovács Ágnes majd 1984-től Görög Veronika néptánc és népmesekutatóknak egy gazdag mese- és táncéletű szatmári cigány/magyar faluszéli közösségben, 140 körüli narratívát sikerült utóbb felgyűjtenie. Ebből a gyűjteményből származik Erdős La-

- 1 A verbális és vizuális kompetencia vizsgálatával foglalkozó tanulmányom verbalításra vonatkozó része a terjedelmi korlátok miatt A cigány /roma kultúra története és helyzete a 21. sz.i Magyarországon c. tanulmánykötetben jelenik meg 2018-ban.
- 2 Itt köszönöm meg SZUHAY Péter főmuzeológus segítségét, aki lehetővé tette, hogy kutathassak a kiállítás digitalizált anyagában.
- 3 GÖRÖG-KARÁDY Veronika: *Erdős Lajos mesei világa és meséi*. L'Harmattan, Budapest, 2009.

jos cigány mesemondó 1956–1985 között gyűjtött 20 meséje melyeket Görög Veronika bő tanulmányban, kommentárokkal, összehasonlító mesejegyzetekkel kísérve helyezett el a hazai cigány narratív hagyomány térképén. Az Igazgyöngy Alapítvány mentoráltjai közül 27 lány és 12 fiú egyéni és kooperatív módon készített 33 festményével csak egy blokkját képezte az alapítvány teljes tevékenységét bemutató sok száz darabra terjedő alkotásainak jól dokumentálva a fentebb bemutatott célkitűzéseik megvalósulását. Hely hiányában itt most ebből (20 mese 33 illusztrációjából) egyetlen mese 4 csodálatos képén keresztül mutatom be a verbális és a vizuális esélyteremtés összekapcsolásának lehetőségeit és szükségességét.

„A 2010-ben futó program érdekessége és újszerűsége az volt, hogy a rajzok a gyerekek lakókörnyezetében készültek, és a tervezésbe, festésbe a szülők is beleszólhattak, javaslatot tehettek. A munka közben a mentortanárok fotókat készítettek az alkotás menetéről. Az elkészült alkotások a készítőik vallomásával, hogy mit jelentett számukra a történet – 33 festmény (akril, vászon, átlagosan 60×80cm-es méretben) keretezve, a fotódokumentációval együtt – képezték a kiállítás alapját. Az első, bemutatkozó kiállítás a FUGA-ban volt, a Szegénység Elleni Küzdelem Világnapjához, október 17-hez kötődően. Ezt az anyagot előbb a kistérségben, majd azon kívül is, az alapítvány többfelé is bemutatta, előbb az ország több pontján, majd Brüsszelben és Strasbourgban is. A kiállítással az alapítvány célja a mélyszegénységben élő cigány gyerekek tehetségének megmutatásán keresztül a társadalmi előítéletek csökkentése volt. A csodálatos képek és a gyerekek lakókörnyezete között áthidalhatatlannak tűnő távolság feszül. A képek elkészítése során fejlődött az alkotók identitástudata, és a gyerekek tehetsége, mint érték visszahatott a közösségre. Az alapítvány, hogy 2011 második félévétől nem kapta meg a hátrányos helyzetűekre irányuló kiegészítő állami támogatását, kénytelen volt a gyerekek alkotásait árverésre bocsátani, így remélve, hogy egy ideig még biztosíthatja működését.”⁴

Azóta egy sajátos modellfejlesztésüket is megvalósították a mélyszegénységben élő gyerekek integrációja érdekében, mely kiterjed az oktatás-, család gondozás, és közösségfejlesztés, intézményi együttműködés hármasságára s ebbeli eredményeik miatt egyre többen kapcsolódnak hozzájuk alkalmazva és közreműködve az esélyteremtő modell adaptálhatóságában.

Erdős Lajos: Mirkó⁵. Egy királynak három gyönyörű szép fia szüntelen egy rózsadombon kártyázik. **Király három szeme** sír fiai haszontalanságán, semmi vitézségén, ka-

4 Ritók Nóra: A mi meséink. Képek a nyomor széléről. Az Igazgyöngy Alapítvány projektje

5 ERDŐS Lajos: „Mirkó.” In. GÖRÖG-KARÁDY Veronika: *Erdős Lajos mesei világa és meséi*. L'Harmattan, Budapest, 2009. 12. 141–146. Mirkó; MNK 463A** +ATU 301; Gö-

cag, mert a fiúknak már nősülnie lehetne, örül. A fiúk érdeklődésére az öreg király **buzogányát** vágja a tudakozódó fiaihoz. Legkisebb bátorságát azonban megbecsülve neki elmondja mi a bánata. Hogy ezt a szomorúságot megszüntessék, a fiúk közül útra kela legidősebb, de vitézség tanulás helyett falusi csárdában ragad, eladósodik. Éppúgy jár a középső is, majd a legkisebb ugyanabban a csárdában ruháját feketekávába nyomja, hogy ne igya le magát, mint két bátyja. Elválnak, külön utakon vitézke-
dést tanulni indulnak.

Erdős Lajos Mirkó című meseváltozatának érdekessége, hogy már 1955–56-ban is rögzítették ennek a szövegnek a mesemondó közösség két másik tagjának, Szuro-
mi Péterné által mesélt egy szorosabb és egy távolabbi forrását⁶/párhuzamát⁶, va-
lamint Fábián Árpád 1956-ban mondott egészen más típusbeli Hajnal Pista című
meséjét, mely szintén tartalmazza a sereget szövő vénasszony Mirkóból ismert mo-
tívumát.⁷ Mindez azt jelzi, hogy a falu szöveghagyományja különböző forrásokra
vezethető vissza, hiszen a legkorábban rögzített cím nélküli változat jobban emlé-
keztet az írott Kriza Jánostól közölt szövegre, amiben nincs szó a király apa három
szeműségéről. Az 1956-os A háromszemű király című változat Fekete Jóskának ne-
vezi Erdős Lajos által Kókirálynak hívott szereplőjét, Király Kis Miklósnak az Erdős
szöveg Mirkó nevű hős vitézét, s egyik sem tartalmazza az Erdős 1984-es változa-
tában megfogalmazott Hálás halott epizódot, az eleddig társtalan táltos ló szerepű
puli okos tanácsadójaival.⁸ **A síró-nevető szemű király** mesekezdet, (MNK 463**)

rög V. NIK tyukodi gyűjtése 1984 aug. 24-én; Ms 3.184–190.p (továbbiakban EL)

- 6 SZUROMI Péterné (54): „Cím nélkül.” MNK 463A**+MNK *302A*+AaTh 463A*. In. *Tyukodi mesék.* (szerk. Andrásfalvy Bertalan) EA 7118. 121. Tyukod, Szatmár vm. (M) 1955. 4. 49–60.; Uő: „A háromszemű király.” MNK 463**+AaTh 531+AaTh 302A*+AaTh 463A* In. ANDRÁSFALVY Bertalan – KOVÁCS Ágnes (gyűjt.) EA 7120 28. 165–172.
- 7 FÁBIÁN Árpád (40): „Hajnal Pista.” MNK 650D*+AaTh 301+AaTh 463A*. In. Andrásfal-
vy Bertalan – Kovács Ágnes (gyűjt.) EA 8728 1956.67. 403–415.
- 8 A hálás halott mesetípussal részletesebben több tanulmány foglalkozik: BENEDEK:
2004, 95–100. „Egy példás Királyfirul való História.”; Hermann 2012, 2006²=2012 109–
117. „A szóbeliség és az írásbeliség határán. Szilcz István kéziratos mesegyűjteménye”
címváltozata: „Egy tanulságos példa. Szilcz István kéziratos mesegyűjteménye” tanul-
mányához. A kérdést tárgyalja egy sajtó alatt lévő másik bővebb tanulmányom is: Ruha
teszi-e az embert a mesében? A mese összefüggésbe hozható a nagy régiségű a Biblia ko-
ráig visszaérő Tóbiás történettel s annak az európai középkortól gyakori ikonográfiai
megfogalmazásaival is, amelyekből ritkán hiányzik a kutya Tóbiás és Rafael arkangyal
mellől, ami a túlvilágra utazókat vezeti át az odavezető keskeny hídon. vö. Hermann
2012 76–87. A Tóbit könyve és a varázsmese. Itt: 86. Uő foglalkozik a Tóbiás történet
példázatként feltételezhető házassággal, gyógyítással kapcsolatos liturgikus szerepével.

több típus bevezetője is lehet, mely szerint a király egyik szeme sír, másik pedig nevet. A kutatás megállapította, hogy a nemzetközi változatok esetén gyakoribb, hogy ezt a mesekezdetet Az élet vize típus követi, és a Mirkó típus második, Kriza féle redakciója alapján azt valószínűsítette, hogy a bevezetés később tapadhatott Mirkó királyfi típusához.⁹ A mesekezdet a következő típusokban fordul elő leggyakrabban (1): A király egyik szeme azért sír, mert kétségbe ejti, hogy fiai uralkodásra alkalmatlanok, másik szeme pedig azért nevet, mert reménykedik, hogy ifjúkori legénypajtása ígérteit teljesítve egyszer megjelenik, és együtt tölthetik idős korukat. Ezt követheti a Mirkó királyfi című hősmese (ATU301), aminek azonban a kronológiailag legkorábbi redakcióját, a Gaal Görgy által gyűjtött „Zöldike” című mesét, és származékait, párhuzamainak sorozatát¹⁰ nem ez a kezdet vezeti be. (2) A síró-nevető szemű király a kezdete annak a típusnak, melyben a király szemének különös magatartását fiainak csak a legkisebb fia sikeres bátorságpróbája után magyarázza meg. Sírásának oka: csodás madarának vagy egyéb kincsének elrablása, ami a *Madár, ló, leány* típus (ATU 550) témája. (3) Így kezdődik *Az élet vize* típus (ATU 551) is, melyben a király a betegségére való orvosságot fiai előtt csak a legkisebb fia sikeres bátorságpróbája után nevezi meg. Így kezdődik e típus ismert legkorábbi magyar változata (1789) a Sárospataki kéziratos népmeseegyűjtemény 8. meséje. ”Egy Öreg Királyról és a Tündörök Királynéjáról”¹¹ valamit a közel egyko-

---

Deuterokanonikus azaz sugalmazott könyvként tartják számon a katolikus és görög katolikus egyházak kánonjában a Tóbiás témát és szélesesen elterjedt használata az európai festészetben (Tóbiás és kutyája az arkangyallal útra kelnek Rembrand és mások megfogalmazásában). Barokk propagandaeszközként a kor katolikus, protestáns iskolai színjátékaiban előbb latin, később nemzeti nyelvű drámai feldolgozásokban (Csíksomlyói ferences 1743, Késmárki jezsuita, 1723 MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert: *A csíksomlyói misztériumdramák forrásai és ferences lelkiségtörténeti háttere*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba, 2006. 70–71.), megtalálható a 16. századi wittenbergi magyar peregrinusok neolatin búcsúztató verses adaptációiban MÓRÉ Tünde: *Ars peregrinandi A 16. századi wittenbergi magyar peregrinusok neolatin búcsúztatóverseinek vizsgálata hazai és nemzetközi kontextusban*. Debreceni Egyetem BTK, Debrecen, 2015.; prédikációs exemplumként az 1580-ból fennmaradt magyarázatként az Istennek tetsző házasságot Tóbiás történetével propagáló prédikációs betétdarabként; a 19. században Gömörben farsangi télűző népszokásban Hermann i.m. 99. is felhasználják.

9 MNK 2. 238–239.

10 „Zöldike” In. *Gaal György Magyar népmeseegyűjtemény*. (Kiad. Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc) Pest : Pfeifer, Emich, 1860, III. 31. 52–65.

11 *Három vándorló Királyfirul való História. A sárospataki kéziratos népmeseegyűjtemény (1789)* (szerk. Fazekas Zsuzsa,) Utószó, jegyzetek: Benedek Katalin itt. 65–72, 102–103.

rú Gaal mese, melynek kézírata 1812–22-ből való, nyomtatásban: „A Vénus mada-
ra”¹² címmel jelent meg. (4) Ez a mesekezdet szórványosan is előfordul A segítő ló
ATU 531, *Az égitestszabadító* és különféle egyéb típusok előtt is, mint pl. szintén
Gaal Gy. 1819-es gyűjteményében párhuzam nélkül az Égitestszórók MNK 552A*
típust megelőzően „A szalmakirály” c. mesében¹³. A *Magyar Népmese Katalógu-
sa* síró-nevető szemű királynak 30-nál több változatát, míg Mirkó királyfi típusnak
50-nél több variánsát tartja számon. Jelen cigány változatunk és párhuzamai a *Ci-
gány mesemondók repertóriumának bibliográfiája* szerint tíz-tíznel több változattal
gazdagítják ismereteinket minden előbb felsorolt és további más típusok bevezeté-
seként, tehát elmondható, hogy igen népszerű a cigány és a magyar meseanyagban
egyaránt. Ritkán szerepel viszont a háromszemű király meselem, akinek harma-
dik szeméhez bizonytalan funkció kapcsolódik (örül/ alszik, mert a király megöre-
gedett), de épp a tyukodi meseanyagban magyar és cigány mesélőtől egyaránt meg
van örökítve. A háromszeműség legismertebb előfordulása Grimm „Egyszemű, két-
szemű, háromszemű” c. meséjében gonoszság és irigység jelzésére szolgál éppúgy a
hős életét veszélyeztető szerepkört jelölve, mint a síró-nevető király esetében is. Ősz
János „Neznám” változatában viszont Négyszemű király szerepel, kinek ereje 12 ló-
darázsban van, Neznám 11-et széttapos, a 12-et addig hagyja meg, míg ellenfele el
nem árulja, hová dugta el az égitesteket, majd azzal is végez.¹⁴

Mirkó királyfi¹⁵: *hősmese*, melyben a síró-nevető szemű király megállapítja, hogy
két idősebb fia gyenge és teljességgel alkalmatlan, hogy birodalmát örökölje, de leg-
kisebb fia, Mirkó királyfi bátor, nem ijed meg az árnyékától. Jó fiú, engedelmes egy

12 GAAL György: *Gaal György Magyar Népmese-gyűjteménye*. Kazinczy Gábor és Toldy Fe-
renc, Pest, 1860. III. köt. XXVI. 1–15.

13 GAAL György: *Gaal György Magyar Népmese-gyűjteménye*. Kazinczy Gábor és Toldy Fe-
renc, Pest, 1857. II. köt. XXI. 188–211.

14 MNK 2. Erdős meséjének két olyan rendkívül ritka eleme a kutya és a háromszeműség,
ami még vizsgálendő távoli kapcsolatot képezhet egy/ több ismeretlen, (?ponyvára) át-
dolgozó munkájával: a Biblia Tóbiás könyvének mesés adaptációja készítőjével. Ott a
történet szerint Tóbiás és kutyája kel útra Rafael arkangyallal, de a mesei földhöz csa-
pott puli mesei táltos lóvá és segítő társsá válása a bibliai könyvben a mindent elrende-
ző Rafael arkangyal szerepe, aki ugyan alakváltó, mint természetfeletti isteni küldött, de
nem táltos ló, hanem emberi alakra átváltozott útítársként oldja meg a felmerült prob-
lémákat. Róla egyébként az is ismeretes, hogy azoknak, akik belső spirituális utazáson
vesznek részt, s akiknek lelki útmutatójuk Rafael, hogy rátaláljanak problémáik belső
megoldására, ő az, aki számukra harmadik szemüket nyitja fel.

15 ATU 301 korábban AT 463A*; BN 320*

határig, de vitézi kalandra készülve elszánt, erős elhatározású, aki nem hagyja lebeszélni magát sem apjától, sem más kételkedőtől, akivel útja során találkozik. A céljához közelebb vivő jó tanácsokat illedelmesen megköszöni és mindent megfogad, amit *táltosa* tőle kíván: parázzsal készíti fel az útnak indulásra, apja egykori nyergével nyergeli fel, kantárjával kantározza, fegyvereivel (rozsdássá vált kardjával) fegyverzi fel magát, és lovának engedelmessé, csak a városból kivezetése után, a városon kívül ül fel rá. Mirkó királyfi meséje egyike azoknak a meséknek, amelyek meglehetősen egységes képet mutatnak első feljegyzésük óta, a 19. sz. kezdetétől fogva az egész magyar nyelvterületen.¹⁶ Bár a szöveg az európai népmese sok ismert, hagyományos eleméből építkezik, mint a síró-nevető szemű király, vagy a *táltosló*, *mágikus tárgyak* előfordulása, a történet maga mégis egyedi lefolyású. Erdősnél azonban az itt következő hálás halott típust nem a Mirkóban tárgyalt első hősi kaland: a túlvilági selyemréten apja legénykori vitéz pajtásának birodalmát állandóan támadó, seregeket szövő vén boszorkánnyal szembeni győzelemhez segítése és apjához hazakísérése követi.

EL. Legkisebb fiú útjában látja, hogy a falu minden kapujában nagy bottal állnak az emberek, megtudja, hogy egy meghalt suszteren, aki mindenkinek tartozott, akar mindenki elégtételt venni. A kiskirályfi a községházán mindenki adósságát megfizeti, s mikor megy ki a faluból látja, hogy követi egy **puli**. Megtudja tőle, hogy ő volt a suszter, akit az ütésektől megváltott, jót tett vele, ezért hű szolgája akar lenni, amíg csak bírja.

A hálás halott (ATU 505) A világszerte elterjedt téma szerint a hős útjában egy ismeretlen kiterített halott ütlegetését szakítja meg azzal, hogy kifizeti a halott falubelijeinek hagyott tartozását. Amint tovább indul, csatlakozik hozzá könyörületes tetteért a magát szolgájának ajánló hálás halott. Ennek segítségével egy elkárhozott boszorkánymesterrel, vagy gonosz démonnal kapcsolatot tartó királykisasszonyt szabadít meg. A legkorábbi ismert magyar párhuzam a Sárospataki gyűjteményben szerepel, melynek lejegyzési helye, ideje: Vasmegyer, Szabolcs m. 1789 (?) Egy királyfi naponta vadászni jár, télen lelő egy veresbegyet, amely megfesti vérével a havat. Útra kel, ilyen feleséget keresni. Templomban kiterített halottra talál, akinek mindenki arcába vág, leverni rajta a meg nem fizetett adósságát. A királyfi kifizeti az adósságot és eltemeteti a halottat. Mikor tovább indul, a halott hozzá szegődik inasul keresményük feléért.¹⁷ Ehhez korban legközelebbi változat Csokonai *Tempefői*

16 DÉGH, Linda (szerk.): *Folktales of Hungary*. The University of Chicago Press, Chicago, 1965. 310–312.

17 Sárospataki kéziratos népmesegyűjtemény 2004. 47–53., 95–100.

című színdarabjában elhangzó betét, mely hamisítatlan népmese Szuszmir cigány kályhafűtő elmondásában 1793-ból.¹⁸ Egyes részleteket tekintve igen közeli változat az 1812–1822 között bécsi közkatonák közt gyűjtő Gaal György is,¹⁹ A színváltó királyné c. meséje, melyben a temetőből királyfi mellé szegődött adósságától megváltott halott szerepel. Ez Benedek Elek Magyar mese és mondavilága feldolgozásában több huszadik századi változatot befolyásolt.²⁰ A téma irodalmi vonatkozásait többen tárgyalták.²¹ Ebben arról van szó, hogy az egykor gazdag, istenfélő vén Tobit házába betoppan Ráfáel arkangyal teherhordó képében, majd fia Tóbiás kíséretével szegődik, akit apja elküld egy távoli ismerőshöz, hogy hajtsa be elfelejtett követelését, a nála letétbe helyezett pénzét. Útra kelnek Tóbiás kutyájával együtt Rafael tanácsára a fiú fog egy halat a Tigris folyóban, ennek elteszik a máját, a szívét és az epéjét. Ekbatanában a májjal és a szívvel megszabadítanak egy fiatal rokon lányt a gonosz szellemtől, amely a lány összes korábbi kérőjét megölte. A fiú meg is házasodik, elveszi az ördögötől megszabadított zsidó lányt, Sárát. Mikor hazatér, meggyógyítja apja Tobit vakságát a halepe segítségével.²²

18 CSOKONAI V. M.: 1793. In: *Összes művei* Franklin kiadó, Budapest., 1274–1281.

19 GAAL György: „A színváltó királyné.” In: *Gaal György Magyar népmesegyűjteménye*. Emich Gusztáv, Pest, 1860. 3.127–132. AaTh 507A+MI D832.

20 BENEDEK Elek: „A színében változó királyné.” In: *Magyar mese és mondavilág*. Ezer év meseköltése. Meséli Benedek Elek. Athenaeum, Budapest, 1894. 96. 3. 482–483. p. sz.; MNK 2: 266–272.; 290–294.

21 A hálás halott mesével kapcsolatos szakirodalom összehasonlító világirodalmi vonatkozásait Trostler József vizsgálta fölközleményében. Ehhez lásd GEROULD, Gordon Hall: *The Grateful Dead*. London, 1908. Az ezt követő irodalomhoz ld. Röhrich, Lutz összefoglalását Dankbarer Toter (AaTh 505–508) *EM* 3. 306–322. A mesének az ószövetségi apokrif könyvhöz, a Tóbiás könyvéhez való viszonyát vizsgálta LILJEBLAD, Sven: *Die Tobiasgeschichte und anderen Märchen mit toten Helfern*. Lund, 1927. DÉGH L.: „Adalékok a hálás halott epizód meséi és mondai formálódásához” címen közölt újabb megfontolásokat. In: *Ethnographia*. 1957. LXVIII. 307–318.

22 A téma további feldolgozása 1873-ban ponyván jelent meg: *János utitársa vagy: Az elvarázsolt királykisasszony* Igen szép tündéres történet öregek és fiatalok számára. 5 képpel. Pest (OSzK 16/24 Bucsánszky nyomtatásában, mely szintén több további változatot befolyásolt. Ezek a variánsok származékai Andersen H. N. (1805–1875) *Az utitárs* című irodalmi megfogalmazású meséjének. Andersen meséjét Holbek, Bengt.: „Andersen, H. Chr.” vizsgálta In: *Enzyklopädie des Märchens*, 1975.490–493. Mindennek feldolgozását, összefüggéseit értelmezését végezte el legújabbban HERMANN Zoltán: *Varázs/szer/tár Varázmesei kánonok a régiségben és a romantikában*. L'Harmattan, Budapest, 2012.; Csokonai érdeklődését a diákfolklor és a közköltészet iránt a Tempefői c. színműbe fog-

lalt hálás halott mese kapcsán gazdag irodalomtörténeti, közköltészet-szempon-
tú kutatás is vizsgálta, bővebben ld. sajtó alatti tanulmányomban: Ruha teszi-e az embert a
mesében? Mindezen feldolgozásokban nem szerepelt a folklorisztikának az az antropo-
logikus meglátása, hogy ez a betét epizód nagyon közeli képét mutatja a napjainkban
már többnyire csak az oláh cigány mesélés során leírt előadói és hallgatóság részéről
történő interakciók első rögzítésének is. A korábban magyar mesélőktől is ismert gya-
korlat lényege – a recens cigány szóbeliség alkotásainak leírásából ismertén – fontos sa-
játossága az előadó szoros kapcsolata hallgatóságával. Az előadó mindig szól valakihez,
mesében, dalban gyakori jelenség a „címzett” közvetlen megszólítása. A hallgatók közbe-
szólhatnak, rákérdezhetnek egy-egy eseményre, kommentálják azt vagy utalnak egy-egy
konkrét esetre. GRABÓCZ G. – KOVALCSIK K., 1988,i.m.; KOVALCSIK: „Szlovákiai
oláhcigány népdalok. Vlach Gypsy Folk Songs in Slovakia.” In. *Európai cigány népzene
I. köt. Gypsy Folk Music of Europe I.* Zenetudományi Intézet, Budapest, 1985. szerint
körökben alapvetően együttműködésen alapuló – interaktív jelleg – tevékenység való-
sul meg. Másrészt fontos jellegzetesség az epikus és lírai műfajokat egyaránt jellemző
párbeszédes versengő sajátság. Az oláhcigány mese olyan intim, családi-közösségi mű-
faj, amely szoros kapcsolatot kíván meg a hallgatósággal. Nem egyszemélyes produkció,
hanem mindenki részt vesz az előadásban, aki hallgatja. A mesemondó és közönsége
állandó párbeszédet folytat egymással a mese „igazságáról”, amelyben sokszor a leg-
apróbb részletekig tisztázzák, hogy az adott mesében milyen momentumok szerepel-
nek, illetve a mesei és a hétköznapi „igazság” (a fikció és a realitás) milyen viszonyban
áll egymással. A hallgató közönséget szintén szigorú viselkedési szabályok kötelezik az
aktív részvételre. Kontroll szerepben az ő kötelességük a folytonos reagálás, közbeszólá-
sok, biztatások, esetenként a kétkedés, hitetlenkedés kifejezése, kiteljesítve ilyenformán
a közös rítus szórakoztató, oktató funkcióit. Emögött az az elképzelés van, hogy beszél-
ni egyenlő a tisztelet megadásával, hallgatni viszont a gyengesség jele. Mindezek egy-
általán nem ismertek már a magyarul mesélő cigányok meséi, mesemondása kapcsán
sem. (KOVALCSIK, i.m.; STEWART, M. S.: *Daltestvérek. Az oláhcigány identitás és kö-
zösség továbbélése a szocialista Magyarországon.* T-Twins Kiadó, MTA Szociológiai In-
tézet, Max Weber Alapítvány, Budapest, 1994.; BENEDEK, 2013: 104–107.) Bari Károly
még további pontosításokat tesz: az „időtöltő együttlétek alkalmával a cigány közösség
kártyázó, együtt éneklő, viccelődő szórakozó társasági élete során a mondat közbeni,
magánhangzók összecsengésén alapuló ritmusok és beugratások szövegeinek, valamint
a tudáspróbáknak és a szexuális tartalmú találós kérdéseknek volt kiemelkedő szerepe
szóhangyományok szórakoztató tovább örökítésében. „A beszélgetések során ilyenkor el-
hangzanak – a mondókáktól és játékokhoz használt szövegektől az alattókgig és a ráolva-
sásokig az ugrató tréfás párbeszédre legalkalmasabb rövid műfajok.” BARI Károly: „A
cigányokról.” In. *Ethnographia.* 2009/1. sz. 1–62. itt 30. Mindezek a Tempefői grófi kör-
nyezetébe helyezve is sűrített összetevői a cigány kályhafűtő, Szuszmír mesélésének is.

EL: Felmennek a fekete felhőbe, elmennek a **Kőkirály** kapujához s **ott kővé is válnak**, de a Kőkirályban felmerül, hogy merhettek odamenni, ezért, vesszővel megvágja és **megeleveníti újra őket**. Egy feltétellel hagyja meg Mirkó életét, ha egy bizonyos **hercegkisasszonyt elvisz neki feleségül**. Ő annyira bele van bolondulva, hogy állandóan fáj tőle a feje, de a feladat nehéz, mert ott állandóan szakad a kénkőves eső, s azzal mos el mindenkit.

Mirkó útra kel azonnal és a következő menetben sikeresen megvív Kutyafejűvel is. Kutyafejű szerepe a Kynocephal görög óriást idézi. A **kutyafejű király/vitéz**: (Mot. B 25.1.) mesei ellenfél, több típusban is előfordul. Az egyik az ATU 301 keretében: *Mirkó királyfi* igazi ellenfele, az emberi világtól északra lakik és olyan vitéz, mint ő, nincs több a nap alatt lánya véleménye szerint. Királyi kastélya hatemeletes gyémánt kastély s olyan fényes, hogy a napra lehet nézni, de arra nem. Lánya gyönyörű királyi kisasszony, égő fekete szemmel, páratlan az egész földkerekségen. Mirkó óvatlan meggondolatlanságból nem számolva a veszéllyel, égő szeme sugárától lovastul kőbálvánnyá változik. Királykisasszony lesiet hozzájuk és aranyveszejével levergeti róluk a követ, hogy feléledjenek. A lány véleménye, hogy ember egy sincs a föld kerekéségén, akivel apja, a kutyafejű el ne tudna bánni, de azt taná-

---

Itt említhető a korai időszakból Székelyföldről három ismertté vált cigány mesemondó is: Hindszi suszter, aki az 1810-es években Fiátfalváról járt a közeli székelykeresztúri kollegisták lábbelijeit karban tartani, s miközben dolgozott mesékkel szórakoztatta is a diákokat. Egy későbbi visszaemlékezés felelevenítette hazugság meséjét és lánycsúfoló tréfás meséjét, amit idéz FARAGÓ József: „Egy fiátfalvi mesemondó az 1810-es években.” In: *Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században*. (szerk. Barna Gábor – Bódi Zsuzsanna), Mikszáth, Salgótarján, 1993, 125–131. (Cigány néprajzi tanulmányok 1.); DOMOKOS Mariann: „Mesemondók és mesegyűjtők a 19. században. Marosi Gergely és mesélői.” In: *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklórról*. (szerk. Gulyás Judit), ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest, 2008. 242–278. itt: 249.; uő.: *Mese és filológia. Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2015. 82. ugyancsak híres hivatásos mesélő volt Székelyföldön Puczok Geczi 1859–62 közt, két ismert legenda és novella meséjével, és három csak utalásból neki tulajdonított mesével., uő.uo. 2015 86–105; s egy Rupa nevezetű cigány mesélő, akiről nevén és mesemondó foglalkozásán kívül több emlék nem maradt fenn ugyaninnen; ugyancsak értékes korai adalék Fialowski L. egyetemi tanár által a Bécsben állomásozó regimentben 1869-ben talált Sipos János és más horvát-magyar nemzetiségű öt cigány nyelvű cigány mesét mondó mesejegyzése (BENEDEK et al.: *MNK 10/I MTA Néprajzi Kutatóintézet*, Budapest, 2001. 68.; GÖRÖG-KARÁDY Veronika: *Éva gyermekei és az egyenlőtlenség eredete. Mesék, teremtéstörténetek, etnopszichológiai elemzések (Afrika, Európa)*. L'Harmattan, Budapest, 2006. 205.

csolja, hogy a kastély hetedik pincéjében van az a hordó bor, amiben az ereje van, amiből egy csepp 5000 ember erejéhez juttatja Mirkót. Mirkó iszik belőle, elővigyázatosságból megtölti palackját, előnti a többit, hogy ellenfele már ne használhassa. Örök hűséget fogad a királykisasszonynak, aki kiköti, ha apját le is győzi, az életét hagyja meg. 40 mérföldről hazavágott 40 q-s buzogány érkezése jelzi Kutyafejű közeledtét. Kard ki a hüvelyből parancsra a két vitézi kard fejük felett úgy összevagdalkozik, hogy tűz lepi el a földet, szikra okádásuktól. Kutyafejű azt javasolja, hogy ne rontassák össze kardjaikat, próbálkozzanak birokra menéssel, egymást birkózva földbe vágással. Mirkó az erőbornak köszönhetően legyőzi őt. Gyémántvesszővel megcsapott kastélyt, benne a királykisasszonnyal aranyalmává változtatottan végül győztesként viszi haza.²³

23 KRIZA János: „Mirkó királyfi.” In. *Vadrózsák. Kriza János székely népköltési gyűjteménye*. Kriterion, Bukarest, 1975=1863, 366–381. itt: 376sk. Ugyanez Horger Antalnál a hétfalusi csángóktól „A zöld király fia” című mesében In. HORGER Antal *Hétfalusi csángó népmesék*. Athenaeum, Budapest, 1908, 79.; a kutyafejű király Izraelben lakik, túl az üveghegyen; ember, de kutyafeje van; olyan erős, hogy kilenc kilométerről hajítja haza a buzogányát. Ugyanez a király, akinek lányát Hamujutka Jancsi lopja el, szerepel MAILAND Oszkár: *Székelyföldi gyűjtés*. Athenaeum, Budapest, 1905. 414., valamint Ipolyi Arnold által gyűjtött több mondaszövegben. KÁLMÁNY Lajos: *Hagyományok*, I. Vác, 1914, 13. „Zirinyi”-jében kutyafejű tatár a vitezkedni indult hős első ellenfele és Penavin Olga által kiadott több epikumban is. Ezek a görög, szerb, hazai bunyevác, kárpátukrán, litván képzetek elterjedési vonulatába tartoznak. Néhány meséjébe Palkóné is beleszővi a kutyafejű tatárt vagy királyt In. DÉGH Linda: *Kakasdi népmesék 1. Palkó Józsefné meséi*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955, 56., 293.; ORTUTAY Gyula (szerk.) – DÉGH Linda – KOVÁCS Ágnes (vál. jegyz.): *Magyar népmesék*. 3. köt. 769. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1960. 3.), megjelenik Belatini Braun Olga gyűjtötte két meséjében is. (BELATINI BRAUN Olga: *Estefia, Éjjélfia, Hajnalfia. Csíkszentdomokosi népmesék – gyűjtésében*. Balassi K., Budapest, 2013.142, 147.). Ezek némelykor a *történeti monda* idevágó képzetéhez állnak közelebb. A kutyafejűekkel való találkozás egyik görög vonatkozású változata Odüsszeusz Polüphemosz egyszemű óriás rabságába eséséről szól. Odüsszeusz a küklpszok szigetén két társával kerül fogságba, ahol a társait az óriás azonnal felfalja, Odüsszeusz csak ravaszágának köszönhetően menekül meg: feltüzesített karóval kiszúrva az alvó óriás egyetlen szemét egy juh gyapjába alulról belecsimpaszkodva tud kilógni az akolból, ahova az óriás felhízlalási célból elzárta. Az *ostoba ördögmesék* Polüphemosz egyszemű óriása szerepében egyszemű kutyafejű óriás szerepel a szlovén és a magyarországi horvát változatokban. (ATU 1137). Történetileg a legkorábbi ismert párhuzam az egyiptomi vallással összefüggésben említhető meg: Anubis a kutya-féle isten (nem eldöntött, hogy ábrázolásai sakált, vagy kutya mutatóknak). Hozzá

A bárka motívum

EL: Útra kelnek, s a pulikutya kiokosítja gazdáját. Vágja földhöz őt, s lesz belőle egy motoros gálya, tele felemás cipővel. A hercegisasszonyt odacsalja, hogy válasszon belőlük, s mikor az elmerül a keresgélésben, elindul a gálya, s épp túljutnak határán, mire észreveszi, hogy elrabolták. Azt mondja a hercegisasszony, hogy még nem késő, hogy elpusztítsa, ha annak a Kószívű királynak csalta el, de ha magának viszi, azt nem bánja.

A hű szolga (ATU 516) több különböző korú, eredetű elem, motívum összefűzéséből létrejött mesetípus szinte az egész világon elterjedt. Egyes részletei már korán megjelentek, például az itt jelentőséghez jutó a felemás cipőkkel megrakott bárkával, lányszerzésre érkező kereskedő motívuma, mely az ie. 5. sz. Kis Ázsiában élt görög történetírótól, Hérodotosztól ismert, majd ez középkori lovageposzban is megjelenik. A menyasszony feletti győzelem a később gyanússá váló életmentő által a Somadevaban 1063 és 1082, a kígyó/démon Asmodáj a nászszobában Tóbiás történetében, gyerekáldozat az egyébként is rokon Amicus és Amelius mondában 1090 körül bukkan fel. A teljes történet legelőször²⁴ Basile, G. által 1634–1636-ban

---

kapcsolódó funkciók: holtak őre, „szíveket mér”, hogy kiderüljön a halottról, igaz ember volt-e vagy sem, lélekvezető, aki a halottak birodalmába vezeti a holt lelkeket. A középkori *Legenda aurea* is tud a későbbi Szent Kristófnak, az egykori óriástermetű pogány Rebusnak a megtéréséről, aki útkeresésében a világ legnagyobb urának akart szolgálni. Előbb egy királynál, majd az ördögnél végül Krisztusnál végez szolgálatot. A gyermek Krisztust, akivel az egész világ bűneit viszi át a vállán, átszállítja egy folyón, s ez egyenértékű megkeresztelkedésével. Kutyafejét csak ennek hatására veszíti el. Kereszténnyé lesz, és hitéért mártíromságot szenved. Megkínzásánál kiserkenő vére vakság gyógyítására alkalmas csodás gyógyszerré lesz (TUBACH FREDERIC, C.: Index exemplorum. Academia Scientiarum Fennica, Helsinki, 1981. FFC vol. 204. 1049. sz. *exempluma* svéd Thrøst, germán Seelentrost változatait sorolja fel, 4587. sz. *exempluma* Szent Kristóf vándorbotjának kivirágzását, száraz fának gyümölcsözését katalogizálja, mely a súlyos gyilkos penitencia tartása során elnyert bűnbocsánatát jelzi Ráuber Madej, *A gyilkos haramia* esetében is, az ATU 756B típusban).

24 RÖTH, Diether: *Kleines Typenverzeichnis der europäischen Zauber und Novellenmärchen*. Schneider Verl. Hohengehren, Baltmannsweiler, 1998.; UTHER, Hans-Jörg: *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. I–III*. Academia Scientiarum Fennica, Helsinki, 2004. vol CXXXIII–CXXXV. No. 284–286.

összeállított Pentameron negyedik nap kilencedik meséjében *A holló* történetében került lejegyzésre, mely a szüzsé egy bonyolult variánsa.²⁵

A darázs elnyelése

EL: A királyfi azt válaszolja, hogy csak addig lesz a Kőszívűé, ameddig ki nem tudja, hol tartja az erejét. Mikor kérdezősködni kezd a hercegkisasszony, kap egy jókora pofont, minek kérdez ilyesmit, de végül a Kőkirály elmondja, hogy erdője szélénél van egy kút, oda jár inni egy **hétöles szarvú bika**. A bikát kellene megölni az ereje megszerzéséért, mert benne egy nyúl, abban egy tojás, abban 9 darázs, s aki azt bekapná, azé lenne az ereje és tudománya, de erre senki nem képes. A kisasszony mindent elmondja a királyfinak, akinek kis lova kitalálja, hogy kell eljárni. Vesznek 3 hordó szeszt, és a vályúba öntik, levasalva a kutat, hogy onnan ne tudjon a bika inni. Ők a kútágas tetejéről lesik, hogy hörpinti fel a bika az első és második hordó szeszt, amittől össze is esik. A fiú elvágja a bika nyakát és kibontja belőle a nyulat, galambot, tojást, és ahogy bújt a darázs abból kifele, úgy kapdosta befele, úgy ment el a Kőszívű király ereje. Ők aranyalmává változtatják a Kőszívű kastélyát és hazaröppennek. Elmondja apjának, hogy megölte a Kőszívű királyt és bemutatja, hogy milyen szép hercegkisasszonyt vesz feleségül. Három hétig tartó lakodalmat laktak, mai napig élnek, ha meg nem haltak.

A **testen kívül elrejtett erő/lélek** mesetípust (ATU 302)²⁶. Itteni témánk szempontjából jelentős, ahogy a hős útra kel, hogy megszabadítson egy királykisasszonyt/ hercegkisasszonyt egy természetfeletti erejű ellenféltől /a Kőfejű/az Ónolvasztó stb. királytól, aki őt feleségének rabolta el másvilági rezidenciájára vagy a darázsak *megvésével* magáévá tegye annak természetfeletti erejét. Sassá átváltozva az ifjú bejut a

25 BASILE, Giambattista: *Pentameron. A mesék meséje, avagy a kicsik mulattatása*. (ford. előszó, jegyz. Király Kinga Júlia), Kalligram, Pozsony, 2014. 400–411. A napolyi elit társadalmi réteg számára készült gyűjtemény korai írott keretes novellafüzérbeli irodalmi megfogalmazás, mely nem jutott túl a polgári, értelmiségi rétegen, a kutatás nem jegyezte fel, hogy az egykorú népi mesemondók is ismerték – e, viszont hatott az igen gyors francia fordításoknak köszönhetően a francia irodalmi meseírókra, akiken keresztül a Grimm gyűjtemény révén Európa-szerte elterjedt.

26 ATU 302; MNK 2. 73–75. MNK *302A* Az ólomfejű barát; MNK 10/I; BN; KOVÁCS Ágnes: „ólomfejű barát.” *Magyar Néprajzi Lexikon* (főszerk. Ortutay Gyula) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 4. köt. 90.; KOVÁCS Ágnes jegyzet In. *Cigány nyelvjárási népmesék. I–II.* (szerk. Vekardi József), Debrecen, 1985; BOLDIZSÁR Ildikó: „Az „Ólomfejű barát” és a „női sárkányölő” alakja egy magyar és egy cigány népmesében.” In. *A meseszöveg változatai. Mesemondók, mesegyűjtők és meseírók. 2.* átszerkesztett kiad. (sorozatszerk. Bálint Péter) Debrecen, 2007. 131–140.

szörnyeteg várába, hangyává válva a királykisasszony hálószobájába, akinek ruhája alatt mászkálva adja ki számára az utasításait, hogyan kérdezze ki Kőfejút, hogy mitől olyan legyőzhetetlenül erős, hol tartja testen kívüli erejét és hogyan pusztítható az el, mivel a szörny életlelke, ereje testén kívüli elrejtettsége miatt legyőzhetetlen/elpusztíthatatlan mindaddig, míg ezt a hős meg nem találja. A kisasszony elviselve a szörny durva bánásmódját is kérdezősködése miatt, végül mégis kicsalja a titkot: lelke különböző egymásba foglalt állatokban található, ahonnan az állatokból egyenként kibontva végül egy tojásban elrejtett skatulyában lévő darazsakban / méhben érhető tetten, *megevésük*, megölésük következtében szerezhető meg/szűntethető meg a szörny ereje. A hős követi a kisasszony instrukcióit, rálel és bekapja/elpusztítja a darazsakat, ettől vetélytárs ellenfele kimúlik. A hős feleségül veszi a királykisasszonyt. A típus különböző kombinációkban elterjedt az egész világon. Dél-kelet európai sajátság a vadkanba rejtett életlélek/természetfeletti erő. A magyar kutatás jelentős mennyiségű táltos/boszorkány hiedelmet, valamint a samanisztikus beavatás ismeretanyagát is bevonva a kérdés vizsgálatába arra keresett választ, hogy ez a mesei motívum megfeleltethető-e a klasszikus sámánszertartásokból ismert sámánhoz megidézett *segítőszellemek* ásítás után nagyra nyitott szájba való beleeresztésének, lenyelésének, amely a sámán esetében a természetfeletti tudásba való beavatást, boszorkány esetében is emberfeletti tudomány egyik módzatú megkapását jelentette. Sok népnél előfordul, hogy gonosz lelkek szájon át hatolnak be az ember testébe, azonban a *mesei* darázs lenyelésekor nem a boszorkányos tudás megszerzéséről van szó, hanem a természetfeletti ellenfél megsemmisítéséről, akinek külső életlelke darázs alakját is felveheti. A lenyelt darázstól a mesehős erősebb lesz Ólomfejűnél, de a mese nem folytatódik a megszerzett képesség alkalmazásával. Így csak annyi mondható el a szellemek általi megszállottság hiedelme kapcsán, hogy ezek a képzetek világszerte ismertek, s ezen belül a darázs lenyeléséről szóló mondák főleg cigány/magyar mesei/hiedelem motívumoknak tűnnek.²⁷ Mint délkeleti-kelet-európai sajátság, ez a típus a cigány változatok közt eléggé elterjedt 22 változatból 10-ben *elnyelésről* van szó.

27 DEMÉNY István Pál: „A darázs lenyelése.” In. Uő: *Curiosa I. Táltosok, kerekék, lángok. Összehasonlító folklorisztikai tanulmányok*. Pallas Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999. 26–37. itt: 34.

A hősnek a magyar meseanyagban a sárkányon és boszorkányon kívül Ólomfejű baráthoz hasonló, további két, tündérhiedelmek nyomát is viselő rendkívüli erejű ellenfele van: *Bakarasznyi ember* és *Kutyafejű vitéz*.²⁸

28 Az elpusztíthatatlan erejű ellenfél, az **ólmofejű barát** alakja Kovács Ágnes Vekerdi József 1985-ben megjelentetett két kötetes cigány nyelvjárási meséihez fűzött jegyzete szerint bár a magyarban elég ritka és nincs meghatározott szerepköre, a magyarországi cigány mesékben magyarból való átvételből önállósulhatott. Többféle néven éskülönböző kombinációkban lép fel: Ólomfejű Barát, Ólomkirály, Ólombarát. A hősnek az oláh cigány változatok szerinti neve Árgyelis Miklóska név pedig az Árgyelus királyfi és Királyfia Kis Miklós kombinációjából születhetett és a magyarországi oláh cigány mesékben, ebben az alakban (ill. Árgyelis Kis Miklós változatban) szilárdult meg s lett rendkívül népszerű. Az Ólomfejű barátnak több közös tulajdonsága van az egyéb mesetípusok Bakarasznyi emberével (hasonló helyeken laknak, egyformán jellemzi mindkettejüket az őket kinevető, erejüket semmibe vevő emberi ellenfeleiken való bosszúállásuk módja, hasonló a lóval való kapcsolatuk, mindkét szereplőnek sajátja, hogy ereje gyakran külső, darázsban/méhben van elrejtőzve, stb.). Ugyancsak bizonyos mérvű rokonságot tart más mesék Kutyafejű vitézével is, akivel azonos az ellenfelet fogságba ejtő mód, a kővé tevési képesség. Itt **Ólomfejű barát** fogságába kerül a vitézkedésre induló hős, aki más típusban az égitesthordó/égitestet szimbolizáló paripák/királykisasszonyok visszaszerzését követően Bakarasz, Taknyosólombarát fogságába jut. Ebbe a történetbe néha beleékelődhet: Hatan a világ ellen típusa ATU 513A, mely szerint a fogoly csak akkor szabadulhat, ha Ólomfejű hajóján/segítő társa(i) feladatmegoldása következtében elhozza Tündérszép Ilonát. Noha az Ólomfejű barát, (Ólombarát, ólomöntő király, ólomvitéz, Taknyosólombarát, hétfejű barát; Kan Barát, öreg sárkány kovács ill. szent pap) szereplők többnyire Az égitestszabadtító mesét követően fordulnak elő, nem nagy számban mesén kívül, más szerepkörben is megtalálhatók. Az égitestszabadtító meséket gyakran követi a vitézkedésnek ez a fenti, második menete, melyben apja/királya, mikor fia azzal hengeg, hogy nincs nálánál nagyobb vitéz a földön új kalandra küldi az ifjú vitézt, mondván: Ólombarátnak még bojtárja se lehet. Ő azonban épp ezért megmutatja, hogy elbír még a senki által le nem győzhető Ólomfejű baráttal is, majd győztesként hazatér, elnyerni kitűzött jutalmát, vagy új kalandra indulni. Az Ólomfejű barát legellenségesebb tulajdonsága, hogy ellenfelet fogságba ejti/kőszoborrá változtatja/(megfosztja minden erejétől, minden tudásától/ólommal változtatja/vasba veri/ lógondozójává teszi). Néha barlangban él, mint Taknyosólombarát, néha forgó üveghegyi barlangban, moldvai változatban a szent pap pedig tengerközepi palotában. Ereje többnyire, külső, rejtett, több egymásba foglalt állat megölésével végén előbukkanó (ló)darázsban/méhben van, amit ha a hős megeszik, megiszik, lenyel, vagy többnyire elpusztít: összeszaggat, (széttapos, megéget, összetör, összerop-pant, összemorzsol), akkor sikerül Ólomfejű barátot legyőzni. Az első esetben Ólomfejű barát életlelkének megszerzésével a hős erősebbé, Ólomfejű barát tudásának birtokosá-

A mesét illusztráló képek elkészítésében alkalmazott módszerek: kooperatív technikák, differenciálás, egyéni fejlesztések, projektek szociális kompetenciafejlesztő programok együtt szerepeltek a vizuális kifejezőeszközök folyamatos bővítésével, a legmegfelelőbb nevelési lehetőségek maximális kihasználásával. Kipróbált és sikeres gyakorlatuk nyomán az Igazgyöngy Alapítvány által foglalkoztatott tanítványaiknál a problémamegoldások ösztönösségét felváltja a tudatosság, fejlődik a kritikai gondolkodás, az alkotás adta öröm közepette sikerrel működtethető az egyéni fantáziavilág, növekvő módszertani kompetencia igazolódik az összefüggések felismerésében, megvalósul az identitásfejlesztés, a kooperatív technikák bevésozásával a segítőkézség és az együttérzés, fejlődik a kommunikáció összes eleme, a szóbeli, írásbeli, valamint a nonverbális, és legrohamosabban a vizuális. A sikeresség lemérhető a hazai és nemzetközi gyerekrajz pályázatokon az évente elnyert 400–500 megkapott díjon stb. A berettyóújfalusi tanoda gyerekei számára a meseismeret tanári, vagy mentori felolvasás biztosította. Így a megalkotott képvilág szabad fantáziálás és kötött szöveg összhangja nyomán jött létre. Valamennyi kép háttérben

vá tud válni, míg a másodikban Ólomfejű barát ereje elpusztításával válik győztesé és képessé megszabadítani tőle a meghozatott szépséget, s a visszanyert szabadság (és korábbi erő) révén feleségként vele hazatérni. A legkorábbi kézirat és publikált változatok a 19. sz. második feléből származnak. A 20. sz. közepétől gyűjtött 22 magyarországi cigány változatban a hős elvégezve az égítest szabadítást, megakadályozva a sárkányok legyőzéséért bosszút állni akaró sárkányanya és feleségek terveit, a következő kalandban pl. Taknyosorrú ember fosztja meg az égítesthordozó lovaktól és csak akkor adja vissza, ha Hamu Jankó elhossa számára feleségnek a madarak királyának lányát. A rendkívüli útítársak megszerzik a királykisasszonyt, s amikor Taknyosorrú kicserélné a lovakkal, becsapva őt, megszerzik Hamu Jankónak a lovakat is és a királykisasszonyt is, vagy a cigány, táltos hősként nem félve az Ólombaráttól sem, vitézkedni hozzá indul, pedig amint az csak ránéz, mindjárt ólommá válik. Tündér Ilona, akit Taknyosólombarát feleségnek ellopott, szeretne férjéttől szabadulni, kitudja a testen kívüli erejének lelőhelyét, s a cigány a 12 darázs megszerzésével legyőzi Taknyosólombarátot, majd a végelgyengült ellenséges vitézt elégeti. Egyes változatokban mikor a hős átlépi az Ólomfejű barát birtalma határát, melyben szarkalábon forgó palota, udvarán a réz-, ezüst-, aranyalma-fákon 24–24 madár dalol, azonnal meglakol merészségéért. A kőszoborrá változtatott Árgyelis kis Miklóska életre keltésére ellenfele szintén akkor hajlandó, ha elviszi neki feleségül az általa korábban megszabadított királykisasszonyt. Megszerezve őt kitudják, hogy az Ólomfejű barát ereje a palota kis aranyhalastavában megfogható kacsában van, az, aki megeszi a kacsát teljes egészében, az utolsó tolláig, az ugyanolyan erejű lesz, mint ő. Árgyelis kis Miklóska sikerrel kifogja a kacsát, megeszi, és a megszerzett rendkívüli ereje által el tudja pusztítani az Ólomfejű barátot.

alapos információgyűjtés, értelmezés, értékelés állt. Jól megfigyelhető, hogy fontos szempont volt a másság kidomborítása egyéni fantáziájuk működtetése alapján. A teljes képanyagot tekintve elmondható, hogy több képen is feltűnt a tömegjele-
netek nagyszerű kezelése egyénített figurákkal pl. Az ördögös szolga mese egyik epizódjában nászmenet ábrázolása, vagy a cigánygyerekhad által elijesztett sárkány A cigány, aki becsapta a sárkányt meseillusztrációban. Jól megfogalmazott, gyönyörű, szép, lóval banni tudására büszke lovagló fiatal gyerek, aki hetykén és könnyedén oldja meg az ördög által rárótt legnehezebb feladatot is Egy szegény ember vót...c.mese illusztrációjában, vagy az életszerű ábrázolása annak a férjét a pappal csaló parasztasszonynak, aki Az ördögös szolga mesében ételt visz a mezőn szántó férjének, de úgy készül, hogy a földjük végén szántó szeretőjének juttathassa a finomabb falatokat, amit azonban a szolga csúfondárosan megghiúsít. Legmulatságosabb a Kondásfiú mesehősének ábrázolása, ahol a kiskondás füttyögtetésére az éves bezsákolt termés valamennyi zsákja megindul egymás után, hogy hátán teremjen és a gazda teljes megrökönyödése ellenére alkujuk fejében egyszerre hazaviszi az egész évi termést. Mirkó című mese illusztrációit egy-egy önálló képen három lány és egy fiú festette meg s remekül megfoglák a kőszívű király hét öles szarvú bikában rejtőzködő külső erejének infernalis, dinamikus és félelem keltően érdekes ábrázolását épp úgy, mint a háromszemű király kinézetének képtelenségét, vagy a csupa fél

lára való arany cipellővel teli bárkában elrabolt királykisasszony hihetlenségét, nem feledkezve el a pulikutya szerepeltetéséről sem.

Név: Jónás Veronika. Mesecím: Mirkó

„Leírás: A mesében van egy király, akinek 3 lusta fia volt. A királynak 3 szeme is volt és semmi öröme a fiaiban, mert mindig kártyáztak, ezért az egyik szeme sírt, de a másik kacagott, a harmadik örült .A fiúk elindultak szerencsét próbálni, de ahogy a mesékben szokott lenni a legkisebbnek sikerült a királykisasszonnyal haza menni. Közben találkozott egy lóval, aki hú társa lett, de átalakult pulikutyává. Aztán találkozott egy királykisasszonnyal, akibe beleszeretett. Egy bárkából gyönyörű arany félcipőket próbáltatott vele. A királykisasszony próbálta-próbálta a cipellőket a bárkában, és közben Mirkó királyfi szépen elhajózott vele. Így ellopta a szerelmét a Kőkirálytól. Összeházasodtak és még sokáig éltek boldogan.”

Név: Bódi Jázmin. Mesecím: Mirkó

„Leírás: Ez az a meserészlet, amikor Mirkó királyfi egy egész bárka aranycipellővel kedveskedett a királykisasszonynak. Csak az volt a baj, hogy mindegyikfélcipő volt, a másik fele nem volt a bárkában. Mirkó király leges-legkisebbik fia nagyon szerelmes lett a királykisasszonyba. Amíg az aranycipőket próbálta a bárkában a királyfi a bárkát elindította és elrabolta magának a királykisasszonyt. Összeházasodtak és boldogan éltek halálukig.”

Név: Jónás Adrián. Mesecím: Mirkó

„Leírás: Ez az a rész, amikor a Kőszívű királyt legyengíti Mirkó királyfi. A Kőszívű király fogságában volt a királykisasszony, aki beleszeretett Mirkó királyfiba.

A királykisasszony, addig hízelgett a kőszívű királynak, amíg ki nem kérdezte:

– Mondjad már, hogy miben áll az erejed, hogy te ilyen nagy király vagy?

– Az én erdőm szélénél van egy kút, ott van egy hét öles szarvú bika. Azt a bikát meg kéne ölni, abban van egy nyúl, abban van egy tojás, abban kilenc darázs, aki azokat bekapja, abba megy át az én erőm és tudományom. De ezt emberi lény nem tudja megtenni.

Bizony a királykisasszony és Mirkó királyfi túljárt a Kőszívű király eszén, mert három hordó szeszt öntöztek a bika vályújába, amitől a bika összeesett és a király erejét elgyengítve a királykisasszony végleg Mirkó királyfié lehetett.”

Név: *Beri Kinga*. Mese cím: *Mirkó*

„Leírás: A Kőszívű király elfogta Mirkó királyfit. A királyfi a fogságban beleszeret a Kőszívű király lányába. A király nagyon erős és gonosz senki sem tudja, miben rejlik az ereje. Egyik este azonban a királykisasszony addig hízelgett apjának, amíg az el nem árulta miben rejlik az ereje:

– Az erdőmben van egy bika, a bika hasában egy nyúl, a nyúlban egy tojás, a tojásban darázs, aki megöli a bikát és megeszi, a darazsakat az megszerzi az erőmet és minden tudományomat, de ember erre nem képes. A királykisasszony és Mirkó túljárt a bika eszén, három hordó szeszt öntöttek a bika vályújába, amitől a bika összeesett, a király legyengült, ők meg ma is élnek, ha meg nem haltak...”

Az Alapítvány tevékenysége arra szolgál sok kiváló példával, hogy az esélyteremtés egyaránt alapvető érdeke a kisebbségi és a többségi társadalomnak: egyrészt a cigány kisebbség kulturális értékeinek értő megőrzése és szerető művelése teszi képessé a saját kultúra identitás megtartó erejének hatékonyvá válását, ugyanakkor a többségi társadalom befogadóképessége függ az integrálódó népcsoport kultúrájának ismeretétől, így más oldalról az is rendkívül fontos, hogy a többségi társadalom ismerje és tisztelje a kisebbségi kultúrát, azaz tudatában legyen, a maga számára való értékeivel is.

JENEI TERÉZ

Ciganológiai¹ kutatások Oroszországban

1989 után ideológiai-politikai okok következtében az egykori Szovjetunió területén zajló – elsősorban orosz nyelven publikált – kutatási eredmények iránti érdeklődés jelentősen visszaesett Magyarországon.² Ez a megállapítás érvényes a humán és természettudományos kutatásokra egyaránt. A rendszerváltást követő közel három évtizedben a helyzet szinte mit sem változott: még mindig nem sikk orosz nyelven beszélni, orosz nyelvű szakirodalomra hivatkozni, a hazai és nemzetközi tudományos életet az angol nyelvűség uralja. Pedig vitathatatlan, hogy a Szovjetunió utódállamaiban, de leginkább Oroszországban minden diszciplína területén komoly kutatások folynak, s vitathatatlan, hogy Oroszország a tudomány területén is nagyhatalom.

CIGÁNYOK OROSZORSZÁGBAN

A mai Oroszország tradicionálisan soknemzetiségű (etnikumú) állam. Kétségtelen, hogy a cigányok lélekszámukat tekintve nem tartoznak a legjelentősebb kisebbségek közé Oroszországban. A 2010-es hivatalos népszámlálási adatok alapján a cigányok száma 205 ezer. Természetesen ez az adat önbevallásból származik. Oktatással, képzéssel foglalkozó hivatalos szervezetek 350–400 ezerre becsülik számukat, a cigány társadalmi szervezetek pedig 1,5–2 millióra. A jelentősnek tekintett 41 nemzetiség közül a cigányok lélekszámukat tekintve a 28. helyen állnak. (Azok a nemzetiségek szerepelnek a listán, akik legalább 100 ezren vannak.)³ A cigányok-

- 1 Az orosz nyelvű szakirodalomban a *romológia* helyett a *ciganológia* (ciganológia) kifejezést használják, a cigányok hivatalos megnevezése sem *roma*, hanem: *ciganye* (cigányok).
- 2 Természetesen kivételt képeznek azok a kutatások, amelyeknek témája az orosz kultúra, politika és történelem.
- 3 BOGOJAVLENSZKIJ, Dmitrij Dmitrijevics: Perepisz 2010: etnyicseszki szrez. *Perszpektyivi* [Online]. http://www.perspektivy.info/history/perepis_2010_etnicheskij_

nak a többség általi elutasíthatósága közel sem a legmagasabb. Az egyik legutóbbi kutatás alapján az oroszok leginkább a kaukázusiak iránt előítéletesek (ezen belül is leginkább a csecsenekkel), a cigányok csak utánuk következnek.⁴

Írásom célja, hogy a Magyarországon alig ismert orosz nyelvű cigány-kutatásokra irányítsam a figyelmet. Rövid történeti előzmények felvázolása után mindenképp az ún. szovjet korszak és a Szovjetunió összeomlását követő, napjainkig tartó időszak legjelentősebb folklórisztikai és antropológiai kutatásainak eredményeire kívánok fókuszálni.⁵ Nemcsak nyomtatott forrásokra támaszkodom, hanem olyan, tudományosan megalapozott írásokat közzé tévő weblapokon elérhető anyagokat is felhasználok, amelyeknek működtetői Oroszországban elismert cigány-kutatók.

A nemzetközi és orosz ciganológiai munkák egy része a cigányok oroszországi megjelenését az 1500-as évek elejére datálja, amikor Alekszandr Kazimirovics litván-belorusz nagyherceg 1501-ben írásos engedélyt adott a cigányok belépésére. Több orosz cigány-kutató szerint azonban ez a dátum pontosításra szorul, ugyanis a legtöbb történeti munka nem veszi figyelembe azt a tényt, hogy ebben az időben a litván nagyhercegség nem tartozott az orosz birodalomhoz, de még a Krím, a Kaukázus, Közép-Ázsia, Ukrajna, Besszarábia Lengyelország és a Pribaltikum sem. Az orosz történeti kutatások szerint a cigányok a 17. század végén jelentek meg Oroszországban, amikor Ukrajnát Oroszországhoz csatolták (1654) az Ukrajna területén élő cigány lakossággal együtt. S ahogyan növekedett a birodalom, úgy szaporodott az oroszországi cigányok lélekszáma, újabb és újabb etnikai csoportok megjelenésével. (A 18. század végén Lengyelország felosztása, a krimi területek Oroszországhoz csatolása; a 19. század elején Besszarábia megszerzése.). Ez a cigányok etnikai (szubetnikai) csoportjait illetően tarka kép még tovább színesedett a kaukázusi és közép-ázsiai cigány csoportokkal (pl. ljulik), a 20. század elején pedig a Romániából és az Osztrák-Magyar Monarchiából bevándorló kelderásokkal, lovárikkal, később pedig a romungrókkal.⁶

---

srez_2013-04-28.htm [2017. március 20.]

- 4 BUGAJ, Nyikolaj Fjodorovics: *Ciganye Rossziji: obszsesztvo, adaptacija, konszenszus*. Kucskovo Pole. Lavandr., Moszkva, 2012. 352. sz.
- 5 Mivel meghaladná vállalkozásunk kereteit, nyelvészeti kutatásokkal, valamint szociológiai írásokkal nem foglalkozunk. tanulmányunkban.
- 6 BESSZONOV, Nyikolaj Vladiszlavovics – DEMETER, Nagyvezda Georgijevna: *Isztorija cigan. Novij vzgljad*. Voronyezs, 2000. 334 sz.; MAHOTYINA, Ilona Jurijevna: *Ciganye i russzkaja kultura*. [Online]. 2012. <http://www.dissercat.com/content/tsygane-i-russkaja-kultura> [2017. március 14.].

A fentiekben vázolt történeti okok következtében a mai Oroszország területén kb. 20 cigány szubetnikai csoport él, amelyek elsősorban nyelvükben (dialektusukban), de kisebb-nagyobb mértékben kultúrájukban is eltérnek egymástól. A legjelentősebbek a következők:

Orosz cigányok (ruszka romák): 38–40%

Khelderások: 23–25%

Vlahok: 10–12%

Krími romák: 7–9%

Lovarik: 5–6%

Kisinyoviak: 3–4%

Szervek: 3–4%

Moldáviai cigányok: 3–4%

Ezeken kívül kisebb csoportok még: plascsúnok (1–1,5), magyar cigányok (0,5%), a közép-ázsiai ljulik.⁷ (A százalékos adatok a cigány lakosságon belüli arányokra utalnak.)

A CIGÁNYKUTATÁSOK ALAKULÁSA OROSZORSZÁGBAN:

A kezdetek

A 20. század első évtizedéig nem beszélhetünk átfogó jellegű oroszországi cigánykutatásokról. Természetesen ismerünk néhány olyan 19. századi publikációt, amelynek témája az orosz birodalomban élő cigány csoportok nyelvéhez/szokásaihoz kapcsolódik. Az első gyűjtők érdeklődését a ma is legjelentősebb számú szubetnikai csoport, a ruszka roma (oroszigány) csoport keltette fel. A gyűjtők kezdetben orosz nyelven, majd a 19. századtól kezdve a ruszka romák anyanyelvén, az északi-oroszigány nyelvjárásban jegyezték le a szövegeket. Ezek nem tudományos igényű gyűjtések voltak, a gyűjtők érdeklődését leginkább a nyelv keltette fel. A szövegek elemzése nem folklorisztikai, hanem nyelvészeti jellegű volt. Az első lejegyzett daltöredék 1835-ből maradt fenn, egy angol misszionárius, John Borrow írta le Moszkvában, amely egy cigány együttes (kórus) dala. A forradalom előtti időszakból jelentősnek számít még M. Grigorjev moszkvai polgár munkája (1851), aki orosz cigány dialektusban több szöveget, meséket, történeteket, köztük négy dalt

7 SZMIRNOVA-SZESZLAVINSZKAJA, Marianna Vlagyimirovna – CVETKOV, Georgij Nyikolajevics: *Antropologija szociokulturnovo razvityija ciganszkovo naszelenyija Roszsziji*. [Online] Federalnij insztyitut razvityija obrazovanyija, Moszkva. 2011. 128 sz. <http://www.kulturom.ru/-antropology> [2017. március 1.]

is lejegyzett. (Grigorjevet is a nyelv iránti érdeklődés vezette első sorban, lejegyzett dalszövegeiből a későbbi, 20. századi kutatók stilizált formában nyomtatásban is megjelentettek néhányat.) Minőségi és mennyiségi szempontok alapján legjelentősebb gyűjtemény V. N. Dobrovolszkij etnográfiai munkája 1897-ből (*Kiszeljovszkie ciganye*), amely 15 mesét és 75 dalt tartalmazott, s emellett a cigányok szokásairól is közölt feljegyzéseket. (1907-ben újra megjelent a *Sz molenszkij etnograficseszkij szbornyik* című kiadványban.)⁸

A szovjet korszak

Az oroszországi cigány-kutatásokban az 1920-as évek végén jelentős fellendülés következett be. Ez a fellendülés annak köszönhető, hogy a Szovjetunióban a cigányokat a többi nemzetiséggel együtt önálló nemzetiségként ismerték el. Az 1920–30-as években a szovjet vezetés kb. 15 éven keresztül komoly kisebbség-fejlesztő politikát folytatott. Ez a kisebbségpolitika a cigányokra is kiterjedt. Ennek hatására cigány társadalmi szervezetek alakultak, megnyílt Moszkvában a ma is működő cigány színház, a Romen, a Proletár Írók Szövetségében létre jött egy cigány szekció, megalakult a Cigányok Összoroszági Szövetsége. A nemzetiségi iskolai program keretében a világon elsőként a cigányok számára speciális képzési programot alkottak: cigány osztályokat, iskolákat nyitottak, amelyekben több tantárgyat is a cigány nyelven oktattak, pedagógiai technikumban a cigány nyelvű oktatásra tanárokat képeztek. Megalkották a cigány írásbeliséget, 1928–1938 között kb. 300 cigány nyelvű könyvet adtak ki (tankönyveket, eredeti szépirodalmat, fordításokat), cigány nyelvű folyóiratok indultak. Elsősorban a nyelvészeti kutatások lendültek fel, a cigány nyelv standardizációja terén jelentős eredmények születtek (szótárak, nyelvtanok). A nyelvi standard alapjának az északi orosz cigány nyelvjárást, a ruszszka romák nyelvét tekintették. 1938-ban azonban Sztálin nemzetiségellenes politikájának következtében hirtelen fordulat következett be. Felszámolták a nemzetiségi iskolákat és osztályokat, likvidálták a nemzetiségi írásbeliséget; a cigány nyelvű könyv- és folyóiratok kiadása leállt, a cigány nyelvű iskolák is megszűntek. Mindez szükségszerűen vezetett a ciganológiai kutatások megtorpanásához.

A szovjet korszak cigány-kutatásait két csoportba sorolhatjuk. Az első csoportba tartoznak azok a kutatások, amelyeknek eredményei nyomtatásban vagy hang-

8 MAHOTYINA, Ilona Jurijevna: Fikszacija i izucsenyije folkloru ruszskih cigan v XIX–XX vekah. *Tradicionnaja kultura*. Naucsnyij almanah [Online.] 2012, 2. 108–119. [2017. július 30.]

hordozókon megjelentek, a másik csoportba pedig azok a gyűjtések, amelyeknek egy részét a szovjet korszak megszűnése után publikálták, vagy pedig még mind a mai napig kéziratban vagy korabeli hangfelvételen várnak feldolgozásra és kiadásra. A szovjet korszakot mindenekelőtt a cigányok dalai, zenéje iránti érdeklődés jellemezte. Ebből az időszakból rengeteg zenei anyag maradt fenn, amelyet a *Romen* (Cigány színház) művészeinek a közreműködésével rögzítettek. Ezek azonban inkább esztrád zenei anyagok, és az autentikus folklór dallamok és szövegek csak motívumokként vannak jelen bennük. Hogy miért fordult a ciganológusok érdeklődése elsősorban a zene és a dal felé, ennek megválaszolása érdekében rövid kitérőt kell tennünk, Besszonov és Cserenkov munkáira⁹ támaszkodva az ún. „cigány kórusok” történetét kell felvázolnunk. Több cigánykutató is egyetért abban, hogy az első orosz cigány (ruszka roma) csoportok I. Péter uralkodása idején német területekről lengyel és litván területek érintésével érkeztek az Orosz Birodalomba, és közöttük nagyon sok énekes és zenész volt. Közülük alakultak az első cigány kórusok (együttesek), amelyekben zenészek (gitár, hegedű) és énekesek (nők és férfiak egyaránt) vettek részt. Az 1700-as években a kórusok tagjai még jobbágyok voltak, de a kórustagok privilegizált csoportot alkottak, ugyanis egyre inkább divatba jött a vidéki arisztokraták körében saját együttesek fenntartása. Ugyanakkor a zenészek és az énekesek – a többi jobbágyhoz hasonlóan – árucikknek számítottak, adni-venni lehetett őket.¹⁰ A cigány kórusokban szigorú fegyelem és erkölcsi rend volt. A megkeresett pénzt egyenlően osztották el, az öregeknek, a betegeknek is adtak belőle, akik már nem tudták vállalni a fellépést. Az énekesnők csak azután fogadhatták el a gazdag emberek udvarlását, ha a kórus tagjai beleegyeztek. A kórus mindezért jelentős pénzüsszeget követelt a szerelmes férfiktól, akik az összeg megfizetésével bizonyították szándékuk komoly voltát. (Nem egy főúr vagy gazdag polgár, kereskedő feleségül is vette a kiszemelt cigány énekesnőt). A 19. század elején az orosz nagy városokban, többek között Moszkvában, Péterváron rendszeresen felléptek cigány kórusok, az éttermek megjelenésével pedig egyre inkább megszorodott a számuk. A repertoárjukba elsősorban nem cigány, hanem orosz népdalok vagy

9 BESSZONOV, Nyikolaj Vladiszlavovics: *Genezis ciganszkovo muzikalnovo folkloro*. 2004.[Online]. <http://gypsy-life.net/history16.htm> [2017. február10.]; CSERENKOV, Lev Nyikolajevics: *Ciganye Moszkvi i Podmoszkovja*. 2007.[Online]. <http://gypsy-life.net/history16.htm> [2017. február10.]

10 A zenészek és énekesek értéket mutatja az is, hogy a XIX. század elején egy jobbágyparasztot 160–170 rubelért lehetett venni, addig egy cigány énekesnő ára 500 rubel körül volt. (BESSZONOV, Ny.: i. m.)

műdalok, románcok, megzenésített versek tartoztak. Dalaik és előadásmódjuk korán elveszítették az autentikus cigány folklór-jelleget, népszerűségük növekedésével párhuzamosan egyre inkább az esztrád zenéhez és a művészi előadókhoz kapcsolódtak. A cigány kórusok népszerűségének és létének a szocialista forradalom és a polgárháború vetett véget. Gyorsan eltűnt a tradicionális klientúra (gazdag kereskedők, nemesek, polgári értelmiség), a cigány kórusok tagjai közül többen emigráltak, munkanélküliek lettek. A 30-as években, amikor a nemzetiségi programot a cigányokra is kiterjesztették, a Moszkvában még ma is működő Romen Színház (1931) az egykori moszkvai kórusok tagjaiból alakult.

A szovjet korszakból fennmaradt egy igen jelentős, autentikusnak tekinthető népdalanyag (194 dal) is, amelyet E. A. Muravjeva gyűjtött 1939–40-ben, a nagy honvédő háború éveiben a taskenti evakuáció idején. Muravjeva nem volt etnográfus, a cigány kultúra iránti lelkesedés vezérelte, nem tudományos céllal rögzítette a dalokat. A kéziratban maradt anyagból 50 dalt Druc és Geszler publikáltak 1988-ban, majd a teljes kiadás 1989-ben látott napvilágot.¹¹ A szovjet korszakból mind a mai napig kéziratban maradt gyűjtések is vannak. Teljes egészében kiadatlanok még N. F. Poznanszkij kéziratai, aki a Tambovi Kormányzóságban orosz nyelven jegyzett le cigány meséket. Ugyancsak kiadatlan E. V. Gippiusz, szentpétervári professzor fonográfiai hagyatéka, amely pétervári előadóművészek által felénekelte dalokat tartalmaz. Nagyrészt feldolgozatlan és kiadásra vár a Pankov család hagyatéka is. A Pankov-testvérek, Nyikolaj és Alekszandr,¹² egy híres pétervári cigány előadóművész dinasztia leszármazottai voltak. A Pankov-testvérek kéziratosa anyagából is Druc és Geszler adtak ki néhányat, és a fiatal etnográfus, I. Mahotyina kezdte el a hagyatéka szisztematikus feldolgozását és publikálását.

A szovjet korszak több mint fél évszázadot fog át, így vannak olyan cigány-kutatók is, akiknek tevékenysége, életútja átnyúlik a szovjet korszak utáni időszakra is. A késő szovjet időszak (1970-es, 80-as évek) legismertebb cigányfolklór-gyűjtői a fentiekben már emlegetett Druc és Geszler¹³ voltak. Részben saját gyűjtések, rész-

11 CSERENKOV, Lev Nyikolajevics: *Ciganszkije narodnyije pesznyi iz arhivi ciganszkovo folklor E. A. Muravjevoj*. Moszkva, 1989.

12 Nyikolaj Alekszandrovics Pankov (1895–1959) iskolázott ember volt, a 30-as években aktívan bekapcsolódott a cigány írásbeliség megteremtésébe. Fordított, recenziókat írt, szótárszerkesztőként dolgozott, folklór anyagokat gyűjtött. Alekszandr Alekszandrovics Pankov (1899–1988) nem volt tanult ember, egész életét a cigány esztrád zenének és daloknak szentelte. Rengeteg dalt gyűjtött a forradalom előtti és a forradalom utáni időszakból.

13 Jefim Druc (1937–) író, költő, etnográfus. Alekszej Geszler (1949–) etnográfus.

ben pedig kéziratos hagyatékok alapján állítottak össze népmese- és dalgyűjteményeket. Druc és Geszler munkáit az utóbbi időben a fiatal néprajzkutatók részéről számtalan kritika érte. Egyrészt azért, mert a gyűjtött anyagot stilizálva, orosz nyelven publikálták, másrészt pedig az is előfordult, hogy nem rögzítették a gyűjtés során semmilyen formában a szöveget, és csak emlékezetből írták le.

A későszovjet korszak ellentmondásosan megítélt kutatója I. M. Andronyikova (1937–1994) is. A leningrádi születésű kutatónő már diplomamunkáját is ciganológiai témából írta, 1963-ban pedig Inda Romani Csaj álnéven egy cigány motívumok felhasználásával írt mesekötetet jelentetett meg. 1966–1969 között etnográfiai aspiráns volt, több néprajzi gyűjtőúton vett részt, ekkor elsősorban a cigányok tárgyi kultúráját tanulmányozta és gyűjtötte, s ez lett a témája a disszertációjának is. Értekezését azonban többszöri próbálkozás után máig tisztázatlan okok miatt nem sikerült megvédenie, és könyvei sem jelenhettek meg nyomtatásban. 1974-ben a kéziratban lévő gyűjtéseit, valamint édesanyja hagyatékát a szovjethatalom emberei egy házkutatás során lefoglalták. Andronyikova ebbe fizikailag és szellemileg is belerokkant. De Andronyikova hagyatéka nem semmisült meg, így a Szovjetunió összeomlása után két orosz ciganológus, Cserenkov és Sz. V. Kucsepatov. megjelenés alá rendezték és kiadták egy kötetben¹⁴ a szövegeket. A kötet elismerő kritikákat is kapott, azzal a megszorítással, hogy a teljes anyagot semmiképpen sem egyedül gyűjthette Andronyikova. Besszonov¹⁵ és Cserenkov véleménye szerint legalább három kutatótól származik a kötetben megjelentetett anyag. Ennél szigorúbb Mahotyina véleménye. Szerinte a 13 140 szöveget tartalmazó kötet anyaga nagyrészt misztifikáció. Egyrészt korábbi kötetekből, gyűjtésekből származik (pl. Dobrovolszkijéből); sok a nyelvi hiba a szövegekben; olyan foglalkozásokra való utalások jelennek meg az aforizmákban, amelyek a cigányokra sohasem voltak jellemzőek: medvetáncoltató, csizmadia. Maxotyina több mese- és dalszöveg kapcsán is bizonyítja az erőteljes stilizációt.¹⁶

14 *Jazik ciganszkij vesz v zagadkah: narodnyije aforizmi russzkij cigan iz arhiva I. M. Andronnyikovej.* Szoszt, podgotov. tyeksztov, vsztupit. sztatyja i szpravocsnyij apparat SZ. V. Kucsepatovoj. SZPb, Dmitrij Bulanyin. 2006. 648 sz.

15 BESSZONOV, Nyikolaj Vladiszlavovics: *Jazik ciganszkij vesz v zagadkah: narodnyije aforizmi russzkij cigan iz arhiva I. M. Andronnyikovej.* Szoszt, podgotov. tyeksztov, vsztupit. sztatyja i szpravocsnyij apparat SZ. V. Kucsepatovoj. SZPb, Dmitrij Bulanyin. 2006. 648 sz. *Recenzija.* 2007. [Online]. <http://gypsy-life.net/retzenzii-01.htm> [2017. február 10.]

16 Mahotyina, I. J.: i. m. 2012. 113.

A szovjet korszak után

A Szovjetunió összeomlása után az oroszországi cigány-kutatásokban, a kelet-közép-európai ciganológiához/romológiához hasonlóan fellendülés következett be. Ez a fellendülés nemcsak mennyiségi, hanem minőségi szempontból is átrendezte a kutatásokat. Egyrészt a klasszikus etnográfiai kutatások egyre inkább kiegészülnek antropológiai kutatásokkal, másrészt a korábban inkább csak a legnagyobb lélekszámú szubetnikai csoportra, a ruszka romákra (orosz cigányokra) irányuló érdeklődést felváltotta a sokszínűség. Ma már egyre több olyan írás jelenik meg, amelyeknek témája az Oroszország területén élő egyéb szubetnikai cigány csoportok (lovárik, khelderások, krími cigányok stb.) kultúrája. Az antropológiai, nyelvészeti, etnográfiai kutatások mellett a ciganológiai kutatások másik része szociológiai kutatás, a cigányokkal, mint kisebbségi csoporttal, a sikeres társadalmi integráció kérdéseivel foglalkozik.

A 90-es évektől kezdődően tehát számtalan ciganológiai mű jelent meg nyomtatásban, amelyek közül csak a legjelentősebb monográfiák rövid bemutatására szorítkozhatunk. 2000-ben látott napvilágot Nyikolaj Besszonov¹⁷ és Nagyezsda Demeter¹⁸ *Isztorija cigan. Novij vzgljad* című munkája. A monográfia valóban sok tekintetben új szemléletű, az oroszországi cigányok történetét a világ cigányainak történetébe ágyazottan taglalja, úgy, hogy a különböző ciganológusok álláspontjait ütközteti egymással. (pl. Konceptcionális újdonság, hogy a XV. századi nyugat-európai cigány-üldözéseket gazdasági okokkal magyarázza, újszerű a cigány-táborok szerkezetének leírása, vagy a cigány tábori énekek keletkezésének magyarázata).

Bár nem orosz nyelvű a következő monográfia, de szerzője miatt mindenképpen szólunk rólá. 2003-ban jelent meg a *The Rroma* című kétkötetes munka angol nyelven.¹⁹ Két szempontból is jelentős ez a könyv az orosz ciganológiában. Az egyik, hogy társszerzője egy neves orosz cigány-kutató, Cserenkov,²⁰ a másik pedig az, hogy a kötetben olvasható rengeteg következtetés az egykori Szovjetunió területén gyűjtött anyagon alapul. Cserenkov elsősorban nyelvész volt, főképpen a khelderás dialektust ismerte és kutatta, de számos, a cigányság kultúráját és történetét taglaló munkája is megjelent.

17 Besszonov, Nyikolaj Vladiszlavovics (1962–) író, festő, fotográfus, etnográfus. Jelenleg a Szenko című cigány nyelvű interneten megjelenő lapnál dolgozik fotográfusként.

18 DEMETER, Nagyezsda pedagógus, a történettudományok doktora. Az Oroszországi Cigányok Nemzetiségi-Kulturális Autonomiája Szövetség elnöke.

19 Therenkov, Lev–Laedrich Stephane: *The Rroma*. Vol. 1, 2. Basel 2004. 1098 p.

20 Cserenkov, Lev Nyikolajevics (1936–2016). Cigány-kutató, nyelvész.

A posztszovjet időszak általánosan elismert munkái közé tartozik Olga Abramenko monografikus igényű *Ocserki jazika i kulturi cigan szevero Zapada Rossziji (ruszszka i lotfitka roma)*²¹ című könyve is. Abramenko saját terepmunkái során gyűjtött anyagra támaszkodik, és a címben megjelölt két szubetnikai csoport, az Észak-Nyugat Oroszország területén élő orosz cigányok (ruszszka roma) és lett cigányok (lotfitka) szokásaira, nyelvére összpontosít. A gyűjtött anyag hitelességét fokozza, hogy a szerzői szöveget folyamatosan megszakítják azok a cigány nyelvű szövegek, amelyeket az adatközlőkkel készített diktafonos interjúk alapján szó szerint idéz Abramenko. Olga Abramenko egyébként aktivistaként is dolgozik. A Szentpéterváron működő Memorial nevű jogvédő szervezet elnöke, sokat tesz az oroszországi gyerekek iskoláztatásáért, integrációjáért. Másik jelentős munkája egy a pedagógusok és érdeklődők számára írt ismeretterjesztő könyv a cigány kultúráról.²²

Az etnográfusok új nemzedékéhez tartozik a már többször emlegetett Ilona Mahotyina²³ Tverben élő és tevékenykedő fiatal kutató is. Mahotyina tevékenysége sokszínű: nemcsak gyűjt és publikál, hanem kéziratos hagyatékokat is feldolgoz, és a korábbi szövegkiadásokat is felülvizsgálja.

A ciganológiai kutatások új iránya: szociálintropológia

Ahogy már fentebb jeleztük, a posztszovjet időszakban, a 2000-es évek végétől megújultak az oroszországi cigánykutatások. A klasszikus néprajzi kutatások mellett (helyett?) egyre több olyan kutató is dolgozik, akik gazdag külföldi és hazai antropológiai szakirodalomra támaszkodva megújítják az oroszországi ciganológiát. 2009-ben látott napvilágot egy hatalmas vállalkozás, Szmirnova-Szeszlavinszkaja és Cvetkov: *Ciganye. Proiszhozgyenyije i kultura. Szocialantropologicseszkoje isszledovanyije* című 830 oldalas monográfiája.²⁴ A monográfia részletesen tárgyal

21 Abramenko, Olga: *Ocserki jazika i kulturi cigan Szevero-Zapada Rossziji (ruszszka i lotfitka roma)*. Szankt-Peterburg, Anima. 2006. 288 sz.

22 Abramenko, Olga: *Isztorija i kultura cigan. Poszobije dlja dopolnyitelyih i vnyeskolnih zanyjatyij*. Szankt-Peterburg, Memorial. 2013. A kötet érdekessége, hogy a mellékletben a szerző közli a Madarakból lettünk című oláh cigány eredetmonda orosz fordítását. Ennek magyarázata, hogy a *Sosem volt Cigányország* című kötet 1961-ben. orosz nyelven is napvilágot látott.

23 MAHOTYINA, Ilona 20

24 Szmirnova-Szeszlavinszkaja, Marianna Vlagyimirovna – Cvetkov, Georgij Nyikolajevics: *Ciganye. Proiszhozgyenyije i kultura. Szocialantropologicseszkoje isszledovanyije*. Monográfia. Paradigma. Szofija, Moszkva. 2009. 830 sz.

ja a cigányok indiai gyökereit, a nyelv, szokások és az életmód rokonságát, összefüggését bizonyítja. Nemcsak abban a tekintetben újszerű, hogy szemléletmódjában és módszereiben interdiszciplináris (az összehasonlító történettudomány, nyelvészet, antropológia, etnográfia, numizmatika, archeológia eredményeit egyaránt felhasználja), hanem újszerű következtetéseiben is. (A monográfia egyik recenzense azonban rámutat arra, hogy a kötetben olvasható rengeteg összehasonlító nyelvi párhuzam egy része nem lingvisztikai bizonyítékokon alapul, hanem szerzői intuíciók abszolútizálásán.)²⁵ Ugyancsak ez a két kutató jegyzi az *Antropologija sociokulturnovo razvityija ciganszkovo naszelenyija Rossziji* című munkát is²⁶. Szmirnova-Szeszlavinszkaja és Cvetkov a cigányok tradicionális gazdasági-kulturális mintázatából levezetve magyarázza a mai cigányok helyzetét, és erre alapozva egy olyan etnopedagógiai rendszert vázol fel, amely a cigány gyerekek mindennapi beszédmódján és a kétnyelvűségén alapul. Szmirnova-Szeszlavinszkaja és Cvetkov már 2009-ben megjelentettek egy olyan, pedagógusoknak szánt segédkönyvet, *Mezskulturnaja russzko-ciganszkaja kommunikacija*²⁷ címmel, amely eredményesebbé teheti a cigány gyerekek iskolai szocializációját. Ezt a kétnyelvű kötetet is az interdiszciplináris szemlélet jellemzi: a nyelvi anyag mellett kulturális és etnopszichológiai ismereteket nyújt a cigányokkal kapcsolatban. A segédkönyv második része a nyelvelsajátítást segíti. A lovári és khelderás dialektusok grammatikai rendszerét mutatja be, valamint a nyelv alapjainak elsajátításához szükséges gyakorlati anyagot tartalmaz.

Többször utaltam már arra, hogy 1991 után Oroszországban is megszorodtak a ciganológiai témájú kutatások, egyre másra jelennek meg szótárak, nyelvtanok, a cigány kultúrát népszerűsítő kiadványok, valamint a cigány kultúrával, az oroszországi cigányok helyzetével foglalkozó weblapok, amelyek sokszor megbízhatatlan, ellenőrizhetetlen információkat tartalmaznak. A tudományos igényű munkák

-
- 25 SAPOVAL, Viktor Vasziljevics: M. V. Szmirnova-Szeszlavinszkaja, G. N. Cvetkov: Ciganye. Proiszhozgyenyije i kultura. Szocialantropologicseszkoje isszledovanyije. Monografija. Paradigma. Szofija, Moszkva. 2009. 830.sz. *Voproszi jazikoznanyija*. 2001. 4. 149–152.
- 26 Szmirnova-Szeszlavinszkaja, M. V.–Cvetkov, G. N.: *Antropologija sociokulturnovo razvityija ciganszkovo naszelenyija Rossziji*. Monografija. Moszkva. Federalnij insztyituz razvityija obrazovanyija. 2011. 140 sz. [Online.] <http://www.kulturom.ru/books/> [2017. január 10.]
- 27 SZMIRNOVA-SZESZLAVINSZKAJA, M. V.–CVETKOV, G. N.: *Mezskulturnaja russzko-ciganszkaja kommunikacija. Poszibije dlja ucsityelej obszceobrazovatyelnih ucszrezszyenyij*. CHPO, Moszkva, 2009. 430 sz. <http://www.kulturom.ru/books/> [2017. január 10.]

száma viszont kevés, és nincs megfelelő kapcsolat a cigány-kutatók között sem, a ciganológiai kutatások meglehetősen fragmentáltak. Jelenleg nincsenek ciganológiai kutatóközpontok, az egyetemeken nincsenek külön ciganológiai tanszékek. Ezt a hiányosságot igyekeznek pótolni olyan weblapok, amelyeknek üzemeltetői komoly tudással rendelkező, felkészült és országosan elismert szakemberek a cigány-kutatások terén. Két ilyen weblapról szeretnénk szólni röviden az alábbiakban.

2004-ben Nyikolaj Besszonov hozta létre a www.zigane.pp.ru weboldalt, amely 2010 óta www.gypsy-life.net.ru néven működik. Besszonov, ahogyan az előbbiekben már szóltam róla, festő, fotográfus, etnográfus, aki évek óta foglalkozik a cigányság történetével és folklórájával. A weboldal szerzői vállalkozás, semmilyen külső anyagi támogatója nincs, és egyetlen cigány szervezet sem áll mögötte. Ebből következik, hogy a weblapon csak korlátozott számban olvashatók politikai, emberjogi kérdésekkel, az oroszországi cigányok szociális helyzetével foglalkozó írások. A weblapon elsősorban oroszországi ciganológusok írásai érhetőek el, amelyek többnyire másodközlések. A weblap linkjeit áttekintve igen gazdag a tematika: a cigányok története, etnográfia, recenziók, mítoszok a cigányokról, irodalom, tánc, zene, képek, fotók stb. Az egyéb cigány tematikájú weblapoktól abban is különbözik, hogy igen gazdag képanyagot tartalmaz, ritkán látható illusztrációkat, fotókat, festményeket, grafikákat találhat itt az olvasó.

2014-ben jött létre a *Mezsdunarodnoje obscsesztvo isszledovanyij ciganszkoj kulturi (International society for Romani culture studies)*, amelynek munkájában az orosz kutatókon kívül ukrán, moldáviai, bolgár és román tudósok is részt vesznek. A társaság nyitott szervezet, bárki (kutató vagy érdeklődő) bármely országból csatlakozhat hozzá. (A társaság alapító tagjai: Mahotyina, Szmirnova-Szeszlavinszkaja, Cvetkov, Trofimova, elismert cigány-kutatók). A társaság hozta létre és működteti a www.kulturom.ru weboldalt azzal a céllal, hogy betöltse azt a hiátust, ami az orosz ciganológiai/romológiai kutatások összefogását illeti. A weblapon korábbi és mai, orosz és külföldi kutatók írásai olvashatók, bibliográfiák és katalógusok érhetőek el. A társaság nagy gondot fordít a cigány gyerekek iskoláztatásának, sikeres iskolai integrációjának kérdéseire is. A weblapon nemcsak kulturális antropológiai, nyelvészeti, etnográfiai írások érhetőek el, hanem olyanok is, amelyek az oroszországi cigányok szociális helyzetével foglalkoznak.

ÖSSZEGZÉS

Jelen írásban az oroszországi romológiai/ciganológiai kutatások, ezen belül is a folklorisztikai és antropológiai eredmények vázlatos bemutatására vállalkoztam.

A témát kronológiai rendben tekintetem át, a következő periódusokban: a kezdetek, a szovjet korszakot megelőző időszak, amelyben még nem a kutatói attitűd dominált; a szovjet korszak: 1917–1991 közötti időszak, amelyet egy pezsgő tíz éves intervallumot (1928–1938) leszámítva az esztrádba hajló zenei anyagok gyűjtésének és kiadásának dominanciája jellemzett. A harmadik korszak pedig a posztszovjet időszak, amelyben a ciganológiai témájú írások megszorodtak, ugyanakkor sok tudománytalan munka is napvilágot lát. Nemcsak nyomtatásban, hanem elektronikusan, weblapokon keresztül is rengeteg információ érhető el. A mennyiségi szemponton túl nagy érdeme ennek az időszaknak, hogy a korábban megjelent népköltészeti gyűjteményeket eredetiség szempontjából felülvizsgálják, a kéziratos hagyatékokat feldolgozzák és publikálják. A klasszikus etnográfiai írások mellett egyre több fiatal kutató felhasználja az antropológiai kutatások eredményeit, és új módszerrel közelíti a cigány kultúrához. A szovjet időszakban a ciganológiai kutatók nagy része homogén csoportként tekintett a cigányokra. A kutatások leginkább a legnagyobb lélekszámú szubetnikai csoport, a magukat ruszka romának nevező orosz cigányok nyelvére és kultúrájára irányultak. Napjainkban viszont egyre több olyan, a kulturális antropológiai cigánykutatásokban centripetálisnak nevezett irányzathoz tartozó kutatási eredményeket tartalmazó írás jelenik meg, amely az Oroszország területén élő közel 20 szubetnikai csoport helyi közösségeinek nyelvvel, szokásaival és kultúrájával foglalkozik. Talán hiányosságként róhatjuk fel az oroszországi ciganológiának, hogy kevés az idegen nyelvű publikáció, és az orosz nyelv visszaszorulása miatt így az írások csak kevesek számára érhetőek el. Ideje volna néhányat angol vagy más nemzeti nyelvekre (pl. magyarra) is lefordítani.

LEHMANN MIKLÓS

Integráció és világháló

A kisebbségek integrációjával összefüggésben az internet általában két eltérő módon kerül szóba: egyrészt mint negatívum, mint az elmaradottabb területeken és a szegényebb közösségekben a digitális eszközök alacsony elterjedtsége és a világháló gyér elérhetősége miatt keletkező hátrány; másrészt mint pozitívum, mint a társadalmi integrációt és a hátrányos helyzetű közösségek felzárkóztatását támogató egyik lehetséges eszköz. Az első szempont szerint gyakran említésre kerül a *digitális szakadék* fogalma, amely a digitális eszközöket készségi szinten használó, valamint az attól elzárt társadalmi csoportok közötti valós (és veszélyt jelentő), nehezen átvárható akadályra utal (Norris, 2001). Ezeknek az akadályoknak számos oka lehet. Elsődlegesen a gazdasági körülményekre szokás hivatkozni, mivel a szegényebb családokban, hátrányos helyzetű csoportokban vagy a gazdaságilag elmaradott térségekben a háztartások nem rendelkeznek azokkal az eszközökkel (és/vagy internet előfizetéssel), amely lehetővé tenné, hogy csatlakozzanak a digitális információs hálózatokhoz. Hasonlóan jelentősek a társadalmi okok is: azok a csoportok, amelyek a társadalmi helyzetük vagy szerepük miatt nem eléggé reprezentáltak a világhálón, nem is fognak megfelelő arányban hozzáfélni (és itt nem is csupán a közismerten hátrányos helyzetű csoportokra érdemes gondolni, hanem az olyan társadalmi választóvonalakra is, amelyek például a nemek között húzódnak, azt feltételezve, hogy az informatika és a digitális eszközök kezelése, az ahhoz szükséges technikai tudás inkább a férfi-szerepekhez kötődik). Az ilyen csoportok digitális szegregációja kulturális alapokon is végbemehet: egyes kultúrákban a világháló nem a nyugati kultúra információs szabadsága szerint jelenhet meg, hanem szerepe bizonyos területekre korlátozódik. Az e kultúrákban felnövő gyermekek számára az elektronikus információs hálózatok nem integrálódnak megfelelően a mindennapi élet megszokott tevékenységei közé. Végül elképzelhető, hogy a digitális szakadék kialakulásában tartalmi kérdések is szerepet játszanak: például, a világháló információs sokfélesége csak megfelelő nyitottsággal párosulva lehet igazán hasznos, ennek hiányában csak egyes szegmensek jutnak el a felhasználóhoz.

Könnyen belátható, hogy a felsorolt okok mindegyike közrejátszhat a társadalmi integráció kérdésében is – sőt, az egyes okok megfelelően szemléltetik, mennyire szerteágazó, de egymással összefüggő területei lehetnek az integrációnak. A komplex feladatban lényeges szerepe lehet annak, miként szélesítik ki az információs hálózatok hozzáférhetőségét.

Pedagógusként azonban nem könnyű leküzdeni az előbb jelzett problémákat, megszüntetni az okokat, de talán nem is ez a pedagógus feladata. Inkább azzal érdemes foglalkozni, milyen pedagógiai vonzatai lehetnek a problémáknak. Így első helyen érdemes megemlíteni, hogy az információhoz való hozzájutás lehetősége és az útmutatás annak megfelelő módjaihoz az iskolákban valósulhat meg elsőként. Az oktatás az információs műveltség korai terjesztésével és formálásával kialakíthatja azt az attitűdöt, amelyet a gyermekek felnőve később sikerrel alkalmazhatnak társas életükben. Az integráció alapja ebből a szempontból az, hogy egyenlő módon tegye lehetővé minden gyermeknek az információs hálózatok használatát, ne hagyja, hogy ebben különbségek jöjjenek létre, és ügyeljen arra, hogy a kialakuló információs műveltség megfeleljen azoknak a sztenderdeknek, amelyek az aktív online társas élethez, valamint a jó eséllyel, megfelelő életminőséggel kecsegtető társadalmi részvételhez szükségesek.

Az információhoz való hozzájutás mellett ugyanennyire lényeges, hogy a hálózatok képesek a gyermekek számára közös élményvilágot teremteni és használatukkal a gyermekek részeseivé válhatnak a közös kultúrának. A közös élményvilág közösséget teremt: kialakulnak azok a kötélekek, amelyek az összetartozást erősítik, és amelyek nélkül nem lehetséges sikeres integráció. Ez az élményvilág egyben a kulturális összetartozást is elősegíti, mivel a hálózatokon keresztül a társadalom kulturális javainak csaknem egésze megjelenik.

Bár legtöbbször az információ elérhetősége okán hangsúlyozzák az internet szerepét a társadalmi integrációban, az utóbbi aspektusok – az élményvilág és a kulturális javak megjelenítése – talán még lényegesebb. Ennek az alapja az internet természetében keresendő. A világháló ugyanis nem pusztán médium. A médiumok üzenetet hordoznak, tartalmakat közvetítenek a tartalom készítője és befogadója között, de egyben eszközök, amelyek a tartalmak elérését teszik lehetővé. Ennyiben a médiumok jellemzői valóban érvényesek az internetre is, ám ez az értelmezés csupán a hálózat működésének leszűkítése lenne. A világháló nem eszköz, hanem közeg, amely a felhasználótól jelenlétet vár el: Ropolyi (2006) ezzel összefüggésben hálólétről ír, amely a hálózatra csatlakozó ember lényegi tulajdonsága. Az individuális és a társas élet jelentős része a hálózaton zajlik, az egyén személyiségének kifejezésére sok tekintetben a hálózatok biztosította lehetőségeket használja fel,

a társas kapcsolatok fenntartása, a kommunikációs folyamatok és interakciók a hálózaton mennek végbe. Így a hálózat használata nem pusztán alkalmi tevékenység, hanem ugyanazt a folyamatosságot tükrözi, ahogyan a felhasználó személyisége és társas kapcsolatai kibontakoznak. A digitális környezet az egyén számára a hálózatok világában éppannyira természetes közeget jelent, mint a mindennapok fizikai és szociális valósága.

Hiba lenne a digitális környezetet "virtuális" közegként másodlagosnak tekinteni a "valós" környezethez képest. Egyrészt a virtuális és a valós kategóriája a hálózatokban otthonosan mozgó felhasználó számára már-már a megkülönböztethetlenségig összemosódik, a virtuális így inkább a valóság egyfajta kiterjesztéseként értelmezhető, nem pedig annak ellentettjeként. Donna Haraway nagy vitákat kiváltó tanulmányában már igen korán, 1991-ben felhívja arra a figyelmet, hogy a technológia és az azt megalkotó ember együttesen képezi mindazt, amit a felhasználó társadalmi valóságként érzékel (Haraway, 1991); azaz, a virtuális és a reális közti megkülönböztetés értelmét veszti, és ez az elektronikus információs hálózatok világában még inkább érvényes. A hálózatok egyre növekvő mértékben vesznek részt a mindennapok valóságának konstruálásában. Ennek következtében egyben befolyásolják a felhasználó személyiségének alakulását is. Pedagógiai oldalról nézve, mindezek hozzájárulhatnak az integráció érdekében végzett munkához, és kiaknázzhatóak egyén és közösség összetartozásának kialakításában. Következésképpen, a hálózatok segítségével a társadalmi integrációs folyamatok jelentős részét lehetséges pozitív módon formálni.

Ahhoz, hogy az egyén szerves módon integrálódjon a társadalom egészébe, az identitás kifejlődésében a társadalom számára fontos értékek, kulturális produktumok kell részt vegyenek – ezáltal létrejöhet a személyiség azon része, amelyet Hall (1997) kulturális identitásnak nevez. Elképzelése szerint a gyermek belső világa és a külső környezet közötti kapcsolati rendszer kiemelkedését a személyiségben felfedezhető kulturális vonatkozások biztosítják, mivel a kultúra nyújtja azt a szimbolikus eszközkészletet (egy adott kulturális jelrendszerbe illeszkedő szavakat, szövegeket, zenei elemeket, képi és mozgóképes ábrázolásokat), amelyek éppannyira fontosak a gyermek saját identitásának kiépítésében, mint társai megértésében, a társas interakciók szervezésében. Ezek a kulturális eszközök jelen vannak minden fiatal környezetében – részben annak köszönhetően, hogy ma a gyermekek többsége a fejlődés korai szakaszaiban is kapcsolatba kerül a digitális környezettel. A társas-kulturális tényezők hangsúlyozásával Hall egyfajta szociológia identitásfogalmat alkalmaz, amely szerint az identitás a személy és a társadalom közötti interakcióban bontakozik ki, és bár rendelkezik valamilyen belső, kifejezetten az

egyenre jellemző központtal, a környezetében megtalálható társadalmi és kulturális elemek, melyekkel interakcióba kerül, folyamatosan befolyásolják. Könnyű belátni azt is, hogy a kulturális identitás formálásának szempontjából az intézményes nevelés időszaka két okból is kitüntetett: egyrészt fejlődéslélektani, másrészt társas környezeti szempontból. A gyermekkor nyilvánvalóan a legfogékonyabb időszak a kulturális elemek befogadásának oldaláról, és ebben az iskola biztosította kulturális környezet erős katalizátorként működhet közre.

Nem lehet azonban elhallgatni, hogy Hall ugyanakkor jelentős problémát lát a modern kor technikai kultúrájában: a civilizáció posztmodern sajátosságai miatt a szubjektum fejlődése során elveszíti azokat a támpontokat, amelyek a modernitásban kulturális rögzítettséget, biztos sarokpontokat jelentettek az identitás kialakításában, a globalizáció pedig eltávolít azoktól a kulturális elemektől, amelyek hagyományosan meghatározták az egyén szociális kötődéseit, a család, a csoportok és a nemzet szintjén egyaránt. A digitális környezetre talán hatványozottan is érvényes, hogy a szimbolikus eszközök, jelkészletek folyamatos mozgásba kerülnek, megsokszorozódnak, és egyre erőteljesebben az egyén választásától függenek (megfelelő választást pedig nehéz lenne kisgyermekektől elvárni, hiszen e választáshoz többé-kevésbé kialakult identitás szükséges, olyan, amelyekkel a gyermekek még nem rendelkezhetnek). Környezetükben a gyermekek a lehetséges identitások sokaságával találkoznak, a választáshoz és azonosuláshoz nem találnak megfelelő támpontokat. Az identitás posztmodern fragmentálódása tehát a kulturális sokféleségben, az alternatív jelkészletek tömegével már gyermekkortól kezdve megnehezíti a stabil identitás kiépítését. Ezek a nehézségek azonban előnnyé válhatnak azzal, hogy az integrációt célzó nevelés során a kulturális identitás lényegi összetevőire kerül a hangsúly. A pedagógusnak tehát arra kell törekednie, hogy az általa közvetített kulturális elemek a gyermek személyiségének részévé váljanak, és megalapozzák a társadalmi integrációhoz szükséges közösség kialakítását.

A kulturális javak megjelenése a világhálón azonban néhány buktatót is magában rejt, és ezekkel a pedagógusnak tisztában kell lennie. Az internet alapvetően multikulturális környezet, amely ugyanakkor egy globális tömegkultúra megjelenítéseként is funkcionálhat, a gyermekek számára pedig ez a kulturális sokféleség, (vegyítve a tömegkultúra elemeivel), olyan zavart kelthet, amely megakadályozza a kulturális identitás megfelelő kialakulását. Hasonló a helyzet, mint a több kultúra közegében felnövekvő gyermekek esetén. A "kulturális hontalanok" olyan fiatalok, akik korai éveikben szüleikkel országról-országra vándorolva éltek (például kiküldetés miatt vagy más hasonló okból), ezért eltérő kulturális közegben teltek az identitás és a csoportkötődés kialakulása szempontjából lényeges éveik (Vivero–Jenkis,

2010; Szabo–Ward, 2015). A kulturális diverzitás, a többféle, egymástól eltérő szimbolikus jelkészlet miatt nehézkessé válik számukra a kulturális identitás felépítése. A digitális környezet hasonló módon hat a gyermekekre, amennyiben a kulturális sokféleség és az állandó mozgásban lévő szimbolikus jelkészletek nem nyújtanak megfelelő támpontokat a kulturális identitás kialakításához.

E szempontból tehát a pedagógus feladata az, hogy az integrációt elősegítő stabil kulturális alapot biztosítson, amelyen nem “hontalanok”, hanem biztos kulturális háttérrel rendelkező (és a kultúrán keresztül másokhoz kötődő) személyiség jöhet létre. A digitális környezet előnyt jelenthet abban, hogy a gyermekek ne szegregált jelkészletekkel, hanem a teljes csoport számára jelentőséggel bíró, kohéziós hatást kiváltó jelkészletekkel találkozzanak. Az integrációt gyakran éppen az akadályozza, hogy a közös kulturális tartalmak elérhetetlenek a csoport egyes tagjai számára; az iskolában tehát közel kell hozni, és a digitális környezet előnyeit kihasználva a hétköznapok természetes tapasztalatává kell azokat tenni mindenki számára. Az elektronikus információs hálózatok a hagyományosnak mondható módszerekkel szemben (mint például a kultúra korábban mérvadó offline termékei, a kulturális összetartozást megerősítő társas események, ünnepélyek) folyamatosan elérhető kulturális háttérrel képeznek – különösen annak figyelembevételével, hogy az offline elemek visszaszorulóban vannak, mivel a gyermekek idejük jelentős részét a digitális környezet kulturálisan rugalmas és összetett közegében töltik. Ahhoz, hogy a pedagógus hatékony segítséget tudjon nyújtani tanítványainak, munkájába be kell építenie a gyermekek által mindennaposan használt digitális alkalmazásokat, valamint azt is biztosítani kell, hogy azok a csoport minden tagjához eljussanak. A közösségi oldalak és a megosztáson alapuló kulturális termékek képesek orientálni a gyermekek kulturális identitásának formálását, de ehhez az szükséges, hogy a pedagógus mintát szolgáltatson számukra a megfelelő használathoz. Ideális esetben a közösségi oldalak és a web 2.0-ás alkalmazások egyfajta tükrökként, a közösség tükröként működnek, ezáltal pedig segítik tisztázni az identitást; ha azonban a gyermekek támpontok nélkül maradnak a digitális környezetben, akkor csupán zavart eredményeznek.

Nem hallgatható el az sem, hogy a gyermekek számára a digitális környezet eszközei már maguk is a kulturális identitásukat meghatározó összetevők lehetnek. Ezért a pedagógus sokat segíthet azzal, ha a gyermekek számára ismert, a hétköznapi tevékenységekben megszokott eszközökön és alkalmazásokon keresztül közvetíti azokat a kulturális tartalmakat, amelyeket el szeretne juttatni hozzájuk.

Mindeddig úgy tűnhet, a helyzet (legalábbis elvben) egyszerűen megoldható a digitális környezetnek az integráció érdekében történő felhasználásával. Valójában

azonban a Magyarországon leginkább hangsúlyos integrációs probléma, a társadalomról leszakadó, attól elszigetelődő roma közösségek esetén ez korántsem egyszerű, inkább egy nagyon is összetett kérdés. Ehhez érdemes áttekinteni, mi is a realitás a roma közösségek internethasználatával kapcsolatban.

Elsődlegesen a szocioökonómiai státusz határozza meg, rendelkezik-e egy család elektronikus információs eszközökkel és hálózati eléréssel – ebben a tekintetben nem a roma származás az, amely mentén a fő különbségek leírhatóak, hanem a gazdasági helyzet, jóllehet, a problémát részben éppen az okozza, hogy a roma családok komoly hányada hátrányos, illetve halmozottan hátrányos helyzetben található (Németh, 2013; Kollányi–Székely, 2006). Az oktatási rendszer azon ismert problémája, hogy nem, vagy csak nehezen képes kezelni a hátrányokat és nem tud kellő kompenzációt nyújtani a hátránnyal induló gyermekek számára, az internetelérésben és a médiaműveltségben is tetten érhető. Németh (2013) kutatásában kimutatja, mekkora szerepe van az iskolatípusnak a gyermekek digitális eszközhasználatának tekintetében: az általános iskolákban gyakran tapasztalható, hogy a rossz informatikai ellátottság miatt nem képesek megfelelően elősegíteni a gyermekek kiegyensúlyozott médiahasználatát, és a hátrányos helyzetű gyermekek (gyakran az otthoni médiahasználat egyoldalúsága, a televízió egyeduralma miatt) kevésbé tudatosan és reflexíven viszonyulnak a médiához. Számukra a digitális környezet leginkább a mobiltelefonos elérhetőségre korlátozódik.

Más jellegű problémát jelent, hogy az elégtelen eszközhasználat mellett mindaddig a világháló csak kisebb mértékben válhatott a roma kultúra részévé. Sajnos általános tendenciának tekinthető, hogy miközben a fejlett országokban a kultúra jelentős része az internetre költözött, és ezáltal maga az internet a kultúra szerves összetevője is lett, a kisebbségi kultúrák nem minden esetben követik ezt a folyamatot. Annak ellenére is tapasztalható ez a jelenség, hogy a világháló természetéből fakadóan előmozdíthatja a kisebbségi és szubkultúrák megjelenítését, az egyes kulturális csoportokhoz tartozó felhasználók közösségi életét. A magyarországi roma közösségek internetes reprezentációja gyenge, sok esetben túlhaladott, nem használja ki a közösségi web lehetőségeit (Bernáth–Messing, 2012; Guld, 2013). Mi több, sajnálatos módon a többségi társadalom elutasító magatartása még az interneten is érvényesül. Az előítéletek miatt a kisebbségi kultúra tagjai nehezebben kerülnek be internetes csoportokba, a fórumok pedig jó táptalajt jelentenek az előítéletek – sokszor anonim módon történő, – szélsőségekbe hajló megjelenítésére (lásd: Glózer, 2013).

Az elégtelen eszközhasználat és a gyenge internetes reprezentáció együttesen azt eredményezi, hogy jelenleg a digitális környezet nem képes valódi környezetet ké-

pezni a roma származású gyermekek számára, pedig ez biztosíthatná a folyamatos jelenlétet az internetes kultúrában. Az elektronikus információs hálózatok így leginkább csak a szórakozás, egyes (ritkább) esetekben az információforrás szerepét tölthetik be.

Annak érdekében, hogy az internet hatékonyan működjön közre a társadalmi integrációs folyamatokban, az oktatási intézményeknek fel kell vállalniuk a “digitális integrációt”. Első lépésként mindenki számára elérhetővé kell tenni a digitális kulturális forrásokat. Ha a roma gyermekek számára sikerül a világhálót digitális környezetté formálni, akkor az internet kulturális vonatkozásai részt tudnak venni a személyiség felépítésében és a közösségek alakításában. A digitális környezet nem csupán közvetíti a kultúrát: a web 2-es alkalmazások lehetővé teszik az identitás formálását és reprezentációját, és az aktív részvételt a közösségben. Mint látható volt, a kulturális identitás elmélete szerint a személyiség az egyén és a kulturális közeg kölcsönhatásában jön létre (és változik). A részvétel a web 2-es tevékenységekben, a digitális környezet által elvárt jelenlét és aktivitás közös élményvilágot hoz létre, amely egyben a valódi közösségek alapja.

A pedagógus azzal járulhat hozzá a célok eléréséhez, hogy megszervezi és ösztönzi a közösségi web használatát a diákok számára. Ennek legegyszerűbb, de egyben kissé szegényes formája a közösségi oldalakon létrehozott csoportok; de már ez is nagyban hozzájárulhat ahhoz, hogy a közösség integrációja megtörténjen. Hatékonyabb, ha olyan web 2-es alkalmazások is beépülnek az oktatásba, amelyek tevékenykedtetik a gyermekeket: összefoglalóan “kreatív net”-ként lehet ezekre hivatkozni. Voltaképp a közösségi oldalak fogalmát érdemes itt tág értelemben használni, utalva minden, az egyéni vagy közös alkotást elősegítő és a megosztást célzó online helyre (így például a szerkesztésre is alkalmas videómegosztókra vagy képmegosztókra). Az aktív részvétel egyszerű befogadóból alkotóvá teszi a felhasználókat, amelyhez a digitális környezet megfelelő keretet biztosít, mivel e környezetben a kulturális elemek szabadon újraírhatók, átalakíthatók és a személy vagy a közösség intenciói szerint újraalkothatók. A zenében használatos remix és mashup a vizuális kultúrára is kiterjeszthetők: a gyermekek a készen talált elemekből közösen hoznak létre új alkotásokat, melyeket meg tudnak osztani egymással, más csoportokkal, vagy éppen családjukkal. A közös alkotási folyamat és a megosztás előmozdítja az integrációt. Az infografikai alkalmazások, a sablonokból építkező egyszerűbb online grafikai szerkesztőprogramok vagy éppen a mémgyárak olyan kiindulópontként szolgálhatnak ebben, amelyek élvezetessé teszik a közösségi alkotást, miközben a gyermekek a digitális környezetben szükséges jártasságot is elsajátíthatják. A pedagógus feladata, hogy ezek felhasználásával olyan kulturális közeget hozzon létre

a gyermekek számára, amely valóban az integráció irányába mutat. Ebben persze nincs pusztán a közösségi weben található elemekre korlátozva, hanem a kulturális hagyomány, a tradíció, a nemzeti és nemzetiségi identitás sajátosan offline összetevőit is beemelheti a közös munkába.

Közhely, hogy a társadalmi integráció kiindulópontja a kisgyermekkorban kerekendő. Mivel a mai kultúra szembeötlő jellemzője a digitális környezet térhódítása, az integrációs folyamatok egy részét érdemes e területen szervezni. Ebben az iskolának is meg kell találnia a helyét. Az intézményes oktatás nyilván nem javíthat a hátrányos helyzetű vagy leszakadó csoportok eszközellátásán, de azon igen, hogy a gyermekeket jobban bevonja a web 2-es tevékenységekbe, biztosítva számukra a közösségi web használatát. Talán azt sem túlzás kijelenteni, hogy jelenleg nem is lehetséges sikeres integráció az elektronikus információs hálózatok és közösségi oldalak megfelelő alkalmazása nélkül – ezt pedig először is a pedagógusnak kell megkezdnie diákjai körében.

HIVATKOZÁSOK

BERNÁTH Gábor–MESSING Vera: „Szélre tolva. Roma médiakép 2011”. In. *Médiakutató*, 2012. tavasz.

GLÓZER Rita: „A ‘cigányok’ mint ellenség diszkurzív konstrukciói a hazai online szélsőjobboldali médiában”. In. „*Csak másban*”. *Roma reprezentáció a magyar médiában* (szerk. Bogdán Mária – Feischmidt Margit – Goul Ádám). Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi tanszék, Budapest – Pécs, 2013. 123–140.

GULD Ádám: „’Ne bántsátok az EMO barátaimat!’ Roma asszimiláció és szegregáció alakzatai egy kortárs ifjúsági kultúra tükrében”. In. „*Csak másban*”. *Roma reprezentáció a magyar médiában* (szerk. Bogdán Mária–Feischmidt Margit–Goul Ádám). Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi tanszék, Budapest–Pécs, 2013. 15–44.

HALL, Stuart: „A kulturális identitásról” (ford. Farkas Krisztina és John Éva). In. *Multikulturalizmus* (szerk. Feischmidt Margit), [Online]. Osiris, Budapest, 1997, 60–85. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/romak/multikulturalizmus/pages/005_a_kulturalis_identitasrol.htm [2017. február 25.]

HARAWAY, Donna: „A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century.” In. *Siminas, Cyborgs and Wo-*

men: *The Reinvention of Nature* (Haraway, Donna) Routledge, New York, 1991. 149–181.

KOLLÁNYI Bence–SZÉKELY Levente: „Hátrányos helyzetű társadalmi csoportok az információs társadalomban”. In. *Információs Társadalom*. [Online]. 2006. 2. sz. 48–67. http://www.infonia.hu/digitalis_folyoirat/2006_2/2006_2_kollanyi_bence_szekely_levente.pdf [2016. december 10.]

NÉMETH Boglárka: *Cigány fiatalok kommunikációjának és médiahasználatának vizsgálata*. [Online]. Pécsi Tudományegyetem BTK, Pécs, 2013. www.zgeneracio.hu/getDocument/491 [2016. december 10.]

NORRIS, Pippa: *Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty and the Internet Worldwide*. Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

ROPOLYI László: *Az internet természete*. Typotex, Budapest, 2006.

SZABO, Agnes–WARD, Coleen: „Identity development during cultural transition: The role of social-cognitive identity processes”. In. *International Journal of Intercultural Relations*. [Online]. 2015. 46. sz. 13–25. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijint-rel.2015.03.019> [2016. december 15.]

VIVERO, Veronica Navarrete–JENKINS, Sharon Rea: „Existential hazards of the multicultural individual: Defining and understanding ‘cultural homelessness’”. In. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*. [Online]. 1999. 5. sz. 6–26. <http://dx.doi.org/10.1037/1099-9809.5.1.6> [2016. december 13.]

MÁTÉ DEZSŐ

Generációs változások a Roma diplomások életútjában, a társadalmi reziliencia hatása¹

BEVEZETÉS GYANÁNT – VÁLTOZÁSOK

A tanulmányban olyan magukat romának² valló emberek életútjait vázoló fel, akik kedvezőtlen társadalmi, politikai, gazdasági és történelmi helyzetük ellenére sikeres felsőfokú tanulmányokat folytatnak és/ vagy már egyetemi, főiskolai diplomával rendelkeznek. Kérdés, hogy az említett hátrányok ellenére, miként és milyen motivációk mentén jutottak el a felsőoktatásba és annak követelményeit sikeresen

- 1 Ez a dolgozat, nagyvonalakban beszél a tervezett doktori disszertációm témájáról. A kérdések bővebb és részletesebb kibontásnak és elmzésnek a tényleges doktori dolgozatban teszek eleget.
- 2 A tanulmányban mindvégig a Roma terminust használom, amely többek között az MTA TK KI Kritikai Roma Tanulmányok Kutatócsoport is preferál.
http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/150203_KRITIKAI_ROMA_TANULMANYOK_KUTATOC SOPORT.pdf
„Az elnevezés-önnevezés problematikájának (amely tehát egyszerre hat a romának, cigánynak mondott közösségekre és a tudományos diskurzusra, melynek meg kell neveznie önmagát) új lehetőségét kínálja a Roma elnevezés egy elsősorban ideológiai mozzanattal bíró pozícióból elgondolva. Az Európai Parlament ernyő-terminusnak [umbrella-term] gondolja el a roma elnevezést, ami azt jelenti, hogy nem a megjelölő, megnevező ereje hangsúlyos a fogalomnak, hanem az a célja, hogy általánosságban fogalmazhasson meg olyan kérdéseket, melyek a különböző cigány, roma közösségek és a nem roma, nem cigány közösségek közötti társadalmi kommunikációra vonatkoznak. Tehát az elnevezésnek nem célja, hogy bármit is elmondjon az ideértett közösségekről, emellett hangsúlyos, hogy a fogalomhasználat mögött meghúzódó szemlélet tiszteletben tartja a különböző roma közösségeket, és azok saját nyelvi önmegnevezéseit. A Roma elnevezéssel ugyanakkor többszintű és erős érdekérvényesítő erő is párosul, hiszen a társadalmi problémák – vélik ennek megfelelően a Commission képviselői – jól megragadhatók, hasonló mintázatot mutatnak Európa különböző országaiban, így van esély generális rendezésükre.”

teljesítették. Milyen faktorok segítették illetve gátolták őket karrierjük és életük építésében? Mit jelent számukra sikeres roma embernek lenni és ezt miként identifikálják?

A romák önreprezentációjában hiányosságok vannak. Meglátásom szerint a magyarországi romák lekülönbözőbb reprezentációja áthajlik egy szenvedés diskurzusba, amelyet nem a vizsgált csoport tagjai irányítanak, határoznak meg, hanem a nem romáknak definiált többség. A romákról szóló mindennapi beszéd inkább problémaorientált és kódnyelvet használó, mint inkább pozitív elemeket feltüntető. Mindez annak ellenére történik, hogy ma már meg lenne annak az esélye, hogy a romáknak definiált emberek³ is aktívan és pozitívan képviselhessék magukat a nyilvánosságban.

Nagyon csekély azoknak a tudományos és kritikai identitásoknak a láthatósága, amely a vizsgált csoport önértelmezését mutatja. A területi, társadalmi, történelmi, gazdasági változások eredménye hogy a roma értelmiségi emberek is szeretnék, értelmezni a saját narratívájukat a tudományban és az úgynevezett tudományos aktivizmusban, társadalmi mozgalmakban. A kétezres évek elején megjelentek Magyarországon az elő tudományos doktori címmel rendelkező, magukat romának valló emberek, mint például, Kállai Ernő, Kóczé Angéla, Lakatos Szilvia, Orsós Anna, Orsós Zsuzsanna. Előttük már számos roma ember szerzett mester vagy alapképzésben diplomát a legkülönbözőbb szakterületekről, mint például a nemzet láthatatlan példaképei, Choli Daróczi József vagy Péli Tamás, Daróczi Ágnes, Varga Erika, és még sokan mások. Ezek az emberek irányt és jövőt mutattak mára már számos, alap, mester, és doktori egyetemi képzésben tanuló vagy végzett, magát romának valló embernek. Dolgozatomban generációs változásokról, mobilitásokról és roma diplomások önidentitásáról szeretnék írni, a mai magyar társadalom nagyítója alatt, amelyet a reziliencia fogalmán keresztül értelmezek.

Fontosnak tartom elmondani, hogy saját magam is roma származású doktorandusz vagyok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskola Interdiszciplináris Társadalomkutatások Doktori Programban, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetének vagyok a munkatársa. Nehéz ezt a két identitást egymás mellé helyezni. Nehéz értelmezni ezt a kettős pozíciót, hiszen ez a különleges helyzet megköveteli a többségi társadalom közös emlékezetét és tudását, amelyért elsősorban a közoktatás és a formális szféra a felelős. Az informális tu-

3 LADÁNYI János–SZELÉNYI Iván: „Ki a cigány?” In. *Kritika*. [Online]. 26. évf. december 1997. http://www.adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf443.pdf

dást az iskola gyakran nem veszi figyelembe, aminek egyik következménye lehet az egyén identitásainak a csorbitása. A fentiek gyakori kritikája a többségi kutatók köréből, hogy ez egyfajta szenvedés – diskurzus, bánatleírás, amely a romák eddigi sérelmeit öleli fel. Lehet, viszont ami gyakran feledésbe merül a részükről, hogy nem minden tudománnyal foglalkozó ember részesült az egyenlő javak, tudás, emlékezet hozzáféréshez a közoktatás során. Nem mindenki indult azonos startvonalról. Ez azért is érdekes, mert éppen a tudomány művelői, akik empátiáról, méltányosságról és előítélet-mentességről beszélnek, náluk is gyakran megjelenik a negatív kategorizáció és látens rasszizmus. „Ezzel a sállal nem is nézel ki romának, hanem sokkal inkább Indiainak!” (Nem-roma PhD) A roma emberek többsége szegregált iskolákban és településrészekben szerezték meg a tudásuk nagy részét és „nem esett Shakespeare kötet a fejükre a könyvespolcra” (roma PhD).

Azt látom, hogy a hasonló diskurzusok bizonyítják a roma emberek esetében is érvényesülő, önállóság- és rendszerigazolás elméletét, (John T. Jost) társadalmi státusztól, kortól és nemtől függetlenül.

A PARADOXON DISKURZUSA

Egy olyan paradoxon diskurzust szeretnék felvázolni a következőkben, ahol a hátrányok sikerekké kovácsolódtak. Legfőbb kérdés, hogy ezeknek a sikereknek a roma egyetemisták esetében milyen szocio-társadalmi, gazdasági és lélektani indikátorai vannak, amelyek a reziliencia elemei lehetnek esetükben.

Tanulmányomat meghatározza Békés Vera és Ceglédi Tímea reziliencia jelenségének értelmezései, miszerint azokat az embereket (függetlenül etnikai hovatartozásuktól), akik a legkülönbözőbb szocio-gazdasági és társadalmi, történelmi hátrányok ellenére kiemelkedő sikereket értek el, rezilienseknek hívják. A társadalmi jelenséget, amely felöleli életüket pedig rezilienciának nevezik. Ceglédi ezeket az eseteket atipikus eseteknek nevezi, mivel itt nem érvényesülnek a megszokott összefüggések, miszerint a kedvezőtlen családi háttér csökkenti a sikeres tanulmányi eredményeket. (Ceglédi Tímea, 2012) Tanulmányomban a reziliencia és a roma egyetemisták kapcsolatát kereselem.

John T. Jost, egyértelműen teszi fel a kérdést, hogy a hátrányos helyzetűnek, marginalizáltnak vélt emberek, miért fogadják el mások hatalmát és saját maguk alávetettségét az elnyomónak vélt társadalommal szemben? Társadalmi és kulturális összehasonlító vizsgálatai a rendszerigazolás elméletét bizonyítják, vagyis az emberek külső és belső békéjük érdekében hajlamosak a saját csoportjaik, vagy saját maguk előnytelenségét vélt helyzetét, identitást elfogadni és érvényt adni neki. Vagyis a hátrányos helyzetű csoportok érvényt adnak és elfogadják a többség identitás – köz-

vetítését és elfogadják azok kategorizált és sztereotipizált elemeit. (John T. J., 2003) Ezzel a kisebbségi helyzetben lévő személyek számra létrehozzák az úgynevezett „Hamis-tudatot”, amely szemben áll az identitás alapjaival, mint például:

- területi és társadalmi elhelyezkedés
- állampolgárságba vetett hit
- intézményesülés és intézményi megjelenés
- szokások, nyelv és a vallás
- munkaerő-piaci megjelenés, foglalkoztatás, lakhatás, oktatás
- közös emlékezet, történelmi tudat
- pozitív önértékelés és önelnevezés (Hunyady, 2003)

„A roma identitásról szóló egész vita, szoros kapcsolatban van a hatalommal,...– Akár a roma közösségen belül, akár a másokhoz fűződő kapcsolat tekintetében, ideértve a politikai rendszert is. Amikor a roma identitásról beszélünk, három egymással hegemónikus kapcsolatban lévő kulcsfontosságú összetevőről van szó. Az első komponens a cigány, egy olyan identitás, amelyet mások erőltetnek rá azokra, akiket mi romának nevezünk, míg a másik úgynevezett hagyományos identitás életmód legitimálása, amelyet elsősorban a romani nyelven beszélő és a Romanipen szokásait tartó, romák tartanak magukénak. Ezzel szemben sokféle túlélési stratégiát alakítottak ki... Végül pedig itt van a roma politika projekt – egy egészen új identitás –, amelyet a roma értelmiség hozott létre azzal a céllal, hogy újratárgyalják a romák és a nem romák közötti társadalmi szerződést” (Iulius Rostas, 2014; 141 In. Bíró–Gheorghe–Kovats)

Ahogy látni lehet a romák helyzetének kulcskérdése nem feltétlenül a szegénység és etnikai vizsgálatoknak a szoros együttértelmezése, hanem sokkal inkább az, hogy az aktuális hatalom miként értelmezi a romák területi, társadalmi, gazdasági és történelmi helyzetét és hatalmi pozíciójukat. A romák ön és összértelmezésében gyökeres változás szükséges annak érdekében, hogy a rájuk irányuló gyakori stigmatizáló, kategorizáló, sztereotipizáló diskurzusok feloldódjanak és ez által az alárendeltségi és áldozati szerepük is megváltozhat. Égető vita és egymásra mutogatás jellemzi az ön és a külső roma identítások értelmezését. Gyakori kritika a romákat kutató nem roma kutatóktól, hogy a roma kutatók nem elég objektívek és a tudomány „játékszabályait” nem tartják be, leírásuk gerince az általuk létrehozott szenvedés diskurzus. A roma kutatók kritikája a nem roma kutatók felé, hogy munkájuk csupán egy tárgyi leírás és ismertetés, amely nem reflektál az általuk megélt valóságra.

„Az elemzés és a mozgósítás során használt kategóriák nem feltétlenül ugyanazok, sőt egymással akár ellentmondásba is kerülhetnek. Például ha a szakértők egy egész városi területet „gettóként” lakóit az „underclass” tagjaiként definiálnak, ez önmagában is hozzájárulhat az ilyen terek és közösségek széttördeléséhez.

Az ehhez hasonló koncepciókon alapuló értelmezési stratégiák a vizsgálat szintjén, gyakran újratermelik a kirekesztést, mivel a marginalizált közösségek társadalmi világait különálló és a társadalom nagyobb megbecsülését élvező szegmenseiből kizárt világokként jelenítik meg. Vagy másképp: míg az intervenció projekt célja az, hogy az „integrációt” és a „közösségépítést” szolgálja, a gyakorlatban nem nagyon van más hatásuk azon kívül, hogy hozzájárulnak ahhoz a folyamathoz, melynek során a stigmatizált területek lakói internalizálják, majd saját környezetükben másokra irányítják a stigmát” (Pulay Gergő: 2014; 141 In. Bíró–Gheorghe–Kovats)

Azt látom, hogy a tudomány elért egy fordulóponthoz, amikor a vizsgált csoport kíván reflektálni a róluk szóló kutatásokra és azok eddigi eredményeire. Fontos módszertani megközelítése a tudományos diskurzusoknak az alanyi és tárgyi helyzete, amely lehet leíró és kritikai. Leíró kutatás történik, amikor a kutató csupán feltárássra törekszik és összefüggésekben szeretné látni az egyéni társas viszonyokat, anélkül, hogy bármilyen személyi vagy eszményi vélt mércét alkalmazna. Kritikai megközelítés történik akkor, ha a kutató a vélt társadalmi igazságosság vagy igazságtalanág mellet vagy ellen érvel, minősíti azt és akciót kezdeményez a társadalmi változások érdekében. Javaslatokkal és értékelésekkel írja le a különböző társadalmi jelenségeket (Jost, 2003). Mindkét esetben mérvadó az objektivitás, viszont szükségszerű az eddigi roma meghatározások túllépése is egyben. Hasonló társadalomtudományi folyamatok mentek végbe az 1961-es és 1980-as évek Amerikájában is ahol szintén a vizsgált csoport külső és belső diskurzusai változtatták meg az addigi valóságot. A Critical Race Theory (CRT) az eddigi meghatározások túllépésére hívja fel a társadalomkutatók figyelmét. David Gilborn 2013-as elmélete szerint, ha a vizsgált csoportról egy valóban objektív képet szeretnénk kapni, nem elég csupán az etnikai dimenzió mentén értelmezni társadalmi pozíciójukat, hanem újabb dimenziók téradásának, interszekcionalitásának (K. Crenshaw, 1989) kell helyet adni, mint például a történelem, gazdaság, társadalmi nem és szexuális orientáció, ön-reprezentáció, emlékezet, tudástermelésnek és intézményesülésnek (Angela P. Harris, 1990). Jost és Allport szerint a társas viselkedés egyéneket összekötő szerződés, ahol a társadalmi akarat az egyéni és a csoport akarat fölé helyezkedik. Nem ismerik el az egyén feletti elméleteket. Az individualisztikus nézőpontot szembeállítják a Marxista felfogással. Vagyis kritizálják a kollektív tudatot és a kollektív tudatlant, amely a csoportdinamika és az alakléktan értelmezésének korszakához nyúlik vissza. A csoportdinamika és társas alakléktan korszakában a kutatók főként az én-felfogás szerepét és az önkategorizációt értelmezték a személyek csoportokra kivetített sztereotípiáikon, kulturálisan rögzült elvárásaikon és jelentésrendszereiken keresztül. Turner pszichológiai realitás elmélete szerint az emberi társas viselkedés tárgyiasít. Ezzel a gondolatban, szinkronban Jost azt állítja, hogy, a társadalmi

viszonyoknak az egyéni és a köztudatban megkonstruált rendszere is pszichológiai realitás, amely kihat az emberek társadalmi meghatározására. (Turner, 1987, Oakes, 1994, In. J. T. Jost, 9–79). Hunyady pszichológiai vonásokkal kiszínezett nemzetképről beszél, amit a pre-társadalmi sztereotípa felfogás és nemzetkarakterológia lencséjén keresztül kritizál, ahol a társadalom, mint egy egységes egész rendelkezik személyes-emberi, társadalmi és gazdasági, kulturális vonásokkal, érzelmekkel, intellektuális kapacitással és szociális beállítódással. (Hunyady, 2003) Kurt Lewin az önálávetést és a rendszerigazolást laboratóriumi kísérletek között vizsgálta. Többek között a nevéhez fűződik a hatalomgyakorlás vetületeinek összevetése és a kommunikációs hálók demokratikus és diktatórikus társadalmi berendezkedés értelmezése. Moscovici viszont kisebbségi vélemény befolyásolásának menetét nézte, francia politikai viszonyokban, mint például a piacgazdaság és a politikai konfliktusok (J. T. Jost, 9–79). Az attitűdkutatásokból és a francia szociológiából nőtte ki magát a szociális reprezentációkutatás, amely az egyén nézeteit, álláspontját és helyét jelöli ki. A társadalmi szociálpszichológia előszeretettel foglalkozik szintén a társadalmi jelenségek empirikus attitűd vizsgálatával valós terep viszonyok között, ahol olyan témákat emel a kutatás fókuszába, mint például a gyűlölködés, agresszió és a bűnözés leküzdése. Az empirikus attitűdvizsgálatok egyik kiemelkedő alakja volt R. Farr vagy Znaniecki F. és Thomas W. I. – A lengyel paraszt Európában és Amerikában című művük, ahol többek között az eltömegesedést, öngyilkosságot, protestáns etikát és szociális reprezentációt tárgyalták. A társadalmi különbségekre és a különböző csoportok integráló és kulturális kapcsolataira szintén rámutatott William F. Whyte – Utcasarki társadalma, vagy Carters, Angyle munkásságaik is, ahol a vizsgálódások inkább a kulturális antropológia irányába mozdulnak el. Hunyady rámutatott arra, hogy a sztereotípiák nem önmagukba és nem is csak párban állnak, hanem egy sok tényezőből és dimenzióból álló komplex rendszer (J. T. Jost, 9–79).

PARADOXON 2

(Még mindig) az egyik legkiemeltebb problémája a magyar és európai társadalmaknak a roma tanulók alacsony iskolai végzettsége. A romának vélt emberek társadalmi integrációját számtalan hazai és nemzetközi projekt, kísérletezés és kezdeményezés célozza meg, ennek ellenére az látni, hogy a célcsoporthoz nem jutnak el a kezdeményezések, vagy ha el is jutnak, annak valós eredményét nem igazán tapasztalják a projektek fókuszában lévők. Ennek egyik legnagyobb bizonyítéka a Roma Évtized Program⁴ záró riportja, amelyből kiderül, hogy a legkülönbözőbb társadal-

4 *Decade of Roma Inclusion: Progress report*. UNDP in Europe, 2015.

mi kezdeményezések és az oly gyakran nevezett hídépítésnek felcímkezett társadalmi metafora, mint például a „Híd a munka világába”⁵ elnevezett projekteknek valós eredményei nincsenek. Forray R. Katalin és Hegedűs T. András, már 1991-ben felhívja az oktatási intézmények figyelmét, hogy az intézmények oktatásfejlesztése a romák esetében hosszú távon pozitív eredményeket hozhatnak (Forray – Hegedűs, 1991). Ilyenkor merül fel a kérdés, hogy akkor mi lehet a gond? Gyakori érvelés és tanulmányi kiindulópont az is hogy, a cigány lakosok segítése komplex feladat, ahol kiemelt szerepe van az oktatásnak. Mindezek ellenére ma Magyarországon az oktatási szegregáció számtalan formája jelen van a közoktatásban, főként az általános iskolai képzésben, (Kemény–Janky–Lengyel, 2004) azon a szinten, ahol a tanulónak el kellene sajátítania az alapvető sikeres élethez tartozó készségeket és képességeket (Polónyi, 2004). A hazánkban lévő régióktól függetlenül a roma lakosok ugyan azokkal a társadalmi, gazdasági és szociális gondokkal küzdenek (Cserti–Csapó, 2006).

„Egy cigány tanulónak a 90-es évek elején ötvenszer kisebb volt az esélye arra, hogy diplomát szerezzen, mint nem cigány társainak.” (Kardos, 2012)

Torgyik szerint a roma kisebbség sajátos helyet foglal el a magyar társadalomban. Gyakori, hogy a roma emberek helyzete összefonódik a szegénység, társadalmi előítéletekkel, kirekesztéssel és iskolai szegregációval, amelyek nagyban gátolják a tanulói sikerességet a közoktatásban (Torgyik, 2009). Torkos Katalin 2002-ben felhívja a társadalom figyelmét, hogy a hátrányos helyzetű és szegény tanulók esetében az oktatási szférának kiemelt szerepe van a hátrányok leküzdése érdekében és a tanulók sikeres munkaerő piaci integrálásában függetlenül etnikai hovatartozástól (Torkos, 2002). Cserti-Csapó Tibor szerint a roma tanulók lemorzsolódása inkább a középiskoláig vezethető vissza. Esetükben a legfőbb kitörési lehetőséget a középiskola jelentheti, amely akár megengedheti nekik a felsőoktatásba való jelentkezésüket is (Cserti-Csapó, 2006).

Kállai Ernő 2009-es meglátása szerint lassan de, formálódik Magyarországon egy szakmailag megerősödő és kritikus roma elit, akik tudásukkal és tapasztalataikkal szeretnék formálni a magyar társadalom döntéshozatalait és berendezkedését (Kállai, 2009)

Az 1971-es Kemény kutatás szerint (N= 3510), az 59 év feletti roma megkérdezettek 70%-a sosem járt általános iskolába, míg a 35–59 éves korúak 50%-a nem ismerkedett meg a közoktatással.

5 FEHÉR Ildikó – GYÖRFI Katalin, et al.: „Híd a munka világába” – *Segédanyag*. [Online]. Fogycatékos Személyek Esélyegyenlőségéért Közalapítvány, Budapest, 2009. http://fszk.hu/wp-content/uploads/2016/08/HID_segedanyag_final-javST-1.pdf

„Az 1971-et követő 22 év alatt annyit sikerült elérni, hogy az 1993-as felmérés idején a 20–24 éves cigány fiatalok 77,7 %-a végezte el az általános iskola nyolc osztályát. .... Ugyanúgy, mint az 1971-es felmérésben, 1993-ban is nyomon követtük a felnőtt személyek iskolai pályafutását és ennek alapján az iskolába járásnak és iskolai elvégzésnek változásait. (Kemény, 2000)

1993-ban a 35–39 év közötti romák több mint 55%-a elvégezte az általános iskolát. A 30–34 éves közötti romák több mint 70%-a szerzett általános iskolai bizonyítványt.

„A 2003. évi felmérés úgy is felfogható, mint az 1993. évi felmérés folytatása. Az általános iskola nyolc osztályát elvégezte a 35–39 évesek 79, a 30–34 évesek 81, 25–29 évesek 80, 20–24 éveseknek 82,5 százaléka.” (Kemény–Janky–Lengyel, 2003)

Az 1990-es években a továbbtanuló roma diákok esetében főként a szakmunkásképző és szakközépiskolák kapui nyíltak meg. 1993-ban a 25–29 éves roma diákok 13 százaléka, míg a 20–24 évesek 16 százaléka végzett szakmunkásképző iskolát. 1993 a roma 20–29 éves lakosság körében, csupán 3%-ának volt érettségije.

Havas-Liskó 1997-es kutatása szerint a roma tanulók 62 %-át szakmunkásképzőbe és 13%-at vették fel szakközépiskolába. A tanköteles roma fiatalok 3,8% -a tanult gimnáziumban. Az óvodába járás arányszámait ennél még inkább beszédesek. Minden harmadik család jelezte, hogy gyermeke nem kap óvodai ellátást 1971-ben, ami a roma lakosság több mint 70%-át érintette. 1993-ra a mérleg átlendült és a roma lakosok gyermekei több mint 72%-a kapott óvodai nevelést. 2003-ra visszaesés volt tapasztalható, ami 41,5 %-ra esett vissza (Havas-Liskó, 2005).

A TÁRKI⁶ egy 2012-es tanulmánya szerint a romák társadalmi leszakadásának oka, az oktatásban keresendő. A 2011-es becslült népszámlálás szerint⁷ (N= 315 583), a tizenöt évesnél idősebb roma emberek 58 %-ának van legfeljebb általános iskolai végzettsége és 23%-a nem szerzett általános iskolai bizonyítványt, vagyis a roma lakosság 2011-ben több mint 79%-a legfeljebb alacsonyfokú képzettségű. Középfokú végzettséget érettség nélkül 13%-uk szerzett. Mindez azt jelenti, hogy a maximum 5%-a szerzett érettségit és maximum 1–2 %-uk jut el a felsőoktatásba. (Forrás: 2011. évi Népszámlálás adatai alapján KSH 2011).

6 BERNÁT Anikó: „Leszakadóban: a romák társadalmi helyzete a mai Magyarországon.” In. *Társadalmi R riport*. 2014. 13. évf. 1. sz. 246–263.

7 Központi Statisztikai Hivatal: *2011. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS – 3. Országos adatok*. [Online]. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2013. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_03_00_2011.pdf

„A felsőoktatásban tanuló roma fiatalokról igen kevés adat áll rendelkezésünkre. A legközelítőbb becslést a Romaversitas Alapítvány és az MCKA ösztöndíjai alapján tehetjük. A Romaversitas programban végzettek közül számosan jelentős sikereket értek el választott szakmájukban, közel 70 szakterületen. 2003-ban a kormányzat romaügyi referenseinek többsége egykori Romaversitas hallgatókból került ki. A jelenlegi kisebbségi biztos és az államigazgatásban dolgozó roma szakemberek szinte kivétel nélkül a program ösztöndíjasai voltak. A legtöbb hallgatót támogató MCKA közalapítvány adatai alapján végzett becslés szerint a 2000–2007-ig tartó időszakban kb. 1470 roma ösztöndíjas szerzett nappali, 300 levelező, vagy esti tagozaton felsőfokú végzettséget. Az MCKA adatainak tükrében mára évente kb. 200 roma hallgató nappali tagozaton, valamint további mintegy 100 fő esti, vagy levelező tagozaton szerez felsőfokú végzettséget. E becslés azonban korántsem tekinthető megbízhatónak, tekintve, hogy pl. nem történt követéses adatregisztráció....A közalapítvány adatai hét tanévet ölelnek fel, a 2000/2001-es tanévtől a 2006/2007-es tanévig. Ezen idő alatt a felsőoktatás nappali tagozatán összesen kumulálva 6805 fő roma ösztöndíjas volt, mindez átlagosan évi 970 támogatottat jelent. ...Mindezek alapján a tárgyalt 7 tanév során 2007-ig összesen valószínűsíthetően 1473 roma ösztöndíjas szerzett nappali tagozaton felsőfokú végzettséget. Az esti és levelező tagozatos roma ösztöndíjasokra mindössze három tanév adatai állnak rendelkezésre: 2003–2005 között 1440 ilyen támogatott volt, közülük a fenti metódus alapján 2005-ig valószínűsíthetően 301 roma ösztöndíjas szerzett levelező, vagy esti tagozaton diplomát.

Tehát a fenti becslést alapul véve mára évente kb. 200 roma hallgató nappali tagozaton, valamint további mintegy 100 fő esti, vagy levelező tagozaton szerez felsőfokú végzettséget. E becslés azonban a fentiek fényében koránt sem tekinthető megbízhatónak!., (Partners Hungary 2010)⁸

Miután nagyvonalakban elemeztük a romák társadalmi és kisebbségi helyzetét, emeljük be a reziliencia jelenségét a kontextusba és adjunk teret annak értelmezésének.

A hazai tudományos diskurzusokat inkább leíró, magyarázó és alap kutatások jellemzik, és egyfajta hiányként jelenik meg a feltáró és alkalmazott kutatások. Thomas S. Kuhn 1984-es kritikája szerint a tudományok képviselői a paradoxon helyzeteket nem képesek újragondolni, mivel az újabb elméletek ellentmondanak az addigi képzeteknek és világnézeteiknek. Kritikája, még amit végzetes anomáliának nevez, hogy a „vizsgált rendszerekben eddig feltárt törvényszerűségeknek nem megfelelő, vagy azzal ellentétes jelenségekkel, folyamatokkal találkozunk” (Kuhn, 1984, idézi Ceglédi, 2012). John Bowbly kötődés elméletét Ceglédi Tímea értelmezte újjá,

8 Roma Sajtóközpont (RSK): *HÁTTÉR: a cigányok iskolai jelenléte*. [Online]. 2010. http://www.amenca.hu/uploads/pdf/hatteranyagok/a_ciganyok_iskolai_jelenlete.pdf

miszerint a traumatizált csecsemők és gyermekek a patológikus tüneteik ellenére átlagon felüli kompetenciákat és kreativitást mutattak. Ilyen és hasonló esetek tesznek fel újabb kérdéseket a társadalom számára. A félreértések elkerülése érdekében nem az eddigi szabályszerűségeket kérdőjelezem meg, hanem sokkal inkább arra törekszem, hogy miként járulhatok hozzá egy újabb látásmóddal az eddigi tudományos beszédmódokhoz. Tudásunk szerint a diákok kedvezőtlen szociális, gazdasági és társadalmi háttére csökkentheti esetükben a sikerességet és gyengébb iskolai eredményeket vonhatnak maguk után, még konkrétan az egyetemre való bekerülést és annak elvégzését. A társadalmi háttér és az iskola közötti kapcsolatára számos neves hazai és nemzetközi kutató rávilágított már (Ladányi – Szelényi, Havas–Kemény–Liskó, Forray–Varga, Kállai, Bourdieu, Coleman, Bestein), mégis még mindig vannak olyan szegmensei a társadalomtudománynak, amik újabb értelmezést kívánnak nyerni. Azt látom, hogy a feltárás érdekében érdemes az anomáliákra összpontosítani és azokat tárgyalni. Ezen kijelentés ellenére elfogadom azt a ténymegállapítást, hogy a társadalomban folyamatosan voltak olyan figyelemfelkeltő esetek, amelyek a közösség és közeg elvárásait felülírták. Ennek oka lehet a társadalmi változások és az iskola folytonos expanziója (Fényes, 2010, Kozma, 2004).

A ROMÁK ÉS A REZILIENCIA

Az empirikus részben 50 magát romának valló egyetemistának és/vagy egyetem végzettnek eddigi sikereihez vezető életútjaikat valamint rizikó faktoraikat, gátló tényezőiket szeretném összegezve bemutatni. A kutatás során nagyrészt kvalitatív technikákat használtam. Egyrészt elemeztem az eddigi széleskörűen lejegyzett roma életútinterjúkat⁹, valamint 50 (+10 mentor) saját interjút is készítettem roma diplomásokkal és/vagy egyetemistákkal. A félig strukturált életútinterjú kiválasztott hazai Roma Szakkollégium 10–10 ösztöníjásával (N= 50), valamint a Roma Szakkollégiumi vezetőkkel és egy-egy ott dolgozó mentorral készültek (N=10).

9 Eddig publikált cigány/roma életútinterjú kötetek:

- a) CSALOG Zsolt: *Kilenc cigány*. Kozmosz Kiadó, Budapest, 1976.
- b) JUHÁSZ Júlia: *Találkoztam boldoguló cigányokkal is*. Taninfo Kiadó, Budapest, 1999.
- c) FORRAY R. Katalin: *Életutak – „Iskolai pályák. Interjúk cigány roma fiatalokkal.”* In. *Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok 13.* (szerk. Cserti Csapó Tibor), PTE BTK Neveléstudományi Intézet. Romológia és nevelésszociológia Tanszék, Pécs, 2004.
- d) SZÁLE László: *Kitörők – Interjú tizenöt cigány értelmiségivel*. Kornétás Kiadó, Budapest, 2009.
- e) KORNISS Péter–ZÁVADA Pál: *Egy sor cigány*. Corvina Kiadó, Budapest, 2011.

A kutatási terep kiválasztásakor egyrészt kiemelt figyelmet fordítottam arra, hogy a hazai Roma Szakkollégiumok területi elhelyezkedésének országos lefedettsége megjelenjen, valamint, hogy a hazai OKM adatok által is reziliensnek kimondott iskolák területi és közigazgatási jellege is érvényesülést kapjon.¹⁰ A sikeresség faktorát és a roma elit identitást esetükben egy olyan szimbolikusan államilag intézményesült és társadalmilag elismert eredményhez kötöm, mint a főiskolai vagy egyetemi diploma és a roma szakkollégiumi tagság. Ezen faktorokat figyelembe véve a következő intézményekre esett a választásom.

Roma Szakkollégiumok
Jezsuita Roma Kollégium és Szakkollégium – Budapest
Evangélikus Roma Szakkollégium – Nyíregyháza
Wáli István Református Cigány Szakkollégium – Debrecen
Szegedi Keresztény Roma Szakkollégium – Szeged
Wislocki Henrik Szakkollégium – Pécs

1. táblázat A kutatásba bevont Roma Szakkollégiumok

A reziliencia fogalma rugalmas ellenálló képességet, alkalmazkodást, megújulást és továbbfejlődési képességet jelent.¹¹ Egy olyan sajátos rendszer, amely az addig nem várt külső hatások ellenére hirtelen bekövetkezett krízishelyzetek eredményeként jön létre. Ellenálló és alkalmazkodó készség és képesség, amely a ráható külső erők következményeként képes visszatérni eredeti állapotába és továbbfejlődni.¹² Ha a szociálpszichológia (az én-identitás) szemszögéből közelítjük meg a fogalmat és ezt a vizsgált személy kontextusában értelmezzük, akkor a „rendszer” nem más, mint a személy tudata, a „ráható erő” pedig az addig nem várt társadalmi szférában megjelenő tudatos vagy tudattalan akadályok. A személy az addig nem tapasztalat kihívások következményeként védekező mechanizmust indít a ráható erők ellenében, amelynek következményeként újabb rejtett, a külső környezete számára is ismeretlen, viszont meglévő, ki nem használt erőforrásokat hívhat elő és hasznosíthat, újraértelmezhet. Akadályok lehetnek többek között a gazdasági és munkaerő

10 CSÜLLÖG Krisztina–LANNERT Judit–ZEMPLÉNI András: *Számít a pedagógus és az iskola! A felülemelkedő (reziliens) tanulók teljesítményét befolyásoló tényezők az Országos kompetenciamérés adatai alapján*. Oktatási Hivatal, Budapest, 2015.

11 Bővebben: BÉKÉS Vera: „A reziliencia jelenség, avagy az ökológizálódó tudományok tanulságai egy ökológizált episztemológia számára.” In: *Tudomány és történet*. (szerk. Forrai Gábor és Margitay Tihamér), Typotex, Budapest, 2002. 215–228.

12 Bővebben: MÁTÉ Dezső: „Reziliens romák identitáskonstrukciói.” In: *Erdélyi Társadalom* XIII. évf. 1. sz. 2015. 43–55.

bizonytalanság, oktatási színvonal és annak eredményének látványos gyengesége vagy a társadalomban megjelenő esélyegyenlőtlenségek és elégedetlenségek. A folyamat kezdetében a személy nem feltétlenül tudja, milyen újabb kihívások elé állítja magát és ennek következményeként, tudatán és akaratán kívül fokozott védekező és bizonyítási mechanizmust indítanak el mind egyéni, mind pedig közösségi szinten. Ez a fokozott kényszer végigkíséri a személyiség újbóli fellendülését és megerősödését, amely párhuzamban áll addigi ki nem használt külső és kockázatos erőforrások, készségek és kompetenciák folyamatos fejlesztésével. Az én-identitás pozitív kontextusba helyezése érdekében szükséges egy „külső segítő” (ez lehet egy mentortanárr, közösségből származó példakép, roma szakkollégium intézménye és közössége) megléte is, ami megerősítheti a személy identitás és tovább fejlesztheti azt.¹³ Empíria elemzésem szerint a vizsgált személyeknél a szükséges pluszokat egy viszonylag külső és egy másik addig fel nem fedezett belső erőforrás segítségével hívták elő. A külső erőforrás az esetek többségében az oktatási intézmények és egyházak (katolikus és református, jezsuita, evangélikus) összekapcsolása, amely a személyek hitét és világnézetét, identitását formálja. A belső erőforrás, a saját addig is meglévő, viszont sokáig fel nem ismert és ki nem használt énkép, etnikai identitás, kreativitás, ismeretek és kihívások előhívása. A vizsgált személyek esetében a kultúra (cigány nyelvek, fennmaradt hagyományok és szokások) és a többség számára is látható pozitív identitás megmutatása, újbóli felfedezése és láthatóvá tétele kiemelten fontos.

Az én-identitás újragondolása, alkalmazkodása és továbbfejlődése (rezilienciája) egyben versenyhelyzetet is kialakít más nem – reziliens személyek számára, ezzel egyfajta példaképet mutatva ezzel más közösségeknek és személyeknek. A versenyhelyzet fenntartása érdekében a személyek kialakítottak maguknak egy szükséges imázst, egyediséget, amelyet később az addigi közösségük és a személy saját maga is egy köztes „lebegő” pozíciónak értelmez. Gyakori kritika részükről, hogy sem az addigi roma közösséghez, sem pedig az addigi távolinak tűnő nem-roma közösséghez sem tartoznak.¹⁴ Ezzel a hatásmechanizmussal a személyek mind a társas interakcióikban (roma, nem-roma), mind pedig a nyilvános ösztársadalomnak szeretnének felelni. A reziliens személy társadalmi és gazdasági mobilitásuk során fontosnak tartják az újabb és minél több külső erőforrások kihasználást, még akkor is, ha esetleg annak közvetlen haszna nincs, mivel folyamatos megújulásra van szükségük.

13 Bővebben: SZABÓ Béla: „Reziliens városok.” In. *Erdélyi Társadalom* XIII. évf. 1. sz. 2015. 73-83.

14 Bővebben: BERSZÁN Lídia: „Megküzdés és reziliencia? Amikor a kevesebb több.” In. *Erdélyi Társadalom* XIII. évf. 1. sz. 2015. 9–19.

Kiemelkedően fontosnak tartják a kiszámítható akadályok megelőzését és az azokra való felkészülést. Az sikerességüket abban látják, ha egy hozzájuk hasonló (nem-roma) személyhez képest jobb oktatási és gazdasági eredményeket tudnak felmutatni. A személy folyamatos kihívások elé állítja saját magát és amennyiben nem éri el a kitűzött célt (külső befolyásoló tényezők ellenére is), magát hibáztatja a sikertelenség miatt. Ezekben az esetekben a kockázat a személy magasabb társadalmi státuszába való jutása, aminek a kockázatát az adott pillanatban nem tudja mérlegelni, viszont amennyiben nem sikerül a kitűzött cél, újabb megoldási lehetőséget keres.

Egy személyrezilienciáját és sikerességét meglátásom szerint az alábbi fakorok alakíthatják:¹⁵

1. Társadalmi összetartozás és szolidaritás

A személy sikerének egyik meghatározó indikátora a különböző kultúrák és identitások, (vallás, kisebbségi helyzet, nyelvi különbözőségek, egyéb) társadalmi és gazdasági közösségek kölcsönös tisztelete. Lényeges szintén a társadalmi felelősségvállalás figyelemfelhívása és tudatosítása.

2. Konformitás

Fontos a reziliens személyek esetében a minél fejlettebb és szerteágazóbb mentálhigiéniai és infrastrukturális hálózat megtalálása és azok közösségi, és személyes használata. Például: Egészségügyi ellátórendszer (házi orvos, pszichológus, gyerekorvos, fogorvos, védőnő, gyógyszertár), posta, aszfaltos utak, csatornarendszer, víz, elektromosság és gáz a háztartásokban, vasútállomás és buszállomás, nyilvános terrek a lakosok számára.¹⁶

3. Kreativitás

Az egyik legfontosabb eleme a rezilienciának a kreativitás mind egyéni, mind pedig közösségi szinten. Fontos, hogy a tervek és ötletek megvalósításának a háttérben olyan közösségek és személyek álljanak, akik ötleteiket láthatóvá és megvalósíthatóvá tudják tenni.

15 Bővebben: SZABÓ Béla: „Reziliens városok.” In. *Erdélyi Társadalom* XIII. évf. 1. sz. 2015. 73–83.

16 Lásd: DÁNIEL Botond–DEÁK Enikő: „A helyi szociális háló vizsgálata a közösségi reziliencia szemszögéből” In. *Erdélyi Társadalom* XIII. évf. 1. sz. 2015. 21–41.

4. Oktatás és kultúra

Alapköve a sikerességnek és egyben a rezilienciának a mindenkit egyenlő módon megillető minőségi oktatás. Az egyén esélyeinek a csorbítása, nem csak a személy esélyeit csökkentik, hanem tágabb értelemben az öt körülvevő közösségét, társadalmát is. Fontos hogy a közoktatási intézmények (bölcsőde, óvoda, iskola, könyvtár, művelődési ház stb.) a lehető legtöbbet tudjanak adni a tanulóik számára.

5. Versenyképesség

A személyben meglévő készségek és képességek maximális innovatív kihasználása. Mint például kreativitás, készségek és képességek fejlesztése előremozdítása és támogatás.

MOBILITÁSOK

Az ötven megkérdezett személynél figyelembe vettem a társadalmi, gazdasági és területi mobilitásukat. Az életútinterjúkat anonimizáltam majd az intézményeket figyelmen kívül hagyva, véletlenszerűen kiválasztottam 15 esetet ahol elsősorban az iskola jellegére (szegregált vagy integrált) fókuszáltam. Véleményük szerint az általános iskolában tudásuknak megfelelő középiskolát javasoltak nekik vagy sem? Voltak e a különböző intézményekben mentortanárok? Kaptak e erkölcsi támogatást a családjuktól vagy sem a továbbtanulásukkor? Véleményük szerint szükséges-e a Roma Szakkollégiumi tagságuk vagy sem?

A táblázat elemzéskor szembetűnik, hogy azoknál a személyeknél akik szegregált általános iskolába vagy szegregált osztályba jártak, esetükben nem volt mentortanár vagy olyan személy, aki személyesen a kompetenciáikat fejlesztette volna. Más a helyzet az integrált iskolákba járóknál. Esetükben már az általános iskolában is volt olyan pedagógus, aki segítette a tanulók társadalmi és gazdasági (területi) mobilizációjukat és tudásgyűjtésüket. Ebben az esetben is beigazolódtott Havas–Liskó (2005) társadalmi feltárása, miszerint a szegregált általános iskolai közeg csökkent, gátolja a tanuló mobilitását és pályaképét. Ezek a tanulók szintén a vélt tudásukhoz mértén alacsonyabb középiskolai intézménybe irányítottak. Azok a tanulók akik, általános és középiskolában is integrált közegben tanultak, számukra sokkal realitás volt az egyetemi továbbtanulás, mint szegregált közegben tanuló társaik esetében. A mintából az is látszik, hogy vannak olyan roma egyetemisták is, akik középiskolai tanulmányaik alatt szembesültek roma identitásukkal. Ennek oka leginkább a családi identitás-tagadás, melynek oka, gyermekük vélt vagy valós hátrányoktól való megvédése. Az is egyértelműen látszik, hogy mindegyik esetben a tágabb és szű-

Esetek	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
Szegregált Iskola	...	...	...	...	...	×	...	×	×	...	...	×	...	×	...
Integrált Iskola	×	×	×	×	×	...	×	...	...	×	×	...	×	...	×
Alacsonyabb Int. ajánlás	...	...	×	×	...	...	...	×	×	...	...	×	×	×	...
Mentor Ált.Isk.	...	...	...	...	...	×	...	...	...	×	...	...	...	...	×
Mentor Közép Isk.	×	...	×	×	...	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×
1 Családi támogatás	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×
2 Roma SZK támogatás	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×

2. táblázat Formális és informális támogató illetve gátló faktorok

Vízszintesen láthatjuk a randomszerűen kiválasztott 15 esetet és függőlegesen a fentebb említett kérdéseket. A színeknek a következő értelmezéseket társítottam:

- A személy szegregált általános iskolába vagy osztályba járt.
- A személy integrált szakközépiskolába vagy gimnáziumba járt.
- A személy integrált szakközépiskolába vagy gimnáziumba járt és roma identitását középiskolai tanulmányai alatt fedezte fel.
- Volt mentortanára általános iskolában és felfigyeltek tehetségére

Fehér 1 = Kapott erkölcsi (anyagi) támogatást szűkebb és tágabb családjától

Fehér 2 = Véleménye szerint szükségszerű e a Roma Szakkollégiumi tagság vagy sem? Kapott erkölcsi és anyagi támogatást a Roma Szakkollégiumtól.

kebb család, ha anyagilag nem is tudta a tanulót támogatni, erkölcsileg szuportáltak. A megkérdezett tanulók, mindegyike kiemelte, hogy a Roma Szakkollégiumok kiemelten támogatják tanulmányaikat és pozitív identitás újragondolásukat, értelmezését. Társadalmi és gazdasági mobilitásuk során a megkérdezettek több mint 90%-a beszámolt a közoktatásban és társadalomban tapasztalt akadályozásokról és hátrányos megkülönböztetésről, ezért sem mennének vissza saját településükre dolgozni, viszont roma közösségük iránt társadalmi felelősségvállalást éreznek.

AKADÁLYOK ÉS ÉN-KÉP

A leggyakoribban előforduló akadályként a kategorizációt emelték ki a különböző oktatási szinteken. A formális közeg a romákat alacsonyabb társadalmi, kul-

turális szintűeknek titulálja. Ennek egyeik bizonyítéka a tanrendben/ tanmenetben lévő láthatatlansága a romáknak. Szintén akadályként (ütközésként) értelmezték a formális szféra elvárásait. A formális iskolai közeg nem veszi figyelembe a tanulók gazdasági és szociális státuszát, némely esetben a nyelvi hátrányaikat. A formális közeg az előírásoknak, bürokráciának szeretne megfelelni és gyakran elsiklik az informális közeg a valós problémák felett.

„Az általános iskolában az angolt tanító tanárnő soha nem adott nekem jobb jegyet hármasnál. Azt mondta: A te cigány természeted miatt te úgysem tudnál jobb jegyet elérni, úgyhogy legyél elégedett ezzel is. (Személy 21)

A megkérdezett roma egyetemisták mindegyike mostanra már büszke identitására, annak ellenére, hogy azt nem tudják egyértelműen definiálni. Leginkább a külső környezet bélyegei alapján értelmezik roma származásukat. Érdekes és beszédes, hogy a diákok a szerint értelmezik roma identitásukat, amilyen szakterületen tanulnak. Például:

Antropológiai jegyek szerint értelmezik identitásukat, akik valamilyen társadalomtudományi szakon tanulnak. Vagyis kategorizációjukkor a magasságot, szemszint, bőrszint, alakot, hajszínt jelölték meg. Genetikai besorolást adtak az orvostanhallgatók és zenészek, vagyis vércsoport, gének alapján értelmezték identitásukat. Kulturális és szociológiai indikátorok mentén értelmezték romaságukat a szociális, gazdaság és mérnöki tanulmányokat folytató tanulók, mint például a foglakozás, nyelv, hagyományok, hiedelmek, szocializációs folyamatok, társadalmi státusz, munka, egészség, lakhatás.

„Egy nap felkeltem és elkezdtem magam nézni a tükörben. Később megkérdeztem anyut. Anyu én cigány vagyok? Igen az vagy! És ezt miért nem mondtad el nekem eddig? Mert azt hittem, hogy nem az számít, hogy a bőrszíned fehér vagy barna.” (Személy 2)

Szintén felmerül a kérdés, hogy a roma szakkollégiumi ösztöndíj pozitív diszkrimináció vagy esélykiegyenlítés. Meglátásuk szerint, inkább esélykiegyenlítésről beszélhetünk mivel, ahhoz hogy ezt a felsőoktatási ösztöndíjat megkapják, addig számos akadályt kellett maguk mögött hagyni, mint például a nyilvánosság különböző rasszista, kategorizáló, etnicizáló diskurzusai és az intézmények szegregációi. Kutatásom során találkoztam két – két ikerpárral az ország két különböző pontján. Az első esetben a következőket mondta az interjúalany, aki egy szegregált iskolai közgebe lett becsatornázva már az óvodából, roma származása miatt.

„Van egy ikertestvérem. A helyi iskolákat csak úgy ismertük, hogy 1-es, 2-es és 3-as. Mi mind a ketten először az 1-esbe mentünk, ami a helyi kisegítő és cigány iskola volt. Valahogy anyámnak sikerült csak engem a kettesbe áttetetni, a szegények iskolájába.

A testvérem az 1-esben végzett. Mára őt még közmunkába sem veszik fel én meg egyetemre járok.” (Személy 12)

A másik roma ikerpár, akik integrált környezetben nevelkedtek és tanulhattak, az orvosi egyetem, illetve a matematika szak választása között hezitáltak.

ÖSSZEGZÉS

Változtatás. Talán ez a legmegfelelőbb magyar kifejezés arra, ha egy csoport, vagy emberek tömege, akik a társadalom szerves része, ellentmondanak a velük szembeni vélt vagy tapasztalt valamilyen igazságtalanságnak. *Fejlődés.* Tökéletes kifejezése annak, amikor egy közösség változtatni szeretne a tagjaival szembeni társadalmi, gazdasági, kulturális, politikai elnyomásoknak. Ellenállás és megküzdés, amit a nemzetközi szakirodalom úgy nevez, hogy resilience. Az ellenállás, akár egyéni vagy társadalmi jelensége akkor keletkezik, amikor a társadalom egy része vagy egy személy ellentmond, ellenáll egy vele szembeni vélt igazságtalansággal. Vagyis részese volt és nem fogadja el például a rasszizmust, idegengyűlölet, szexizmust, fegyveres harcokat, vagy a korrupció semmilyen formáját. Az elszenvedett trauma ellenére a személy vagy társadalom mégis képes felülemelkedni a tapasztalt sérelmen, meghurcoláson, vereségen, majd megújult motivációval képes újra szembenézni a vélt vagy valós társadalmi, egyéni igazságtalanságokkal. A folytonos erőbefektetés és bizonyításoknak köszönhetően egy úgynevezett kippont, után képes megoldani és változtatni aktuális helyzetén. Csak ezután indulhat el az egyéni, társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődés. Henri Tajfel 1980-as írásában kritikusan elemzi a csoportközi viselkedéseket, és azok társadalmi változásait.¹⁷ Állítása szerint, a csoportok egymás közötti folyamatos versengését egyfajta láthatatlan konfliktust generálja, amelynek hajtóereje, vagy akár azt is mondhatnám, hajtó kérdése: Ki a jobb csoport, vagy melyik csoport kultúrája az értékesebb, ér többet, gazdagabb, stb. Természetesen ehhez a versengéshez elengedhetetlen a csoporton belüli szoros kohézió és egy másik csoport, akikhez viszonyíthatják saját magukat.

„Egy csoport tagjai csak abban az esetben válhatnak képessé arra, hogy gyűlöljenek vagy megvessenek, illetve hátrányosan megkülönböztessenek egy másik csoportot, ha

17 TAJFEL, Henri: „Csoportközi viselkedés, társadalmi összehasonlítás és társadalmi változás.” (ford. Forintos György) In. *Előítéletek és csoportközi viszonyok. Válogatott tanulmányok.* (szerk. Csepeli György), Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 25–40. Henri Tajfel 1980-as írásában kritikusan elemzi a csoportközi viselkedés, társadalmi összehasonlítás és társadalmi változás

*világosan kialakult bennük egy olyan csoporthoz való tartozás érzése, amely tökéletesen megkülönböztethető a gyűlölt, megvetett vagy hátrányosan megkülönböztetett csoporttól.*¹⁸

Tajfel azt is említi, hogy a csoportok közötti megkülönböztetés érzése abban az esetben jöhet létre és erősödhet meg, amennyiben az egyik fél észlel egy másik nálánál gyengébb viszont ellenségesnek értelmezhető csoportot. Ezzel párhuzamosan a fenyegetettség érzése és a közös ellenségkép megerősíti a közösségen belüli kohéziót. A társadalomban elhelyezkedő különböző csoportok – még ha negatív kontextusban is foglalják el pozíciójukat – mindig keresik a saját maguk viszonyítási alapjukat másik közösségekkel szemben. Tajfel 1980-as tanulmányában egyértelműen hangsúlyozza, hogy a különböző csoportok minden társadalomban a pozitív énkép és értékrendszer érdekében keresik a számukra legmegfelelőbb helyet. Ez a helymeghatározás, nem más, mint a társadalmon belül elfoglalt és képviselt egyéni és csoportos attitűdök. A csoportok közötti egyik legnagyobb konfliktust generáló érzet lehet, hogy az egyik csoport felételezi a másiktól (vagy pedig kölcsönösen) a valamitől történő megfosztottságot (kultúra, pozíció, társadalmi státusz), amely kiváltja a kétirányú fenyegetettség érzését.

„A kisebbségtől elveszik a nevét, elveszik a jogot, hogy meghatározza magát. A többség által használt kategóriákat kényszerítenek rá és ennek következtében bekövetkezik a legfontosabb elvétel, az identitás elvétele.” (Csepeli, 1996).

A legkülönbözőbb igazságtalanságok következménye, hogy kialakulnak a hierarchizált társadalmi kapcsolatoknak, a hatalmi vezetés korlátlan és önző legitimitációjának gondolati megszületése és később cselekedete. A különböző társadalmi rétegek és az azt alkotó személyek között egy alá és fölé rendeltetésű pozíciója lesz látható, ez a viszony megengedi magának, hogy a magasabb pozícióban lévő személy kihasználja, az alacsonyabbnak vélt társadalmi és személyiségi pozícióban élő emberek testét, erejét és tudását. Ez a jelenség, mint egy hatásmechanizmus az elképzelt társadalom peremére szoríthatja az egyéneket ahol értelmezhető a láthatatlanság, hangnélküliség és a személyek történelemből való kitörlése. A vélt magasabb és alacsonyabb társadalmi pozíciók, amelyek elsősorban a látható materialistáson és a tudás tőkén alapszanak, létrehozzák a társadalmon belül a kulturális, gazdasági és politikai imperializmus eszméjét. A vélt tudást és a kulturális tőkét inkább a magasabb pozíciókban lévők határozzák meg, amelyből gyakran kiszorultak az ala-

18 TAJFEL, Henri: „Csoportközi viselkedés, társadalmi összehasonlítás és társadalmi változás.” (ford. Forintos György) In. *Előítéletek és csoportközi viszonyok. Válogatott tanulmányok.* (szerk. Csepeli György), Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 25–40.

csenyebb társadalmi rétegekben élők. A kulturális, politikai és eszmei dominancia következménye, hogy a név nélkülieknek nem jelenik meg a nyilvánosságban a saját narratívájuk és az általuk képviselhető tudás, eszme, történelem, sőt a létüket is a magasabb státuszú emberek határozzák meg. Egy olyan osztálytársadalmi „nyelvet” ajánlatos kidolgozni, amelyen képes az állampolgárok eddig elszenvedett társadalmi traumáit és elnyomásait kitárgyalni.

IRODALOMJEGYZÉK

- ANDORKA Rudolf: *A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982.
- ALLPORT W., Gordon: *Az előítélet*. Osiris, Budapest, 1999. 104–274.
- ALVA, Sylvia Alatorre – PADILLA, M. Amado: „Academic Invulnerability Among Mexican Americans: A Conceptual Framework.” In. *The Journal of Educational Issue of Language Minority Students*. 1995. Vol. 15. https://ncela.ed.gov/files/rcd/BE020472/Academic_Invulnerability.pdf [2014. március 13.]
- BERNÁT Anikó: „Leszakadóban: a romák társadalmi helyzete a mai Magyarországon.” In. *Társadalmi Riport*. 2014. 13. évf. 1. sz. 246–263.
- BERSTEIN, Basil: *Class, Codes and Control*. Paladin, London, 1971.
- BÉKÉS Vera: „A reziliencia jelenség, avagy az ökológizálódó tudományok tanulságai egy ökológizált episztemológia számára.” In. *Tudomány és történet*. (szerk. Forrai Gábor és Margitay Tihamér), Typotex, Budapest, 2002. 215–228.
- BICZÓ Gábor (Szerk.): *Az Idegen - Variációk Simmeltől Derridáig*. Csokonai, Debrecen, 2004. 7–30.
- BÍRÓ András–NICOLE, Gheorghe–KOVATS, Martin: *Az áldozati szereptől a polgári tudatig – A roma integráció útjai. Vitafórum*. (Szerk. Will Guy), Pakiv Európai Roma Alap, 2013.
- BLASKÓ Zsuzsa: „Kulturális tőke és társadalmi mobilitás.” In. *Szociológiai Szemle*. 2002. 12. évf. 2. sz. 3–27.
- BOURDIEU, Pierre: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978.
- CEGLÉDI Tímea: „Reziliens életutak, avagy a hátrányok ellenére sikeresen kibontakozó iskolai karrier.” *Szociológiai Szemle*. [Online]. 2012. 22. évf. 2. sz. 85–110. http://www.szociologia.hu/dynamic/szocszemle_2012_2_cegledi.PDF [2014. május 15.]

- COLEMAN, James S.: „Social capital in the creation of human capital.” *American Journal of Sociology*, 1988. <http://courseweb.lis.illinois.edu/~katewill/forchina/readings/coleman%201988%20social%20capital.pdf> [2014. május 10.]
- CRENSHAW, Kimberle: „Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics” In. *University of Chicago Legal Forum*. 1989. 139.
- HOLLING. Crawford Stanley: „Two Cultures of Ecology.” In. *Conservation Ecology*. [Online]. 1998. <http://www.consecol.org/vol2/iss2/art4> 1998. [2014. április 2.]
- CSERTI CSAPÓ Tibor: „Szociológiai, szociális tényezők a cigány népesség vizsgálatában.” In. *Ismeretek a romológia alapképzési szakhoz*. (szerk. Forray R. Katalin), HEFOP 3.3.1-P-2004-09-0134/1.0 Bölcsész Konzorcium, PTE, Budapest, 2006.
- CSEPELI György: *Előítélet és antiszemitizmus*. József Műhely, Budapest, 1998.
- GILLBORN, David: „Racism as Policy: A Critical Race Analysis of Education Reforms in the United States and England” In. *The Educational Forum*. [Online]. 2013. 26–41.
- DERDÁK Tibor – VARGA Aranka: „Az iskola nyelvezet – idegennyelv.” In. *Régió Kisebbség, politika, társadalom*. 1996. 7. évf. 2. sz.
- FEHÉRVÁRI Anikó – LISKÓ Ilona: „Férvéti szelekció a középfokú iskolákban.” *Kutatás közben*. Oktatókutató Intézet, Budapest, 1998. 219. sz.
- FEISCHMIDT Margit: „Társadalmi kirekesztés és a mobilitás lehetőségei aprófalvakban élő, cigánynak tartott emberek életében.” In. *Hátrányban vidéken*. (szerk. Kovács, K. – Váradi, M.) Argumentum Kiadó, Budapest, 2013.
- FÉNYES Hajnalka: *A nemi sajátosságok különbségének vizsgálata az oktatásban. A nők hátrányainak felszámolódása?* [Online]. Debrecen, 2010. http://campuslet.unideb.hu/dokumentumok/tanulmányok1/HABILFHKONYV2010_2.pdf
- FORRAY R. Katalin: *Életutak – Iskolai pályák. Interjúk cigány roma fiatalokkal*. [Online]. 2004. http://nevtud.btk.pte.hu/files/tiny_mce/Romologia/Kiadvanyok/GS13.pdf [2014. április 14.]
- FORRAY R. Katalin–HEGEDŰS T. András: *Támogatás és integráció – Oktatáspolitikai szempontok a cigányság iskolázásához*. OKI, Budapest, 1991.
- GROTBORG, H. Edith: *A Guide to Promoting Resiliencin Children: Strengthening the Human Spirit*. [Online]. Bernard van Leer Foundation, 1995. <http://resilnet.uiuc.edu/library/grotb95b.html> [2014. március 28.].
- HARRIS, P. Angela: „Race and essentialism in feminist legal theory” In. *Stanford Law Review*. 1990. Vol. 42, No. 3, 581–616.

- HAVAS Gábor–LISKÓ Ilona: „Szegregáció a roma tanulók általános iskolai oktatásában.” In. *Kutatás közben*. Oktatókutató Intézet, Budapest, 2005. 266. sz.
- HUNYADI György: „Társadalomkritikus szociálpszichológia: John Jost tanulmányai” In. *Önalávetés a társadalomban: a rendszerigazolás elmélete*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 9–27.
- JOST, T. John: *Önalávetés a társadalomban: a rendszerigazolás elmélete*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 9–79.
- KARDOS Katalin: „Roma/cigány származású hallgatók és a felsőoktatási tehetséggondozó intézmények kapcsolata.” In. *Kapocs* 2014. 13. évf. 1. sz. 54–68.
- KÁLLAI Ernő: *The Situation of the Roma in Hungary on the Threshold of the Third Millennium*. Ministry of Foreign Affairs, Hungary, Budapest, 2001.
- KÁLLAI Ernő–KOVÁCS László (szerk.): *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009.
- KEMÉNY István–JANKY Béla–LENGYEL Gabriella: *A magyarországi cigányság, 1971–2003*. Gondolat Kiadó, MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004.
- KEMÉNY István (szerk.): „A magyarországi romák.” In. *Változó Világ*. 2000. 31. köt. Központi Statisztikai Hivatal: *2011. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS – 9. Nemzetiségi adatok*. [Online]. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2014. http://www.ksh.hu/nep-szamlalas/nemzetisegi_adatok
- LADÁNYI János – SZELENYI Iván: „Ki a cigány?” In. *Kritika*. [Online]. 26. évf. december 1997. http://www.adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf443.pdf
- KOVÁCS Éva – VAJDA Júlia: „Interchanged Identities – the Role of a Jewish School in a Mixed Marriage.” In. *The history of the family*. 2002. 7. köt. 2. sz. 239–257.
- KRAPPMANN Lothar: *Az identitás szociológiai dimenziói*. Szociológiai Füzetek, Budapest, 1980.
- LANNERT Judit: *Változások a hazai iskolaszervezetben*. [Online]. 1996. http://www.hier.iif.hu/hu/educatio_reszletes.php?id=33 [2014.04.01.].
- MORAUSZKI András: „Roma tanulók az általános iskolákban (Területi elkülönülés és teljesítménybeli lemaradás).” In. *Fogom a kezét, és együtt emelkedünk. Tanulmányok és interjúk a roma integrációról*. (szerk. GEREBEN, F. és LUKÁCS, Á.), Faludi, Budapest, 2013.
- NEMÉNYI Mária: *Kisebbségi identitások vizsgálata a szociálpszichológiában. Roma származású gyerekek identitásstratégiái*. [Online]. <http://kisebbségkutato.tk.mta.hu/uploads/files/archive/675.pdf>

- NÉMETH Szilvia: *Quality public education against segregation. REI-project, results of the first monitoring study*. Research report. Budapest, 2004.
- ORSÓS Anna: „A beás nyelv szociolingvisztikai helyzete – Friss kutatások a romológia körében.” In. *Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok* 10. (szerk. Cserti Csapó Tibor), PTE BTK Neveléstudományi Intézet. Romológia és nevelésszociológia Tanszék, Pécs, 2002.
- ÖRKÉNY Antal–VÁRADI Luca: „Az előítéletes gondolkodás társadalmi beágyazottsága nemzetközi összehasonlításban.” In. *Alkalmazott pszichológia* XII. évf. 1–2. sz. 2010. 29–46.
- PAPP Z. Attila: Az iskolaválasztás motivációi és kisebbségi perspektívái. In. *Kisebbségkutatás*. 21. évf. 3. sz. 2012.
- POLÓNYI István: *A hazai felsőoktatás demográfiai összefüggései a 21. század elején*. Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest, 2004.
- PRAZSÁK Gergő: *Kultúrák közötti meg(nem)értés*. (eBook), ELTE TáTK, Budapest, 255–333.
- SZABÓ-TÓTH Kinga: *Magyarországi és angliai kiemelkedett cigányok identitástípusainak összehasonlító elemzése*. PhD dolgozat. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, Budapest, 2004.
- SZÉKELYI Mária–ÖRKÉNY Antal–CSEPELI György–BARNA Ildikó: *A siker fénytörései*. Sík Kiadó, Budapest, 2005.
- TAJFEL, Henri: „Csoportközi viselkedés, társadalmi összehasonlítás és társadalmi változás.” (ford. Forintos György) In. *Előítéletek és csoportközi viszonyok*. Válogatott tanulmányok. (szerk. Csepeli György), Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 25–40.
- TORGYIK Judit: „Jó gyakorlatok a multikulturális nevelés köréből.” In. *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*. (szerk. Kállai Ernő és Kovács László), Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009.
- TORKOS Katalin: „Értelmiségi romák család háttere.” In. *Roma/cigány értelmiségiek iskolai karrierje*. (szerk. Kozma Tamás), Acta Pedagogica Debrecina, Debrecen, 2002.
- VARGA Aranka: „Cigány gyerekek az oktatásban.” In. *A roma közösség kultúrája és iskolai pszichológiája*. (szerk. László János – Forray R. Katalin), PTE BTK Pszichológiai Intézet – Romológia Tanszék, Pécs, 2002.

MEZŐ FERENC

Alulteljesítő tehetséges roma tanulók azonosításának és ellátásának pszichológiai, pszichopedagógiai aspektusai

Jelen tanulmány az alulteljesítő tehetséges roma tanulók azonosításának és kezelésének konceptuális alapjaira és gyakorlati ajánlásaira fókuszál a pszichológia és a pszichopedagógia nézőpontjából. Az alábbiakban rámutatunk az „alulteljesítő tanulók”, az „alulteljesítő tehetséges tanulók”, a „roma tanulók” fogalmi kategóriákból adódó elméleti és módszertani problémákra, s bemutatjuk az alulteljesítés háttérben meghúzódó jellegzetes okokat, vizsgálati és kezelési lehetőségeiket.

AZ „ALULTEJESÍTŐ TANULÓK” FOGALMÁBA TÖRTÉNŐ SOROLHATÓSÁG MEGÁLLAPÍTÁSA

Az alulteljesítésre vonatkozó sokféle definíció (1. táblázat) kvintesszenciája így foglalható össze: alulteljesítő tanulónak tekintjük azt a diákot, aki az intellektuális képességei alapján elvárhatóhoz képest tartósan gyengébb iskolai tanulmányi teljesítményt nyújt.

Szerző	Meghatározás: alulteljesítő az a diák, . . .
Gowan (1975)	. . . aki saját képességszintje alatt legalább egy szórással gyengébben teljesít.
Bricklin és Bricklin (1967)	. . . akinek mindennapi hatékonysága az iskolában jóval gyengébb, mint intelligenciája alapján tőle elvárható lenne.
Newman, Dember és Krug (1973)	. . . aki szignifikánsan az IQ-ja alapján statisztikusan megjósolt szint alatt teljesít.
Gallagher (1979)	. . . akinek teljesítménytesztje és intelligenciatesztje vagy iskolai osztályzatai és intelligenciatesztje között nagy eltérés van.
Whitmore (1980)	. . . aki igen magas szintű iskolai teljesítményre képes, és ehhez képest nem teljesít megfelelően mindennapi feladataiban és/vagy a teljesítménytesztben.
Khatena (1982)	. . . aki a kiemelkedő szint alatt teljesít – az alulteljesítés relatív fogalom.
Rimm (1985)	. . . akinek iskolai teljesítménye a tőle elvártnál alacsonyabb – akár pusztán a szülő és/vagy a tanár véleménye alapján.

1. táblázat Az alulteljesítő tanulóra vonatkozó jellemző megközelítések (Geffert, 1993 alapján)

E tömör megfogalmazás korrelátumai között ki kell emelnünk az alábbiakat. Mindenekelőtt: az „intellektuális képességek” említése utal arra, hogy az „alulteljesítés” kifejezést inkább a közismereti tárgyak, s nem a készség tárgyak terén nyújtott relatív gyenge teljesítmények esetében alkalmazhatjuk. Másodsorban az intellektuális képességek említése egyben jelzi azt is, hogy az „alulteljesítés” megállapításához az értelmi képesség megismerésére is szükség van (az intelligenciatesztek felvétele elsősorban pszichológus kompetenciakörhöz kötött). Elgondolkodtató, hogy az alulteljesítést csak a legalább normál intelligenciaövezetbe tartozó (minimum 85 IQ ponttal jellemezhető) diákok esetében tartsuk-e értelmezhetőnek, vagy az átlag alatti intelligenciatartományba sorolható tanulók esetében is használjuk-e a fogalmat (az 1. táblázatban összefoglalt klasszikus definíciók ezt nem zárják ki, amennyiben iskolai teljesítményekkel rendelkezik az adott személy). Harmadsorban: a definíciók azt sugallják, hogy adott intellektuális képességhez elvárható tanulmányi teljesítmény tartozik – a diagnosztikát azonban nehezíti, hogy a legkritikább esetben közlik a témában fellelhető publikációk, hogy X IQ-érték esetében, milyen Y tanulmányi teljesítmény várható el (ezzel kapcsolatban lásd: Mező, 2008a,b). Negyedrészt: a „tartósan” kifejezés minimálisan is arra utal, hogy az alulteljesítés legalább két hónap tekintetében tapasztalható jellemzője a diáknak (tehát egy esetleges hétfő reggeli álmoságnak betudható egyszeri gyenge teljesítmény miatt még nem nevezhető senki alulteljesítőnek). Végül: az „iskolai tanulmányi teljesítmény” kifejezés az alulteljesítés fogalmkörét az oktatási körülményekhez köthető alulteljesítéshez köti (kizárva e fogalmkörből például az étkezés, a munka, a hobbi, a társas kapcsolatok vagy akár a szexualitás terén jelentkező alulteljesítést).

AZ „ALUTELJESÍTŐ TEHETSÉGES TANULÓ” KATEGÓRIÁBA TARTOZÁS MEGÁLLAPÍTÁSA

Az „alulteljesítő tanulók” speciális körét alkotják az „alulteljesítő tehetséges tanulók”. Ismét a klasszikus definíciók (2. táblázat) absztrahálásával élve ezt a csoportot így írhatjuk körül: alulteljesítő tehetség az a tanuló, aki átlag feletti intellektuális képességei ellenére tartósan relatív gyenge iskolai tanulmányi teljesítményt nyújt.

E meghatározás magában foglalja, hogy az „alulteljesítő tehetség” kategóriába az intellektuális téren tehetséges (másképp: átlag feletti intelligenciával jellemezhető) diákokat sorolhatjuk – megjegyzés: az átlagos intelligenciaövezet felső határa 115 IQ, Terman (1925) klasszikus tehetségdefiníciója viszont minimum 135 IQ-ponttól engedi meg a tehetség-csoportba sorolást). Diagnosztikai szempontból ez azt jelenti, hogy az alulteljesítő tehetségnek tekinthető diákok azonosítása érdekében egyrészt

Szerző	Meghatározás: alulteljesítő tehetség az a diák,...
Fine (1967)	... aki az intellektuális képességek felső harmadába tartozik és akinek teljesítménye lényegesen ez alá a szint alá esik.
Pringle (1970)	... akinek intelligenciahányadosa 120 IQ feletti, s aki viselkedési vagy nevelési-oktatási szempontból problémásnak tekinthető.
Ziv (1977)	... aki magas IQ-val rendelkezik és az iskolában rossz jegyei vannak.
Fine és Pitts (1980)	... aki hosszú időn át gyenge teljesítményt nyújt, és csak tesztek alapján mutatható ki tehetsége.
Davis és Connel (1985)	... akinek IQ-ja 125-nél nagyobb, teljesítménye azonban az elvártnál legalább egy szórással alacsonyabb.
Tóth (2003)	... az intellektuális képességeket tekintve az osztály felső 25%-ába tartoznak, illetve a standardizált tantárgyi teljesítménytesztekben 90% fölötti teljesítményt érnek el, ám osztályzataik csak közepesek vagy gyengébbek.

2. táblázat Az alulteljesítő tehetséges tanulóra vonatkozó jellemző megközelítések (Gefferth, 1993 alapján)

intelligenciatesztet kell felvennünk velük, s a 115 IQ-pont (vagy a szigorúbb termani mérce szerint: 135 IQ-pont) feletti eredményt elérő diákok körében ellenőriznünk kell, hogy iskolai tanulmányi teljesítményük tartósan (minimum két hónapot tekintve) relatív gyenge-e kimagasló értelmi képességeikhez mérten. Ebben az esetben is gondot jelent azonban, hogy ritkán találunk utalást arra, hogy a kimagasló intellektuális képességek esetében milyen iskolai tanulmányi teljesítmények várhatók el (vö.: Mező, 2008b). Vegyük észre azt is, hogy az „alulteljesítő tehetség” fenti körülírása a tehetség sokszínű fogalmát az intellektuális tehetségekre szűkíti – figyelmen kívül hagyva például a művészet és a sport tehetségterületeit, melyeken a roma tanulók közmondásosan jól teljesítenek, s kiemelkedésük útja lehet számukra e tehetségterületeik támogatása (Mező K., 2015a).

Megjegyzés: a Nemzeti Köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény 4.§ 14. pontja definiálja a kiemelten tehetséges gyermekek, tanulók körét (a tehetségeseket azonban nem).

A „ROMA TANULÓK” KÖZÉ SOROLHATÓSÁG MEGÁLLAPÍTÁSA

Tekintve, hogy a köznevelési intézményekben nyilvántartott és kezelt személyes és különleges adatok (a Nemzeti Köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény 41–44.§-ai) között nem találjuk a tanulók etnikai származására vonatkozó adatokat, a „roma tanuló” kategóriába sorolás is sajátos problémákat vethet fel.

A klasszikus megközelítés szerint egy adott csoportba tartozónak azt a személyt tekinthetjük: a) aki magát az adott (például: roma) csoportba tartozónak vallja; b)

akit az adott (például: roma) csoport önmagába sorol; c) akit a csoporton kívüli más személyek az adott (például: roma) csoportba tartozónak tekintenek. Amennyiben e három szempontra adott válaszok egybevágnak, akkor a csoportba tartozás meghatározása egyszerű, máskülönben azonban kérdéses.

Lássunk néhány példát a problémás esetek köréből!

A roma identitás felvállalása vagy tagadása jelenti az első problémakört, melynek kulcskérdései nem csak iskolai szituációkban, hanem népszámlálás jellegű adatgyűjtések alkalmával is előfordulhatnak. Romának tekinthető-e például az a személy, aki önmagát (például gazdasági előnyök megszerzése érdekében) romának vallja, ámbar felmenői nem voltak tagjai a roma közösségnek sohasem? Ennek tükröképe az a helyzet, amikor egy roma szülőktől származó személy önmagát nem vallja romának.

A roma közösség befogadó attitűdje jelenti a másik problémakört. Romának tekinthető-e az a személy, akit a roma-közösség nem tekint annak? Ilyen eset előfordulhat nem romák és romák együttélése/házassága során, s e kapcsolatok révén megszülető gyermekek megítélése során. Megtörtént eset például: ébenfekete bőrű afrikai származású apától és kreol bőrű roma anyától fogant, az apa ébenfekete bőrszínét megöröklő (önmagát anyai neveltetése révén romának valló) kisfiút kreol bőrű roma osztálytársai bőrszíne miatt kiközösítettek, nem tartottak maguk közé tartozónak. Vegyük figyelembe, hogy a kortárs gyermekközösségek nem feltétlenül értik meg azt, hogy nem etikus, jogszerű – többek között – a bőrszín alapján negatív diszkriminációval illetni másokat. E gyermekközösségekre olykor az is jellemző lehet, hogy a „romaságot” nem a szemnek láthatatlan belső értékek, nem az egyén által elsajátított kulturális örökség (például nyelv és nyelvhasználat, szokások, kollektív tudás) alapján ítélik meg, hanem pusztán olyan jól látható külsőség alapján, mint a „bőrszín”.

Végül az is problémát jelenthet, hogy a nem romák romának tekintenek-e valakit vagy sem. Ebben az esetben is az interkulturális kapcsolatokból származó gyermekek helyzetét lehet tipikus példaként említeni. Romának tekintik-e például az emberek általában azt a gyermeket, aki külső megjelenésében a nem roma szülő karakterét képviseli? Vegyük figyelembe azt is, hogy egy átlagember romológiai ismeretei nem feltétlenül mélyrehatóak, sőt: előfordulhat, hogy a fent említett kortárs gyermekcsoportokhoz hasonlóan felszínes, sztereotipizáló jellegű.

AZ ALUTELJESÍTÉS OKAINAK MEGÁLLAPÍTÁSA, MEGSZÜNTETÉSE

Az alutjeljesítés: tünet. Ezért függetlenül attól, hogy alutjeljesítő vagy alutjeljesítő tehetséges tanulókról van-e szó, az alutjeljesítés azonosítása csak az első diagnosztikai lépés, amit további problémafeltárásnak, oknyomozásnak kell követnie annak érdekében, hogy a kiváltó/fenntartó okokat megszüntethessük, mérsékelhessük.

Az alutjeljesítés szakirodalmában sokan sokféle okot megjelöltek már (vö.: Mező, 2008a), mégis a leggyakrabban talán a következő (egymást nem kizáró) tényezőkkel találkozhatunk:

Részképesség problémák, kiegyensúlyozatlan intelligencia-struktúra. Fejlődési diszszinkroniának nevezzük azt a jelenséget, ami során a személy egyes képességeterületei eltérő ütemben fejlődnek, egyes funkciók fejlődése elmaradottabb a többihez képest, amelyek életkornak megfelelőek, vagy akár jobbak is lehetnek az adott korcsoportban megszokottnál – lásd: Terrassier, 2000). Az intelligencia esetében a jelenség az intellektuális részképességekről (például: figyelem, emlékezet, gondolkodás) részletes adatokat közlő teszttel azonosítható (Dávid és tsai, 2006; Kelemen, 2001, 2014). A segítő beavatkozás (vö.: Szebeni, Dorner és Hanák, 2015) pedig a már kialakult funkciózavarok, a fejlődésben bekövetkezett elmaradások rendezését, a diszszinkron fejlődés során gyengébben működő képességek erősítését célozhatja (120 képességfejlesztő gyakorlatot tartalmazó gyűjteményt közöl: Mező, 2017; képességfejlesztő digitális tananyagokat, szoftvereket ismertet: Szabóné, 2010). Az online környezetben a tanulói aktivitást befolyásoló egyéni feltételekkel kapcsolatban pedig Héjja-Nagy (2015) műve lehet irányadó.

Alacsony szintű iskolai/tanulási motiváció. Ennek feltárása történhet megfigyeléssel, interjúval, iskolai motivációra vonatkozó kérdőívvel, tanulási motivációra vonatkozó kérdőívvel, tanulás iránti attitűd vizsgálatával, s egy-egy tantárgy vonatkozásában tantárgy iránti attitűd vizsgálatával (lásd: Tóth, 2004), s olykor a kortárskapcsolatok megismerésével (Inántsý-Pap, Mező és Mező, 2012). A motiválatlanság hátterében pedig iskolai kudarcélmények, illetve kortársaktól és/vagy családból származó negatív szerepminták és szerepelvárások állhatnak a leggyakrabban. Ez utóbbira jó példa a „sikertől való félelem” esete: a tanuló azért tartja vissza többé-kevésbé szándékosan a teljesítményét, hogy a kortársak ne tartsák strébernek, s ne bántsák ezért. A motiválatlanságra vezethető alutjeljesítés kezelése esetében egyrészt célszerű a gyermek érdeklődési körét feltérképezni, s a tanulmányi feladatokat érdeklődési körére építve élménypedagógiai módszerekkel élni (Mező K., 2015b); másrészt tréningmódszereket bevonni (Koncz, 2015); harmadrészt a viselkedés alakítás módszereit alkalmazni. Ez utóbbi lehetőséget tekintve több mint

50 viselkedésalakítási módszert tartalmazó gyűjteményt ad közre például Mező (2016), melyek között megtalálhatók az alábbiak:

- Reflexen alapuló viselkedések elemzése
- Maladaptív viselkedést kiváltó inger és a személy eltávolítása egymástól
- Reflex kiváltása
- Feltételes reflex létrehozása
- Inger generalizáció
- Inger diszkrimináció
- Kioltás
- Láncreflex kialakítása
- Láncreflex megszüntetése
- Ellenkondicionálás
- Szisztematikus deszenzitizáció
- Elárasztás
- Szociális tanuláson alapuló viselkedések elemzése
- Modellnyújtás
- Nem mutatjuk be a nem kívánt viselkedést
- Megerősítés adása a modellnek
- Büntetés adása a modellnek
- Modellek viselkedéselemeinek kiemelése/elrejtése megvonás
- Példaképekkel kapcsolatos értékek alakítása
- Szituációs gyakorlatok alkalmazása
- IPOO (OxIPO) kreatív filmterápia
- Audio/video feedback
- IPOO (OxIPO) kreatív meseterápia
- Társas jártasság tréning alkalmazása
- Viselkedésrendezés
- 4-2-4-2 ütemű légzés
- Nogare-légzés
- Hasprés
- Relaxáció
- Operáns tanuláson alapuló viselkedések elemzése
- Értékek, attitűdök tisztázása
- Pozitív megerősítés adása
- Negatív megerősítés adása
- Büntetés adása
- Megerősítés/büntetés megvonás
- Konzultációval segített önmegerősítés
- Megerősítési terv alkalmazása
- Shaping
- Nem várt megerősítés adása
- Premack-elv alkalmazása
- Programozott oktatás alkalmazása
- Belátásos tanuláson alapuló viselkedések elemzése
- Probléma prezentálása
- Meglévő viselkedési minták kudarcának biztosítása
- Latencia-fázis időtartamának alakítása
- Aha-élmény biztosítása
- Kívánt viselkedés sikerének biztosítása
- Tanulási transzfer biztosítása
- Információ szelektálása, áttervezése
- Kognitív diszsonancia (redukció) alkalmazása
- Paradox intenció
- Felfedezései tanulás
- IPOO v. OxIPO-MIX-V alapú oktatás/nevelés alkalmazása
- stb.

Tanulás módszertani problémák. Ilyen problémáik az alulteljesítő tehetségeknek is lehetnek, mivel a kimagasló értelmi képességgel nem jár együtt automatikusan az értő, kreatív és gyors tanulást lehetővé tevő módszerek alkalmazása (Balogh, 2004). A tanulás módszertani problémák feltárására alkalmas a Jupiterbolha-próba (Mező, 2011), a tanulási orientáció kérdőív (Tóth, 2004), s általában a megfigyelés és interjú módszere. E problémakör viszonylag gyorsan orvosolható tanulásmódszertani fel-

készítés révén – konkrét program tanári kézikönyve: Mező, 2011; diákoknak szóló munkafüzete: Mező, Mező és Mező, 2009; akkredíált pedagógus továbbképzése: A kreatív tanulás fejlesztése a tehetséggondozásban (több infó: a www.kpluszf.com honlapon keresztül). Az önszabályozó tanulással kapcsolatban lásd: Dávid, 2015.

Családi problémák. A családi konfliktusok és/vagy a család által nyíltan vagy burkoltan megfogalmazott (alábecslő) elvárások és beszűkült pályaaorientáció egyaránt vezethet alulteljesítéshez. A családi problémákra vezethető alulteljesítés feltárásához segítséget jelenthet a családlátogatás; a gyermekkel és a családtagokkal történő interjú; a család megfigyelése. Jellemző beavatkozási lehetőségek ilyen problémák esetében (lásd még: Hanák, 2012): konzultáció a szülőkkel/gondviselőkkel, tanácsadás, családsegítés, -gondozás vagy -terápia, kollégiumi elhelyezés, speciális esetben gyermekvédelem bevonása, s nagyon súlyos esetekben a családból történő kiemelés is szóba kerülhet.

Oktatási problémák. Az intellektuális téren tehetségesek gyorsabb felfogásuk miatt (is) olykor unalmasnak, lassúnak tartják az átlagos képességű társaik előrehaladási üteméhez igazodó hagyományos tanórákat. Amennyiben a pedagógus erre utaló jeleket tapasztal, akkor az egyéni differenciálás jegyében (Hanák, 2011) a tehetség szakirodalomban gyakran közölt két lehetőséget ajánlhatja a szülőknek. Az egyik a gyorsítás: a tanuló az átlagosnál rövidebb idő alatt végzi el az iskolai évfolyamokat – erre a 2011. évi CXCV. törvény 57.§ 3. pontja ad lehetőséget, miszerint: „A tanuló az iskola igazgatójának engedélyével az iskola két vagy több évfolyamára megállapított tanulmányi követelményeket egy tanévben vagy az előírtnál rövidebb idő alatt is teljesítheti.”. A másik, általánosabb lehetőség: ismereteket, képességeket, módszertani repertoárt, személyiséget, teljesítményeket dúsító/gazdagító program biztosítása a tanulónak (Balogh, 2004; Koncz, 2008). Olykor az is problémát jelenthet, hogy a pedagógus felismeri-e a tehetséget, a tehetséggel járó kreativitást vagy sem (Mező K., 2014).

JAVASLATOK AZ ALUTELJESÍTŐ TEHETSÉGES ROMA TANULÓK SZŰRÉSÉRE, AZ ALUTELJESÍTÉS KOMPENZÁLÁSÁRA

A fentiek alapján az alulteljesítő tehetséges roma tanulók iskolai azonosításának egyik lehetséges forgatókönyve az alábbi lehet:

1. lépés: A szülői közösség informálása arról, hogy intellektuális téren tehetséges roma tanulók azonosítására készül az intézmény. Ezzel együtt egy jelentkezési és a vizsgálatokban történő részvételhez való hozzájárulási nyilatkozatot is célszerű a szülőknek eljuttatni (fontos: szülői hozzájárulási nyilatkozat nélkül a gyermekek nem vonhatók be a diagnosztikai tevékenységbe!).

2. lépés: A beérkezett jelentkezések és szülői hozzájárulási nyilatkozatok fényében tervezhető, hogy hány gyermek vizsgálatára kell felkészülni, s milyen jellegű vizsgáló eszközöket célszerű megválasztani (sok gyermek esetén például csoportos intelligenciatesztek, néhány gyermek esetében egyéni intelligenciatesztek is szóba jöhetnek). A vizsgálati csoport így leszűkül azokra a roma tanulókra, akiknek szülei/gondviselői egyrészt romának vallják a gyermeket, másrészt kéri/engedélyezik részvételét a vizsgálatban. Ezzel párhuzamosan természetesen kimaradnak azok a tanulók, akiknek szülei/gondviselői nem vallják romának a gyermeket és/vagy nem kéri/engedélyezik részvételét a vizsgálatban.

3. lépés: intelligenciavizsgálat. Ennek eredményeként kiválasztható az átlag feletti intelligenciával (115 vagy több IQ-ponttal) jellemezhető tanulók (valószínűleg) szűkebb csoportja.

4. lépés: a közismereti tantárgyakban (minimum az elmúlt 2 hónapban) elért tanulmányi eredmények összevetése az intelligenciateszt eredményével. Eredmény: amennyiben 4.00 érték alatti tanulmányi átlag jellemez (legalább az elmúlt két hónapban) egy 115 vagy több IQ ponttal jellemezhető tanulót, akkor alulteljesítő tehetséges tanulónak tekinthetjük. Amennyiben az említett tanulmányi átlag 4.00–5.00 közötti, akkor intellektuális téren tehetséges, iskolában jól teljesítő tanulóról beszélhetünk.

5. lépés: az alulteljesítő tehetséges roma tanulók esetében azonosítani kell az alulteljesítés okait. A tanulmány korábbi részében már említettük a legjellemzőbb okokat és vizsgálati lehetőségeiket.

6. lépés: Az alulteljesítés okának megszüntetése (lásd: fentebb).

7. lépés: Az alulteljesítés újradiagnosztizálása a 4. lépésben leírtak szerint. Ideális esetben az alulteljesítést kiváltó okot valóban sikerült megszüntetni, s a közismereti tárgyak tanulmányi átlaga 4.00 vagy magasabb osztályzattal jellemezhető. Ha nem így van, akkor vissza kell térnünk az 5. lépésre (okok újradefiniálása) vagy a 6. lépésre (okok megszüntetésére törekvés).

8. lépés: Nyomonkövetés. Az alulteljesítés egyszeri megszüntetése nem jelenti azt, hogy a tanuló a jövőben soha többé nem válhat alulteljesítővé (akár tehetséges más-különb, akár nem). Így azoknál a tanulóknál, akik egyszer már jelét adták annak, hogy hajlamosak lehetnek képességeik alatt teljesíteni, a jövőben érdemes a folyamatos segítségnyújtást felajánlani.

ÖSSZEFOGLALÁS

Fogalmi körülhatárolásból, illetve jogi megfontolásokból adódó problémák miatt iskolai körülmények között sokszor éppolyan körülményes az alulteljesítő, illetve az alulteljesítő tehetséges tanulók azonosítása, mint a roma tanulóké (tekintve, hogy etnikai hovatartozásra vonatkozó adatok nyilvántartása nem szerepel a köznevelési intézmények működését szabályozó 2011. évi CXCV. törvényben). Sejthető tehát, hogy az alulteljesítő tehetséges roma tanulók identifikációja sajátos kihívás elé állíthatja a pedagógusokat, pszichopedagógusokat, pszichológusokat egyaránt. A fentiekben e kihívással történő sikeres megküzdés céljából foglaltuk össze és magyaráztuk a témához kötődő definíciókat, s gyakorlati tudnivalókat, illetve tettünk javaslatot a probléma iskolai szintű kezelésére.

IRODALOMJEGYZÉK

2011. évi CXCV. törvény a Nemzeti Köznevelésről.

BALOGH László: *Iskolai tehetséggondozás*. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004.

DÁVID Mária: *Tanulásmódszertan. Az önszabályozó tanulás kialakításának elméleti aspektusai és pszichológiai háttere*. Eszterházy Károly Főiskola Roma Szakkolégiuma, Eger, 2015.

DÁVID Mária–ESTEFÁNNÉ Varga Magdolna–FARKAS Zsuzsanna–HÍDVÉGI Márta–LUKÁCS István: *Hatékony tanulómegismerési technikák*. SuliNova Közoktatás-fejlesztési és Pedagógus-továbbképzési Kht., Budapest, 2006.

GEFFERTH Éva: „A képességeik alatt teljesítő tehetséges tanulók”. In: *A tehetségfejlesztés alapjai*. (szerk. Balogh László és Herskovics Mária). KLTE Pedagógiai-Pszichológiai Tanszék, Debrecen, 1993. 187–205.

HANÁK Zsuzsanna: „Differenciált munkaformák alkalmazása”. In: *Megújuló tananyagtartalmak, módszerek a kompetencialapú tanárképzésben*. (szerk. Estefánné Varga Magdolna). Eszterházy Károly Főiskola, Eger, 2011. 31–50.

HANÁK Zsuzsanna: „A pedagógus családdal végzett munkájának szerepe a romák társadalmi integrációjában.” In: *Társadalmi Együttélés*, 2012/3. sz., 1–10.

HÉJJA-NAGY Katalin: „Tanulási stratégiák és a tanulói aktivitást befolyásoló egyéni feltételek online környezetben”. In: *Interaktív oktatásinformatika* (szerk. Papp-Danka Adrienn és Lévai Dóra). ELTE Eötvös Kiadó, Eger, 2015. 33–48.

- INÁNTSY-PAP Judit–MEZŐ Ferenc–MEZŐ Katalin: „A kortárskapcsolatok mérési lehetőségeinek néhány jellegzetes aspektusa”. In. *Kortárskapcsolatok iskoláskorban*. (szerk. Inántszy-Pap Judit), Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012. 21–31.
- KELEMEN Lajos (szerk.): *Képességmérés az óvodában I*. Poliforma kft., Hajdúböszörmény, 2001.
- KELEMEN Lajos: „A kognitív képességek rendszere és fejlődési szintjei a kultúrtechnikák elsajátítása aspektusában”. In. *Fejlesztő pedagógiai és pszichológiai tanulmányok I*. (szerk. Tánczos Judit), Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2014. 45–60.
- KONCZ István: „A kiterjesztett tehetséggondozás és személyiségfejlesztés”. In. *Kiterjesztett tehetséggondozás*. (szerk. Balogh László és Koncz István). Professzorok az Európai Magyarországért, Budapest, 2008. 117–143.
- KONCZ István: *Sikeres trénerek nagy kézikönyve*. FITT IMAGE Kft., Budapest, 2015.
- MEZŐ Ferenc: „Alulteljesítő tehetségek”. In. *Kiterjesztett tehetséggondozás* (szerk. Balogh László és Koncz István). Professzorok az Európai Magyarországért Egyesület, Budapest, 2008a, 145–160.
- MEZŐ Ferenc: „Alulteljesítő tehetséges tanulók.” Új Pedagógiai Szemle. 2008/8–9. sz. 107–109.
- MEZŐ Ferenc: *Tanulás: diagnosztika és fejlesztés az IPOO-modell alapján*. K+F Stúdió Kft., Debrecen, 2011.
- MEZŐ Ferenc: *A viselkedés elemzése és fejlesztése*. K+F Stúdió Kft., Debrecen, 2016.
- MEZŐ Ferenc: *Fejlesztő pedagógia – elmélet és gyakorlati példatár a képességfejlesztés köréből*. Kocka Kör Tehetséggondozó Kulturális Egyesület, Debrecen, 2017.
- MEZŐ Ferenc–MEZŐ Katalin–MEZŐ Lilla Dóra: *Tanulógép: Tanulás módszertani javaslatok*. Kocka Kör Tehetséggondozó Kulturális Egyesület, Debrecen, 2009.
- MEZŐ Katalin: „Tanári vélemények a kreativitásról”. In. *A tudomány szolgáltatásban*. (szerk. Koncz, I. és Szova, I.). (eBook). [Online]. 2014. 120–129. http://www.peme.hu/userfiles/A_tudomany_szolgálatában-I.pdf. [2017.03.11.]
- MEZŐ Katalin: „A kiemelkedés útja: a cigány/roma tehetségek támogatása.” In. *Roma gyermekek nevelése és segítése*. (szerk. Pálfi Sándor), Didakt Kft., Debrecen, 2015a. 139–160.
- MEZŐ Katalin: *Kreativitás és élménypedagógia*. Kocka Kör Tehetséggondozó Kulturális Egyesület, Debrecen, 2015b.

- SZABÓNÉ BALOGH Ágota: „Képességfejlesztő digitális tananyagok, szoftverek ismertetése (egy mikro kutatás tapasztalatai)”. In. *Képességfejlesztés digitális tananyaggal*. (szerk. Pšenáková, Ildikó és Mező Ferenc), Kocka Kör Tehetséggyogdozó Kulturális Egyesület, Debrecen, 2010. 69–87.
- SZEBENI Rita–DORNER László–HANÁK Zsuzsanna: *Tanári-tanulói személyiség-és képességfejlesztés elméleti és módszertani lehetőségei*. EKf Líceum Kiadó, Eger, 2015.
- TERMAN, Lewis: *Mental and physical traits of a thousand gifted children*. Stanford University Press, Stanford, 1925.
- TERRASSIER, Jean Charles: „Diszszinkrónia – egyenlőtlen fejlődés” In. *A tehetségfejlesztés pszichológiája* (szerk. Balogh László, Herskovits Mária és Tóth László), Kosuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000. 93–104.
- TÓTH László: *Pszichológiai vizsgálati módszerek a tanulók megismeréséhez*. Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen, 2004.

NAGY PÁL

A cigányosztályok indításának politikai és pedagógiai dilemmái az 1950-es években

BEVEZETÉS

Néhány év óta az államszocializmus korának egy kivételesen értékes, szabolcsi forráscsoportját dolgozom fel és adom közre forráskiadványokban.¹ Munkám egy nagyobb léptékű történeti demográfiai kutatásba illeszkedik, melynek célja a Kárpát-medence cigány népességére vonatkozó összeírások és felmérések feltárása a 17. századtól a 20. század közepéig. Az 1950-es évek szabolcsi forrásainak feldolgozását tematikus szaktanulmányokban teszem közzé. A foglalkoztatást tárgyaló két dolgozat² után, jelen írás a korszak cigány oktatáspolitikájának és pedagógiai kérdéseinek speciális résztemájáról szól. A vizsgált dilemmák évtizedek óta jelen vannak a magyarországi társadalomban, az oktatásban, napjainkban is aktuálisak, jól ismeretek a közelmúlt szegregációs vitáiból.

1 Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (SzSzBML), a Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács VB Egészségügyi Osztálya Szociálpolitikai Csoportjának iratai. XXIII. b. 2–9. és 12. doboz.

Kiadás: NAGY Pál: *„Ugyanolyanok, mint mindenki más ember”. Válogatás a Szabolcs-Szatmár megyei cigányság történetének forrásaiból (1951–1961)*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Nyíregyháza–Gödöllő, 2010. NAGY Pál: *„Nem szabad őket lenézni”. A cigány népesség felmérései Szabolcs-Szatmár megyében az 1950-es években. (Forrásválogatás)*. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, Nyíregyháza, 2015. A forráscsoport ismertetése a két kötet bevezetéseiben.

2 NAGY Pál: „Cigány foglalkoztatás-politika Szabolcs-Szatmár megyében (1951–1956).” In. *Regio*, 2009. 4. sz. 82–118. NAGY Pál: „Szabolcs-Szatmár megye cigány népességének foglalkoztatási helyzete 1957-ben.” In. *A cigány kultúra történeti és néprajzi kutatása a Kárpát-medencében*. (Szerk. Deáky Zita és Nagy Pál.) Magyar Néprajzi Társaság, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Budapest–Gödöllő, 2010. *Cigány Néprajzi Tanulmányok* 15. 307–344.

ORSZÁGOS TENDENCIÁK 1957-IG

A magyarországi népességnek az a része, amely az 1950-es évek forrásaiban „cigányként” jelenik meg, a 20. század első felének társadalmi folyamatai³ következtében jött létre, az akkor „cigánynak” számítók, valamint agrárproletárok és elszegényedett munkások keveredésével.⁴ Ennek a proletarizálódott, hibrid népességnek a „beilleszkedése” jelentette az 1950-es években modernizációs dilemmaként megfogalmazódó „cigánykérdést”, ideológiai tekintetben a szocialista társadalom igazságosságának reprezentálását. Az akkori cigányság sem alkotott egységes kulturális csoportot, sőt jelentős része semmiféle etnikus kultúrával nem rendelkezett. Társadalmi szempontból sem beszélhetünk homogén cigányságról, viszont a magyarországi népesség egészéhez képest a cigányság tagolódását élesen eltérő arányok jellemezték.

A legfelsőbb vezetés a Rákosi-korszakban évekig nem figyelt külön a cigány népességre, különféle társadalmi problémákkal kapcsolatban nem is beszéltek azok cigány vonatkozásairól. A „cigánypolitika” szektoriális volt, a belügy és a népjólét-egészségügy dominanciája jellemezte. Kormányzati szinten és a megyei tanácsoknál is, a tanácsrendszer létrejötte és az 1961-es párthatározat közötti évtizedet a szakmapolitikák konkurenciája határozta meg.⁵

Az Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottságában 1955. decemberben vetődött fel, hogy foglalkozzanak a cigánykérdéssel.⁶ Az Adminisztratív Osztály, valamint a Tudományos és Kulturális Osztály jelentéseket, előkészítő anyagokat kért, majd előterjesztések készültek a Népművelési Minisztériumban és az Országos Rendőrkapitányságon. Ezekben utaltak az 1952–53-ban szervezett analfabéta-tanfolyamok-

- 3 L. erről LADÁNYI János–SZELÉNYI Iván: *A kirekesztettség változó formái. Közép- és délkelet-európai romák történeti és összehasonlító szociológiai vizsgálata*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.
- 4 Agrárproletárok és munkások cigánytelepekre költözéséről I. MADARASSY László: A putri-negyed. *Néprajzi Értesítő*, 1905. 53–57. ANTALFFY Gyula: Magyarok a cigánysoron. Az alföldi „gazdag” parasztvárosok újkeletű agrárproletársága. *Népszava*, 1937. április 18. 11.
- 5 A korszak cigánypolitikájáról I. SÁGHY Erna: *A magyarországi cigányság története a Holocausttól az 1961-es párthatározatig – A politika tükrében*. (Szakdolgozat). ELTE BTK, Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszék, Budapest, 1996. HAJNÁ CZKY Tamás: „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségieknek.” In: *Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2015. 19–53.
- 6 Az ekkor indult folyamat elemzése: FEITL István: „A cigányság ügye a napirendről lekerül. Előterjesztés az MDP Politikai Bizottsága számára 1956 áprilisából.” *Múltunk*, 2008. 1. sz. 257–272.

ra és egyértelműen elismerték, hogy azok sikertelenek voltak. A cigányok 1955–56 fordulóján javarészt épp úgy írástudatlanok, mint néhány évvel korábban. Ezt részben elmaradott kulturális állapotukkal primordiálisan magyarázták, de az is kiderül, hogy a családi létfenntartási nehézségek, a szörnyűséges lakáskörülmények az iskolába járást, a tanulást rendkívül megnehezítették.

1956. áprilisára elkészült az MDP Adminisztratív Osztályának előterjesztése a Politikai Bizottsághoz a magyarországi cigánykérdés rendezésére.⁷ Jelen témánk szempontjából fontos pontjai: Az analfabétizmus felszámolásában fontos szerepet szánunk a Honvédelmi Minisztériumnak és a BM Büntetésvégrehajtási Parancsnokságnak, a katonaságnál és a börtönökben tanítsák meg a cigányokat írni és olvasni, illetve képezzék valamilyen szakmára. A cigánygyermek számára lehetővé kell tenni, hogy tanítás után az iskolában napköztiotthonoszerű elhelyezést kapjanak, pedagógusok segítségével készüljenek a következő napra. A szülői munkaközösségek foglalkozzanak a cigány szülőkkel. A Magyar Nők Demokratikus Szövetsége és a Demokratikus Ifjúsági Szövetség adjon segítséget a cigány gyermekek megfelelő ruházattal való ellátásához. Helyi igények szerint biztosítani kell, hogy a nagyobb cigánytelepeken a gyermekek anyanyelvükön tanulhassanak. Az Oktatási Minisztérium a tömegszervezetekre és a Hazafias Népfontra támaszkodva szervezze meg az analfabéta cigányok oktatását. A helyi tanácsi szervek tegyék lehetővé, hogy cigányok bekapcsolódhassanak a kultúrotthonok munkájába, legyenek önálló cigány kultúrcsoportok.

Az MDP Adminisztratív Osztályának országos tervei és a megyék cigánypolitikája 1956 tavaszán közelített egymáshoz, de nem találkozott össze cselekvő társadalompolitikában. Az MDP Politikai Bizottsága nem tárgyalta érdemben az országos cigánytervezetet, a nyár végére pedig a cigányügy végleg kiszorult az országos pártpolitikából. 1956 elejétől indult el az a folyamat, melynek során a cigánypolitikában a foglalkoztatásra helyeződött a hangsúly, a végrehajtó hatalomban pedig a Munkaügyi Minisztériumnak, illetve a Megyei Tanácsok Munkaügyi Osztályainak pozíciója erősödött. A folyamat 1956 nyarán ezen a vonalon is döcögőssé vált, összettel pedig elakadt, majd közel egy évnyi stagnálás után 1957 nyarán következett be fordulat.

Az 1957. év mind az országos, mind a helyi politikában különösen fontos volt a cigányügyben is. A Munkaügyi Minisztérium országos kérdőíves felmérést kezdeményezett, melynek 1958-ban publikált zárótanulmánya⁸ ismert a szakirodalom-

7 Szövege kiadva FEITL: i.m. 266–272.

8 POGÁNY György–BÁN Géza: *A magyarországi cigányság helyzetéről*. Országos Széchényi Könyvtár MD 11488. E kézirat rövidített kiadása POGÁNY György–BÁN Géza:

ban, a megyei, járási és községi adatok viszont nem. A Munkaügyi Minisztérium által végeztetett 1957-es felmérés 4. kérdéscsoportja az egészségügyre, a kulturális és lakáshelyzetre irányuló kérdéseket tartalmazott.⁹ Ezen belül három kérdőpont vonatkozott az iskolázottságra, iskoláztatásra: Milyen arányú az analfabétizmus; az iskolakötelesek beiskolázása milyen arányú, milyen mértékű az iskolalátogatás és a lemorzsolódás; a cigány fiatalok eljutnak-e ipari tanulónak, esetleg középiskolába vagy felsőoktatásba.

A korszak dokumentumainak értelmezésénél többnyire kétféle forráskritikai probléma adódik. Az egyik eset, amikor a közigazgatás alsóbb szintjein a felső vezetésnek szóló jelentésekbe azt írják, amiről azt gondolják, hogy „odafönt” hallani akarják és nem lehet belőle baj. A másik az, amikor a felső szerveknél az alapvetően reális jelentéseket manipulálják. Az 1957-es felmérésnél a kettő összetalálkozik. Amikor a Munkaügyi Minisztérium tisztviselői, Pogány György és Bán Géza összefoglalták a helyzetet, a megyei jelentésekből főként azt vették figyelembe, ami alátámasztotta saját álláspontjukat. Mondandójuk lényege: Az idősebb cigányok egyáltalán nem tudnak írni és olvasni, a középkorúaknál kicsit jobb a helyzet. A fiatalabbak néhány évet járnak iskolába, két-három osztályt végeznek. A cigány gyermekek közül sok a túlkoros, sok a bukás és nagy a lemorzsolódás. A legritkább esetben fordul elő, hogy cigány gyermek elvégezze a nyolc osztályt, kevesen tudnak elmenni ipari tanulónak, úgyszólván semmi lehetőségük sincs, hogy középiskolába kerüljenek. Értelemszerűen a felsőfokú képzésbe kerülő cigányok száma is minimális, bár tudnak néhány diplomáról. „A cigánygyerekek nevelésével a pedagógusok jelentős része nem szívesen foglalkozik.” – jelentették ki.

Arról, hogy kell-e külön cigányiskola, ezt írták: „A külön cigányiskolát főleg a nem cigány gyerekek szülei követelik.” Egyetlen gyakorlati példaként a nyírbátorit említik, de a mellette szóló érveket elengedték a fülük mellett. Szerintük: „Számos, már működő cigányiskola a cigányszülők ellenállása, vagy egyéb okok miatt megszűnt, mivel ezt hátrányos megkülönböztetésnek érzik.” Összességében úgy foglaltak állást, hogy cigányiskolák létesítése valóban nem helyes.¹⁰

A magyarországi cigányság foglalkoztatottsági problémái. *Munkaügyi Szemle*, 1958. 5. sz. 42–45.

9 A felmérés ismertetését I. NAGY Pál: „Szabolcs-Szatmár megye cigány népességének foglalkoztatási helyzete 1957-ben.” In: *A cigány kultúra történeti és néprajzi kutatása a Kárpát-medencében*. (Szerk. Deáky Zita és Nagy Pál), Magyar Néprajzi Társaság, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Budapest–Gödöllő, 2010.

10 SÁGHY: i.m. 25–26.

AZ 1957. ÉVI JELENTÉSEK A MUNKAÜGYI MINISZTERIUMHOZ

Ha alaposabban elemezzük a megyei, járási és községi tanácsoknál fennmaradt jelentéseket, kiderül, hogy egyáltalán nem volt olyan egyszerű és világos a helyzet, miként azt Pogány és Bán leírták. A cigányiskolák létrehozásáról eltért a helyi szereplők álláspontja. A cigányság iskolázottsági helyzete valóban rendkívül rossz volt, de nem létezett a cigányság körében egyetlen, azonos minta az iskolával szemben, miként nem létezett egyetlen azonos mintája az iskolák, pedagógusok és tanácsok magatartásának sem, a helyzet magyarázatára és javítására. A cigány gyermekek iskolába járása sokkal probléma mentesebb volt a városokban és az iparterületeken, illetve jóval kedvezőbb volt a helyzet a muzsikus cigányok között, mint a cigány népesség egyéb részénél.

A cigányok iskolához, tanuláshoz való viszonyát több tényező együttesen határozta meg és ezt csak lokális minták vizsgálatával lehet kellő árnyaltsággal értelmezni. A fő tényezők: a modernizációs kihívásokra adott családi stratégiák; a helyi nem cigány szereplők elkötelezettsége, érzékenysége és áldozatkészsége. Az alábbiakban tekintsük át a minisztériumhoz intézett, eddig feltárt jelentéseket.¹¹

Vas megye¹²: A zenész cigányok kivételével az idősebbek között az analfabétizmus 98 %. A 2 % a „munkás cigányság”. Fiataloknál kb. 1 % az analfabéta, leginkább vándorcigányoknál. A zenész, a munkás és a települt (így!) cigányok gyerekei iskolába járnak, ritkán jutnak túl a négy osztályon. Sok a mulasztás, téli időben sok a hiányzás, ruhahiány. A fegyelmet nem rontják, de a többi gyerekekkel szemben kisebbségi érzésük van. Ipari tanulónak kevesen mennek. A zenész cigányok a gyermekeiket nem zenésznek, hanem ipari pályára küldik. Cigányiskola fel sem merül, kevés cigány van.

Szombathely: Az analfabétizmus még ma is jellegzetesen fennáll. Az idősebbek egyáltalán nem tudnak írni és olvasni. A fiatalok is legfeljebb egy elemi jártak ki. Ipari tanulónak nem mennek.

Körmendi járás: Az analfabétizmus főleg az időseknél nagyarányú. A fiatalabbak legalább a 3–4 osztályt elvégezték. Fegyelmetlenek, mert a szülők nem törődnek a nevelésükkel. Iskolai mulasztásért a cigány szülők vannak a legtöbbször feljelentve.

11 A megyei összefoglaló jelentéseket a Munkaügyi Minisztériumnak küldték meg, de a minisztériumi levéltárban nem őrizték meg az iratokat, ha összefoglaló jelentés készült, jelen esetben Pogány és Bán kézírata. Ezért a területi levéltárakban található iratok különösen fontosak.

12 Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára. Vas Megyei Tanács VB Munkaügyi Osztály iratai. XXIII. 13. B. a/6. 24094/1957.

Egyetlen cigány fiatalról sem tudnak, aki ipari tanuló lenne vagy érettségizett volna. Cigányiskola szóba sem került.

Szentgotthárdi járás: Csörötneken kivételként említenek egy érettségizett cigány fiút, aki szövőtanuló a szövőgyárban, az öccse szintén, Sopronban. „[...] a többiek rossz körülmények között vannak mert nem szeretnek dolgozni”.

Szombathelyi járás: A fiatal cigányok nem analfabéták, 2–3 osztályt elvégeznek, addig járnak iskolába míg megtanulnak írni és olvasni. Beiskolázásuk rendben megtörténik, de a felsőbb osztályokig nem jutnak el. A hideg beálltával nem látogatják az iskolát, lemorzsolódás, a felső tagozatban nem lehet cigány gyermeket találni. Az igazolatlan mulasztások ellen eredménytelenül küzdenek, mert a büntetést nem lehet behajtani. A zenész cigányok közül többen eljutnak felsőbb iskolába, a többiek nem. Iskolai elkülönítésük jó lenne, mert rontják a tanulmányi eredményt és sokat hiányoznak. Bük községben hoztak létre külön cigány osztályt.

Vasvári járás: Az analfabétizmus időseknél 100 %, fiataloknál is 95–98 %. Rába-hídvégen jobb a helyzet: időseknél 80 %, fiataloknál 15 %. Györgyváron 75 és 21 %. Vasváron időseknél 12, fiataloknál 11 %. Külön cigányiskolák fel sem merülnek, nincs is rájuk szükség.¹³

Celldömölki járás: Analfabétizmus 90 % a fiataloknál, öregeknél 100 %. Lemorzsolódás 90 %. Elvértve akad, aki kijárja az általánost. Külön cigányiskolát nem lehet felállítani, nem maradnak meg, csak erőszakkal lehetne őket iskoláztatni. Ipari tanuló nincs, középiskolát 1 fő végzett.

Zala megye¹⁴: A cigányok közül 62 % írástudatlan, az idősebbek között 70–75 %. Nagy a lemorzsolódás, főleg a szentgróti járásban. A büntetéstől nem félnek, nem lehet rajtuk behajtani. A megyében 1 cigány van, aki érettségizett. Külön iskolára vonatkozó elgondolások nincsenek, kevés a számuk, nem lenne helyes a megkülönböztetés.

Zalaegerszeg város: Az analfabétizmus 100 %-os az idősebbek között. A fiatalok mintegy 80 %-a elvégezte a 4 általánost, 10 % a hat, 5 % a nyolc általánost. Kb 5 % a négy elemi sem végezte el. A szigorú büntetés ellenére a lemorzsolódás nagy, a fo-

13 Arra vonatkozóan, hogy a %-os arányokat mi alapján számították ki, a jelentésekben nincsenek utalások. Valószínűleg az iskolák és a községi tanácsok szolgáltatták az adatokat, de ezt az iskolai iratok, valamint a járási művelődési osztályok iratainak kutatásával lehetne pontosítani. Az, hogy mi alapján tekintettek valakit cigánynak, szintén fel sem merült.

14 Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára. Zala Megyei Tanács VB Munkaügyi Osztály iratai. XXIII. 13. 26092/1957.

lyamatos iskolába járás szinte elképzelhetetlen. Külön cigányiskola nem merül fel, nem is lenne helyes, kevesen vannak és a nem cigány gyermekektől többet tanulnak, mint egymástól. Ipari tanuló egy sincs.

Zalaszentgróti járás: Időseknél az analfabétizmus 100 %, fiatalok között 98 %. Az iskolaév kezdetén 40–50 % iratkozik be és az első félévben le is morzsolódik. Ipari tanuló vagy középiskolás nincs. Cigányiskola fel sem merült.

Letenyei járás: 14 év felettiekből 130 tud írni és olvasni, 480 nem ír és nem olvas. Ipari tanuló, középiskolás nincs.

Lenti járás: 6–14 évesek száma 84, ebből sok nem tud írni és olvasni. 14 év felett ír és olvas 152 fő, analfabéta 296 fő. Pétrócon és Bárszentmihályfán van nagyobb település, de egy cigány gyerek sem jár iskolába. Az oláh cigányok között a járásban egy sincs, aki ipari tanuló lenne vagy középiskolás. Cigányiskola nincs és nem is lesz, mert nincs annyi gyerek.

Zalaegerszegi járás: Az idősek 90 %-a analfabéta. Fiatalabbak 70 %-a jár iskolába, írni olvasni tudnak, de a 3–4. osztályban kimaradnak, a nyolc általánost egy-kettő végzi el. A lemorzsolódás oka, hogy télen hideg van, nyáron pedig nincs állandó lakhelyük. Ipari tanuló, középiskolás nincs, hiszen az alapvégzettségük sincs meg. Külön cigányiskola nem vetődött fel, általános vélemény, hogy jobb ha együtt járnak a nem cigány gyermekekkel, így könnyebb a nevelésük, mert sokat tanulnak tőlük.

Nagykanizsai járás: 14 éven felettiak között az áprilisi felmérés¹⁵ szerint írni olvasni tud 325, analfabéta 630. A számok csak hozzávetőlegesek, mert a felnőttek sok esetben letagadták, hogy tudnak írni, olvasni, ugyanakkor az analfabéták száma is több lehet, mint amennyit bevallottak. 263 iskolakötelesből 138 ír és olvas. A nagy lemorzsolódás oka a folytonos kóborlásuk. Ipari tanulónak sokan elmentek. Külön cigányiskola fel sem merült, nincs is rá szükség és nem is helyes. *„A cigányok is tiltakoznak ilyen megkülönböztetés ellen.”*

Nagykanizsa város: Öregeknél 80 % analfabéta, fiataloknál 50 %. A fiatalok 50 %-a jár iskolába, lemorzsolódás 3 %-ra tehető. Felsőbb iskolába nem jelentkezhetnek, mert nincs meg a kellő végzettségük. Külön cigányiskola a csekély létszám miatt nem lehetséges, szétszórtan élnek, mindenki a maga kerületében jár iskolába. *„Külön iskolát politikai szempontból sem tartjuk helyesnek, mert az megkülönböztetést jelentene részükre, mint mondjuk Amerikában a négeres s a nem négeres.”*

---

15 1957 áprilisáról van szó, a jelentések nyáron készültek.

Veszprém megye¹⁶: A gyermekeket beíratják az iskolába, de ezt gyakran hivatalból kell kényszeríteni. A muzsikások gyermekei eljárnak iskolába, a többiek nem. „Sokat semmilyen eszközzel nem lehet iskolabajjárásra kényszeríteni.”

Veszprém város: Az analfabétizmus a gyermekek között is 95 %, az iskolakötelesek tanulása teljesen rendezetlen a gyakori helyváltoztatás miatt.

Komárom megye, Tatabánya, Ujváros¹⁷: Az idősek mindannyian analfabéták, a fiataloknak az 50 %-a. Az iskolaköteles korúak 1–2 %-a nem jár iskolába. 1 % kerül ipari tanulónak. Kőműves, vasúti alkalmazott és rendőr került már ki közülük. Külön cigányiskola létesítése a városban fel sem merült.

Oroszlány város¹⁸: 272 cigány. 20–30 év közötti analfabéta 46 fő. 50 éven felüli analfabéta 7 fő. Az iskolakötelesek általában elvégzik a 8 osztályt, eredményük közepes. Kb. 10 fő a lemorzsolódás, akik arra hivatkoznak, hogy nincs lábbelijük és ruhájuk (3 család). Oroszlányi vājártanuló iskolában 15 cigány fiatal.

Szák község¹⁹: A fiatalok között egyáltalán nincs analfabétizmus, ipari tanulónak is eljutnak.

Ete község: Egy cigány, borbély, „[...] a lakosság egyenrangúnak tekinti s mint iparost semmiféle megmozdulásnál nem különböztetik meg”.

Szőny község: Az analfabétizmus a fiataloknál is 90 %, iskolába nem járnak. 1954-ben külön tanító oktatta volna őket, de a rendszeres iskolába járást nem lehetett elérni.

Ács község: A cigányok és nem cigányok életmódjában nincs különbség, az analfabétizmus sem nagyobb a cigányok között, mint a lakosság többi részénél. A mulasztás és a lemorzsolódás a cigányoknál nagyobb arányú. Az utóbbi 1–2 évben borbélynak, esztergályosnak, hegesztőnek mentek. „Külön cigányiskola létesítése nem merült fel, és a vélemény az, hogy oda nem is küldenék el gyermekeiket a cigánylakosság. Általában a vezetők véleménye is az, hogy helytelen volna külön cigányiskola felállítása.”

Tárkány község: Időseknél az analfabétizmus 30 %-os, fiatalok tudnak írni és olvasni, a téli hónapokban erős a lemorzsolódás a cipő- és ruhahiány miatt. Cigány

16 Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára. Veszprém Megyei Tanács VB Munkaügyi Osztály iratai. XXIII. 654/1. 4675/1957.

17 Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltár. Komárom Megyei Tanács VB Munkaügyi Osztály iratai. XXIII. 8. 62083/1957.

18 Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára. Oroszlány Városi Tanács VB iratai. XXIII. 576. 2209/1957.

19 A Komárom megyei községek jelentései: Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára. Komáromi Járási Tanács VB iratai. XXIII. 227. 4569/1957.

gyermek rossz tanulók, sokat hiányoznak, sok a bukás. Ipari tanulónak egyáltalán nem jelentkeznek. Cigányiskola kérdésével nem is foglalkoznak, „nem látnánk helyesnek, [...] mert faji ellentét jönne létre”.

Mocsa község: A fiatalok mind tudnak írni és olvasni, de nagy a lemorzsolódás, nem fejezik be az általánost, sok a hiányzás, a többi tanuló haladását hátráltatják. Ruhahiány, a beiratkozást hivatalból kell eszközölni. A mulasztás miatti büntetésre nem reagálnak.

Kisbér község: Téli hónapokban van gond, valamint az egy vándorköszörűsnél, mivel azok állandóan más-más községben vannak.

Bana község: Fiatalok között nincsenek analfabéták, akadnak közöttük ipari iskolát végzettek.

Nagyigmánd község: A lakosság többi részéhez képest lényeges különbség nincs, írni és olvasni mindnyájan tudnak.

Bársonyos község: Magyarányú analfabétizmus, időseknél 100 %, fiataloknál 70 %, utóbbi az iskolai lemorzsolódás miatt. Külön iskola csekély arányuk miatt fel sem merül.

Csatka község: Az idősek analfabéták, téli hónapokban gond a hiányzásokkal, cipő és ruha hiánya miatt. Alacsony létszám, külön iskola nem kell.

Ászár község: Időseknél 100 % analfabéta, egyebekben különbségek a cigányok között, lemorzsolódás erős. Külön oktatás nem lenne gazdaságos.

Keréztelek község: Analfabéták nincsenek, iskolakötelesek rendszeresen járnak iskolába.

Sur község: Idősek 90 %-a, fiatalok 10 %-a analfabéta. Ipari tanulónak egyáltalán nem mennek.

Bakonybánk község: Idősek 100 %-a, fiatalok 50 %-a analfabéta. 4-6. osztályban kimaradnak.

Bakonyszombathely község: 46 nap az évi átlagmulasztás.

Császár község: Nagy a lemorzsolódás.

Ácsteszer: Időseknél analfabéta 75 %, fiataloknál 25 %. Fegyelmet nem ismerik, ha a cigány gyermekeket megfegyelmezik, „[...] a szülők az iskolába menve gyermekeik hallatára mindennek elmondják a pedagógusokat a legocsmányabb szavakkal”.

Fejér megye²⁰: A cigány lakosság 99 %-a analfabéta. Az idősebb cigányok teljesen írástudatlanok. A fiataloknál lényegesen kedvezőbb a helyzet. A gyermekek nemigen járnak iskolába, ha akadna is egy-kettő, a nem cigány lakosság nem nézi

---

20 Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára. Fejér Megyei Tanács VB Munkaügyi Osztály iratai. XXIII. 20. 193/1957.

jó szemmel ha gyermekeinek a cigányokkal együtt kell iskolába járni. Bicskén elég sok cigány gyermek járt volna iskolába, de a magyar családok nem engedték a gyermekeiket az iskolába. Így került sor egyedül a megyében Bicskén cigányiskola létrehozására, két magyar pedagógussal. Télen különösen sokat hiányoznak, mert nincs megfelelő ruházatuk.

Székesfehérváron 1949–50-ben volt, hogy a cigány gyermekek írni olvasni való megtanítására rendszeresen járt ki a pedagógus a telepre, de nem tartott sokáig, mert fegyelmezetlenül lemorzsolódtak.

Sárbogárdi járás: Időseknél 95 % analfabéta, a fiataloknál 80–85 %. Magasabb iskolába nem jutnak el, mert az általánost sem végzik el, 4 osztálynál többet csak egy-két gyerek jut tovább. Sárkeresztúron felvetődött, hogy legyen cigányiskola. *„Egyenlőség elve alapján külön ültetni nem lehet a cigány gyerekeket és sok-sok esetben férget kapnak a gyerekek, vagy fertőzést, amiért a szülők sokat zúgolódnak.”* A gyerekek kb. 10 %-a jár rendszeresen iskolába, rengeteg a mulasztás.

Sztálinváros: Az Óvárosban 24 cigány család él, 91 fő. Kb 10 gyermek jár iskolába, 2–3 osztálynál többet nem végeznek el. A délivárosban (így!) is él 7 család, a vasznál dolgoznak.

Móri járás: Mind analfabéta. Nem jutnak el felsőbb iskolába. Külön iskola nem merült fel, kevés létszám miatt nem is szükséges. *„Tanítani őket nem érdemes, nem érdekli őket a tanulás.”*

A móri járásból Mór, Fehérvárcsurgó, Bakonycsernye községi tanácsaitól vannak külön jelentések, mindenütt lehangoló állapotról számoltak be. Bakonycsernyén voltak kedvező jelenségek: *„A fiatalabbak tanulmányi eredménye általában eléri a nem cigány lakosságot.”* Lemorzsolódás nem mutatkozik, eredményeik meg-egyeznek a nem cigányokéval, probléma sincs velük több. *„A teknőscigányok nem járnak iskolába, mind analfabéta.”*

Bicskei járás: Idősebbeknél analfabétizmus. Vannak, akik a 8 általánost is kijárják. Egy fiatal van szakmunkásképzőben, közép vagy főiskolára senki nem került még. Télen sok hiányzás, ruhahiány.

Adonyi járás: Írni, olvasni nem tudnak, nem lehet őket rábírní, hogy iskolába járjanak.

Székesfehérvári járás: A városban 1–2 cigány tud írni és olvasni. A járásban 1–2 helyen járnak csak rendszeren iskolába. Megbeszélést folytattak a székesfehérvári vajdával, kéri, hogy legyen külön iskola számukra, hogy legalább írni és olvasni megtanuljanak.

Enyingi járás: Idősek 90 %-a analfabéta, középkorúaknál 65 %, fiatalok között 25 %. Ipari tanulóról, középiskolásról, főiskolásról nem tudnak. Külön iskolához kevesen vannak.

Pest megye, megyei jelentés²¹: A megye 760 ezer főnyi népességéből kb. 16500 cigány, 2,2 %. Mintegy 60–65 %-uk „cigányul is beszél”. Az analfabétizmus az idősebbeknél 85 %, a fiataloknál 55 %. A cigány gyermekek mintegy 35–40 %-a jár rendszeresen iskolába. A legtöbbjük az általános iskola négy osztályát végzi el, felsőbb osztályokat csak 2–3 %. „Az iskolákban a magatartási, valamint a tanulmányi fegyelmük nagyon rossz.” Rendszertelenül látogatják az iskolát, különösen télen, „amikor a ruházatuk hiányosságára hivatkoznak”. Több helyen felmerült cigányosztályok létesítése, de „a létrehozott osztályok rövid fennállás után megszűntek, mivel ezt a cigány szülők nem nézték jó szemmel”. Ipari tanulónak, középiskolába csak néhányan jutnak el. „Legtöbben ezen tanulók közül a zeneművészeti főiskolára kerülnek.”

Monori járás: A tanköteles gyerekeket beíratják a szülei, de télen lemorzsolódnak a ruhátlanság miatt. „[...] a nem cigány tanulók nem fogadják be maguk közé még a tisztább cigány tanuló társukat sem, lenézik őket. [...] pedagógusaink sem elég figyelmesek velük szemben, előszeretettel szabadulnak meg egyesek purdé tanulóiktól.”

Ráckevei járás: Nincs szükség külön cigányiskolára, gyakorlati értelme nem volna, mert „minden megerőltetés nélkül a községi iskolákban végezhetik tanulmányukat”.

Váci járás: A legnagyobb probléma a cigány gyermekek magas mulasztási átlaga és rossz tanulmányi átlaga. „Fóton az ellenforradalomig külön cigány osztály működött. Bizonyos eredmény megállapítható volt. Annál inkább is, hogy nem mótelyezték meg a többi tanulót és úgy a tanulmányi, valamint a magatartási eredmény javult.”

Nógrád megye, rétsági járás²²: Az összes cigány 60 %-a analfabéta, ebből 50 idős, 10 % fiatal. A cigányok általában mind irtóznak a tanulástól. A 8 osztályt igen kevesen végzik el, nagyarányú lemorzsolódás, fegyelmezetlenek, nevetlenek.

Salgótarjáni járás²³: Összességében 60 %-os analfabétizmus. Az időseknél 95–100 %. Fiatalok körében javulás, de kényszeríteni kell őket az iskolába járásra. Sok

21 Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára. XXIII. 21. a.125157/1957.

22 Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára. Rétsági Járási Tanács VB Munkaügyi Osztály iratai. XXIII. 263. 35/1957.

23 Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára. Salgótarjáni Járási Tanács VB Munkaügyi Osztály iratai. XXIII. 287. 20/1957.

esetben a szülő a fő akadály, nem törődik a gyerek iskoláztatásával, vagy a sok helyváltoztatás miatt nem mennek a gyermekek iskolába. A külön iskola nem kivitelezhető (teremhiány, stb), de sokan támogatják, mert a cigány gyermekek nem tudnak lépést tartani a többi gyerekekkel. Gyenge eredmények, sok bukás, 3–4, legfeljebb 5 osztályt végeznek.

Heves megye²⁴: A tanfolyamokat idegenkedve fogadják. Felnémten úgy indítottak alapismereti tanfolyamot, hogy a sikeresen végzőknek egy-egy öltöny ruhát ajánlottak. Ennek ellenére az induló 20 főből 8 végzett.

Bács-Kiskun megye²⁵: Megyei szinten az idősebbek között 90 %-ra tehető az analfabétizmus. A fiataloknál 30–40 %. A gyerekeket beíratják az iskolába, de csak a 4–5 osztályt végzik el. Nyáron azért nem járnak iskolába, mert szüleik lopni és koldulni küldik őket. Télen pedig arra hivatkoznak, hogy nincs ruhájuk. A zenészeknél jobb a helyzet. Az iskolába járásra nem lehet kötelezni a cigányokat, mert a büntetés nem behajtható. Kiskunhalason 1952-ben a tanfolyam kudarcba fulladt, nem jártak rendszeresen, fegyelmezetlenek voltak. Kiskunfélegyházán és Kiskunmajsán is rossz a helyzet. A telepen 193 cigányból egyetlen egy sem tud írni és olvasni. A vándorcigányok bejelentés nélkül mennek egyik helyről a másikra, az analfabétizmus náluk 100 %. Iskoláztatásuk megoldhatatlan. Általánosságban az jellemző, hogy a cigány gyermekek megtanulnak írni és olvasni, de felsőbb osztályokba már nem jutnak el.

Kecskeméti járás: A legtöbb községben az öregek között 100 %-os az analfabétizmus. Jakabszálláson a fiatalok között is majdnem 100 %. Sok gyereknek nincs megfelelő ruhája, de inkább fennáll, hogy a jó idő beálltával otthagyják az iskolát. A lemorzsolódás a büntetéssel nem akadályozható meg.

Kiskunhalasi járás: Nagyarányú az analfabétizmus. Kivéve a zenészeket, közülük az idősebbek is jártak iskolába. A gyermekek írni és olvasni megtanulnak, de felsőbb osztályokba nem jutnak el. Ipari tanuló nincs, hiszen nincs meg a nyolc osztályuk sem. Külön cigányiskola nem merül fel, a városban egyszer létesítettek ilyeneket, de néhány hónap után megszűnt. Azokat, akik akarnak tanulni, szívesen látják a községi iskolákban is.

Bácsalmási járás: Iskolába csak a bácsalmási cigányok járnak, de azok sem végzik el az általánost. A katymári és mélykúti cigányok gyermekei egyáltalán nem járnak

24 Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára. Heves Megyei Tanács VB Munkaügyi Osztály iratai. XXIII. 21. 90179/1957.

25 Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára. Bács-Kiskun Megyei Tanács VB Munkaügyi Osztály iratai. XXIII. 14. 40135/1957.

iskolába. Az idős cigányok teljesen analfabéták. Ipari tanulónak senki nem jutott el. Cigányiskola nincs, szó sem eshet róla, nem lenne kihasználva.

Dunavecsei járás: Időseknél analfabétizmus 80 %. A fiataloknál 10-15 %. A legtöbbben 4–5 osztályt végeznek el, 8 osztályt végzett ritka. Még senkiből nem lett ipari tanuló vagy középiskolás. Külön cigányiskola nem merült fel, kevés a létszám.

Kiskunhalas város: Külön jelentés a muzsikus cigányokról, *„mert nem lehet egy vonalba hozni az oláh cigányokkal mert ezek rendes társadalmi életet élnek”*. 23 ezer lakosból 98 cigány. Analfabéták nincsenek. Vannak szakmunkások: asztalos, fodrász, kereskedő. Szellemi munkások: gyógyszerész, főiskolai tanár, technikus, katonatiszt. A fiatalok nem zenésznek mennek, hanem ipari pályára. *„Ugyanolyan életkörülmények között élnek mint a nem cigány lakosság és nem is ismerik el, hogy ők cigányok az öltözködésükről nem is lehet sem a viselkedésükről az általános műveltségénél legnagyobb részük magasabb műveltséggel rendelkezik.”*

Az oláh cigányoknál katasztrófális állapotok (korcsok, vérfertőzés, stb), a nagy létszám miatt szükség lenne külön iskolára, mert a meglévő iskolák nem tudják befogadni valamennyi gyereket.

Kiskunfélegyháza város és járás: Városi vonatkozásban az idősebbek 20 %-ban írástudók, a közép- és fiataloké 60–70 %-ban írástudók. Járási vonatkozásban az öregek legnagyobb részben írástudatlanok. Kiskunmajsán a telep 193 lakójából egy sem tud írni és olvasni, a fiatalok nem járnak iskolába. Felsőbb iskolában senki sincs, ipari tanuló sem. Külön cigányiskola nem merült fel, Kiskunmajsán kívánnak ilyet létrehozni, *„ilyen gondolat van az iskola és a cigányság részéről”*.

Kecskemét város: Az analfabétizmus nem nagy méretű, az 50 év felettiek között akadnak analfabéták. Ez a cigányságnak mintegy 6 %-át teszi ki. A fiatalok körében ez csak 2 %. *„A cigányvárosi szülőket az illetékes iskolák kényszerítik arra a törvény erejével, hogy gyermekeiket valamelyik általános iskolába járassák. Az oktatási osztály tájékoztatása alapján olyan tanköteles nem igen van aki nem járna iskolába.”* Sok olyan tanuló van, aki nem végzi el a nyolc osztályt, kb. 50 %. Ennek oka a szülők igénytelensége. Általában négy osztályt végeznek el és tovább nem jutnak. Tanulmányi eredményük nem kielégítő, főként a sok mulasztás miatt. *„Az igénytelen szülők eltűrik, hogy gyermekeik iskola idő alatt a szemétként szedegessenek és ezt saját céljaikra felhasználják, vagy eladják.”* „[...] a szülőket egyáltalán nem érdekli az, hogy gyermekeik járnak-e iskolába vagy sem.” A tanulók max. 2 %-a tanul tovább, a helybeli gimnáziumban vagy zeneiskolában. Felsőoktatásba nem jutnak el. Ipari tanulónak 2 % jelentkezik. Külön cigányiskola nem vetődött fel. *„Az oktatási osztály mindenkor arra törekedett, hogy már az iskolában oldják fel a cigányság elkülönülési törekvéseit.”* A város lakossága részéről viszont észlelhető volt olyan tö-

rekvés, hogy gyermekeiket elkülönítsék a cigány fiataloktól, *„ami elsősorban abból adódik, hogy a cigányok általában piszkosak, a betegségeket könnyen terjesztik és erkölcsi magatartásuk erősen kifogásolható.”*

Kiskőrösi járás: A cigányok írástudatlanok, iskolába járni nem akarnak, kötelezni sem lehet őket semmiféle rendszabállyal. Ipari tanulónak nem akarnak elmenni, sem más iskolába. Cigányiskola nem merült fel.

Bajai járás és Baja város: A városban a vándorcigányoknál az analfabétizmus 100 %. Gyermekeiket nem lehet beiskolázni, mert állandó lakóhelyük nincs, bejelentés nélkül távoznak egyik helyről a másikra, nyilvántartani nem lehet őket, többnyire a rendőrség is körözi őket. *„Ezen vályogvető, semmittevő cigányoknál úgy az öregek, mint a fiatalok teljesen analfabéták.”* A muzsikus cigányok írni olvasni tudnak, gyermekeik járnak iskolába. Járási viszonylatban az idősek között 80–90 % analfabéta, a fiataloknál 10–15 %. A városban csak a muzsikusok gyermekei járnak rendszeren iskolába, *„de ezeket nem úgy tartják nyilván mint cigányokat, mert maguk sem vallják magukat cigányoknak”*. A vándorcigányok gyermekei ha állami nevelőintézetbe kerülnek, ott járnak iskolába, de a középiskolába nemigen jutnak el. A zenészek gyermekei az ipari pályákon elég jól megállják a helyüket. A járásban nincs ipari tanuló. Baján cigányiskola nem merült fel, mert annyi gyerek nincs. Nem is szándékoznak ilyet létrehozni, mert a város hat iskolájában tanulhatnak. A járásban sem merült fel cigányiskola gondolata, nem lenne célszerű, alacsony a létszám.

Kalocsai járás: A cigányok 60 %-a analfabéta. Ipari tanuló a járásban nincs. Középsiskolát az elmúlt években 3 fő végzett. Főiskolára cigány fiatal nem jelentkezett.

Kalocsa város: Az analfabétizmus az idősebbeknél csaknem teljes. A fiatalabbak között 80–90 %. Az iskolakötelesek beiskolázása igen nehéz, a lemorzsolódás nem előzhető meg. *„Az iskolás cigánygyerekek fegyelmről komolyan beszélni nem lehet.”* A zenészeknél csak az egészen idősek között fordul elő írástudatlanság, *„az iskolaköteles gyermekek azonban már általában csaknem azonos szinten tanulnak, mint a nem cigányok és fegyelmiük kielégítő.”*

Külön cigányiskolának a gondolata sem merült fel, nem szükséges, mert osztatlan oktatáshoz sem lenne a minimális létszám sem biztosítható.

Szolnok megye²⁶: Főleg az idősek között sok az analfabéta. A fiatalok között már sokan tudnak írni és olvasni, de ezt sokan letagadják. A nem cigány szülők gyakran panaszoznak, hogy gyermekeik a cigány gyermekektől eltetvesednek. Azok a cigány családok, amelyek a gyermekeiket járatják iskolába, nem tetvesek, a vád gyakran

26 Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára. Szolnok Megyei Tanács VB Eészségügyi Osztály iratai. 35456-47/1957.

alaptalan. Azok viszont, akiknél a gyermekek valóban tetvesek, nem járatják őket iskolába.

Egy másik, 1958. áprilisban készült jelentés²⁷ az iskolázás tekintetében a cigányok közötti erős differenciálódást mutat. A fő tendencia a lemorzsolódás, sok bukás, túlkorosság. Kunhegyes, Tiszaapáti és Tiszafüred adatai a legkedvezőbbek, onnan középiskolások és egy főiskolai végzettségű cigány fiatal is említene. A legrosszabb akkor is Tiszabura, ahol egyetlen cigány tanuló sem végezte el a nyolc általánost. Az iskolában a cigány és nem cigány tanulók között normális viszony. Gond az iskolán kívül: cigarettáznak, látogatják a kocsmákat. Iskolai rendezvényekre nem akarnak elmenni. „A cigány tanulók tanulmányi helyzetére és magatartására nagy hatással van szülei helyzete a társadalomban.” Ahol üzemben, a tsz-ben vagy máshol rendszeres munkaviszonyuk van, az iskolába járás is rendezettebb. Ha viszont a szülők vándorolnak (teknősök, kupecsek), vagy alkalmi munkák miatt sokat mozognak, a beiskolázás szinte lehetetlen.

Hajdú-Bihar megye, Debrecen város.²⁸ Az analfabétizmus 20 %. Ilyen arányú kb. az iskolától való távolmaradás is. Vasipari szakmákban lettek szakmunkások, de néhányan elhagyták a képzést, „[...] sem a munkát, sem a fegyelmet nem bírta megszokni”. Külön cigányiskola fel sem merül, „hiszen az a cél, hogy a cigányok a lakosság között szétszórta minél előbb asszimilálódjanak”. Olyan kezdeményezés volt, hogy a cigány gyerekek tanszereinek költségét a tanács biztosítsa, a pedagógusok pedig vállalták a cigány gyerekek tanítási időn túli tanítását, hogy utolérhessék a többieket.

Békés megye²⁹: Az öregeknél az analfabétizmus 75 %, a fiataloknál mintegy 25 %. Az iskoláztatás mértéke jó, de egy osztályt két-három évig is járnak. A legmagasabb iskolai végzettség 3–6 osztály között váltakozik. A nyolcadikat kevesen végzik el. Télen erős lemorzsolódás, a ruházat hiánya miatt. Az iskolai fegyelem elég rossz, a tanárok nem léphetnek fel erélyesen, „mert a cigány szülők abban az esetben illetlen és drasztikus szavakkal illetik fiatal nevelőinket”. Öt fő jár középiskolába, négy fő ipari tanuló. Elek községben merült fel cigányiskola létesítése, de elvetették, „azért,

27 Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára. Szolnok Megyei Tanács VB iratai. XXIII. 2. 1176/1958.

28 Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára. Debrecen Megyei Jogú Városi Tanács VB osztályainak együttesen kezelt iratai. XXIII. 116. 13249/1957.

29 Kiadva: KERESKÉNYINÉ CSEH Edit: *Források a Békés megyei cigányság történetéhez. Dokumentumok a Békés Megyei Levéltárból (1768–1987)*. Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2008. 152–231.

mert a cigányok abban az esetben megkülönböztetésnek vennék ezt a maguk részéről”. A költségvetésben amúgy sincs ilyesmire pénz és akkor cigány nyelven beszélő nevelőt kellene kiképezni. „Véleményünk szerint ez a megoldás [cigányiksola] jó hangulatot teremtene egyes községekben, mert a nem cigány szülők az iskolában nem szívesen engedik gyermekeiket a cigányok mellé ültetni.”

Borsod³⁰: 181 község, 18–20 ezer cigány, iskolás 2849. Az ipari területeken a cigány gyermekek jóval nagyobb arányban járnak iskolába, bár itt sem kielégítő. Faluban a hiányzó és lemorzsolódó gyerekek nagy része cigány. A pedagógusok szerint a cigány gyermekek fogékonyak, könnyen tanulnak, de fegyelmezetlenek, a téli időszakban pedig sokat hiányoznak és lemorzsolódnak. „Több elismert pedagógusnak az a véleménye, hogy a megye területén néhány cigány kollégium létesítésével, ahol egyrészt kikerülnének a szülői ház negatív hatása alól, másrészt állandó és pozitív irányú nevelés hatása alatt állnának, komoly eredményt lehetne elérni velük.”

Az 1958. május 8-án kelt, másik jelentés³¹ szerint a cigányok száma 24763 fő. „Az utóbbi időben szaporodik a cigánygyerekek állami gondozásba vétele. [...] a cigányság nagyrészt erkölcsi élete és életközössége zilált. Sok a vadházasság. [...] A cigánygyerekek döntő százaléka a felsőtagozatot nem éri el. Ennek oka az iskolabajlás elmulasztása, a gyenge előmenetel és a szülők nagyfokú hanyagsága. Sajnos a szankciók alkalmazása ezen szülőkkel szemben eredménytelen.” Az állandó munkahelyeken dolgozó cigány szülők gyermekei rendszeresebben járnak iskolába, tanulmányi eredményük jobb, némelyikük középiskolát végez.

MEGYEI TENDENCIÁK SZABOLCS-SZATMÁRBAN

A II. világháború után, de még az 1950-es évek első felében is, Szabolcs-Szatmár megye cigány népessége túlnyomó többségben alsókaszt állapotban volt.³² A megye teljes népességének közel 3 %-át kitevő, 20–22 ezer főnyi cigány népesség közel 90 %-a 1957-ben is telepeken élt. A községektől a megyéhez küldött iratokban található telepleírások alapján a tíz járásban összesen 181 helységben 250 cigánytelep,

30 Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács VB Titkárság iratai. XXIII. 3/a. 1024/1957.

31 Kiadva: NAGY Pál: *Források a magyarországi cigányság történetéből (1758–1999)*. Emberi Erőforrások Fejlesztése Alapítvány, Gödöllő, 2011. 337–342.

32 Az alsókaszt és alsóosztály fogalmáról, valamint a magyarországi cigányság 19–20. századi kirekesztettségének formáiról I. LADÁNYI János–SZELÉNYI Iván: „Újrakasztozás” In: *Élet és Irodalom*. 2014. LVIII. évf, 38. sz.

illetve telepszerű képződmény számolható meg.³³ Nyíregyházán 125 cigány családot írtak össze, összesen 540 főt, 16 településrészen, illetve bokortanyán. A cigány népesség többi része a falvak nem cigány népessége között élt ún. „úri cigány-ként” (muzsikusok), illetve a megyei tanácson 1957-ben alkotott terminológiával, „*a falu lakosságához hasonló életmódot folytató*” kategóriában.

A rendkívül erős lakóhelyi szegregáció mellett marginalizált munkaerőpiaci helyzetről, az etnikai határok alig átjárhatóságáról is beszélhetünk. Az iskolázottság sok helyen 19. századi állapotoknak felelt meg, a lakhatási és szociális körülmények pedig a korábbi cselédvilághoz hasonló állapotot idéztek. A cigány népesség nagy része nem beszélt cigányul, a hagyományosnak nevezett mesterségekhez már csak kevesen értettek, még kevesebben gyakorolták. Ennek a főleg társadalmi és nem biológiai meghatározottságú csoportnak az életében 1957-től kezdődött erőteljesebb változás, elmozdulás az alsóosztály állapot felé. A megye cigány népességének összességét tekintve, az 1950-es évek második felében a többség az alsókaszt és az alsóosztály közötti átmeneti helyzettel írható le. Ezen az átmeneti állapoton belül a kirekesztődésnek különböző formái éltek, nem volt teljesen egyforma az alsóosztályhoz való közelítés módja és generációs üteme sem.

A Megyei Tanács VB ülésein 1951-től újra és újra napirenden voltak a cigány népesség munkavállalási, iskoláztatási, lakhatási problémái. Jelentések, rendezési tervek, felmérések követték egymást.

Szabolcs megye jelentése a Munkaügyi Minisztériumnak 1957-ben³⁴: „Az idősebb cigányok között nagyfokú analfabétizmus. 30 életévtől felfelé mintegy 80 %-uk írástudatlan. A fennmaradó 20 % pedig nagyjából alig tud a nevével többet leírni. A 15–30 éves korúak között már jobb az arány kb. 50 %-uk írástudó, azonban ezek egy részének sem terjed túl a tudománya a névalíráson. Az iskolaköteles korúak körében igen magas a lemorzsolódók száma. Sok járásban külön kezelik ezt a statisztikát annyira rontja a helyi átlagot. Általánosságban sok a 3–4 általánost végzett fiatal és igen kevés azoknak a cigány fiataloknak a száma akik elvégezték a nyolc általánost. A pedagógusok véleménye alapján télen az elégtelen ruházat, nyáron a családban ragályos csavargási mánia (így!) a lemorzsolódás oka. A lemorzsolódás okának

33 A cigánytelepek adattárát I. NAGY Pál: „*Ugyanolyanok, mint mindenki más ember*”. Válogatás a Szabolcs-Szatmár megyei cigányság történetének forrásaiból (1951–1961). Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Nyíregyháza–Gödöllő. 2010.

34 Kiadva: NAGY Pál: „*Ugyanolyanok, mint mindenki más ember*” 139–143. Az idézett szöveg: 142–143.

kell betudni azt is, hogy a cigánygyerekek otthoni körülményei folytán nem tudnak lépést tartani a többi gyermekkel tanulmányai folytatásában [...], amelynek következtében az iskolában a nagyobb tudással rendelkező gyermekek között nem nagy kedvet érez a maradásra. Középkisiskolai és ipari tanulónak a fenti okok miatt –mivel nem szerezte meg a szükséges iskolai előképzést– nem tud elmenni. Az elmúlt három év során négy öt általánossal járástanulónak küldtünk el néhány cigány gyermeket is, ezek azonban kivétel nélkül lemorzsolódtak. Nyírbátorban – jelenleg még egyedüli a megyében – külön cigánygyermek részére tartanak fenn egy iskolát. Az eddig elért eredmény igen szép és azt bizonyítja, hogy a cigánygyermek egymás közt kitartóbbak és a versenyképesség érzete képessé teszi őket akár a nyolc általános elvégzésére is. A nyírbátori példa alapján felvetődött már máshol is az ilyen típusú iskolák felállítása, ennek azonban az anyagiakon kívül még az is az oka, hogy a cigányság igen széttelepülten él és nehéz egy iskolába csak cigánygyermekből megfelelő létszámú tanulót az iskola járhatási körzetéből biztosítani.”

Fekszti István megyei VB elnök rendeletére 1957. novemberől 1958. januárig egyedülálló, a cigány népesség teljességére kiterjedő kérdőíves felmérést végeztek Szabolcs-Szatmár megyében (1951 óta immár negyedik alkalommal). A munkaügyi minisztérium nyári akciójának hatása, az arra beérkezett adatok, vagy bármilyen összefüggés a két felmérés között nem fedezhető fel, nem is hivatkoztak a minisztériumra, a nyári felmérést pedig meg sem említették.

Arról, hogy szükséges-e külön cigány oktatáspolitikai, egységes álláspont a Rákosi-érában és a Kádár-korszak elején sem alakult ki. A legfelső kormány- és pártszervek elleneztek cigányosztályok szervezését, mert bőrszín alapján való megkülönböztetést és a szocializmus igazságosságának megkérdőjelezését látták benne. Ezzel szemben a helyi tanácsok, így a Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács VB is, támogatták a külön cigányosztályok indítását. 1957. december 16-án a cigányság helyzetével foglalkozó megyei VB ülésen³⁵ felszólalásában László Mária, a Cigányszövetség elnöke is támogatta, mert vagy valóban így látta helyesnek, vagy az adott helyzetben ezt kellett mondania. A legfontosabb érveket Kerényi Istvánné, a nyírbátori cigányosztály tanítója így fogalmazta meg: *„1953–54-ben 37 cigánytanuló iratkozott be az általános iskolába, de ebből csak kettő kapott osztályzatot. 1954–55-ben 45 tanulóból 10 vizsgázott, 1955–56-ban pedig 42-ből 12. 1956 őszén megszervezték a külön cigányosztályt. 31 tanuló iratkozott be, s ebből 20-an fejezték be az első osztályt. A 31-ből 6 gyermek állami gondozásba került, 4-et kellett osztályismétlésre utasítani, 1-et gyógypedagógiai intézetbe utaltak. A cigánygyermekkel a külön osztályban*

35 Az ülés jegyzőkönyve: NAGY Pál: *„Ugyanolyanok, mint mindenki más ember”* 193–208.

jobban lehetett foglalkozni. Az első osztályban elsősorban beszélni kellett megtanítani őket, azon kívül sokat kellett foglalkozni a tisztálkodás kérdésével is. Az írás tanításánál sokkal nagyobb gonddal kell foglalkozni velük, mint más gyermekekkel. A szülő otthon velük nem foglalkozik. Meg kellett oldani az étkeztetésüket is. Mindezek és még egyéb körülmények is indokolták, hogy a cigány gyermekek az első osztályt külön osztályban végezzék el.”

LOKÁLIS METSZET: NYÍRBÁTOR

Az iskolalátogatást az 1951. 15. sz. tvr. szabályozta. Az iskolák és a tanácsok az iskoláztatás javítása érdekében ezt igyekeztek betartatni. Ezt szorgalmazta az Oktatási Minisztérium Általános Iskolai Főosztályán 1954-ben összeállított „*Felügyeleti útmutató*” is, de a cigányokra vagy bármely más társadalmi csoportra külön nem tért ki.³⁶ Ebben az időben a Nyírbátori Járási Oktatási és Népművelési Állandó Bizottság ülésein is visszatérő kérdés volt a mulasztás, túlkorosság, lemorzsolódás, de a cigányokkal külön ezeken az üléseken sem foglalkoztak. A Megyei Tanács 1955. február 22-én cigányokról hozott határozatában³⁷ általánosságban esett szó arról, hogy helyzetük javításának egyik feltétele a beiskolázás és az iskolalátogatás biztosítása. Szorgalmazták, hogy a pedagógusok szervezzenek rendezvényeket és ezek bevételét a cigány gyermekek ruhával és tanszerrel való ellátására fordítsák. A szülői munkaközösségek pedig patronáljanak egy-egy családot, ahol iskolás gyermek van. Továbbá szerepel egy rövid kitétel, hogy az Oktatási Minisztérium túlkoros cigánytanulóknak „*rövidített szorgalmi idővel külön cigány osztály nyitását*” engedélyezte. Az Oktatási Minisztériumtól származó iratot még nem találtam meg, de valószínű, hogy ez és a megyei tanácsi állásfoglalás adott politikai alapot a nyírbátori cigányosztály elindításához.

A nyírbátori községi tanács VB ülésén, a jegyzőkönyv szerint 1955. augusztus 18-án „*voltak javaslatok a cigánygyermek iskoláztatásával kapcsolatban is*”.³⁸ A részletekről azonban nem írnak. 1956. március 28-án a községi VB titkárnak a járáshoz írt jelentésében, a „*Hogyan áll a községben az oktatási munka és a tanács ezt megnyíben segíti*” című részben ez áll³⁹: „*A cigánygyermek hiányzásaival a téli hóna-*

36 SzSzBML. 357. A Nyírbátori Járási Tanács VB. Oktatási és Népművelési Osztály iratai. 5. doboz. 85-1-19/1954,

37 Kiadva: NAGY Pál: „*Ugyanolyanok, mint mindenki más ember*” 63–65. A határozat helyi végrehajtásáról SzSzBML. XXIII. 357. 5. doboz. 13-71/1955.

38 SzSzBML. XIII. 814. Nyírbátori Községi Tanács iratai. 17. doboz. 0037/1955.

39 Uo. 104-3/1956.

pokban továbbra is sok baj volt, mivel ruhátlanságuk miatt akadályozva voltak az iskolába való járásban. Egy ízben megkísérelte a V.B. a ruhátlan cigánygyermek felruházását, de ezt az akciót abban kellett hagyni, mivel egy-két gyermek segélyezése után a többi cigánygyermek is otthol maradt, azért, hogy ő is ruhát, cipőt kapjon, ezt pedig még társadalmi úton sem volt lehetséges biztosítani.”

A cigányosztály létrehozása a csapdából való kitörés alternatívája volt, egyfajta ultima ratio. Azt lehet biztosan megállapítani, hogy a cigányosztályt Kerényi Istvánné szervezte meg és indította el 1956. szeptemberben, a II. sz. ált. isk. részeként. Kerényiné Nyírbátorban született, 1919-ben Debrecenben szerzett tanítói oklevelet. 1956-ban 57 éves, elvált asszony, 1 gyermeke már felnőtt.⁴⁰ Az iskola 1956. október 12-én tartott „*tanévkezdést értékelő értekezletén*” az igazgató az ő „áldozatos munkája” eredményeként értékelte a cigányosztály elindulását. A cigányosztály a Vásártéren volt külön helyen, az egyik cigánytelep közvetlen közelében. A községi tanács is támogatta és 250 Ft értékben vásárolt a gyermekeknek tanszereket.⁴¹ Kerényiné az első és másodikos cigány gyermekeket tanította külön, harmadiktól már együtt jártak nemicigány társaikkal.

A tantestületi alakuló értekezletek fontos forrásai a cigányok iskoláztatásának. Ezekből kiderülnek konkrét esetek és a pedagógusok nehézségei. A II. sz. iskola alakuló értekezletének jegyzőkönyvében ilyen bejegyzések olvashatók a cigány gyermekekről: „*Varga Lenke a tanulókkal azt üzenté, hogy férjhez ment.*” „*Szilágyi Gyula cigánytanuló 14 éves, dolgozni jár.*” „*Varga Ferenc tanuló lopott, azóta nem jár.*” „*Balogh Margit nevű tanuló nem jár, a szülők nem engedik. Varga Ilona szeptemberben betöltötte 14. évét, azóta nem jár.*” (Szülei tsz.-tagok voltak a Vöröscsillagban).⁴²

Az értekezleten a mulasztásokkal kapcsolatban az igazgató konkrét statisztikát mondott el. Ebből kiderül, hogy a cigány gyermekek hiányzásai kétszeresére növelték a mulasztási napok átlagos számát az iskolában. Növelték e napok számát az izraelita gyermekek is, akik ha szombattartó családban éltek, ünnepeken engedélyezett volt számukra a távolmaradás.

A nyírbátori járás községeinek iskoláiban a pedagógusok minden évkezdtkor és évvégén elmentek a cigánytelepre, abban bízva, hogy sikerülhet meggyőzniük a cigányokat az iskolába járás fontosságáról. Nyírbélteken az 1956. aug. 30-án tartott alakuló értekezleten a pedagógusok felszólalásai és a tantestületi határozat szol-

40 SzSzBML. VIII. 227. e. 18. kötet. Nyírbátori alapfokú iskolák iratai.

41 SzSzBML. XXIII. 357. 6. doboz.

42 Uo.

gálnak érdekes példákkal.⁴³ Kézi Éva nevű nevelő: „A cigánytelepre a napokban menjünk le a Párt és a Tanács vezetőivel, s győzzük meg őket az iskolába járás fontosságáról.”

Az igazgató: „A cigánytelepen már évvégén is lent voltunk, most is lemegyünk, s reméljük, hogy sikerül őket beiskoláznunk.”

A határozati javaslat 2. pontja: „Mindent elkövetünk, hogy a cigánytanulók hiánytalan beiskolázását elérjük: a/ Lelátogatunk a telepre. b/ A cigánytanulókat segélykönyvvel látjuk el. c/ Éberen ügyelünk arra, hogy senki ne csúfolja őket. d/ A rászorult cigánytanulók részére ócska cipőt, ruhát gyűjtünk a SzM-el karöltve, melyet októberben osztunk ki, és csak azok a gyerekek kapnak belőle, akik addig pontosan jártak iskolába. e/ Emberségesen bánunk a cigányokkal, gyerekekkel és felnőttekkel egyaránt.”

Az iskolai hiányzás önmagában nem volt speciálisan cigányokra jellemző probléma. A nyírbátori járási tanfelügyelő 1954. márciusi jelentése szerint a parasztok is otthon tartották a gyerekeiket a mezőgazdasági munkák idején.⁴⁴ A hiányzások okai voltak eltérőek, illetve a cigány gyermekek lemorzsolódása volt a legnagyobb mértékű és a cigányokat tudták rászorítani a legkevésbé a gyermekek iskolába járatására. A cigányoknál jelentette a legnagyobb gondot a téli időszakban a ruhátlan-ság, bennük volt legerősebb a szégyenérzet, az iskolával szembeni frusztráltság, ők éltek a legnyomorúságosabb körülmények között.

A Penészleken 1955. májusban végzett hivatalvizsgálatról készült jelentés szerint a nyírbátori járásban itt volt a legnagyobb a mulasztások száma. „A tanácstagok gyermekei sem járnak rendszeresen az iskolába.” – írták a jelentésben.

A járási tanács oktatási osztályának vezetője 1955. február 28-án a járási tanács VB-re készített előterjesztésben a nyírbátori, piricsei és pócspetri iskolákat pozitív példaként említi a mulasztások csökkentésében, de hozzáteszi⁴⁵: „Sajnos azonban, hogy itt sem tudják megoldani a cigány iskolaköteles korú tanulók beiskolázását 100 %-osan, akikről tudvalevő, hogy még a tavaszi időszakban a ruhátlan-ság, de egyébként is sok esetben a tisztaság komoly hiánya erős gátló oka beiskolázásuk eredményességének, ami azonban az iskoláknak nem nagy dicsőség, mert hiszen a mulasztási átlagot igen terhesen emeli.”

Egy másik, szintén járási VB-re készült 1955. augusztusi jelentésben⁴⁶ (ugyanaz az osztályvezető írta) ez olvasható: „A tanácsok általában nem tekintik szívügyük-

43 SzSzBML. XXIII. 357. 6. doboz.

44 Uo.

45 Uo. 149-4/1955.

46 Uo.

nek a beiskolázás biztosítását. Vannak tanácselnökök, akik helytelenül támogatják a falu dolgozóinak érdekét. A pócspetri tanácselnök kijelenti, hogy azért nem büntet parasztot, mert nem küldi iskolába gyermekét. Biztosan szüksége van rá! Veszélyes szeretete ez a parasztságnak, mert a kulturálatlansághoz vezet.”

ÖSSZEGFOGLALÁS

Tanulmányomban az 1950-es évek cigány iskoláztatásának kérdéseit igyekeztem áttekinteni, országos és megyei tendenciákat, valamint lokális metszetet bemutatva, a Kádár-rendszer elejéig. Ez az időszak a cigányosztályok megszületésének kezdete. A cigány népesség nagy része a modernizációs kihívások, a szegénység kultúrája és a hagyományok behatárolta csapdában élt. Szabolcsban a telepi cigány népesség egy olyan életstratégiát követett, amely nem alkalmazkodhatott egyik pillanatról a másikra a változásokhoz. A megélhetési nehézségek, a családszerveződés és a munkamegosztás olyan formáiban, amelyben a gyermekeknek 10–12 éves koruk körül, de legkésőbb 14 éves koruk táján a létfenntartás érdekében a javak előteremtésében kellett részt vennie. Ez a szisztéma összeütközésbe került az államszocialista modernizációval, annak erőltetett tempójával és drasztikus politikájával. A megoldást, sem az államhatalom, sem a helyi közigazgatás, sem az iskola nem találta. A lokális útkeresésben vetődött fel a cigányosztály alternatívája, amely azon a logikán alapult, hogy ne hatósági kényszerítéssel erőltesse a cigányokat az iskolához, hanem az iskolát igazítsa adekvát módon a megoldani kívánt problémához.

Miként sok más történeti témánál, különösen pedig cigányokra vonatkozó kérdésekben, témám feldolgozásának egyik módszertani tanulsága, hogy akkor kaphatunk lehetőség szerint minél pontosabb képet, ha minél nagyobb forrásbázissal dolgozunk. A kortársak tapasztalatai, minden ellentmondás ellenére, közelebb visznek a realitások megismeréséhez, mint az utólagos, visszamenőleges következtetés, vagy felületes szakirodalmi adatok ismételtetése. A most feldolgozott források, ha lehámozzuk róluk a jól ismert előítéleteket, valamint az államszocializmus diktatúrájából és bürokráciájából fakadó, keletkezésüket befolyásoló politikai kényszereket, egyértelműen tagolt cigány népességet és többféle együttélési változatot tárnak elénk.

A cigányok társadalmi helyzete a társadalom-alatti állapottól, az alsó társadalomba való beilleszkedettségén át, az értelmiség határáig terjed. Alulról felfelé egyre kisebb egy-egy réteg, bár pontos adataink erről nincsenek. Az iskoláztatás, a cigány gyermekek iskolai helyzete, magatartása és eredményei egyenesen összefüggtek a családok társadalmi helyzetével, ezt a Szolnok megyei jelentésben le is írták.

A jelentések olyan problémákat említenek, amelyek mind a szociális helyzet, illetve a gyermekek szocializációjának következményei: analfabétizmus, lemorzsolódás, mulasztás, beilleszkedési zavarok, megélhetési nehézségek, fegyelmezetlenség, szülők gondatlansága. Néhány problémában pedig kifejezetten fontos a környezet ellenségessége, az előítéletesség, a pedagógusok fásultsága vagy pedagógiai eszköztárának elégtelensége: a cigány gyermekek kisebbségi érzése, a valós vagy többnyire inkább vélt „taníthatatlanság”.

Mindezek mellett azonban ott állt az is, hogy több helyen a cigányok és nemcigányok életmódjában nem volt különbség, az analfabétizmus sem volt nagyobb a cigányoknál. Arra is voltak helyi példák, hogy a cigányok mindnyájan tudtak írni és olvasni. Minél jobban hasonult egy cigány család helyzete a környezetéhez, minél erősebb volt az egzisztenciális biztonsága, annál kevésbé volt gond a gyermekek iskoláztatásával, annál pozitívabb volt az iskolához és a tanuláshoz való viszonya.

A külön cigányiskolák vagy cigányosztályok létrehozásáról is elsősorban szociális és politikai érvek merültek fel. A vélemények ugyanúgy ambivalensek voltak, mint napjainkban. Ahol az együttélés a legnagyobb gondokkal járt, ott akarták a nemcigány szülők leginkább a külön oktatást. Más esetekben ettől azt remélték, hogy a cigány gyermekek nem rontják le a tanulmányi átlagot. A külön oktatással szembeni ellenérvek is többfélék. A leggyakoribb, hogy a megkülönböztetés nem helyes, politikailag ez volt a legkényesebb és legfontosabb szempont, az egyik jelentésben meg is fogalmazódott, hogy a külön oktatásban „faji ellenétek” forrását látják. A felső vezetés számára különösen fontos volt, a jelentésekben azonban csak Debrecenben írták le, hogy azért nem merülhet fel cigányiskola, mert „hiszen az a cél, hogy a cigányok a lakosság között szétszórtnan minél előbb asszimilálódjanak”. Egy helyen úgy vélték, a pozitív minták miatt jobb ha együtt járnak cigány és nemcigány gyermekek. Tekintettel voltak arra is, ha a cigány szülők ellenezték gyermekeik elkülönített oktatását.

Forrásaink szerint mintegy öt-hat helyen vetődött fel a cigányosztály, de megszűnt, vagy el sem indulhatott. Ennek a helyi viszonyokban rejlő okairól alig tudunk meg valamit. Olyan eset, amikor cigányok vetették fel a külön oktatást, csak egy adatunk van, a székesfehérvári vajda így látta elérhetőnek, hogy a cigány gyermekek legalább írni és olvasni megtanuljanak. Összességében 1957-ben mindössze három iskolában működött cigányosztály, a nyírbátoriról kaptunk közelebbi információkat. A cigányosztály mellett szóló érvelés döntően itt is szociálisak, szorosabban vett didaktikai problémát Kerényiné fogalmazott meg, azt is csak érintőlegesen, a cigány gyermekek beszéd-, és írástanításáról.

Összességében a kortársak jól látták, hogy az iskolai problémák háttérében leginkább a szociális létbizonytalanság húzódik. A települések döntő többségében reális volt az is, hogy a cigányiskola nem szükséges. A cigány népesség nyelvi állapotára és kulturális sajátosságaira azonban szinte sehol sem tértek ki, vagy szociális tényezőket értelmeztek „cigány” sajátosságnak. Az iskolának a társadalmi távolságok, a szociális különbségek csökkentésében játszott szerepe kapott hangsúlyt. A korabeli álláspontok megoszlottak arról, hogy a cigányosztály hátráltatója vagy segítője ennek. Nyírbátorban az utóbbi mellett voltak és a cigányosztály jól működött.

Az 1955-ös tervezethez képest az anyanyelvi oktatás lehetősége 1957-ben már fel sem merült. A későbbi kutatásokból tudjuk, hogy az 1950-es években oláh-cigány és beás közösségekben még éppen az anyanyelven való tanítás segíthette volna a társadalmi beilleszkedést, a hátrányok mérséklését.⁴⁷ Az oláh-cigányokra vonatkozó negatív megállapítások egy része feltehetőleg ennek fel nem ismeréséből adódott. A beásokról nincsenek adataink, mert Baranya, Tolna és Somogy megyében nem sikerült fellelni a jelentéseket. A további kutatások során a hiányok pótlása és a kor-szak cigány történelmének pontosítása lesz az egyik fontos feladat.

---

47 RÉGER Zita: *Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány*. Második kiadás. Soros Alapítvány, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2002.

OLÁH DEZSŐ

Cigányok a római katolikus egyház és a kisegyházak célkeresztjében

BEVEZETÉS

Sajnálatos tény, hogy cigányokkal, romákkal foglalkozó szakemberek, romológusok, szociológusok és egyházi vezetők sem foglalkoztak a történelem folyamán behatóan a cigányok egyházi kötődésével és vallási életükkel. Sok cigány és nem cigány ember számára viszont fontos ez a lelki ügy. Nem szabad tehát figyelmen kívül hagyni és nem kerülhető meg ez a terület, hiszen az emberi élet egyik legfontosabb színtere a hit és vallásgyakorlás.

A cigányság hitvilágának alakulása, ámbár lassú, de még is egy folyamatos változáson megy keresztül. Napjainkban ezt a változást két lényeges tényező határozza meg. Az első, amely integrálja a cigány híveket a társadalomba, az egyházakon keresztül, hitük gyakorolásával. A másik pedig egy olyan kapcsolati rendszert hoz létre, amely támogatja a gyengébbeket, őket is közösségbe vonja, hogy felzárkózzanak, az előrehaladottakhoz. Az előrehaladottaknak így a másokon való segítség a keresztény szolidaritás öröme és elégtételét adja meg. Ez a közösségé formálás, melynek alapja a hit egy olyan új forma napjainkban, amellyel a közelmúltban nem találkozhattunk ezen a területen.

A RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZ ÉS A CIGÁNYOK

A Hit Világa

A nagy történelmi egyházak az idők folyamán nem igazán tudtak, vagy nem is akartak hiteles választ adni a cigánysággal kapcsolatos kérdésekre napjainkig. Az ország demográfiai helyzetének alakulása és a vallásos emberek számának nagyrányú csökkenése viszont indokoltá tett egy új egyházi misszió a cigány pasztoráció bevezetését. A cigányok eddigi egyház történetiségéről a következőket mondhatjuk el. A Katolikus Egyház részéről a kezdeti időkben a cigányokról alkotott – eretneknek és pogányoknak festett – kép miatt a II. Vatikáni Zsinatig nem találkoztunk

átütő cigánypasztorációs törekvésekkel. Egyéni kezdeményezések, jó szándékú kísérletek persze voltak, de ezek csak lokális, jobbára egyetlen településre s legfeljebb egy szűk térségre, illetve egy-két feladatra korlátozódtak. 1965-ben VI. Pál pápa és a zsinati atyák meglátogattak egy cigánytábort Pomeziában. Itt hangzott el a pápa híres mondása: *'A cigányok nem az Egyház peremén, hanem az Egyház szívében vannak!'* A cigány testvérek egy Szűzanya szobrot ajándékozták a pápának.

Mérföldkőnek számít, hogy II. János Pál Pápa a 1980-és 1990-es évek elején le-
velben szólította meg a cigány holokauszt túlélőit és hozzátartozóit – elismerve ez-
zel a cigány áldozatokat a náci diktatúrában, és hozzátartozóik értük érzett gyászát.

Ez a rövid kronológiai visszatekintés azt igazolja, hogy a római katolikus egy-
ház és a cigány nép közötti kapcsolat még fiatal, az egyház még keresi az utat a ro-
mákhoz.

JELENKORI CIGÁNYPASZTORÁCIÓ MAGYARORSZÁGON

Ebben a tanulmányban szeretném példákon keresztül bemutatni a hazai cigány
pasztorációs törekvéseket. Magyarországon a cigánypasztorációs folyamatok törté-
nete, először a görög katolikus egyház úttörő munkájával veszi kezdetét.

1941-ben a munkát Sója Miklós görög katolikus parókus indította el Hodászon,
ahol ma is eleven cigány egyházközség él. Saját templomot építettek, közösségi há-
zat és idősek otthonát. „Sója lefordította számukra cigány nyelvre Aranyszájú Szent
János liturgiáját, s ezt végzik ma is vasárnaponként és ünnepnapon.” (Oláh J., 2001)
Az atya örökségét ma is őrzik és a munkáját hűségesen folytatják görög katolikus
lelkész kollégái napjainkban is.

Lankó József a Pécsi egyházmegyében lévő Alsószentmártonban, negyven éve
plébánosa a csaknem 100%-ban beás cigány ajkú lakta településnek. József atya
megtanulta a beás cigány nyelvet, amit a katolikus liturgiában is használ. A telepü-
lésen óvoda és tanoda is létesült.

Kántorjánosiban 1993-ban alakult meg a görög katolikus cigány egyházközség,
miután felszentelték a maguk adományozta telken, általuk építtetett templomot. Pa-
rókusuk, Zolcsák István ösztönözte, s karolta fel kezdeményezésüket. „...a [házak-
nál tartott] miséken kívül is elment a cigányokhoz. Beszélgetett velük, tanította őket
imádkozni, énekelni, bevezette őket Isten országába.”¹

A Kaposvári Egyházmegyében Somos László plébános pasztorálja a cigányokat.

1 Juhász É., 2000, 21

Az Egri Egyházmegyében az Arllói Szent Ferenc Kis nővérei kezdték meg először a cigányok hitre nevelését.

A Váci Egyházmegyében pedig Dúl Géza, még valkói plébánosként kezdett el a cigányokkal foglalkozni, majd a településről elkerülve a Magyar Katolikus Püspöki Kar a cigányokért felelős lelkipásztori munkával bízta meg. Ő vezeti – az első roma származású emberként 1997-ben boldoggá avatott Ceferino Giménez Malláról elnevezett – Ceferino Házat, az egyházmegye Cigánypasztorációs Irodáját.

2001-ben megalakult a Magyar Katolikus Püspöki Kar Migrációs Irodája, melynek feladata az országos cigány találkozókat megszervezése és az, hogy összefogja az egyházmegyei referens papokat, valamint segítse, koordinálja munkájukat.

A kiemelt példák után szeretném röviden címszavakban utalást tenni arra, hogy több egyházmegyében is működik a cigánypasztoráció, például:

- Egri Egyházmegye: Arlón, Gyöngyösorosziban, Miskolcon, Napkorban, Szerencsen és Szendrőládon,
- Váci Egyházmegye: Borsosberényben, Dejtáron, Érsekvadkerten, Kálón, Monoron, Pásztón és Rimócon,
- Budapest–Esztergomi Egyházmegye: Budapesten (Józsefváros, Kispest, Ferencváros), Csegöldön, Csobánkán, Dágon, Érden és Esztergomban,
- Kaposvári Egyházmegye: Kaposfőn, Megyaszón és Mikóházán,
- Szeged–Csanádi Egyházmegye: Szegeden-Tápén.

Több egyházi mozgalom is működik a cigányság körében, így a Cursillo és az Alfa kurzusok. A szerzetesrendek is segítenek a cigányok hitre nevelésében:

- a Szeretet Misszionáriusai (Teréz anya nővérei),
- Szent Ferenc Kis Nővérei,
- a Jó Pásztor nővérek,
- a Premontrei nővérek,
- a piaristák,
- a jezsuiták,
- a szaléziak.

Számos oktatási és szociális program is indult a katolikus egyház kezdeményezésére:

- a Szeretet Iskolája,
- a bajnai ferences esti gimnázium,
- a szaléziak kazincbarcikai szakmunkásképzője,
- a HÍD családsegítő,
- a Kiút Veled Egyesület.

- Két alapítvány is segíti a munkákat:
- a gyömrői Ceferino ház,
- a Boldog Ceferino Alapítvány

Találkozók és konferenciák:

Minden évben más-más Országban megtartják a nemzetközi cigány konferenciát. Évente országos katolikus cigánytalálkozó van Gödöllőn.

Megközelítőleg, mintegy 80-90 olyan katolikus intézmény létezik (tanodák, közösségi házak, óvodák), amelyek leginkább cigány származású gyermekeknek és családoknak próbálnak meg segíteni.

Ha arra gondolunk, hogy 2300 katolikus plébánia van Magyarországon, akkor ez a 70-80 katolikus kezdeményezés nem nagy szám, de mégis nagyon jó, hogy több évszázad után végre elindult valami a cigányság hitre nevelésével kapcsolatban.

EGYHÁZ ÉS IDENTITÁS

A cigány származású római katolikus hívők nyitottak a többségi társadalom felé az integráció kérdésében. A cigány hívek egyértelműen a vegyes (cigány és nem cigány) szent misén, (istentiszteleten) szeretnének részt venni. Ez is alátámasztja, hogy a hitnek fontos szerep juthat az integrációban. A történelmi egyházak hívei inkább ragaszkodnak a hagyományaikhoz, mint a más felekezetben résztvevő cigány testvéreik. Szomorú tény viszont, hogy a történelmi egyházakon kívül, más felekezetben, vagy gyülekezetben résztvevő cigány testvéreink elveszítik saját kultúrájukat, identitásukat. Ezek a cigányok anyanyelvükön kívül, a családi és ősi cigány kultúrát sem gyakorolhatják a szigorú vallási szabályok miatt. Mivel azonban Isten szabad akaratot adott az embernek, mindenki saját maga döntheti el, hogy milyen vallást választ magának. Bízom benne, hogy a cigánynép nem felejt el nyelvét, hagyományait, kultúráját. A magyarsággal és más nemzetekkel együtt saját nyelvén és kultúrájának megőrzésével tudja majd dicsérni Istent és az Ő alkotásait.

Amennyiben elfogadjuk egymás nyelvét, kultúráját, művészetét és hagyományait ezek által mi is gazdagabbak leszünk. Ez a kölcsönös elfogadás tesz minket ezen a földön először emberré, majd kereszténnyé.

CIGÁNYOK A RÓMAI KATOLIKUS PLÉBÁNIÁKON
„IMÁDKOZZÁL ÉS DOLGOZZÁL” (ORA ET LABORA)

Egyházi közmunkaprogram indult cigányoknak hitéleti oktatással

A Munka Világa

Az elmúlt hatvan évben biztosan nem, de feltételezem, hogy az előző évszázadokban sem végeztek a történelmi egyházak a cigányok körében célzott pasztorációt. Ezt alátámasztja a váci egyházmegyében 2013. évben végzett plébániai kutató munkám. Az anyakönyvi kutató időszakot 1940 és 2000 közé helyeztem. Sem a plébániai historia domusokban² sem egyéb egyházi iratokban nem találtam semmilyen írást a cigányokról. A megkereszteltek és házasulandók anyakönyveit vizsgálva viszont kiderült, hogy van kapcsolat a cigányok és az egyház között, hiszen a cigányok magukat római katolikusnak vallják. A váci egyházmegyében élő cigányok kétharmada, magukat az anyakönyvi bejegyzések szerint zenész cigányok törzséhez sorolja, akik a házasság szentségének kiszolgáltatását is kérték a helyi római katolikus plébánián egy másik egyházi anyakönyv a házasulandók anyakönyveiben leírtak szerint. A 2000-es évektől azonban a megkereszteltek anyakönyvében radikálisan lecsökkent a magukat cigány származásúnak valló hívők száma. Az egyház is keresi az utat és a választ arra, hogyan tudná híveit újra a szentségekhez vezetni, illetve segíteni a hazánkban legnagyobb lélekszámban jelenlévő kisebbség során. A Magyar államhoz hasonlóan a Katolikus Püspöki Konferencia is létrehozott egy speciális egyházi közmunkaprogramot, amit az egyház elméleti oktatással egészít ki a „Hit iskolája” címmel, melyen lelkipásztori munkatársakat képeznek roma pasztorációs szakiránnyal. Az elméleti képzésre a jelentkezők többsége cigány származású római katolikus keresztény, de előfordul, egy – két lelkes nem cigány származású fiatal és nyugdíjas pedagógus is, akik érdeklődnek a cigány pasztoráció felől. A programban regisztrált munkanélküliek vesznek részt, kiknek egy kis része szakmunkás, legtöbbjük nyolc osztállyal rendelkezik, akik nem tudnak elhelyezkedni a munkaerőpiacon alulképzettségük miatt. A cigányság Nógrád megyében is eléggé képzetlen. Többségük (88%) nem jutott el a középiskolába. Az általános iskola 8. évfolyamát el nem végeztek száma 47%. (KSH Népszámlálási adatok, 2011) A közmunkaprogram, ami fizikai munkáról és tanulásról szól, illeszkedik az egyház hagyományos nézeteihez, amit Szent Benedek fogalmazott meg: „Imádkozzál és dolgozzál” (Ora et labora). A 2015 ősztől megkezdett képzést az egyház által

2 Házttörténet (plébánia és egyházközség története, amit a plébános vezet)

2014 decemberében létrehozott Boldog Ceferino Intézet végzi, finanszírozását pedig a Belügyminisztérium állja.

A képzésre prezentált előadókat Dr. Székely János püspök atya a Katolikus Püspöki Konferencia által megbízott cigány pasztorációs püspök és a Boldog Ceferino Intézet vezetője koordinálja. Egy-két alkalommal magam is részt vettem oktatóként a programban, ahol romológiát, cigány népismeretet tanítottam a képzésben résztvevőknek. A jelenlévő hallgatóságom körében, meghittnek és történelmi pillanatnak neveztem a közös szellemi munkát. Az egyház a történelem során eddig még sohasem fordult frontálisan a cigányok felé, különösképpen, hogy nekik saját népismeretet és keresztény tanokat oktasson.

A képzés egy lelkeségi bevezető tanfolyammal kezdődik. Elsődlegesen cursillo, de igény esetén lehetőség nyílik egyéb bevezető kurzuson való részvételre is. Fülöp-kurzus³ indításával.

Országos programról van szó, aminek jelenleg 164 regisztrált résztvevője van (2016- év). Az oktatási helyszínek igazodnak a cigányok által sűrűn lakott területekhez és a legnagyobb számban nyilvántartott munkanélküliek lakta településekhez, így Alsószentmárton, Máriabesnyő, Mátraverebély Szentkút, Eger, Kaposszentbenedek, Esztergom, Máriapócs, Miskolc és Vác. A hazai cigányság zöme a Duna – Tisza között él, a nem katolikusok lakta területeken a diaszpórában élő keresztény cigányokat a református és evangélikus egyházak pasztorálják⁴. Helyenként egy – egy protestáns parókián is dolgoznak cigányok közmunkásként, azonban az egyházi közmunkaprogram hitéleti képzéssel eddig még csak a katolikusoknál jött létre. Mindez érthető azon okból is, mivel hazánkban a cigányok jelentős része magát katolikusnak vallja. A szándék azonban megvan a másik két egyházban is, hogy képzéssel egybekötött közmunkaprogramot hozzanak létre, hogy a saját híveinek cigány népismeretet és hitéleti oktatást végezzen, ez a jövőben már csak idő és szervezés kérdése.

A római katolikus egyház elméleti oktatása 5 alkalommal 3 napban zajlik le. A programban résztvevőknek megtérítik az utazási és bennlakási költségeit, ezzel is növelve a képzésbe való bekerülés esélyét. A résztvevőknek leckeönnyük van, amelyben az egyes tanegységek elvégzését igazolják az oktatók. A program kiegészítő részéhez tartozik még egy-két működő roma pasztorációs helyszín közös meglátogatása is, ahol a résztvevők testközelből láthatják a munkaterületet.

---

3 Hittanuló

4 Lelkipásztori lelki vezetés és gondoskodás saját hívőjéről

A roma pasztorációs szakirányú lelkipásztori munkatársak feladatai a következők:

- Kapcsolattartás a helyi plébánossal. Munkájukat az ő irányítása alatt végzik.
- Családi közösségek imaalkalmak, bibliakörök szervezése a plébános irányításával.
- Közvetítés a roma családok és a plébános, illetve a plébániai közösség között. Keresztelő, temetés, elsőáldozás, esküvő stb. esetén a családok felvilágosítása, bekísérése a plébániára, esetleg – a plébános megbízásából – szentségfelkészítő oktatás megtartása.
- Közvetítés a roma családok és az iskola, az önkormányzat között.
- Délutáni gyerekprogramok szervezése.
- A roma közösség, gyerekek elkísérése a szentmisékre, ministránsok kiválasztása a roma gyerekek közül, felolvasók betanítása.
- A plébános megbízása alapján hitoktatás pótlása roma gyerekeknek, akik valamilyen okból nem jártak hittanra.
- Zarándoklat szervezése. Ünnepek, találkozók szervezése.

Az elméleti oktatás után a megyés püspök a képzésben részesült személyek közül nem mindenkinek, csak az erre alkalmasnak ítélt személyeknek roma pasztorációs lelkipásztori munkatársi megbízatást adhat. Ezen személyek számára a Belügyminisztérium felkínálta a lehetőséget, hogy amennyiben regisztrált álláskereső, közmunkásként foglalkoztathatóak roma közösségszervezői és lelkipásztori munkatársi feladatok ellátására a Boldog Ceferino Intézetben keresztül.

Kíváncsi voltam a képzés gyakorlati megvalósulására is, ezért, előzetes telefonos egyeztetés után személyesen kerestem meg az egyházi közmunkaprogramban résztvevők egy csoportját Nógrád megyében. Saját környezetükben, otthonukban a közmunkaprogram és a „Hit iskolájában” való képzés előnyeiről és hátráltató tényezőiről meséltek nekem egy mélyinterjúban. A programban résztvevők mondták: *„szívünket egy belső öröm tölti el, hogy szolgálhatjuk Istent, valamint az egyházat”* A szokásos közmunkaprogram munkafázisait végzik az egyházi közmunkaprogramban résztvevők is. Akik leginkább nők, asszonyok életkorban 35 és 60 év közöttiek. Szegényes, de rendezett körülmények között élnek. Meglepően tapasztaltam, hogy nem találtam otthonaikban a képzésben résztvevő asszonyok férjeit. A férfiak több száz kilométerre otthonuktól találtak csak munkát, vagy külföldre mentek dolgozni és csak havonta – kéthavonta járnak haza. Eme egyházi programban tehát azok az asszonyok vesznek részt, akik hittel, becsülettel hónapokig egyedül nevelik gyermekeiket, közben oktatásra járnak, fizikai munkát végeznek és hálát

adnak, hogy megkaphatják, a közmunkaprogram nyújtotta minimál bért. A munka főterületei többnyire az egyházi ingatlanok rendben tartása, parkosítása és álagmegőrzése.

Interjúalanyaim pozitívként tolmácsolták felém, hogy szorosabb kapcsolat jött létre a helyi plébános és a cigányok között, aki a program nyújtotta személyes találkozásnak köszönhetően az eddig egyéb okok miatt meg nem keresztelt gyermekeknek és fiataloknak szolgáltatva ki a keresztség szentségét. A plébánia hivatal a karitás csoporton keresztül szociálisan is támogatni kezdte a rászoruló cigány családokat.

Az egyházi program pozitív hatásai mellett, viszont nem tartják szerencsésnek a hosszú hétvéges képzéseket, mert a vasárnapi oktatás nem család és nem keresztény barát (a vasárnap helyett, legyen egy hétköznap a képzésre kijelölve). Sajnálattal fejezték ki, hogy a vasárnapi szentmisén kívül, nincsenek közös ima alkalmak és közösségi összejövetelek, sem amire igényt tartanának. Számukra a képzés még csak fél siker, mert az elméleti képzés során tanultakat a gyakorlatban még nem használták. Az előadások nem minden esetben alkalmazkodtak a jelenlévők szellemi szintjéhez, ami sokszor egyetemi, vagy főiskolai szinten hangzottak el, ezért az előadások sokszor fárasztóak, zsúfoltak és megerőltetőek voltak a programban részt vevők számára.

Dicséretes azonban, hogy a gazdasági világválságban az egyház a cigány származású híveit lelki táplálékkal és az identitás tudat erősítésével az állam pedig jelen esetben a közmunkaprogram biztosításával segíti, hogy világunk élhetőbbé váljon mindannyiunk számára. Erősen remélem, hogy ez a közös egyházi és állami program a jövőben is folytatódni fog és nem csak egy fellángolás lesz. Jó volna, ha az egyház a jövőben a cigányok között a megkezdett munka programját bővíteni tudná az oktatás, nevelés és a művészeti ágak felkarolásában is. Túl sokáig voltak a cigányok magukra hagyva állami és egyházi segítség nélkül, ma a cselekvés idejét éljük most az egyház spiritualitása is nyitott a cigányok felé, de az állami anyagi biztonságra és odafordulásra a jövőben is szükség lesz!

ÉRTÉKMENTÉS AZ EGYHÁZI ROMA SZAKKOLLÉGIUMOKON KERESZTÜL

A Tanulás Világa

A történelmi egyházak igent mondtak arra az alulról jövő kezdeményezésre, amelyet igényként cigány főiskolások és egyetemisták fogalmaztak meg. Szeretnének – mondták – közösen gondolkodni a cigány hagyományokról és identitás megőrzésről, ahogyan sportolni és közös programokat szervezni is. Eszmecserék-

re vágytak arról, hogy megszerzett tudásukat miként adják tovább, a még képzetlen cigány testvéreiknek.

2011-ben és 2012-ben először jezsuita kezdeményezésre, létrejöttek hazánkban a roma szakkollégiumok. Jelenleg 5 szakkollégium van, amelynek már létrejött a szakmai hálózata is:

- Budapesti Jezsuita Roma Kollégium és Szakkollégium
- Magyarországi Evangélikus Egyház Roma Szakkollégium
- Miskolci Görögkatolikus Cigány Szakkollégium
- Szegedi Keresztény Roma Szakkollégium
- Wáli István Református Roma Szakkollégium

Összesen 140 szakkollégista van benne a rendszerben, amely folyamatosan bővül.

Az egyházi szakkollégiumok mindegyike a keresztény értékrend szerinti oktató nevelő munkát tűzte ki célul, melybe beleilleszkedik a cigány hagyományok és identitás ápolása is.

Tanulmányi program

A roma szakkollégiumok működésének egyik alapeleme a modulárisan építkező tanulmányi rendszer, melyet az egyes szakkollégiumok szemeszterenként saját szakmai tartalmakkal töltenek meg, egyéni munkaformákban megszervezve.

A szakkollégium fő feladata a hátrányos helyzetű cigány, vagy nem cigány hallgatók segítése anyagi támogatással, valamint tervezett műveltséget és az összetartást növelő, erősítő programokkal. Az egyházi szakkollégiumi programok része a vallási nevelés is, így a kollégistákat heti rendszerességgel látogatja a lelkipásztor, aki szentmisét mutat be lelki vezetést és lelkigyakorlatok tart a közösség tagjainak.

AZ EGYHÁZ A CIGÁNYOK ÉS A ZENE

Hagyományok ápolása (a tradíció)

A zene, a tánc a roma kultúra legalapvetőbb, legősibb önkifejező eszköze, a cigány emberek lételeme. Jelen van, és fontos szerepet játszik az élet minden területén, a születéstől a halálig. Jelen van az ünnepekben, a szórakozásban, és a hétköznapi életben, a vidámságban, a szomorúságban egyaránt. Szent Ágoston mondja: „*aki énekel, az kétszeresen imádkozik*” Persze mondhatjuk, hogy ez így igaz általában véve az egész emberi fajra, de a cigányságra mégis sokkal jellemzőbb, mint más népekre, ami közmondásaikban is kiválóan tükröződik.

*Ahol sok a roma, sok az énekszó is.
Amíg él a roma, énekel és táncol.
A rossz emberek nem énekelnek.
Énekelni képtelen az ördög.
A roma gyerek előbb tanul meg táncolni, mint járni – énekelni, mint beszélni.
Zeneszóra ébred fel az emberben az ember.
A gádzsó a hallása alapján, a roma a szívét követve muzsikál.
A muzsika gyógyít.
Maradjatok ott, ahol énekelnek! (Hegedűs S., 2012)*

Mondani szokás, hogy a romák a génjükben hordozzák a zene és a tánc tudományát, és szeretetét. A cigányság létezése, történelme, mitológiája teljes mértékben a zenére épül. Gondoljunk Bahram Górá király zenészeire, vagy Kálira, a táncos istennőre, vagy arra hogy a Jóisten énekelte, miközben a cigányt megteremtette! Tehát már a teremtés-, és az őstörténelem is a zenéhez kapcsolódik.

A keleti eredetű autentikus stílusú zenei műfaj főleg az oláh cigányok zenéjében fedezhető fel.

A romák európai megjelenése utáni korai időszakról sajnos hiányosak az ismereteink, de azért elvételre vannak írásos dokumentumok a 15. századból is. Például Antonio Bonfininek⁵ köszönhetően tudjuk, hogy Mátyás király udvarában már muzsikáltak cigány zenészek.

A későbbiekben is főleg Magyarországhoz köthető a cigányzene kibontakozása, illetve a XVIII–XIX. századi felemelkedése, majd virágzása. A romák a Balkán-félszigeten, és Spanyolországban ugyancsak fontos szerepet tölthettek és töltenek be a zeneművészetben. A spanyolországi cigányok jelentősen hozzájárultak a flamenco zene kialakulásához.

A cigányzenét a hazánkban élő cigány népcsoportok közül jellemzően az úgynevezett magyar cigányok, a romungrók művelték. Tevékenységük olyan mélyen beleivódott a magyar zenei művészetbe, hogy a cigányzeneként ismert műfaj sajátosan magyar muzsikává vált, s ma már éppúgy része a magyar, mint a roma kultúrának. A cigányzene, legnagyobb zeneszerzőink (Liszt Ferenc, Kodály Zoltán és Bartók Béla) munkásságára jelentős hatást gyakorolt. A magyarországi cigányok közül kivételesen sokan váltak világhírűvé, ill. legendássá a cigányzene által. (Bihari János, 36. Rácz Laci, Dankó Pista, Rigó Jancsi, a 100 tagú cigányzenekar, stb.).

---

5 Antonio Bonfini (1427-1502 vagy 1434 – 1502), Magyarországon Mátyás király udvarában tevékenykedő itáliai történétíró.

Azonban nem csak az ún. cigányzenében, hanem a zeneművészet egyéb területein is találkozhatunk roma származású kiválóságok neveivel.

A klasszikus zene művelői közül kiemelkedik például az egyaránt cigányzenész családból származó Kossuth-díjas Rác Aladár cimbalomművész, akinek mások mellett Stravinsky is írt hangversenydarabokat, valamint a Liszt Ferenc-díjas Cziffra György, aki a francia becsületrendet is megkapta.

Méltán volt világhírű Pege Aladár, akit mind a komoly-, mind a dzsessz-zenében az elsők között jegyeztek. Az utóbbi zenei irányzatnak van egyébként egy cigánydzsesszként emlegetett változata is. Django Reinhardt gitárművész, a műfajteremtő újító mellett Radics Gábor, Snétberger Ferenc (Kossuth-díjas és Liszt Ferenc-díjas gitárművész), Tony Lakatos, Babos Gyula, Rác Kati, Szakcsi Lakatos Béla (a Nemzet Művésze) is nemzetközi hírű roma előadóművészek.

Sajnálattal azonban, de azt is meg kell jegyezni, hogy napjainkban a hagyományos cigányzenei stílus leáldozóban van. Hazánkban a 20. század végéig a többségi társadalom legfőbb igényei közé tartozott az éttermi cigánymuzsika, bálók és lakodalmak elképzelhetetlenek voltak az autentikus cigányzene nélkül. Napjainkban egyre közkedvelté válik a fiatalok és a középkorosztály körében a roma pop melynek szövegeinek üzenete és művészi értéke a hagyományos cigányzenei értékek mellett csekély.

A cigány kultúra és zene átalakulását tekintve kezd kialakulni egy másik irányzat is. A kiségyházak vallásos jellegű dalai mellett a római katolikus egyház liturgiája is utat nyit X. Piusz pápának köszönhetően, akinek reformjai között szerepelt az, hogy az egyházi énekek legyenek szentek, művésziek és egyetemesek. A II. Vatikáni zsinat dokumentumai közül az első „Konstitúció a Szent Liturgiáról” lehetőséget ad arra, hogy egy nép a saját nyelvén vegyen részt a szentmise áldozaton és saját nyelvén énekeljen is. (36. pont)

Ez a reform napjainkig váratott magára, hogy elérje a cigány népet és annak kultúráját is. Hazánkban 2015-ben két könyv is megjelent, amely a több évszázados elmaradást részben pótolni kívánja.

Székel János püspök atya felkérésére Varga Gusztáv a Kallyi Jag Cigány zenekar vezetője lovári cigány nyelvű szöveget írt és autentikus zenét komponált a szentmise állandó részeire. Így az: Uram Irgalmazz, Dicsőség, Szent vagy és az Isten Báránya betéteknek

Még ebben az évben megjelent a Temetési Szerződés Könyv is lovári nyelven. Így tehát a katolikus vallás keretein belül cigány nyelven is megadhatják a végtisztességet a cigány testvéreinknek. A temetési szerződés teljes terjedelme cigány nyelvre lett lefordítva a szerződésben szereplő liturgikus énekekkel együtt. Magyarorszá-

gon a muzsikuskigányok körében még él hagyomány, hogy a cigány temetés elképzelhetetlen cigányzenekar kísérete nélkül. Kovalcsik Katalin mondja egy helyen: „Ami a dalban van az a cigány beszéd” Az elhunyt már nem beszél, de beszél helyette a muzsika. A sirató lassú zene mellett megszólalnak az elhunyt személy legkedvesebb nótái is, így búcsúzik az elhunyt az élöktől és az élök az elhunyttól. Kezdeti stádiumban van napjainkban a cigányzene és a vallás kapcsolata. Hazánkban nem sok helyen van cigány nyelvű szentmise. Azonban reményünket fejezzük ki, hogy Alsószentmárton, Budapest Esztergom, Hodász és Szendrölád után egyre több helyre eljut a cigány nyelvű liturgia a vallásos cigányzenével együtt. Ennek az üzenetnek a tovább adásához sok közös alkalmi együttlétre, zarándoklatra missziós beállított-ságú testvérekre van szükség. Reménykedve abban is, hogy hamarosan megjelenik egy vallásos cigányzenei CD lemez is. Bár a római liturgia a gregorián zenét tartja a sajátjának és a legmagasabb szintűnek, de ahogyan megengedte a szkólák, népének, gitáros zenék jelenlétét is a liturgiában, így vallásos cigányzene is tárgy lehet Isten dicsőítésének. Különös képen hogy a cigány népet leginkább, nyelve, kultúrája és zenéje határozza meg. Így zenéjével az egyházban otthonra lelt és hazatalált.

AZ ALAPOKTATÁSBAN A HITTAN ÉS ETIKA ÓRARENDI KERETEK KÖZÉ KERÜLT

A 2013-ban született törvény szerint újra van hit-és erkölcstan oktatás az alapfokú állalmi oktatási intézményekben.

Ennek köszönhetően az iskolarendszer alsóbb szintjein a vallásgyakorlás lehetősége nyílt meg, amely különösen a kiségyházak számára jelentős, hiszen eddig csak a történelmi egyházak oktattak hittant az alapfokú intézményekben a törvény hatályba lépése előtt csupán fakultatív keretek között. Az új törvénynek köszönhetően a kiségyházak a gyermekkorúakat is nevelésben részesíthetik iskolai órarend keretei között. Az általános iskolai vallásgyakorlás irányát a jövőben a település demográfiaja és az egyházak személyi állománya fogja meghatározni. A transzcendensre lelkileg igen fogékony cigányságot, a jövőben csupán a személyes megszólítás fogja tudni a vallásokhoz vezetni.

EGYHÁZAK TÖRVÉNYI SZABÁLYZÁSA HAZÁNKBAN

Az Orbán kormány 2010-ben célul tűzte ki, hogy az egyházak elismerésére, bejegyzésére új szabályokat jelöl ki. A célja az volt, hogy megnehezítse az egyházalapítást és kizárja az adótámogatásokból a már bejegyzett egyházak közül azokat,

amelyek csak névleg működnek egyházként, és valójában nem végeznek hitéleti tevékenységet.

A 2011. évi CCVI. törvény megtartja a korábbi törvény preambulumban meghatározott értékeket, és a lelkiismereti és vallásszabadság fogalmát is hasonló képen határozza meg.

A törvény hatályba lépése után azonban az egyházakat két nagy csoportba osztja. A bejegyzett egyházakat a törvény melléklete tartalmazza, ezek lesznek azok, melyek a korábbi kedvezményeket megtarthatják.

A bejegyzett egyházakat az Országgyűlés ismeri el. Így az egyházzá válás egy politikai döntés kérdése lett. Ez abból a szempontból problémás, hogy a vallásszabadság megítélése az alapjog gyakorlása szempontjából nem lehet politikai kérdés. Az Országgyűlésben politikai pártok képviselői hozzák meg a törvényhozáson keresztül a döntéseiket. Az hogy milyen szervezet lesz bejegyzett egyház mindenképpen politikai döntést eredményez, mely az állam egyház szétválasztásának alapelveivel megy szembe.

A fenti problémán túl, az új törvény meg is szigorította az egyházzá válás feltételeit, hiszen korábban nem volt megkövetelve minimális működési idő. Most legalább 100 éves nemzetközi működést kell igazolni. Ezen felül, azt is bizonyítani kellett, hogy 20 éve szervezett formában, vallási közösségként működik Magyarországon és Magyarország lakosságának 0,1 százalékát elérő taglétszámmal rendelkezik.

A törvény első elfogadásakor 14 ilyen bejegyzett egyházat határoztak meg, ezután komoly alkotmányossági vita következett, és a 2012. évi VII. törvény újabb 13 bejegyzett egyházi státuszt szavazott meg.

A fenti anomália megjárta azóta az Emberi Jogok Európai Bíróságát is, ahol a státuszukat elvesztett kis egyházaknak 176 millió forintos kártérítést ítélt meg. A 2014-es ítéletében megállapították:

„A bíróság elismeri a magyar kormány legitim aggodalmait azzal a problémával összefüggésben, hogy Magyarországon korábban nagyszámú egyház volt bejegyezve, amelyek közül néhány visszaélt az állami támogatással, de valódi vallási tevékenységet nem folytatott. Mindazonáltal a kormány nem bizonyította, hogy a vélt problémát ne lehetne kevésbé drasztikus eszközökkel megoldani, például igazságszolgáltatási ellenőrzéssel vagy a bizonyítottan visszaélő egyházak feloszlatásával”⁶

6 Index: „Kártérítést ítélt meg magyarországi kisegyházaknak a strasbourgi emberi jogi bíróság.” *Index*, [Online]. 2016. http://index.hu/belfold/2016/06/28/karteritest_itelt_meg_magyarorszagi_kisegyhazaknak_a_strasbourggi_emberi_jogi_birosag/

A mellékletben nem szereplő korábbi egyházaknak kérelmezniük kellett egyesületté való átalakulásukat, így az átalakulás nem volt automatikus. Ennek következtében a tényleges vallási tevékenységet nem végző egyházak megszűntek.

A vallási tevékenységet végző szervezet ezek után csakis egyesület formájában működhet tovább. Az ilyen egyesületeket 2013-tól a Fővárosi Törvényszék veszi nyilvántartásba. Az ilyen szervezet is kérheti az Országgyűléstől, hogy ismerje el egyházként. Ebben az esetben a vallási tevékenységet végző szervezet képviselője a minisztertől kérheti, hogy ismerjék a tevékenysége alapján egyházként. A döntés előtt jogász, vallástörténész, szociológus vallástudós végzettségű szakértőt kell felkérni. A szakvélemény birtokában fog az Országgyűlés döntést hozni, hogy a vallási tevékenységet végző egyesületet bejegyzett egyháznak fogja elismerni.

Az egyházak törvényi szabályozása is jelzi, hogy az egyházügy az elmúlt évtizedben olyan forduloponthez érkezett, amely lehetőséget adott a hitéletben korábban elkezdődött változások, új értelmezések, új kötődések legitimációjának. Ez azt jelenti, hogy korábban formálódó közösségek juthattak elismeréshez, esetenként anyagi támogatáshoz. Ezzel együtt erősödött a verseny a hívekért. Nem véletlen, hogy a versengés különösen erősnek látszik a cigányság megnyeréséért. Ez a többszázeres népesség alkalmasnak tűnik az egyházi-vallási megközelítésre, hiszen köztudottan ápolja hitét, még akkor is, ha ezek nem mindenben egyeznek a keresztény tanításokkal.

KISEGYHÁZAK LÉTREJÖTTE ÉS SZEREPE

A történelmi egyházak szakpasztorációja mellett, a kisegyházak részéről kezdeményezett roma gyülekezetek létrejötte nagyban függ a misszió területi létszámától és a földrajzi helyétől. Az újonnan alakult missziók megerősödése területenként, pl. Nógrád megye bizonyos falvaiban magasabb szintű, mint a meglévők fejlődése. A rendszerváltás után a vallásgyakorlás szabadabb válásával egyre nőtt az egyházak érdeklődése a cigány, roma lakosság iránt is.

A történelmi egyházak mellett megjelennek, új egyházi jellegű szervezetek és lelkeségi mozgalmak. Az új eszmék és ideológiák áramlásával egyre erősebbé válik körünkben a "szektásodás" is. Amíg a katolicizmus a népi vallásosság jegyeit hordozó cigányság hagyományait elfogadja, addig az új kisegyházak és szekták elkülönülve homogenizálják tagjaikat.

Szemben a történelmi egyházak több évszázados tanításaival, itt új fundamentalizmus és más hittartalmak lépnek érvényre. Az új gyülekezetek nem hierarchikusan, hanem alulról szerveződnek, nem felülről irányítottak, ezért de-

mokratikusabbaknak tűnnek. A jelenkor kisegyházaiba nem beleszületnek a híveik, hanem a felnőttek személyes döntése után történik a befogadás a hitközösségbe, melyet megtérésnek neveznek. A keresztségben nem a csecsemő, hanem a fiatal vagy idősebb hívő részesül. Ezért a vallás a továbbiakban ténylegesen átformálódik. Tartalmi és formai kivitelezésben is más lesz, nem tradíció lesz már a vallásosság, hanem a személyes döntés tárgyát fogja képezni.

Természetesen a nagyegyházaknak is vannak „karizmatikus” ágai ahol felnőttek térnek meg és keresztkelnek meg. Azonban ez még nem elterjedt és nem képezi a történelmi egyházak főprofilját, legfőképp a paphiány és ideológiai okok miatt.

A cigányok nem voltak tagjai sem a katekéták, sem a klerikusok közösségének. Ma már viszont minden egyházmegye elmondhatja, hogy van több cigány származású hittanára és papja is. Azonban számuk még mindig nem elegendő mondhatni alacsony, ténylegesen pedig legtöbbször munkájuk tárgyát nem a cigány pasztoráció alkotja. A kisegyházak pozitív, sikeresebb cigány pasztorációjának több oka van. Az egyik, hogy ezek a kezdeményezések jóval befogadóbbak, szeretetteljesebbek a cigányok irányában, szemben azzal, amit eddig a történelmi egyházak nyújtottak, tisztelet a kivételnek. Az Istennel való kapcsolat közösségi megnyilvánulása új formában jelenik meg. A karizmatikus létéből kifolyólag ezen közösség tagja, hamarabb megértik és megérik Isten üzenetének lényegét.

Az okok, melyek a kisegyházat vonzóvá teszik:

- személyes kapcsolat – cigányok számára kiemelkedően fontos, a nagyegyházak ezt nem tudják biztosítani csak helyenként;
- a zene szeretete – már vannak saját vallásos dalaik, saját nyelvükön dicsérik az Istent;
- a közösségi szabályokat legtöbbször a gyülekezet saját arcára módosíthatja;
- a tüzes lelkiület a szertartások lényegéhez tartozik;
- a Szentírást egyszerűen és érthető értelmezése.

Negatív tényezők melyek a kisegyházak ellen szólnak:

A kisegyházakon belül a cigány hívek legtöbbször szegregált közösséget alkotnak, (szemben pl. a katolikus egyházzal ahol a cigány hívek közösségi integrációja a fő cél)

Az új gyülekezetek csak a „hites” dalokat, zenéket fogadják el (a profán zenei stílust, a hagyományos cigány zenét elvetik) Ezzel uniformizálják tagjaikat.

A Szentírást egyszerű értelmezése csak egy ideig elfogadható, ugyan is ebben is fejlődni és mélyíteni kell a hívek tudását. (A Szentírást sok féle képen lehet értelmezni, de balgaság, hogy az egyház 2.000 éves történetét teljesen kizárja)

A kérdés tehát az, hogy ki és hogyan fogja pasztorálni hazánk legnagyobb lélekszámú kisebbségét. A történelmi egyházak pasztorációja jelenleg nem elég hatékony, azaz a fenti igényeket nem tudja kielégíteni. Pasztorációs paradigmaváltásra van szükség. Ez a paradigmaváltás azonban csak akkor valósulhat meg, ha a papnevelés, hittanárképző, szociális munkás, lelkipásztori kisegítő szakokon bevezetésre kerül a cigány pasztoráció oktatása. A roma felsőoktatási szakkollégiumok rendszerének törekvéseit a páréves megnyitása miatt azonban még nem érzékeljük.

A CIGÁNY NÉP HITVILÁGA

Hitvilágukat a monoteizmus alakítja, de nem jellemző, hogy mindenki ismerné a Szentháromságot. Az Atyát és a Fiút még csak – csak, de legtöbben nem ismerik a harmadik isteni személyt, a Szentlelket. Keresztény elemek és a babona keveredése jellemzi a cigányok hitvilágát.

A cigányság körében az egyik legismertebb a „Mullo” nevű, rosszindulatú démon, aki a halálból kelt fel. A közönséges kísértetekkel szemben fizikai teste van, amellyel szabadon jár és elvegyülhet az emberek között. (A mulo szó egyébként hétköznapi értelemben halottat jelent, e szöveg kontextusban lévő a kifejezéseket a kárpáti és oláh cigányok is ismerik, használják mind a mai napig.)

A roma emberek nem választották el élesen a halált az élettől. Ez jelentkezik az ősi temetkezési szokásaikban is, mely szerint a hagyományos cigány közösségekben, ha valaki meghalt, ruháival, ékszereivel együtt temették el. A cigányok túlvilági hite, szellemekkel való kapcsolata sokkal aktívabban van jelen a mindennapi életükben, mint a keresztény európai embereknél. A különféle hiedelmek a cigány kultúra szerves részét képezik. Életvitelüket mindig is nagyban meghatározta, befolyásolta a szellemvilággal való kultikus kapcsolatuk.

A cigányság körében jellemző tehát a vallásos lelkület, szinte mindenki valamilyen módon vallásosnak tartja magát: hisznek Istenben, vagy valamilyen túlvilági létben. A cigányok zöme katolikus, melyet a szüleiktől örökölt vallásnak fogadnak el. Ezért többségük ragaszkodik valamilyen módon az ősi törvényeikhez, szokásaikhoz, kultúrájukhoz is. Ez sokszor a tényleges keresztény elemeknek ellentmond, hiszen sok „babonás” szokások gyakorlása legalább annyira fontos számukra, mint a dogmatikus vallásosság.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK

A római katolikus egyház cigány pasztorációja összetett. Nem csupán a hitre korlátozódik, mint a jelenkori gyülekezetek és kiségyházak pasztorációja. A katolikus egyház pasztorációja négyes tagolású:

- hitre nevelés,
- munkához segítség,
- oktatás,
- tradíció ápolása.

A vallásos családok képesek arra, hogy a vallási szokásrendszert az új generáció számára közvetítsék. A lelkészek szerepe abban nyilvánulhat meg az eredményes pasztoráció mellett, a katolikus egyház hitelveivel nem egyező tradíciókat tiszteletben tartják.

A cigány családok nagy része őrzi a cigány hagyományokat, és fontosnak tartja, hogy ez továbbra is így legyen. Tradícióik közül leginkább az ősi virrasztást a zene és a tánc hagyományokat tartják.

A cigány hívők a keresztény közösségekben egyenrangúnak érzik magukat a nem cigány hívőkkel, s a roma és nem roma, azaz a vegyes gyülekezetet preferálják. A hit így nagyban hozzá segíthet a cigány népet a többségi társadalomhoz való integrációhoz.

FELHASZNÁLT IRODALOM

HEGEDŰS Sándor: *Cigány közmondások*. KÉZIRAT, Budapest, 2012.

JUHÁSZ Éva: *Sója Miklós öröksége Hodászon*. Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd, 2004.

KRÁNITZ Mihály: *Teológiai kulcsfogalmak szótára*. Szent István Társulat, Budapest, 2001.

OLÁH Judit: *A hodászi cigányok vallási élete. Le hodásake romengo relégiáno trajo*. Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd, 2001. 19–23.

INTERNETES FORRÁS

KRSZ.: *Keresztény Roma Szakkollégiumi Hálózat*. [Online <http://krszh.hu/>] [2016. április 08.]

Központi Statisztikai Hivatal: *Népszámlálási adatok* [Online]. 2011. <https://www.ksh.hu/> [2016. április 20.]

Index: „Kártérítést ítélt meg magyarországi kisegyházaknak a strasbourgi emberi jogi bíróság.” *Index*. [Online]. 2016. http://index.hu/belfold/2016/06/28/karteritest_itelt_meg_magyarorszagi_kisegyhazaknak_a_strasbourgi_emberi_jogi_birosag/ [2017. július 12.]

JAVASOLT IRODALOM

OLÁH Dezső: *A cigány nép kapcsolata Istennel, avagy a hit nevelő hatása életükben a Váci Egyházmegyében*. KÉZIRAT, Pécsi Tudományegyetem Romológia Tanszék könyvtára, Pécs, 2016.

ORSÓS ANNA

Romológia a felsőoktatásban

Az oktatási rendszerek számára kihívást jelent, hogy a tanulás jelentősége az elmúlt évszázadban társadalmi szinten felértékelődött, ennek következtében nagy tömegek képzését kell vállalniuk. A kötelező iskoláztatás és ebből adódóan a tanulói létszám növekedése azt is jelentette, hogy az iskolákban egyre erőteljesebben jelennek meg olyan társadalmi rétegek, amelyek korábban nem –vagy csak marginálisan– voltak jelen. Tágan értelmezve ilyen csoportok a többségi társadalomtól eltérő kulturális háttérű tanulók, akik valamely kisebbségi csoport tagjai vagy migránsok gyerekei, s ezen csoportok kezdeményezései és harcai indították el a társadalmi integráció irányába mutató változásokat.

Ma Magyarországon a KSH 2011-es népszámlálási adatai alapján 315 583 ezer cigány/roma származású lakossal számol. Az EU és a Világbank, amint a hazai úgynevezett nem hivatalos becslések 750–800 ezres közösséggel számolnak, ami az ország lakosságának kb. 9%-a. Mindez regionálisan koncentrált, eszerint a Dél-nyugat-Dunántúlon és az északkeleti országrészben a cigány/roma népesség aránya messze meghaladja az országos átlagot, járási szinten sok helyen a 30 és olykor az 50%-ot is felülmúlja. Tény az is, hogy 2015-ben az általános iskolás cigány/roma tanulók száma az északi megyékben 30–35%, a Dél-Dunántúlon 25–30%. Ez azt jelenti, hogy a felsőoktatási beiskolázásban potenciálisan érintettek között a cigány/roma származású, ugyanakkor a halmozottan hátrányos helyzetű fiatalok aránya az elkövetkező évtizedben nagyságrendileg fog megnőni. Eddigi ismereteink szerint az összes felsőoktatási hallgató között a cigány/roma diákok aránya 2–3%.

KIINDULÁSI HELYZET

Az általános iskoláknak problémát jelent, hogy bár az integrációs törekvések megjelentek az oktatáspolitikában(2005–2010), azok az egyiskolás települések helyzetét nem javították, sőt, a leszakadó térségekben zajló népességi mozgások (el- és oda-költözések) következtében, a települési szegregáció egyre nagyobb számú. Különböző kutatások egyértelműen jelezik, hogy a szegregált körülmények között tanuló

cigány/roma gyermekek alacsonyabb színvonalú oktatásban részesülnek, rosszabbak az oktatás körülményeik, és a pedagógusok sokszor nem elég felkészültek.

A fentiek alapján feltételezhető, hogy a nem szegregált iskolák pedagógusainak nagy része sem rendelkezik azokkal a kompetenciákkal, amelyek képessé tennék őket a különböző szocializációs és kulturális háttérű gyermekek tanulmányi eredményességének növelésére.

A cigány/roma gyerekek többségének kettős hátránnyal kell megküzdeniük: ezek egy része szülei feltételezhetően alacsony iskolai végzettségéből és rossz szociális helyzetükből fakad, míg más részük a többségi társadalom velük szemben támasztott negatív sztereotípiáiból, előítéleteiből. Ebből a megközelítésből kiemelten fontos, hogy a közoktatási-köznevelési intézmények olyan helyé váljanak, amelyek képesek megkönnyíteni a cigány/roma gyerekek számára a tanuláshoz szükséges pozitív tartalmú identitás, motiváció kialakítását.

A cigány/roma tanulók oktatásának, iskolai beilleszkedésének, tágabb értelemben társadalmi integrációjának kérdése, valamint iskolai továbbhaladásuk lehetőségének biztosítása az egész magyar társadalom felelősségét feltételezi, a kérdés megoldása ebben az évezredben Magyarország egyik legnagyobb kihívása. A feladat kettős: nem elegendő csupán a cigányok/romák „felzárkóztatására”¹ koncentrálni, melyhez a pedagógusok eszközrendszerének és szemléletének alakítására van szükség – ez szükséges, de nem elégséges feltétele az integrációnak. Szükséges a befogadó társadalmi szemlélet kialakítása, azaz a társadalmi tudat formálása is. Az erre való felkészülés – átfogó elemzések és értékelések tükrében – tudatos útkereséseket, komplex fejlesztési megoldásokat és alternatívákat kíván, melyhez nélkülözhetetlen több szektor együttes tevékenysége. Ilyen elsősorban a gazdaság, a munkapiac, a szociális ágazat, az oktatási rendszer és az egészségügy.

A fejlesztések egyik fő prioritása a többségi társadalom befogadóvá, inkluzívává tétele.

A MULTIKULTURÁLIS NEVELÉS ÉS ANNAK MEGVALÓSULÁSI FORMÁI

Az egyenlőtlenségek és a kisebbségi csoportok kirekesztése sok oktatási rendszerben jelent problémát, így nálunk is. Ebben a vonatkozásban a multikulturá-

1 A felzárkóztatás régóta használt fogalom, anélkül, hogy jelentését egyértelműen definiálták volna. Gyakran használják a felzárkózás szinonimájaként, ám e kettő nem ugyanaz, hisz míg az első egy „elszenvedett” felülről jövő intézkedés, addig a második feltételezi a folyamatban résztvevő aktivitását és szándékát is a hátrányok, lemaradások megszüntetése érdekében.

lis nevelés egyik kiemelt feladata Magyarországon választ adni a cigányok/romák iskoláztatásával, intézményi oktatásával-nevelésével, valamint társadalmi befogadásával kapcsolatos kérdésekre. A cigányok/romákkal kapcsolatban felmerülő problémák (alacsony iskolai végzettség, rossz szociális helyzet, magas munkanélküliségi arány stb.) több lényeges ponton hasonlóságot mutatnak a kontinensünkre Európán túlról, vagy Észak-Amerikába érkező bevándorló vagy őshonos kisebbségi csoportok problémáival. Ugyanakkor a jól körülírható hasonlóságok (alacsony iskolázottságú vagy analfabéta szülők, a tanulási motiváció hiánya, munkanélküliség, szegregáció, diszkrimináció stb.) mellett, sok tekintetben a különbségek is megragadhatók.

A multikulturális nevelés a gyakorlatban igen sokféle módon valósul meg, a pedagógiai megközelítési módok sem tekinthetők egységesnek, számos szemlélet és paradigma, koncepció és stratégia jellemzi, amelyek távolról sem tekinthetők homogénnek.

A multikulturális dimenzió Európa-szerte kétféleképpen épül be a pedagógusképzésbe. Az egyik módszer lényege, hogy bizonyos tantárgyak oktatásában kapnak helyet az interkulturális tartalmak. Ezek általában az oktatás nyelve, az idegen nyelvek, a földrajz, a történelem vagy a vallási nevelés tantárgyak keretein belül kapnak helyet, de az etika és a társadalomismeret tárgyak tanításához is kapcsolódhatnak. Erre találunk példákat Írország, Málta, Szlovénia, Szlovákia, Norvégia vagy Románia esetében. Más országokban az interkulturális oktatás speciális modulok formájában jelenik meg a pedagógusképzésben, ez esetben annak tartalmát az intézmények maguk határozzák meg. Ilyen gyakorlat érvényes Franciaországban, Litvániában, Luxemburgban, Hollandiában, Ausztriában és Finnországban. (Torgyik, 2006)

Néhány országban mindkét irányból beemelik a képzésbe az interkulturális tartalmakat, azaz minden pedagógusjelölt elsajátítja az interkulturális nevelés alapelveit és módszertanát, miközben annak elemei a szaktantárgyi felkészítésben is megjelennek.

A PEDAGÓGUS SZEREPE

Azon túlmenően, hogy az interkulturális nevelés megjelenik a curriculumokban, az interkulturális megközelítés valódi jelenléte az oktatási rendszerekben elsősorban azon múlik, hogy a pedagógusok és más, az oktatást segítő személyzet mennyire képesek elsajátítani a szükséges ismereteket. A pedagógusok képzettsége és attitűdje hat a tanítási módszerekre, a tanulási környezet kialakítására, befolyásolja is azokat. Éppen ezért kulcsfontosságú, hogy a pedagógusok e területen milyen kép-

zésben részesülnek, ahogy az is, milyen további támogatási lehetőségeket kapnak az intézményvezetőktől, illetve az oktatásirányítástól a kultúraérzékeny iskola és tanítási tevékenység megszervezéséhez (például tankönyvek, tananyagok, segédanyagok, tanári kézikönyvek, taneszközök, ismeretterjesztő kiadványok tekintetében).

A legtöbb pedagógus társadalmilag homogén közegben szocializálódik, és ezt erősíti a klasszikus gyakorlóiskolák rendszere is, ahol kevés alkalma adódik a pedagógus jelöltnek arra, hogy más etnikumokkal, kultúrákkal vagy akár más társadalmi csoportba tartozó emberekkel kapcsolatot építsen ki, éppen ezért e jártasság megszerzésére a tanárképzés mutatkozik alkalmas terepnek. Az ehhez szükséges kompetenciák komplex fejlesztése fontos, hogy beépüljön mind a pedagógusképzésbe, mind a -továbbképzési rendszerbe. Ehhez az elméleti tudás nem elegendő, hanem olyan tanulási tevékenységeket szükséges szervezni a hallgatók számára, amelyek életszerű szituációkkal a gyakorlati tapasztalatszerzés szintjén is segítséget adnak, különös tekintettel az interkulturális kommunikációra és a metakommunikációra. A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy jó gyakorlat lehet egy olyan kombináció, amely a hallgatók, a képzők és a gyakorló pedagógusok párbeszédére épül.

A 2011-ben elfogadott Európai Unió Roma Stratégiája (An EU Framework..., 2011) is kiemeli, hogy a cigányok/romák nagy része mindennapi élete során előítéletekkel, intoleranciával, diszkriminációval és szociális kirekesztéssel szembesül, marginalizálódott körülmények között, igen rossz társadalmi-gazdasági körülmények között él.

A befogadó társadalom megteremtéséhez azonban a társadalomban jelen lévő előítéletek csökkentése szükséges. Ennek elősegítése a pedagógusok és más szakemberek együttes feladata, ezért kulcsfontosságú a szakemberek segítő, interkulturális kompetenciáinak fejlesztése.

Ebből a megközelítésből kiemelten fontos, hogy a közoktatási-köznevelési intézmények olyan helyé váljanak, amelyek képesek megkönnyíteni a cigány/roma gyerekek számára a tanuláshoz szükséges motiváció kialakítását. Ez azonban nem csupán az iskola, a pedagógiai kultúra megváltoztatását igényli, de az oktatott tartalmakat is.

A köznevelési rendszer kulcsfontosságú terei az óvoda, általános iskola, közép-fokú intézmények, ám nyilvánvaló, hogy a gyermekek szocializációjára nem csupán az oktatási intézmények vannak hatással, hanem számos más tényező melyek közül a pályán dolgozó vagy oda készülő pedagógusok kulcsszereplők, akik mellett a család, közösség, kortárs- és más társadalmi csoportok hatása is érvényesül. A lemaradók esetében akadályként gyakran a szocializációbeli eltérésekre hivatkoznak

a pedagógusok (Somlai, 1997). Ez is jelzi, hogy az oktatás-nevelés intézményesített világa nem képes egyedül megoldást találni és felelősséget vállalni. A pozitív változás feltétele, hogy az iskola világán kívüli más csatornák, segítő szolgáltatások is készen álljanak a közös, egymást erősítő munkára, komplex programokban gondolkodjanak, és partnerként működjenek együtt (önkormányzat, családsegítő szolgálat, védőnői hálózat, munkaügyi központ, gazdasági partnerek, területi fejlesztésért felelős szakemberek stb.). Amennyiben a gyermekeket esélyhez szeretnénk juttatni, fontos, hogy szükség esetén már születésüktől támogatást kapjanak, és ez igényeiktől függően elkísérje őket a munkába állásig. Ehhez nélkülözhetetlen, hogy az érintett területeken dolgozó sokféle szakember tudással, információkkal rendelkezzen a Magyarországon élő cigányok/romák szociológiai jellemzőiről, történetéről, szokásairól, hagyományairól, társadalmi helyzetéről, valamint a kirekesztéssel kapcsolatos társadalmi mechanizmusok működéséről.

Ilyen, közös tudásalapot biztosító romológiai kurzus több hazai felsőoktatási intézményben működik.

Elképzelésünk szerint ezen közös tudásterület részét képezi az is, hogy a pályára kilépő, frissen végzett, fiatal szakembereket a felsőoktatás, a képzést nyújtó intézmény felkészítse arra, hogy olyan módon tudjanak kommunikálni, viszonyulni egy, a saját kultúrájuktól eltérő, más értékrendszerű közösséghez (akár gyermekekhez, akár felnőttekhez), ami elfogadó és esélyt teremtő módon ad lehetőséget a kisebbségi helyzetben élőknek saját személyiségük elfogadására, képességeik, készségeik mind teljesebb kibontakoztatására. Ezen túlmenően pedig képesnek kell lenniük saját negatív sztereotípiáik felismerésére és mérséklésére, valamint a többségi társadalom felől érkező negatív sztereotípiák kezelésére is.

A FELSŐOKTATÁSBAN TANULÓ HALLGATÓK ELŐÍTÉLETESÉGÉRŐL SZÓLÓ VIZSGÁLATOK

A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosa által 2001-ben szél-eskörű vizsgálatot rendelt el annak felderítésére, hogyan érvényesülnek a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok a felsőoktatásban. A vizsgálat célja többek között annak feltárása volt, felkészülnek-e a leendő pedagógusok a hátrányos helyzetű cigány gyermekek iskolai kudarcainak megelőzésére, az ezzel kapcsolatos problémák, konfliktusok kezelésére, illetőleg miként vélekednek a cigány/roma tanulókról és oktatásukról.

A kutatás kiindulási alapja az a tény volt, hogy a cigány tanulók iskolai siker-
telenségével kapcsolatban még mindig erősen érvényesülnek a felelősségáthárítás

mechanizmusai. A kudarcokat a képességbeli és szocializációs hiányosságokkal magyarázzák. Kevesebb szó esik arról, hogy a sikertelenség oka az oktatási intézmények diszfunkcionális működésében és a pedagógusok szakmai és szemléletbeli hiányosságában is keresendő.

A szociológiai felmérés során két standardizált kérdőívet használtak a kutatók: az egyik a képző intézményekben folyó oktatásra vonatkozott, a másikat pedig a megkérdezett hallgatók töltötték ki anonim módon, egyénileg.

A vizsgálati eredmények azt mutatják, hogy a hallgatók 14%-a megrögzötten előítéletes, vagy kifejezetten rasszista, 7,4%-uk nyitott, és előítéletmentes. A két szélső pólus között helyezkedik el a bizonytalan és könnyen befolyásolható többség, amelyen belül két csoport különíthető el: az egyik az enyhén előítéletesek csoportja (36,5%), akik felismerik előítéleteiket, és próbálnak ellene küzdeni; a másik az előítéletesek csoportja, akikben nincsenek indulatok, de a cigányokat nem tekintik egyenrangú félnek.

A kérdőívek igazolták azt a tényt is, hogy a tájékozottság/tájékozatlanság és az előítéleteség mértéke között szoros kapcsolat van. A hallgatók sokszor azért „eticizálják” a problémákat, mert nincsenek megfelelő szintű társadalmi ismereteik, nem látják az összefüggéseket.

Megdöbbenő, hogy arra a kérdésre, miszerint elmennének-e olyan iskolába tanítani, ahol a tanulók többsége cigány, a pedagógusjelöltek közel háromnegyede vagy nemleges választ adott, vagy egyáltalán nem válaszolt. 10% fogalmazott úgy, hogy csak akkor menne el, ha nem volna más választása, s csak egyötödük válaszolt egyértelmű igennel. (Beszámoló, 2001)

Az ombudsmani vizsgálati eredmények kijelölték a pedagógusképző felsőoktatási intézmények számára a legfontosabb feladatokat, amelyek a következőképpen foglalhatók össze:

- az előítéletes hallgatók szemléletének alakítása;
- romológiai ismeretek beépítése a kötelező tárgyak sorába;
- szakirányok, specializációk keretében a hallgatók felkészítése a cigány népismereti oktatásra;
- cigány nyelvek (romani, beás) oktatásának megszervezése;
- felkészítés a multi- és vagy interkulturális nevelésre;
- alternatív, differenciált, fejlesztő pedagógiák oktatása.

Az egyetemi szintű képzésben tanuló történelem szakos hallgatókat Vásárhelyi Mária vizsgálta 2003-ban. Az ötszáz fős minta több mint egyharmada bizonyult rasszistának, míg 25%-uk véleményében rasszista és demokratikus elemek is helyet

kaptak, és nem érte el a 40%-ot az antirasszista módon vélekedők aránya. „A megkérdezettek kétharmada szerint a cigányok többsége nem rendes ember, csaknem minden második diák úgy véli, hogy a cigányok semmit sem tesznek azért, hogy beilleszkedjenek a társadalomba, és közel ennyien vannak, akik szerint a cigány lakosság számának növekedése veszélyt jelent a többségi társadalom számára. A megkérdezettek több mint egyharmada úgy gondolja, hogy a cigányokat kényszeríteni kellene, hogy úgy éljenek, mint a többi ember, és ugyanennyien vannak, akik szerint a cigányok körében a bűnözésre való hajlam genetikusan adottság, minden ötödik megkérdezett pedig nyíltan támogatja a cigány lakosság szegregációját” (Vásárhelyi, 2004).

Az idézett két kutatás egybehangzóan rámutat arra, hogy a tájékozatlanság és az előítélet között szoros kapcsolat van. Ugyanakkor világossá vált, hogy a rasszista vagy előítéletes hallgatók közül többen viszonylag jól tájékozottak, ennek ellenére úgy tűnik, masszívan ragaszkodnak álláspontjukhoz. A kevésbé tájékozott hallgatók számára azért tűnik egyszerűbbnek az előítéletes gondolkodás elfogadása, mert nem rendelkeznek megfelelő társadalomtudományi ismeretekkel, nem látják át a társadalmi összefüggéseket.

A kutatások közzétett eredményein való meglepődés és döbbenet ellenére – látzólag – nem történt a képzési intézmények szintjén beavatkozás. Első lépésként különféle magyarázatok születtek: a vélekedések egy része azt tükrözi, hogy a jelenség felerősödése a felsőoktatási expanzió következménye, más része pedig a középfokú oktatási intézményekre hárítja a toleranciára nevelés feladatát².

---

2 Miklósi László, a Történelemtanárok Egyesületének elnöke 2008-ban a következőkben találta meg az okokat: „Az utóbbi évtizedekben megváltozott a gimnáziumok és egyetemek tanulóinak összetétele – tömeges lett a középiskolai és a felsőoktatási képzés is. Már pedig ha az elitképzésről átváltunk tömegképzésre, vegyesebb lesz a kulturális szint, mindenkimás és más tapasztalattal érkezik otthonról, más mintákat hoz magával – és más módon is kell tanítani, mint korábban.” Fazekas Csaba, a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja pedig a következőképp vélekedet terről: „Magamis érzékelem a jelenséget, amely valószínűleg elsősorban a politikai közegre vezethető vissza, amelyben élünk. Úgy gondolom, azok, akik radikális politikai nézetet vallanak, közlékenyebbek. A toleránsabb fiatalok nem érznek akkora késztetést, hogy álláspontjukról beszéljenek. Hozzá kell azonban tenni, hogy a bölcsészkarok történelem, politológia és más humán- vagy társadalomtudományi szakjaira eleve olyanok érkeznek, akiknek már van valamilyen érdeklődésük. Valószínűleg már középiskolás korukban is szimpatizáltak ezekkel a nézetekkel.” Véleménye eszerint azonban a feladat elsősorban nem a felsőoktatási intézményeké, hanem a közoktatásé. „Mimárfelnőttembereketkapunk – sokkalfontosabbnakvélema közoktatásszerepét” – mondta egy Origo-nak adott interjújában.

Ez a megközelítés azonban nem kínál valós alternatívát a problémák kezelésére. A demokráciára nevelésnek, a társadalomtudományi ismeretek megalapozásának fontos színtere a közoktatás, azonban a felsőoktatás felelőssége sem vitatható, hiszen ezen képzések szerepe meghatározó abban, hogy a majdani szakemberek a tanítás-hoz megfelelő attitűddel rendelkezzenek. Ez természetesen nem csupán a pedagógusképzéssel szemben állított követelmény (Krémer, 2001).

Úgy gondoljuk, hogy azoknak az alapvetően humán területeken, tehát az emberekkel való foglalkozásra készülő szakembereknek (pedagógusoknak, védőnőknek, szociális munkásoknak, orvosoknak, közigazgatásban dolgozóknak stb.), akik munkájának sok esetben célja, más esetekben járulékos eleme, hogy hozzájáruljon a társadalmi befogadás megteremtéséhez, képesnek kell lenniük arra, hogy a különféle szociális és kulturális háttérrel rendelkező egyéneket, csoportokat, közösségeket (a különféle szolgáltatásokat igénybevevőket és azoknak családi kötelekeit, valamint közösségét), szokásaikat megértsék és elfogadják. Az elfogadás, a megértés, a megismerés pedig képessé tesz arra, hogy a sokszor társadalmi perifériára szorult embereket, csoportokat segíteni tudjuk, és a társadalmi integrációjukhoz úgy is segítsük őket, hogy képessé válunk másokkal való elfogadtatásukra. Ez pedig igényli a leendő szakemberek személyes és szakmai kompetenciáinak fejlesztését.

A romológiai kurzusokat, tehát azokata tantárgyakat, amelyek a cigányság népismeretével foglalkoznak, szokásokat, nyelveket, demográfiai, szociális és kulturális képet mutatnak be, ilyen kompetenciafejlesztő kurzusnak tekintjük.

ROMOLÓGIAI JELLEGŰ KURZUSOK A FELSŐOKTATÁSBAN

A már idézett 2001-es kisebbségi ombudsmani vizsgálat a pedagógushallgatók előítéletességének mérése mellett feltárta a képzőintézményekben folytatott romológia témájú ismeretek közvetítését is. Ennek kapcsán a következő megállapításokra jutott: a pedagógusképző intézmények képzéseiben ezek nem jelennek meg elég hangsúlyosan, leggyakrabban speciális kollégiumként, és nem önálló tárgyként kaptak ismereteket a hallgatók. Az ismeretek átadása többnyire tantermi órákat jelentett, hiányoztak azok a lehetőségek, amelyek segítségével közvetlen tapasztalatokat szerezhettek a hallgatók (terepmunka, hospitálás). Ajánlásaiban felhívta a figyelmet a hallgatói előítéletesség csökkentésének szükségességére, a romológiai ismeretek kötelező tárgyként való oktatására, a pedagógiai módszerek bővítésére (alternatív, fejlesztő és differenciáló módszerek alkalmazására), a pedagógusjelöltek felkészítését az interkulturálisnevelésre, valamint a cigány nyelvek oktatásának megszervezésére, szakirányok bevezetésével pedig a hallgatók felkészítésére a cigány népismeret oktatására.

Egy 2007 tavaszán végzett kérdőíves kutatás során (Kállai, 2011) a felsőoktatási intézmények oktatási ügyekért felelős rektorhelyetteseit, illetve az illetékes intézetek, tanszékek vezetőit összesen 72 felsőoktatási intézmény vezetését keresték meg egy kérdőíves adatgyűjtés céljából, hogy feltérképezzék, milyen oktatási intézményben folyik romológiai, multikulturális vagy interkulturális nevelés, kisebbség-szociológia és hasonló témájú tantárgy oktatása, ha igen, mióta folyik ilyen oktatás; milyen óraszámban történik; a hallgatók hány kreditpontot kapnak a kurzus elvégzésért; kiknek hirdetik meg a kurzusokat; általában hány hallgató veszi fel a kurzust; mik a kurzus követelményei; mi a kurzus általános célja és specifikus célkitűzései; milyen módszerekkel oktatják a hallgatókat; mi a kurzus tematikája, irodalomjegyzéke.

A kérdőívek feldolgozása során a következő képet kapták: 31 intézmény többszöri megkeresésükre sem reagált, 24 felsőoktatási intézmény elutasító választ adott: náluk egyáltalán nem foglalkoztak a témához illeszkedő ismeretek átadásával (ezek zömmel művészeti, műszaki vagy gazdasági jellegű képzést folytatnak, bár pedagógusképző intézmény is volt közöttük), míg 17 egyetem és főiskola jelezte, hogy hallgatóiknak adnak át kifejezetten ilyen és hasonló témájú ismereteket, és összesen 41 kurzust jeleztek meg. Ezek mintegy harmada azonban nem kifejezetten a vizsgált területre irányul: más tantárgyak keretében jelennek meg a multikulturalitás, illetve a romológiai ismeretek, jellemzően szociálpolitika és gyermekvédelem tárgyakhoz kapcsolódva.

A romológiával, multikulturális vagy interkulturális neveléssel foglalkozó kurzusok között csak kis számban vannak minimum két féléves, egymásra épülő kurzusok, a többség mindössze egy féléves. A legnagyobb múltra a szociálpedagógus képzések ilyen témájú tantárgyai tekintenek vissza: a rendelkezésükre álló információk alapján elmondható, hogy 1992-ben indult ilyen tantárgy először azok közül, amelyek a jelen kutatásban szerepelnek. Az első tantárgyak elsősorban a cigánysággal, mint szociálisan hátrányos helyzetű, kiszolgáltatott réteggel foglalkoztak, így elsősorban a szociális képzések területén kerültek bevezetésre.

A legtöbb romológia témájú kurzus feltehetően az ombudsmani ajánlásokra reagálva, 2003/2004-ben vagy később indult, nem tekintenek tehát túl nagy múltra vissza, mindössze néhány év oktatási tapasztalatait tükrözik. Az utóbbi években újonnan indult kurzusok között sok olyan tantárgyat oktatnak a felsőoktatási intézményekben, amelyek inkább a kulturális elemekkel foglalkoznak, ilyen például a néprajzi hagyományok, a romungró széppróza, a népmesei hagyományok vagy a cigány/roma kultúra a filmekben és a televízióban, könnyűzenében. Emellett a szociális vonatkozás erőteljes, domináns maradt, és az új pedagógiai eszközök között

szerepel (multikulturális nevelés, kisebbségek pedagógiája, hátrányos helyzetűek pedagógiája).

A főiskolai képzésben elsősorban a tanítóképző és szociális (elsősorban szociálpedagógus) képzést folytató intézmények foglalkoznak ilyen tárgyak oktatásával. Kötelező jelleggel azonban leginkább a szociális munkások, védőnők és szociálpedagógus hallgatók kaptak ilyen képzést, bár az esetek többségében ezek a tantárgyak szabadon vagy kötelezően választhatók. Kiemelkedő jelentőségű ebből a szempontból az egyik tanítóképző főiskola, ahol minden hallgató számára kötelező a több féléven át tartó, egymásra épülő romológia tárgyak felvétele.

Egyetemi szinten a bölcsészkarokon, a társadalomtudományi karokon és a műszaki tanárképzésben is találunk ilyen kurzusokat, főleg a pedagógiai-módszertani tárgyakhoz kapcsolva (hátrányos helyzetűek pedagógiája, felzárkóztatás címen). Direkt népismeretet és ehhez kapcsolódó interkulturális kommunikációs ismereteket adtak át több egészségügyi képzést nyújtó intézménynél, egy orvosi egyetemen kötelező jelleggel a leendő orvosok, fogorvosok számára.

ROMOLÓGIA A PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEMEN

Bár az országnak csaknem egész területén élnek cigány/roma közösségek, a felsőoktatás hálózata – ha nem is egyenletes – viszonylag jól illeszkedik a nagyrégiók szerkezetéhez a MAB által akkreditált romológia alapképzési romológia mesterképzési valamint osztatlan romológiatanár szakokkal máig nem találkozhatunk az ország más felsőoktatási intézményeiben.

A Pécsi Tudományegyetemen a cigány nyelvek, népismeret oktatásának ügyét neves professzorok, kutatók vették a kezükbe. Szépe György professzor mellett Andrásfalvy Bertalant emeljük ki még, akik 1992-ben kezdték szervezni egy cigány kutatóközpont létrehozását a bölcsészkaron – társuk volt ebben mások mellett Réger Zita, Kovalcsik Katalin. Az intézetnek azt a szerepet szánták, hogy szervezzen kutatásokat, és hozzon létre olyan képzést, amely más nemzeti kisebbségekhez hasonlóan a cigányság számára is tanárokat képez. A tervezett cigány kutatóközpont ugyan nem jött létre, de 1997-ben –létrejött a Romológia szeminárium – az Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék kereti között működő önálló csoport. Ezzel indult meg – most már gyorsabb ütemben – a romológia egyetemi szakká válása.

A hallgatók akkor specializációként, műveltségi tárgyként és más szakokon belül vehettek fel kurzusokat. Jelentős érdeklődés fogadta e kurzusokat már az első időkben is, összességében félévenként mintegy 300 olyan hallgató járt ezekre.

Leles és megfeszített munkával egy év alatt elkészült a romológia szak akkreditációs pályázata, 2000 júniusában már engedélyezte is a miniszter a szak indítását.

2000 őszén diplomások számára indult az első levelező képzés, melyre közel 60-an iratkoztak be, jelentős hányaduk cigány/roma ember.

Önálló tanszék alapítását a kar vezetése csak azután engedélyezte, hogy megindult a képzés a romológia szakon, azaz 2001 januárjától önálló szervezeti egysége a bölcsészkarnek.

A Bologna-folyamattal, az „Egységes európai felsőoktatási tér” kialakulásával párhuzamosan a 2006/2007-es tanévtől kezdődően eddigi hagyományos egyetemi képzési struktúra is átalakult, és az 5 éves egyetemi képzést a 3 éves BA, majd azt követően a 2 éves MA képzés váltotta fel. BA szakok a 2006/2007-os tanévtől, MA szakok a 2009/2010-os tanévtől indultak. A jelenlegi képzések közül a korábbiak felmenő rendszerben működnek, illetve szűnnek meg, miközben az új képzések megindultak.

A bölcsészkar belső szervezeti átalakulása során az önálló tanszékek intézetekbe szerveződtek, szerveződnek. A Romológia Tanszék 2004 óta a Neveléstudományi Intézet keretei között kapott helyet mint Romológia és Nevelésszociológia Tanszék változatlan szakmai önállósággal. A romológiai ismeretek – elsőként a felsőoktatási intézmények körében – a tanárképzésben kötelező kurzusokká váltak. Különösen fontos kurzusai az intézetnek az Inkluzív nevelés vagy a Kooperatív tanulás, amelyek szemléletformáló szerepük mellett módszertani kultúrát és eszköztárat adnak a leendő tanárok kezébe.

A hazai tudományos életben az elmúlt évtizedekben kialakultak olyan szakmai közösségek, iskolák, kutatócsoportok, amelyek a társadalomtudományok különböző területein folytattak vizsgálatokat a hazai cigányság vonatkozásában. Irányzatok, elméleti megközelítések formálódtak. A tudományok egyes területei azonban másképpen közelítik a cigányság helyzetét, eltérő eszközrendszerekkel, módszerekkel gondolkodnak.

Egy közös diskurzus kialakítása és fenntartása céljával jött létre 2012-ben a Romológiai Kutatóintézet a PTE Bölcsészettudományi Karán. E kutatóintézet keretében számos kutatást folytattunk, melyek közül az elmúlt időszakban talán a legismertebb a jelenleg fejlesztés alatt álló közismereti tankönyvek cigány/roma tartalmának vizsgálata volt.

A tanszék munkáit és eredményeit számba véve – fontos, hogy évek óta beás akkreditált állami nyelvvizsgálóhelyként is funkcionál.

A közneveléssel nagyon aktív a kapcsolat – a tanárképzés, tanár-továbbképzés mellett – az (beás, romani és cigány népismeret) érettségiben való részvétel kapcsán. A tanszék tudományos kutatásainak számbavételétől eltekintve – a munkatársak aktivitását bizonyítja a doktorképzésben való részvétel is.

A diákokkal való szoros kapcsolatot, tehetséggondozást és a közösségi munka gyakorlását egyaránt szolgálja a Wlislócki Henrik Szakkollégium, mely 2002 óta működik a tanszéken, amely alakulásakor a romológia tématerülete iránt érdeklődő cigány/roma és nem cigány/nem roma származású fiatalok szakmai műhelyeként határozta meg önmagát.

A 2012–2013 tanévtől ismét új periódus kezdődött a szakkollégium életében. Az Új Széchenyi Terv biztosította forrásból lehetőség nyílt jelentős fejlesztésre. A projekt tevékenységei révén komplex támogatórendszerrel kívánta elérni a célját: az egyetemi diploma megszerzését hátrányos helyzetű elsősorban cigány/roma származású egyetemi hallgatók számára, valamint a társadalmi problémákra érzékeny, szakmailag és tudományosan felkészült cigány/roma származású értelmiség erősítését.

ÖSSZEGRZÉS

A magyarországi felsőoktatásban folyó romológiai, kisebbségpszichológiai, esélyegyenlőségi vonatkozású programokról, kurzusokról információhiány miatt a kép korántsem teljes, ugyanis alapvetően nem áll rendelkezésünkre egy olyan teljes adatbázis, ami alapján a cigány népcsoporttal kapcsolatos ismereteket adó kurzusokat láthatnánk.

Az eddigi ismereteinket összevetve azonban összességében elmondható, hogy a hazai felsőoktatásban már megfigyelhető egyfajta nyitottság a multikulturális tartalmak képzésbe való beemelése iránt, mely elsősorban a romológia tárgyak megjelenésével valósul meg, ám ez a tendencia kevésbé erőteljes és nem teljeskörű. Ezen ismeretek és az interkulturális kompetenciák fejlesztése a hazai felsőoktatási gyakorlatban nem bizonyulnak kötelező elemnek, a képzési követelmények szintjén nem jelenik meg ilyen elvárás, így az egyes intézmények, karok vagy szakok egyéni stratégiáitól függ, hogy beemelik-e a felsőoktatási curriculumba vagy sem. Ha a romológia kurzusokat az inkluzív társadalom és interkulturális pedagógia vonatkozásában vizsgáljuk, úgy tűnik, ezek a kurzusok a kisebbségekkel kapcsolatos problémakezelésre fókuszálnak, a többségi társadalom önképét érintetlenül hagyják (Feischmidt, 1997).

Számos megoldásra váró feladat van még ezen a területen, melyek nagyrésze a felsőoktatás és a köznevelés közös érdekeinek felismerésén alapszik és megoldásuk alkalmanként egy-egy tudatosan végiggondolt jogharmonizációval akár orvosolni is lehetne, de sokat lendíthetne a jelenlegi helyzeten a környező országok jó gyakor-

latainak megismerése. A multikulturális nevelés amerikai példája alapján a másoktól való tanulás az első állomás lehet az interkulturalitás felé.

IRODALOM

- An EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020*, [Online] European Commission, Brüsszel, 2011. <http://www.eu2011.hu/document/eu-framework-national-roma-integration-strategies-2020-communication-european-commission-5> [2017. március 17.]
- „A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok érvényesülése a felsőoktatásban” *Beszámoló*, [Online] 2001. http://www.kisebbségiombudsman.hu/word/08-07-2008_10_49_37/beszamolo_2001.html [2017. március 17.]
- FEISCHMIDT Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris-Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997.
- FORRAY R. Katalin: „Cigány diákok a felsőoktatásban.” In. *Romológia Folyóirat*. 2013. 1. sz.
- JENEI Teréz: „Romológiai ismeretek a nyíregyházi tanító szak képzési programjában.” In. *Gypsy Studies –Konferenciakötet 22.* (szerk. Cserti Csapó Tibor), PTE BTK Neveléstudományi Intézet. Romológia és nevelésszociológia Tanszék, Pécs, 2008.
- KÁLLAI Gabriella Éva: *A romológiai ismeretek közvetítése a felsőoktatásban és hatása a hallgatók cigánypéjére*. [Online]. ELTE PPK, Budapest, 2011. http://www.ppk.elte.hu/file/Kallai_Gabriella_Eva_dissz.pdf
- KRÉMER F. – VALCSICSÁK I.: „Előítéletesség a főiskolai hallgatók körében – vélemények, meggyőződések a cigányságról – egy vizsgálat jegyzetei.” In. *Gazdaság és Társadalom*, 2001. 3–4. sz.
- A romológia alapjai*. (szerk. Orsós Anna), PTE BTK Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék Wlislocki Henrik Szakkollégium, Pécs, 2015.
- SOMLAI Péter: *Szocializáció. A kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata*. Corvina, Budapest, 1997. 195.
- TORGYIK Judit: „Multikulturális Társadalom, a multikulturális nevelés.” In. TORGYIK Judit–KARLOVITZ János Tibor: *Multikulturális Nevelés*. Bölcsész Konzorcium, Budapest, 2006. 26–46.
- VÁSÁRHELYI Mária: „Taní-tani – de hogyan? Kirekesztő és demokratikus attitűdök a leendő történelemtanárok körében.” In. *Élet és Irodalom*, 2004. 48. évf. 7. sz.

ANIKÓ VIDA

Benefit recipients or citizens?

Changes in the notion of unemployment in Hungarian
parliamentary debates in two decades: 1991–2011

INTRODUCTION

The analysis of the discourse about the rights and responsibilities of social aid recipients is a sensitive barometer of the social climate. Contemporary public discourse often connects poverty, particularly living on benefits to personal and moral defiance. The discourse stigmatizing disadvantaged groups does not only provide a basis for curtailing the rights, but afterwards to justify the restrictions. Moreover, stigmatizing public discourse contributes to blaming disadvantaged groups, especially Romas. There are some examples of this from the recent past of Hungary. According to László Palkovics, under-secretary of educational affairs, education and knowledge are not important to poor families. In that sense, only their attitudes are responsible for their low achievement and dropping out. Another well-known and scandalous statement has been made in Hungarian public policy. Péter Harrach, one of the leaders of the Christian Democratic Party, said that leaving for school in the morning without breakfast is characteristic of the lifestyle of poor families.

In the present paper, by following the steps of Trace, I will attempt to give an overview about the semantic changes of unemployment in the most important parliamentary debates focusing on the legislation of unemployment benefits in Hungary. The main goal of the analysis is to identify the normative framework of the minutes. Furthermore, the study presents the symbolic forms of exclusion, searching for an answer to the question: How does public discussion about benefit recipients promote the violation of their full citizenship?

THEORETICAL FRAMEWORK AND THE METHOD USED

For the purpose of my analysis, I chose the Trace method, which is about tracing and analysing normative frameworks in policy texts. I was first introduced to the

social political aspects of the Trace method at an international conference organized by the Peace Institute in Slovenia, more than 10 years ago. At this conference, Professor Selma Sevenhuijsen from Utrecht University demonstrated the Trace method that she had developed for analysing policy documents. In this, the policy materials can be regarded as the mediators of a normative paradigm. In her article on Dutch health policies, Selma Sevenhuijsen defines normative paradigms as follows: a set or group of knowledge which systematically describes social problems in order to pave the way for social regulation and legislation. Therefore she suggests that the different policies should be viewed as forms of government. (Sevenhuijsen, 2002)

How to work with Trace

The very first step is selecting the text. Trace is suitable for policy documents, parliamentary minutes, reflective background materials, articles and books. To apply Trace properly, we have to know some relevant characteristics of policy texts. Firstly, analysis with Trace has to face the fact that policy makers usually insist on the notion of a “value neutral state” and of the supposed objectivity of their own work. Denial of normativity naturally does not imply that moral concepts and moral arguments are absent in policy documents. They are scattered throughout the document, hidden between the lines and wrapped in empirical or statistical statements and “facts”. The other side of the coin of denial of normativity is that values and moral arguments are often taken as self-evident, as givens that do not need further argumentation and justification. Based on these criteria, policy texts are full of contradictions and inconsistencies. (Sevenhuijsen, 2004)

The *Trace* method consists of four steps: 1) tracing; 2) evaluating; 3) renewal; 4) proposing new policies. Every step is subdivided into several topics and questions. It is important to note that it is not always possible to answer all these questions or to address them in the presented order. For the purpose of my paper and due to the limitations of space, I will use the first and second steps of this method.

Tracing

The goal of this step is to identify the normative frameworks that are actually at work in the text. The main topics of this step are the following:

Text production: The aim here is to establish under which rules of text production the text is conceived. Who is speaking to whom here, with what authority and with

which power relations? This can be traced by asking the following questions: Who are the authors of the text and under whose responsibility is it produced? Which moment does it occupy in the policy process?

Problem definition: To determine the normative framework of a policy document, we have to see how the problems waiting to be solved are defined. In most cases, these definitions do not approach social problems in an objective way without judgment, but they contain several normative presuppositions. This can be traced by asking the following questions: What is the relationship between the problem and the proposed solutions? What is the justification of the policy: normative or empirical?

Leading values: It can also be a good starting point for getting acquainted with the normative paradigms which determined various policy papers or parliamentary minutes if we examine and uncover the value-based argumentation in the document's text: its leading values, their interconnection and their assigned role in the whole system of the document.

Human nature: By mapping out these values, we can also learn what presuppositions appear in political documents concerning human nature. One of the most influential notions in late modernity is that of the self-interested, calculating individual. According to this notion citizens are primarily rational beings who make life choices by calculating the economic gains and losses of different life options. Consequently, behavior that deviates from this concept is easily qualified as "irrational."

The role of the state: Policy documents apparently contain notions about the role of the state and the division of responsibilities between state agencies, private institutions and individual citizens. These concepts also can be viewed an essential dimension of normative frameworks.

Rhetoric: The above points of analysis can be supported by looking at rhetorical characteristics of the text which implies tracing the following elements: Does the text contain "typical sayings," and, if so, what role do these perform? Does the text contain dichotomies and metaphors and, if so, what do these have to perform? Usually policy texts also display taboos. The same goes for inconsistencies and contradictions in the problem definition, values and courses of action. (Sevenhuijsen, 2004)

Evaluating

In this part of the analysis we make some evaluative remarks about the normative dimensions on policy documents. Firstly, it is important to determine which

political philosophy underpins the text in question. In all cases it is essential to try to evaluate which approaches are dominant, and which ones play subsidiary or marginal roles. This leads to the second question in this phase that reflects on the adequacy of the text. This implies an evaluation of the social knowledge that informs the documents: which sources are used for its statements, where do they come from, and is there any alternative knowledge that are apparently ignored? Does the report show any sensitivity to the power relations? Here power can be analysed in different ways, for example the effects of dependency, the accessibility to social resources and question of inequality in terms of social class, gender and ethnicity. What are the inclusionary and exclusionary effects in this respect? What forms of proposed intervention are seen as justified and acceptable and which ones are rejected in the framework adopted? The main goal of this step is to make an overall judgement of the text and to place this where possible in notions of citizenship. (Sevenhuijsen, 2004)

BRIEF SUMMARY OF THE ANALYSIS

In the analysis, only the bills and laws were included from the last two decades that brought a fundamental change in the unemployment benefits in their amount and in the conditions for receiving them.

1. Employment Act 1991. No. IV.

Since the former regime denied the existence of unemployment, there was no, or only symbolic legislation about unemployment. The history of Hungarian unemployment legislation started in 1991.

Problem definition

According to the majority of speakers in parliamentary debates¹, the essence of the problem results from the transitional period and the social-economic crisis of the previous regime. Among other reasons for unemployment, MPs mentioned the inflexibility of the Hungarian labour force. This was as attributed to the dysfunctionality of the Hungarian education system, not to the unemployed themselves. The MPs' emphatic attitude can be explained by the changes

---

1 Sources: Sessions of the parliamentary term 1990-1994. [Online].
<http://www.parlament.hu/naplo34/071/071tart.html>
<http://www.parlament.hu/naplo34/076/0766076tart.html>. [26 July 2011]

in the composition of the unemployed, namely the increasing ratio of skilled and qualified people. Many speakers of the debate mentioned negative stereotypes concerning the unemployed and the lack of social solidarity as problems.

Leading values

In order to understand the normative paradigms that define different policy programs, it is a good starting point to explore the value-based arguments in the text and the relationship of these values and their role in the whole of the document. The necessity of social solidarity was strongly emphasized in the debate. According to the MPs, it is a basic right for everyone except those who lost their workplace due to their own fault. Vulnerable groups include those who dropped out of public education. Since these unqualified people lost their social security, they were not entitled to unemployment benefit. In their case, members of the opposition parties urged state responsibility suggesting that poverty is not primarily the problem of individuals. References to individual rights as well as human autonomy and dignity were common in their speeches. This can be explained as political euphoria after the regime change. To sum up, fundamental rights were dominant in MPs' arguments.

Human nature

The majority of speakers regarded the unemployed more as victims of the socio-economic changes than responsible for their own position. In contrast to public opinion, Hungarian politicians of the time denied the stereotype that unemployed people are idle and useless members of society. The image of worthless benefit recipient appeared in only one MP's speech. The notion of human nature is more diverse than *homoeconomicus* and people's secondary needs (e.g. desire for respect and recognition) were considered as important as their material needs.

Rhetoric elements

Typical expressions in the debate referred to the historical importance of this legislation process and its European quality. The pathetic atmosphere of the debate can be attributed to these facts. Politicians, regardless of their parties, agreed that not only did the new legislation provide social protection for the unemployed but it also created social and economic integration for them. Among the rhetorical elements, the dichotomies are of great significance, since these are examples of a hierarchical way of thinking. Consequently, one side of these dichotomies are preferred to the other, undervalued side. These dichotomies are: the unemployed –

the idle unemployed; usefulness – uselessness; centrally planned economy – market economy.

Evaluation

Respect towards the negative rights of the unemployed was emphasized in the Parliamentary debate. Consequently, the management of the unemployment system, their integration were to be achieved by humanistic measures protecting their dignity. These aims were to be realised by incentives instead of sanctions and punishment. Politicians drew attention to the importance of social services and psychological support. Integration disorder was only mentioned as the consequence of unemployment and not as a deviancy. The statements were based on sociological researches and statistical data. Both the legislation and the Parliamentary discourse targeted the extension of the rights of the unemployed and their empowerment.

2. The “Pathway to work” program – 2008

This was the year when the attack on benefits and benefit recipients started. The “Pathway to Work” program was partly launched because of interethnic and social conflicts in the most disadvantaged regions and communities. The program was planned to rely on the means of public work much more extensively than before. One of the most important aims was the strict implication of ‘work-test’, which was based on compulsory public work and not on employment in the labour market.

Problem definition

The majority of speakers in the parliamentary debate² considered low employment rate and the growing number of the permanently unemployed not to be a primarily economic or social problem but a tension between the social support system and the “world of work”. They believed that the greatest problem was the amount of aid, which ordinary people in disadvantaged regions and communities considered too high. The referred “data” about the amount of social aid came from reports of the media (tabloid) and calculations published on the Internet. Different parties also agreed that the relatively high amount of aid was the reason for the increase in unemployment and in the passing on a “recipient lifestyle” from generation to generation. So only those poor people who are unable to work should enjoy the

---

2 Sources: http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat_aktus?p_ckl
Sitting 179, 181, 182, 184, 186 [15 December 2008]

financial form of social solidarity. The conservative opposition parties (today the governing party) would require complying with some “community” requirements to pay the allowance and they would stress some elements of sanctioning and controlling.

Leading values

Traditional social democratic values such as solidarity and social justice appeared to be redefined in a patronising way. The basic principles that define EU policies and national development plans, such as equal opportunities and social inclusion, rarely appear in the parliamentary debate. Traditionally accepted social democratic values such as solidarity appear in a special interpretation as “solidarity on the principle of needs”, which contains the conditionality of normative support and the principle of reciprocity. Also, the meaning of social justice differs greatly from distribution justice that is usually referred to in social policy. The participants in the debate understand it as “meeting the sense of justice of honest people living off work”. In other words, it was the means to legitimize the cutting back of social benefits.

Human nature

The acknowledgment of individual freedom rights (negative freedom) as a value and the respect for human autonomy appeared only in the arguments of the members of the liberal party. The most often mentioned values referring to human nature were connected to individual responsibility, reputable work and lifestyle. It is not difficult to recognize the features of coded racism behind the comparison between reputable families living off their work and families settling for social support. The gender-specific version of anti-Gypsy stereotypes appeared in the form of having babies for the sake of the benefits.

Evaluation

One of the hidden agendas of the bill is to keep the number of people living on benefits on the same level and to decrease the tensions, mainly the anti-Gypsy feelings at local levels. The majority of the parliament would definitely tie social citizenship to legal employment and to complying with a lifestyle adequate to community requirements. Unemployment has almost completely become the individual’s responsibility. It can be interpreted as the suspension of the unconditional right to existence, especially in the case of the most vulnerable groups in society.

3. Public Employment Act 2011 No. CVI

It made the eligibility criteria stricter than ever by adding compulsory public work as a condition of payment. Additionally, the social allowance of long-term unemployed persons in Hungary dropped by 20% from 28.500 HUF to 22.800 HUF (approx. 100 EUR to 80 EUR) in 2012. Another radical change was the requirement to complete a minimum period of employment of 30 days per year. In this way, the responsibility was shifted to the aid recipient while local opportunities shrank.

Problem definition

Both the low rate of employment and the high rate of inactivity were attributed to the dysfunctionality of the welfare system. The principle of less eligibility was emphasized in the debate³. It is not regarded as an incentive but rather an enforcement to work. The representatives belonging to the ruling party expected from this new bill not only the reintegration of the long-term unemployed but the restoration the 'ethos of work' as well. Consequently, the solution to the problem is to reform the malfunctioning social benefit system. In fact, it means the re-education or re-socialization of the unemployed, forcing them back to the 'world of work'.

Leading values

In the debate, the need to differentiate among unemployed groups appeared in an explicit way. Since then, different unemployed groups have been treated in unequal ways. The principle of 'equal pay for equal work' was ignored by the legislators. Their starting point was that public employment wage should be less than the minimum wage. Tying unemployment benefits to certain conditions was regarded as an unquestioned value. Since then, the opposition parties have also agreed to this principle, but they questioned only the way to realise it, stating that the necessary conditions are insufficient.

Human nature

Participation in the paid labour market is not only the prerequisite of social citizenship but it is also the measure of physical and mental health. Consequently unemployment – more precisely, the lack of legal work – has become a moral stigma. While in the earlier debates and acts the ethnicity of the long-term unemployed

---

3 Sources: http://www.mkogy.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat_aktus?p_ckl=39&p_uln [26 July 2011]

appeared only in an implicit way between the lines, in this debate, gypsies were labelled as the target group for compulsory public work.

Rhetoric elements

One of the new elements in the debate was the use of war rhetoric. “*At present, Hungary has to struggle with two enemies: one is state debt and the other is unemployment.*” Another new element in this debate was that instead of social integration, the catching up of those lagging behind appeared. This latter phrase suggests a totally different image of society and different social-political implications. The emphasis is placed on individual responsibility instead of state responsibility. In this sense, catching up means the requirement to conform to major social norms. In the debate, only public work appeared as a chance of employment for the most vulnerable groups. The necessity to increase part-time work opportunities for mothers was not mentioned, neither were the facts of labour market discrimination, especially against Gypsies, nor the black economy.

Evaluation

The idea of “duplicate citizenship” was made into a law already in the “Pathway to Work” program, but the legal amendments adopted in 2011 consisted of rules on possible elements of lifestyle and behaviour as well for the recipients. The compulsory participation in public work explicitly became a tool for discipline. Its aim was the socialization of those who are not willing to or not used to working. The new legislation served as a diversion from living on the dole. The suggested measures belong to the symbolic political world which convinces the majority that recipients do not get something for nothing.

SUMMARY

The legislative changes faithfully reflect the social context of a given period, which in this case is negative public opinion towards benefit recipients, who are regarded as Gypsies by most people. The most important consequences of bills discussed and passed over the past two decades are the recognition of unemployment by society as a fact. However, from its “European style” regulation, we have come to the denial of unemployment and to the creation of laws which increasingly ignore the principles of security and solidarity as well as fundamental human rights such as dignity, autonomy, equal opportunities and equal treatment.

Finally, it is essential to note, that for the improvement of the employment opportunities of the vulnerable groups who are permanently excluded from the labour market, some symbolic steps should be taken also, such as the recognition of the full social membership and the basic rights of human dignity. One of the most important elements of this could be giving the community-wide respect. If human dignity occupies a central place in social policy, the most important task of the state in this regard would be to create caring and accepting social media for the deprived groups. (Chan, 2004) But it is not only a state responsibility. Furthermore, it is our common interest, because if we do nothing, it could have serious social risks.

REFERENCES

- CHAN, Chak Kwan: „Placing dignity at the Center of Welfare Policy”. In. *International Social Work*. 2004. Vol. 47. Issue 2., 227–239.
- SEVENHUIJSEN, Selma: „Normative concepts in Dutch policies on work and care”. In. *A Woman’s Work is Never Done*. (ed. Bashevkin, S.), Routledge, New York/London, 2002.
- SEVENHUIJSEN, Selma: „Trace: A method for normative policy analyses from the ethic of care”. In. *The Heart of the Matter: The contribution of the ethic of care to social policy in some new EU member states*. (eds. Sevenhuijsen, Selma – Svab, Alenka) Peace Institute, Ljubljana, 2004.

ANDRAS L. PAP

Conceptual paradigms and policy discourses on the Roma in Hungary—and beyond¹

1. INTRODUCTION

This question often arises concerning the phrase “Roma”: does it refer to a social class,² a race, an ethnicity, or a national minority? Inspired by recent Hungarian legislative developments that in reference to the Roma minority, exchanged the term “ethnic minority” with “Roma nationality”, this paper starts by analyzing habitually used terms, definitions and conceptualizations in international and domestic legal and policy documents for minority groups.

I will first argue that the racial-ethnic-national minority terminology triad is unhelpful, and should be replaced by a more complex, functional set of categories, which better reflect socio-political realities, and the policy frameworks involved. I will also argue that group recognition is always politicized, and the form and substance of recognizing certain groups’ legal and political aspirations will depend on the nature of their claims and its compatibility with the majority culture. I will claim that both in distinguishing between minority groups and in conceptualizing group membership, the question of external perception and the nature of the group-related claims will be of corollary importance. I will also point to the intrinsic

-
- 1 The project has been partly financed from the SASPRO Programme of the Slovak Academy of Sciences and the People Programme (Marie Curie Actions) European Union’s Seventh Framework Programme under REA grant agreement No. 609427. An earlier version has been published in Andras L. Pap: Racial, Ethnic, or National Minority? Legal Discourses and Policy Frameworks on the Roma—In Hungary and Beyond, *Social Inclusion* 2015, Volume 3, Issue 5, 78–89.
  - 2 Reflecting on Oscar Lewis’ concept of the “culture of poverty” (1968), there has been a fierce debate among academics in Hungary on the applicability of the concept of “underclass” for Roma in Hungary and Eastern Europe (Ladányi, 2000; Ladányi & Szelényi, 2000, 2001; Stewart, 2000, 2001).

relationship between categorizing minority groups and conceptualizing and instrumentalising membership criteria.

I will claim that when approaching the terminology issue from the point of legal and policy claims and frameworks, we see three clusters: *Minority rights* have the recognition and accommodation of cultural claims of both groups and individuals, as well as identity politics in focus. *Anti-discrimination* legal and policy frameworks are individual rights oriented, and the third batch includes those various and diverse *social inclusion measures*, which “ethnicize” social policies or, endorsing multiculturalism, include the recognition of other forms of group-based, collective claims. I will argue that “national minorities”, “nationalities”, are adequate terminologies for the first, “racial” and “ethnic” minorities for the second cluster, while the third approach institutionalizes a curious mix of all three. I will make a further concluding argument that terminology in itself is not a reliable signifier for policy frameworks behind it, but contradictory and ambiguous group terminology may be a useful signal for the underlying inconsistent policies, which may be the product of decision makers conceptual and policy inconsistencies. I will make the claim that the inconsistent labelling of the Roma as ethnic, racial and national minorities signals the fluidity and the indecisive nature of conceptualizing and targeting—both on the European and national level. I will argue that this inconsistency in labelling reflects the lack of understanding, or at least consistently interpreting who the Roma are, and what should be done with them. I will argue that the conceptualization of “the Roma” will be completely different when referencing rights holders for minority (cultural) rights, beneficiaries of social inclusion policies, and victims of discrimination.³ In order to support my claims, the second part of the article will provide the case study of Hungary.

2. RACE, ETHNICITY, AND NATIONALITY: CLUSTERS FOR CONCEPTUALIZING GROUPS⁴

In social sciences and law, the purpose of typologies and classification is to help us understand the internal logic and substance of concepts and institutions. Despite the fact that lawyers, legislators and drafters of international documents are well versed

---

3 On the Hungarian debate on who is Roma in Hungary, see Feischmidt (2014); Havas, Kemény & Kertesi (1998); Kállai (2014); Ladányi & Szélényi (1998); Majtényi & Majtényi (2012); Szalai (2003).

4 For a more detailed analysis of issues raised in this chapter, see Pap (2014).

in creating definitions for concepts that are widely debated in social sciences and philosophy, (consider for example the legal definition for poverty or disability), and notwithstanding the fact that the discourse on minority rights and adjacent policy frameworks are essentially law-based, most international and domestic documents on minority rights, human rights and social inclusion actually refrain from defining several of their core concepts, and we have to settle for vague descriptions of race, ethnicity, and nationality. In order to evaluate and contextualize the potential policy ramifications of different conceptualizations of “the Roma”, the following pages will provide an overview of what race, ethnicity and nationality can mean in reference to this unique, transnational, multifaceted group with a diverse set of claims and a complex socio-political environment.

2.1. Race and ethnicity: vague categories, inconsistent application

Race is a controversial category. In social science literature, it is widely understood to be a social construct rather than a biological trait (in the biological sense, the entirety of humanity constitutes one single race) without a theoretically or politically uniform definition (see e.g. Tajfel (1981)). Race-based international and domestic legal instruments identify race with the apprehension of physical appearance, and put perception and external classifications in the center when prohibiting discrimination, or violence on racial grounds. In this, it is rarely distinguished from *ethnicity*, and the two terms are often used interchangeably by lawmakers (and drafters of international documents) and, most of all, judicial bodies. For example, under Article 1. of the 1965 International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, “the term “racial discrimination” shall mean any distinction, exclusion, restriction or preference based on race, colour, descent, or national or ethnic origin ...” Despite academic interest and insistence in differentiating between the two concepts, legal formulations seem to be incognizant, and even appear to be unobservant and indifferent concerning a potential difference between the two terms.

One of the most widely cited legal definitions for race and ethnicity comes from the opinion of Lord Fraser of the House of Lords in the *Mandla v Dowell Lee*-ruling ([1983] 1 All ER 1062), which concerned whether Sikhs were a distinct racial group under the Race Relations Act: “For a group to constitute an ethnic [sic—ALP] group ... it must, ... regard itself, and be regarded by others, as a distinct community by virtue of certain characteristics. Some of these characteristics are essential; others are not essential but one or more of them will commonly be found and will help

to distinguish the group from the surrounding community. ... (1) a long shared history, of which the group is conscious as distinguishing it from other groups, and the memory of which it keeps alive; (2) a cultural tradition of its own, including family and social customs and manners, often but not necessarily associated with religious observance. ... (3) either a common geographical origin, or descent from a small number of common ancestors; (4) a common language, not necessarily peculiar to the group; (5) a common literature peculiar to the group; (6) a common religion different from that of neighboring groups or from the general community surrounding it; (7) being a minority or being an oppressed or a dominant group within a larger community ...” Using these criteria, he held that Sikhs “are a group defined by a reference to ethnic origins for the purpose of the [Race Relations!—ALP] Act of 1976, although they are not biologically distinguishable from the other peoples living in the Punjab” (Human Rights Commission (2004) p. 5).

This has also been the approach applied in cases involving members of Roma communities. In *Koptova v. Slovakia*⁵ and *Lacko v. Slovakia*⁶, the UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination, the body in charge of supervising the aforementioned treaty, had no qualms about accepting complaints concerning the treatment of Roma, thus recognizing them as a racial group (see also Human Rights Commission (2004) p. 10). The Grand Chamber of the European Court of Human Rights, spoke about *racial* discrimination against members of the Roma minority, when ruling against the Czech Republic in the segregation case of *D.H. and Others v. the Czech Republic*⁷ in January 2007. Most judicial bodies had no qualms about applying race and ethnicity as synonymous. In *Chapman v. the United Kingdom*⁸ the Court accepted that gypsies constituted a distinct *ethnic* group in Britain by saying, “[T]he Applicant’s occupation of her caravan is an integral part of her ethnic identity as a gypsy, reflecting the long tradition of that minority of following a travelling lifestyle.” According to the Court in *Sejdic and Finci v. Bosnia and Herzegovina*: “Ethnicity and race are related concepts. Whereas the notion of race is rooted in the idea of biological classification of human beings into subspecies on the basis of morphological features such as skin colour or facial characteristics, ethnicity has its origin in the idea of societal groups marked in particular by common nationality, religious faith, shared language, or cultural and traditional

---

5 13/1998.

6 11/1998.

7 Application No. 57325/00.

8 Application No. 27238/95.

origins and backgrounds. Discrimination on account of a person's ethnic origin is a form of racial discrimination.”⁹

While in 2004, the Irish Government, in the course of its reporting to the United Nations Committee on the Elimination of Racial Discrimination, declared that Irish Travellers, “do not constitute a distinct group from the population as a whole in terms of race, colour, descent or national or ethnic origin,” Romani and Gypsy (used interchangeably) and Irish Travellers have been held to be “ethnic” groups for the purpose of the Race Relations Act in the UK. In *Commission for Racial Equality v Dutton*¹⁰, a case dealing with the case of a London publican displaying a sign saying “No travellers” in his window, the Court of Appeals found that Romani were a minority with a long, shared history, a common geographical origin and a cultural tradition of their own. In *O’Leary and others v Allied Domecq and others*,¹¹ a similar decision was reached with respect to Irish Travellers. In Ireland, travellers have formally been recognized as an ethnic group in 2017.¹² In *Hallam v. Cheltenham Borough Council*¹³, the House of Lords also held that a local council’s refusal to let public rooms to a Gypsy family for a wedding amounted to discrimination on racial grounds for the purposes of the Race Relations Act. Then again, when dealing with a number of Planning Act cases involving illegally encamped Gypsies, it said in *Wrexham Borough Council v. Berry*¹⁴ that one of the matters a court should take into account when considering an application for an injunction, was “the retention of his [the Gypsy Respondent’s] ethnic identity” (at paragraph 41).

The Permanent Court of International Justice held in the Case of Greco-Bulgarian “Communities” (1930), that a minority community is: “a group of persons living in a given country or locality, having a race, religion, language and traditions of their own, and united by the identity of such race, religion, language and traditions in a sentiment of solidarity, with a view to preserving their traditions, maintaining their form of worship, securing the instruction and upbringing of their children in

9 Application nos. 27996/06 and 34836/06, p. 43.

10 [1989] 2 WLR 17, CA.

11 Case No CL 950275–79, Central London County Court, Goldstein HHJ. See also McVeigh (2007).

12 O’NEILL, Caitriona–GALAGHER, William: “Traveller ethnicity: ‘We always knew we were people in our own right’.” In. *The Journal*. ie. [Online]. <http://www.thejournal.ie/readme/traveller-ethnicity-we-always-knew-we-were-people-in-our-own-right-3433619-Jun2017/>

13 [2001] UKHL 15.

14 [2003] UKHL 26, at paragraph 41.

accordance with the spirit and traditions of their race and mutually assisting one another” (p. 26).

We can argue that if we want grasp the substance of these definitions in the racial and ethnic minority concept there is one common element: the protection from maltreatment: discrimination, hate crimes, hate speech, physical violence. Reflecting an anti-discrimination logic, the groups need to be defined by following the perpetrators’ method: basing the definition of the group on the perception of either biologically determined characteristics or cultural attributes.

In a sense, however, ethnic minorities are multifaceted groups. While many of their claims are grounded in the anti-discrimination rhetoric employed by racial minorities, some “ethnically defined” groups, such as the Roma, may also have cultural claims (and protections) that national minorities would make. The international legal terminology habitually differentiates between the two groups on the grounds that ethnic minorities are different from national minorities in the sense that they do not have nation states as national homelands (Hannum, 2001). In this way, ethnic minorities are a sort of hybrid categorization, blending and, often mirroring, the claims made by racial and national groups.

The probably most important international document on national minorities, the 1995 Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities, also fails to provide a definition for its targets.¹⁵ (A relevant definition, also endorsed by the European Parliament’s 2005 resolution¹⁶ on the protection of minorities and anti-discrimination policies in an enlarged Europe, is provided by the 1993 recommendation of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe on an additional protocol on the rights of national minorities to the European Convention on Human Rights:¹⁷ “national minority’ refers to a group of persons in a state who: reside on the territory of that state and are citizens thereof; maintain longstanding, firm and lasting ties with that state; display distinctive ethnic, cultural, religious or linguistic characteristics; are sufficiently representative, although smaller in number than the rest of the population of that state or of a

---

15 According to the Explanatory Report (1995), “It was decided to adopt a pragmatic approach, based on the recognition that at this stage, it is impossible to arrive at a definition capable of mustering general support of all Council of Europe member States” (para 12). See also Kymlicka (2007).

16 2005/2008(INI).

17 Council of Europe [Online]. <http://www.assembly.coe.int/Main.asp?link=http://www.assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta93/erec1201.htm> - 1

region of that state; are motivated by a concern to preserve together that which constitutes their common identity, including their culture, their traditions, their religion or their language”¹⁸.)

When it comes to defining *national minorities*, I offer to settle with the definition that these are groups that, based on their claims for collective rights, bypass the anti-discriminatory logic and seek recognition of cultural and political rights, particularly autonomy or the toleration of various cultural practices that differ from the majority’s, which often require formal exceptions from generally applicable norms and regulations. In this case, we are dealing with claims for preferential treatment. According to Will Kymlicka (2001), cultural minorities can be divided into two kinds, nations and ethnicities. The former is a historical community, more or less institutionally complete, occupying a given territory or homeland, sharing a distinct language or culture, the latter is a group with common cultural origins, but whose members do not constitute an institutionally complete society concentrated in one territory.

Concerning a special form of relationship between these clusters, the (for example in Hungary not very common, but well-documented) case needs to be added, when segregation is achieved by Roma parents being pressured to request specialized minority education, aimed originally at safeguarding Roma culture (Balogh, 2012a, 2012b). The result is that Roma children are provided low-quality Roma folklore classes once a week, but are kept in separate, segregated classes, among inferior conditions.¹⁹

2.2. Claims as a basis for categorization

A useful way to help understand groups, and, I claim, the utile and meaningful way to conceptualize them, is to look at the claims they make. This should also serve as a useful indicator to conceptualize “the Roma”. Based on the claims they make, Will Kymlicka (2001) distinguishes between several ethno-cultural groups in liberal democracies: (i) National minorities, complete and functioning societies in historic national homelands which are either sub-state nations or indigenous peoples; (ii) Immigrants, who do not want to engage in competing nation-building strategies, but

---

18 Recommendation 1201 (1993), Article.

19 See the reports of the Parliamentary Commissioner for National and Ethnic Minority Rights (Kállai, 2011b, 2011c) and the report of the Parliamentary Commissioner for Fundamental Rights and of the Deputy Commissioner for the Protection of the Rights of Nationalities Living in Hungary (Szalayné Sándor & Székely, 2014).

want to negotiate the terms of integration (food, customs, holidays); (iii) Voluntarily isolationist ethno-religious groups, which are unconcerned about marginalization, and seek exemption from certain laws; and (iv) Racial caste groups and Metics. (He admits though that some groups like the Roma in Europe or African Americans are peculiar and atypical.) Minority rights claims, he concludes, may vary from immigrant multiculturalism to multination federalism, Metic inclusion, or religion-based exemptions from general laws. As Young (1997) sets out, “According to Kymlicka, justice for national minorities requires self-government rights of the national minority to govern their own affairs within their own territory, alongside and distinct from the larger society... Polyethnic rights, on the other hand give special recognition to cultural minorities in order to compensate for the disadvantages they would otherwise have in political participation and economic opportunity in the larger society. The objective of polyethnic rights is thus to promote the integration of ethnic minorities into the larger society, whereas self-government rights of national minorities have a separatist tendency. .... The distinction between national minority and ethnic minority turns out to be a distinction between a[n immigrant—added by ALP] cultural group that wishes to and has the right to be a separate and distinct society, on the one hand, and a cultural minority that wishes to or is expected to integrate into a larger nation” (p. 49).

In line with Young’s assessment, instead of a semantic analysis of the types of minorities, I propose a categorical distinction for minorities based on the aim of the particular protection mechanism sought. Instead of an empty typology, I call for a more complex set of criteria for distinguishing between minority groups, taking into consideration at least the origin of the group; the basis for group-formation; and the aspirations, needs, and demands of the group towards the majority. Let us not forget, rights protecting minorities may be dignity-based identity-claims; equality-based (synchronic or diachronic) justice claims; or even reciprocal diaspora claims.²⁰

Protective measures for racial, ethnic, or national minorities can be targeting a number of different things, such as:²¹ socio-economic equality, de facto freedom of religion, the protection of potential pogrom victims and the prevention of brutal ethnic conflicts, decreasing cultural conflicts between majority and genuine minority

---

20 In certain ethno-political situations (in Hungary, for example), the approach to ethnic and national minority rights is defined by reference to ethnic kin’s Diaspora-rights (in the neighbouring states). See e.g. Pap (2006).

21 See e.g. Sajó (1993) or Bragyova (1994).

or immigrant groups, combating racial segregation or apartheid, or race-based affirmative measures of compensatory, remedial, or transitional justice. In line with this, laws protecting minorities may take several forms, ranging from affirmative action and social protection measures to declarations of religious and political freedom to setting forth cultural or political autonomy, or controlling political extremists. The context-dependent meaning of minority-protection may also refer to a widely diverse set of policies, such as equal protection (non-discrimination); participatory identity politics (the political participation of identity-based groups in political decision-making); cultural identity politics (the recognition of identity-based groups in cultural decision-making by the state); the protection of historically rooted identity-based sensitivity (the criminalization of hate-speech, holocaust-denial, etc.); affirmative action; special constitutional constructions form-fitted for the needs of indigenous populations; policies recognizing claims which mirror the state's ethnic kin's Diaspora claims abroad; right to traditional, pre-colonization life; or simply measures designed to maintain international security.

2.3. Recognition and accommodation: The political sine qua non

The political element in the success of certain groups' recognition as minorities can be best demonstrated with the dynamic interpretation of the scope of the Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities. For example, at the time of ratification, the German minority in South Jutland was identified as the only recognized national minority subject to the Framework Convention in Denmark. In 2000, the Advisory Committee urged the Danish government to reconsider the scope of application of the Framework Convention, in order to possibly include Far-Oese, Greenlanders and the Roma.

It can be seen that the reception of groups' claims for protection and recognition and institutionalizing these through the inclusion in the privileged club of minorities will depend on instances such as how compatible these claims are with the majority culture, how long is the group's common history with the majority, or whether there are historical or contemporary political sensitivities involved.

Bans on visible and politically loaded expressions of Islamic religion, such as women wearing headscarves, have, on the one hand, been repeatedly upheld by various judicial organs including the European Court of Human Rights (e.g.

in *Leyla Şahin v. Turkey*;²² *Dahlab v. Switzerland*²³). In Central-Eastern Europe, headscarves worn by Roma women in traditional communities trigger no public response—even though the anti-Romani racist rhetoric envisions the Roma in some way analogously to Western European anti-Muslim political actors as agents of a cultural, or a demographic takeover and a security threat. Also, in the UK, in similar cases involving turbans worn by Sikhs, legislative and judicial tolerance includes exemptions from wearing a helmet even while riding a motorbike or working on a construction site. The reason lies within the perception of Sikhs as a “harmless” group in the UK, with no apparent or manifest social, cultural, or political conflicts with the majority society.

As demonstrated above, group recognition is always political, and the form and substance of recognizing a certain group’s legal and political aspirations will depend on the nature of their claims and on how compatible those may be with the majority culture. Thus, the length of historic coexistence or even the basis for group-formation will be critical elements in this process. In these debates concerning the Sikhs in the UK, German citizens of Turkish descent, Maghrebi immigrants in France, or the Roma in different European countries, it is irrelevant whether they are referred to as racial, and national or ethnic minorities. The pertinent questions, rather, relate to what legal instruments can be called for in advocacy and along which lines are policies drafted. A useful inquiry is not semantic, but one focusing on the morphology of claims and the socio-legal climate. The very idea of group rights includes adjusting society’s perception of equality by including certain groups as eligible claimants for such treatment. Even if, in theory, the existence of a minority should not depend on the State’s decision, in practice this process of broadening of the agents of ethno-cultural justice and equality will always include a political decision and a value judgment. The process of recognizing minorities as minorities, as groups worthy of *sui generis* recognition (that other groups do not have), is highly politicized.

2.4. Means to ends: concepts of justice and social policy

These questions, therefore cannot be separated from discussions concerning what concept of social justice and equality decision makers are endorsing in regard to the given community. Fraser (2000) points difference between *redistribution and*

---

22 Application no. 44774/98.

23 Application no. 42393/98.

recognition goals (and the importance of both in the long run) and McCrudden (2005) emphasized that there are at least four different meanings of equality, and what may be suitable in one context, may not be in another. What he calls the “individual justice model”, focuses on merit, efficiency and achievement and aims to *reduce discrimination*. Second, the “group justice model” concentrates on outcomes and the improvement of the relative positions of particular groups, with *redistribution* and economic empowerment at its core. Equality as the *recognition* of diverse identities is yet another dimension, since the failure to accord diversity is a form of oppression and inequality itself; and finally, the fourth conception of equality includes social dialogue and *representation*, the meaningful articulation of group priorities and perspectives (McCrudden, 2005). Each of these conceptions of equality also has a different concept at its core, corresponding respectively to: direct discrimination; indirect discrimination, group-level marginalization and oppression; cultural and linguistic rights; and participation in political and public policy decisions is in the center.

As mentioned above, a useful set of terminology therefore should centre around the substance of legal and policy claims and frameworks. Under this approach there are three clusters: *minority rights* have the recognition and accommodation of cultural claims of both groups and individuals, as well as identity politics in focus. The second array of legal and policy frameworks is individual rights oriented, and has *anti-discrimination* in focus. The term should be understood in the broad sense, including protection from hate crimes or even hate speech, and several other related individual-based human rights claims. The third batch includes those various and diverse *social inclusion measures*, which “ethnicize” social policies or, endorsing multiculturalism, include the recognition of other forms of group-based, collective claims. “National minorities”, “nationalities”, are adequate terminologies for the first, “racial” and “ethnic” minorities for the second cluster, while the third approach institutionalizes a curious mix of all three.

While acknowledging that in Tajfelian (1981) terms both “ethnicity” and “nationality” are group-like social constructs (and imagined cultural communities, even if conceptualized and essentialized as biologically determined), and “race” functions as a category created by essentialist external perceptions and criteria, this does not mean that an ethno-national vs. racial binary would not be a useless simplification. Also, while arguably external perceptions and classifications are corollary in defining and differentiating between these approaches, a national vs. ethno-racial binary is similarly reductionist. My point is that the recognition of ethno-cultural claims and policies for enhancing certain groups’ capabilities for

participating in cultural and public life, and to preserve their identities, needs to be differentiated from measures providing equal treatment, or setting forth group-conscious social policies. Due to the uniquely complex situation of the Roma, what we see in Roma policies is the chaotic application of all of the above.

2.5. Notes on operationalization

The operationalization of policies and concepts is a crucial issue. Ethno-national identity can be defined in several ways, all of which is applied in different Roma-related policies: through self-identification; by other members or elected, appointed representatives of the group (leaving aside legitimacy-, or ontological questions regarding the authenticity or genuineness of these actors); classification by outsiders, through the perception of the majority; or by outsiders but using “objective” criteria, such as names, residence, etc. As noted earlier, for anti-discrimination measures, subjective elements for identification with the protected group are irrelevant, and external perceptions serve as the basis for classification. Policies implementing this anti-discrimination principle may rely on a number of markers: skin color, citizenship, place of birth, country of origin, language (mother tongue, language used), name, color, customs (like diet or clothing), religion, parents’ origin, or even eating habits (Simon, 2007). Defining membership criteria comes up in a completely different way when group formation is based on claims for different kinds of preferences and privileges. In this case, subjective identification with the group is an essential requirement, but the legal frameworks may establish a set of objective criteria that needs to be met besides. In the context of drafting affirmative action and ethnicity-based social inclusion policies, external perception, self-declaration, and anonymized data collection may be varied and combined. A special form of opting in to groups concerns mixed partnerships or marriages, where protections are extended to victims of discrimination by association.

When it comes to choosing legal or policy means to identify community membership, solutions should be tailored to match the policy frameworks. Thus, for hate crimes and discrimination, the perception of the majority and the perpetrators should be taken into consideration; in political representation, the perception of the minority community should matter; and in preferential treatment (remedial measures and affirmative action), self-identification along with community identification or endorsement should be a key.

Policy makers may even find that attempts to misuse the system will inevitably happen. Thus, “explicit but not exclusive targeting”, currently a dominant approach

in the context of the European Union's Roma inclusion policies is a meeting-point between color-blind measures preferred by old Member States, and group-tailored "Roma policies" applied in Central-Eastern Europe. According to Principle no. 2 of the Vademecum by the European Commission (2010), "This approach implies focusing on Roma people as a target group without excluding others who live under similar socio-economic conditions. Policies and projects should be geared towards 'vulnerable groups', 'groups at the margins of the labour market', 'disadvantaged groups', or 'groups living in deprived areas', etc. with a clear mention that these groups include the Roma. This approach is particularly relevant for policies or projects taking place in areas populated by the Roma together with other ethnic minorities or marginalized members of society".

2.6. Inconsistent terminology, inconsistent conceptualization and policy framing

It has been shown that terminology in itself is not a reliable indicator for policy frameworks. On the other hand, contradictory and ambiguous group terminology may be a useful signal for the underlying inconsistent, confused and confusing policies, which may be the product of decision makers failing to take sides in broader debates concerning the multicultural or multiethnic nature of the states, or avoiding a straight forward commitment towards directly targeting minority groups to address inequality, or insisting on privileging individuals over groups (and favoring hybridity over boundaries, signing up for post-ethnicity, etc.) (Kaufman, 2014).

It is not too far fetched a claim to make that the inconsistent terminology for the Roma as ethnic, racial and national minorities signals the fluidity and the indecisive nature of conceptualizing and targeting—both on the European and national level. In order to support my claim, contextualized by recent Hungarian legislation that relabeled the Roma from an "ethnic minority" to a "nationality", the following chapter provides an overview of how the Hungarian legislator and the European Union approached the Roma question in Hungary.

3. ROMA IN THE HUNGARIAN COLLECTIVE RIGHTS MODEL

3.1. The Roma in Hungary

Debates and theories applied to multiculturalism in an immigration context need to be adjusted accordingly when talking about Hungary. In order to properly contextualize the Hungarian case, the following facts need to be stated concerning

the Roma population. In the 2011 census, 6.5% of the population declared that they belong to one of the minority groups. According to the Council of Europe, the cultural rights and situation of the new minorities (immigrants) is a marginal issue; immigration figures are very low, and the overwhelming majority of immigrants are ethnic Hungarians from a neighboring state, who do not constitute a cultural minority. With an overall population of about 10 million, the immigration authorities recorded 213,000 foreigners living legally in Hungary in 2012.²⁴

According to the Council of Europe, 7,05% of the total Roma population lives in Hungary (2010). Roma constitute the largest minority group in the country. In the 2011 population census about 3.2% of the population, 308,957 identified as Roma,²⁵ but the of the Council of Europe (2010) even suggest 700,000–1,000,000. In Hungary practically the Roma are the only visible minority, and have been present for centuries. Roma in Hungary are linguistically assimilated: practically all speak Hungarian, some only Hungarian, others are bilingual, and they also do not differ significantly from the majority in religious affiliation. Furthermore, Roma in Hungary live a sedentary lifestyle—unlike some Roma communities in Europe –; only a very small group of Sinti (estimated to be less than 1% among the Roma population, some operating travelling carnivals / carousels) are semi-sedentary (Szuhay, 2003).

The Hungarian Roma population is very diverse: there are three main groups (and several subgroups) of Roma in Hungary, in cultural and linguistic senses: the Romungros—who are linguistically assimilated, and speak Hungarian as a mother tongue –, the Boiash—many of whom speak a language which is based on an ancient version of Romanian –, and those who also speaks of different dialects of the Romani language (the most widespread version is the Lovari) (Kemény & Janky, 2003). The Hungarian Roma community is extremely diverse and heterogeneous, unified only by the “othering” of the majority, and the political concept of the Roma, as constituted by state policies, and to a very limited degree, the international Romani movement (see e.g. Fosztó (2003)).

In terms of the identity and advocacy, there are two competing ideologies and movements among Roma intellectuals in Hungary: one centered around a civil rights oriented emancipatory politics (Horváth, 2004), another with ethno-national cultural identity in focus. The former emphasizes antidiscrimination and desegregation, the latter groupism and cultural rights. András Bíró (2013) calls

---

24 Source: Council of Europe & ERICarts (2015).

25 Source: Central Statistical Office (2013).

them modernists and culturalists: “Modernists are mostly drawn from a younger urban elite who see themselves as representatives of an ethnic minority group facing multiple social, economic, educational, but primarily, discrimination problems. Consequently their problems focus on equal opportunities, human rights and integration. Culturalists are located primarily in rural areas and while less visible, are a significant presence in Roma communities. Headed by an older leadership, these prefer retaining tradition to integration” (pp. 33–34).

3.2. The Hungarian minority rights framework

The starting point to understand contemporary Hungarian minority rights framework dates back in 1920, when in the post-WWI treaty²⁶ Hungary lost two-thirds of its territory and the corresponding population. Ever since, the aspirations to reunite the old glory and territorial integrity, or at least a responsibility for ethnic kins in the neighboring countries has always been a cornerstone of conservative domestic politics, and after the political transition in 1989 a constitutional responsibility and a foreign policy priority as well. Arguably, the 1993 Act on the Rights of National and Ethnic Minorities,²⁷ was designed in a way to provide a politically marketable example for the neighboring countries with a substantial Hungarian minority (see e.g. Pap (2006); Bíró(2013)). In other words, it used personal autonomy as a bargaining tool for territorial autonomy. The law enumerates 13 recognized minorities: Armenian, Bulgarian, Croatian, German, Greek, Polish Romanian, Ruthenian, Serb, Slovak, Slovenian, Ukrainian, and Roma. There is a complicated procedure to extend the list, which involves a popular initiative, an advisory opinion of the Hungarian Academy of Sciences and a vote in the Parliament amending the Act, and none of such initiatives have been successful so far. The Act guarantees cultural and linguistic rights for these groups, and contains provisions on the establishment and maintenance of minority education and establishes a unique Hungarian institution, the minority self-governments (hereinafter MSGs). Funded by the local authorities or by the State where national bodies are concerned, MSGs operational in the local, regional and national level, have special competences for protecting cultural heritage and language use, fixing the calendar for festivals and celebrations, fostering the preservation of traditions, participating in public

---

26 Treaty of Peace Between the Allied and Associated Powers and Hungary and Protocol and Declaration. Signed at Trianon, June 4 1920.

27 Act LXXVII of 1993.

education, managing public theatres, libraries and science and arts institutions, awarding study grants and providing services for the community (legal aid in particular). MSG's are, thus, elected bodies, functioning parallel to mainstream institutions, and have certain rights regarding decision making in the areas of local education, language use in public institutions, media, and the protection of minority culture and traditions; minority self-government representatives have the right to provide input on public policy matters through access to the local councils' committee meetings. In 2006, 1,118 local Roma minority self-governments were operating in Hungary;²⁸ in 2010 1,248,²⁹ and in 2014, 1,197 Roma minority self-governments were elected.³⁰ (National censuses, as well as elections of minority governments are all based on voluntary self-identification.)

The law, thus set forth a broad set of cultural and political rights for traditional national minorities, and Roma ("*cigány*", as it stood in the law). It is worth noting that the name of the law included both national and ethnic minorities, with Ruthenians being the only group besides the Roma which does not have a nation state. (This community numbered 1098 in the 2001 and 3882 in the 2011 census, with 1113 and 999 native speakers respectively.)³¹

Connecting to discussions in the first part of the paper, the function and the design of the MSGs is somewhat ambiguous: political representation and empowerment, cultural competences and a promise of social integration potential is bundled together. Generally, while acknowledging that it serves as a "training school" for up-and-coming Romani politicians, giving them skills that they can use in the mainstream political arena, observers are quite critical of the institutional design (Barany, 2002; Curejova, 2007; Kovats, 1996; Majtényi, 2005, 2007; Thornberry, 2001). As Melanie Ram notes (2014), the MSG-system, "which at times has been touted as a possible model for other countries, has not brought a substantial improvement in Roma lives. While it has increased participation of Roma to some extent, it has hardly enhanced social inclusion of Roma, largely because its mandate is limited to cultural autonomy (basic education, media, language, and promotion of culture. The language provisions are simply not so helpful for a community that largely speaks Hungarian at home, and local self-governments do nothing to directly address either discrimination or socioeconomic inequalities" (p. 31). According

---

28 Source: NDI (2007) p. 5.

29 Source: Kállai (2011a) p. 25.

30 Source: National Election Office (2014).

31 Source: National Ruthenian Self-government (2013).

to the report of the National Democratic Institute (supported by the Democratic Institutions and Human Rights of the Organization for Security and Co-operation in Europe), “the MSGs tend to marginalize Romani issues by depositing them in a parallel, fairly powerless, quasi-governmental structure rather than addressing them through established governing bodies” (NDI (2007), p. 6). Claude Cahn argued (2001) that the framework is not only “largely inappropriate for addressing the situation of Roma” but have “reified the exclusion of non-white minorities in Hungary” The above mentioned report of National Democratic Institution (NDI) pointed to many problems with system. These included “unclear competencies, the lack of differentiation between various minority needs, deficiencies in financing, and voter enfranchisement regardless of ethnic affiliation” (p. 5). According to the report: “Hungary was among the first countries to create a system to promote minority rights and its minority self-government offers a unique approach to fostering Romani participation. While some consider it a model for countries with significant Romani populations, many in the international community, and among Roma themselves, say that [it- ALP] ... tinkered with a fundamentally flawed concept that offers the illusion of political power rather than genuine inclusion (p. 4) ... The MSGs tend to marginalize Romani issues by depositing them in a parallel, fairly powerless, quasi-governmental structure rather than addressing them through established governing bodies. ... MSGs fall far short of the range of competencies that the title “self government” implies. They lack the authority to take action outside of a very limited scope of issues and function more like NGOs than elected governing bodies. The use of the term “self-government” is not merely inaccurate, but actually damages the credibility and legitimacy of the entire system among Roma, as it raises unrealistic expectations on the part of constituents regarding what they can accomplish through the MSGs. In truth, the very design of the system prevents it from having a significant impact on issues of greatest concern to most Roma and hinders political integration. This is due in part to the fact that these were not the government’s initial aims in creating the system. Rather, its goal was to give minorities a safeguard for preserving their distinct cultural and linguistic traditions, and ... to provide the means for encouraging neighboring countries to allow Hungarian minority communities the same privilege. Governance over socio-economic policy was never the intention” (p. 6). The NDI also points to flaws in funding, claiming that “MSGs lack adequate funding to carry out either socio-cultural projects, per the system’s original intent, or additional projects to improve the living standards of community members. With a budget of approximately \$3,000 per year, with no consideration for the size

of the town or Romani population, MSGs can not cover even a modest stipend for a part-time employee to coordinate the work of its elected representatives or implement projects (p. 6). ... Roma often approach their MSG expecting assistance related to a broad number of issues including housing, employment, discrimination and utility services. This problem is often exacerbated by many local governments which send Romani constituents to their minority self-government to seek help in areas where the MSG has no mandate. As a result, citizens often find no answer to their questions or requests and emerge from the process disillusioned with both their Romani and mainstream representatives. This lack of authority leaves MSGs as a “half-way house” between a government institution and an NGO, with an undefined, under-funded mandate. Other than very limited government funding and the right to consent in issues of education, language, and cultural preservation, the MSGs have few advantages over NGOs. .... As consultative bodies, the MSGs have not proven to be effective in promoting Romani interests on a broad array of mainstream policy debates” (p. 24).

In sum, the NDI report pointed out that “the government’s stated purpose for creating the Minority Act was to assure the cultural autonomy of minorities and to fulfill international obligations regarding the protection of minority rights. However, another important factor in the development of the act was Hungary’s desire to protect the rights of the large number of ethnic Hungarians living in neighboring countries. By developing the MSG system and other minority institutions, the government hoped to build leverage that it could use in bi-lateral negotiations with neighboring states on guaranteeing the rights of Hungarians abroad ... the MSG system in Hungary is not specific to the Roma community and includes 12 additional minority groups. ... While other minorities are primarily concerned with protection of cultural and linguistic autonomy, the Roma population faces an almost opposite challenge, needing more integration to combat segregated education, discrimination, unemployment, and problems with housing and healthcare” (p. 5).

Hungarian Roma leaders repeatedly call for a redistribution, rather than recognition-oriented minority policy.³² According to Molnár & Schaft (2003), “Roma self-governments see as their main objective the improvement of social conditions in their community rather than the preservation of minority culture and strengthening of minority identity. The ambitions of local Roma leaders

---

32 For an academic assessment of the “redistribution-recognition dilemma”, which are conceptualized both as analytically distinct categories of justice, see Fraser (1995)

are influenced primarily by the marginalization of their community, while the protection of Roma identity remains secondary” (p. 41).

3.3. Beyond cultural rights ...

Despite the fact that none of the targeted national minority communities ever voiced their demands in a politically compelling way (and Roma representatives certainly would not have advocated such a framework), the first freely elected Hungarian government acted in a proactive manner, exceeding international minority rights commitments and created an identity-politics oriented minority rights framework—even if partly, or mostly in order to fuel national sentiments and political commitments towards ethnic Hungarians in the Diaspora.

As Balázs Vizi points out (2013), despite all its flaws, for the first time in Hungarian history, the 1993 law formally recognized the Roma as a group with legitimate claims for a separate identity. Admittedly, the law facilitated a peculiar nation-building project (see for example Fosztó (2003)), conceptualizing a Roma national minority, a distinct political group, incorporating all its diverse subgroups. Also, the law to a certain degree successfully endorsed cultural aspirations of certain Roma communities and created a Roma political elite (Bíró, 2013), its declaration concerning the prohibition of discrimination, a daily practice for Roma in Hungary in all facets of life, received very little attention. For example, the first comprehensive anti-discrimination law was adopted only in 2003, 10 years after the minority rights law, necessitated by EU-accession obligations, and in 2000, only three years before its adoption, the Constitutional Court rejected complaints pertaining to the lack of such a legislation.³³ Likewise, the law was unfit to meet social inclusion demands in dire need for Roma communities. Despite the shocking sweep of market economy that hit the impoverished Roma the hardest, in the first decade or so after the political transition there were no serious attempts to institutionalize social inclusion measures targeting the Roma, as Hungarian legislators’ priorities concerned enhancing exportable cultural identity for national minorities.

Let us now investigate further developments in these areas. What we will see is that the gradual progress we may acknowledge is also hardly a consequence of thoughtful concise strategizing, and that although European Union accession did fertilize and accelerate the development of social inclusion and anti-discriminatory measures, the conceptualization of these policies and envisioning the Roma in

---

33 Decision No. 45/2000 (XII. 8.).

this process is just as blurry and inconsistent as in the inconsistent and internally contradictory multiculturalist model as set forth by the 1993 minority rights law.

3.4. From ethnic to national minorities: the new, 2011 minority rights law

The new 2011 Hungarian Constitution and the subsequently adopted new Act on the Rights of Nationalities³⁴ (i.e. minorities) which officially replaced the term “*cigány*” with “*roma*,” re-labeled Hungarian minorities to “nationalities” (“*nemzetiség*”) from “national and ethnic minorities” (“*nemzeti és etnikai kisebbségek*”). There is no evidence (for example in parliamentary debates or government documents) that this shift in terminology would have been based on overarching theoretical or conceptual reasoning, or it would have been accompanied by systematic political commitments, or that it even was determined with the Roma in mind. It is not clear what the legislator’s problem was with the previous definition of “national and ethnic minority”. Presumably, the constitution-maker neither disputed that “nationalities” constitute a numerical minority within society, nor that they suffer from certain disadvantages (which the minority law is designed to redress by setting forth minority rights). Furthermore, putting aside the difficulty of differentiating between “national” and “ethnic” minorities, nothing supports the understanding (and even the Hungarian legislator failed to make this claim) that a “nationality” could or would be regarded as a greater set comprising both (Chronowski, 2015; Magicz, 2013; Majtényi, 2014). Thus the most accurate description would be that it is synonymous with “national minority”. It is no coincidence that the terminology used in international documents also employs the aforementioned distinctions, and that the original draft of the Fundamental Law talked of “nationalities and ethnic groups.”

During the drafting of the new constitution in 2011, the Croatian³⁵ and the Ruthenian³⁶ national minority self-governments welcomed the change in terminology, which was also recommended by the minority rights ombudsman, because for some unexplained reason they considered the term “minority” demeaning. It needs to be added that only four NMSG’s took the effort to comment on the draft constitution, as requested by the parliamentary committee in charge. The Roma minority self-government remained silent.

---

34 Act CLXXIX of 2011.

35 AEB/139/2010, retrieved from www.parlament.hu/biz39/aeb/info/horvat_onk.pdf

36 AEB/136/2010, retrieved from www.parlament.hu/biz39/aeb/info/ruszin_onk.pdf

The preamble of the new constitution, proclaims that “the nationalities living with us form part of the Hungarian political community and are constituent parts of the State,” and this is repeated in Article XXIX. Although it is a repetition of the previous constitution’s provision (not a verbatim reiteration, but substantially the same), despite several Constitutional Court decisions seeking to construe its meaning, it still remains ambiguous. It would not raise interpretational questions if minorities were held to be constituent elements of the nation, but the semantic connotations of minorities or nationalities that are constituent parts of the state is rather confusing outside a Bosnian-style ethnic federation.³⁷ All in all, it appears therefore that members of the Hungarian nation, who gave themselves a constitution, share public power with the nationalities who live with them. Incidentally, these nationalities are not subjects of the constitution, as the preamble of the Fundamental Law states that it is authored and framed by members of the Hungarian nation - even if there may be, and in fact there were, members of parliament (even some governing party MPs who adopted the constitution) who are not ethnic Hungarian, i.e. nationalities...

One significant development concerns the introduction of parliamentary representation for all nationalities as set forth by a new electoral law. In most part the 2011 nationalities act practically left the previous legislation intact, except for depriving minority self-governments of their veto rights concerning some local legislation. A rather curious development concerns Roma, and only the Roma minority self-governments, as they have formally been involved in social inclusion measures, creating a hybrid model. As an annex to the first version of the National Social Inclusion Strategy (2011), the government signed a framework agreement with the National Roma Self-Government, and competences including the supervision of schools, developing new employment schemes, monitoring programs have been assigned to the NRSG. In fact, it has been appointed as one of the core implementing bodies of the Strategy (Annex 2).

The new legislation, backed up by constitutional language, clearly signals that on the one hand the legislator conceptualizes Roma issues as foremost that of identity politics. On the other hand, government rhetoric and initiatives uses cultural identity as a tool for social integration.³⁸ Let us see some examples from the first version of the Hungarian National Social Integration Strategy (2011), adopted in

---

37 Decisions no. 1041/G/1999; 35/1992 (VI. 10.); 24/1994 (VI. 6.).

38 See for example a speech delivered by the Minister of Human Resources (MTI-EMMI, 2014).

order to reflect policy aims set forth by the European Framework for National Roma Integration Strategies (which, following the “explicit but not exclusive targeting” principle targets several vulnerable groups³⁹): “The fostering and popularisation of Roma culture ... should not result in an effect contrary to the desired goal by overly emphasizing the cultural „differentness” ... As the fostering of Roma culture contributes to the positive shaping of the social image of the Roma ... we must ... enable the majority society to acquaint themselves with the values of Roma traditions and culture in Hungary and abroad alike...Learning about the life, values and culture of the other community is an effective means of the fight against stereotypes. We must therefore lay particular emphasis on providing information in public education on the culture and history of the Roma as a part of the multi-faceted Hungarian culture as well as on presenting the effects of the Roma culture on the national and Eastern European culture.” (Chapter VI. Involvement, awareness raising, fight against discrimination, pp. 96–98). This approach is further articulated in the updated version of the integration plan (2014), which emphasizes the role of maintaining cultural traditions, which can function as a source of pride and confidence and, “which is a prerequisite for the self-esteem, the consciousness-raising, and the re-creation of the integrity of Roma community”. While the document sets forth the goal to “reshelve projects fostering Roma culture from social issues to cultural identity” it also calls for the integration of a social inclusion approach to Roma educational and cultural programs (Dinók, 2012).

Flaws in the Strategy and its policy environment have been thoroughly criticized in the monitoring report commissioned by the Decade of Roma Inclusion Initiative⁴⁰ and compiled by an NGO coalition⁴¹ involving most of the relevant organizations in Hungary (Balogh et al., 2013). For example, it points out that “some of the missing policies are closely connected with anti-discrimination and equal opportunities policies. ... abolishing the institution of the Parliamentary Commissioner for the Rights of National and Ethnic Minorities and moving this function to the portfolio of the deputy of the Commissioner for Fundamental Rights, have resulted in far less powerful institutional tools for combating discrimination. Hungarian authorities do little to sanction hate speech, and criminal law provisions designed to protect groups facing bias are more often applied by the authorities to sanction Roma rather than non-Roma. In case of most hate crimes, no proper criminal procedure

---

39 See Vizi (2011).

40 For the assessment of the Decade see Kóczé & Mirescu (2011), Jang (2015).

41 For the role of NGOs see Kóczé (2012)

is launched. Romani women and children suffer from extreme forms of exclusion, too. At the local level, the powerless position of minority self-governments has been further weakened: their consent is not obligatory any longer to decide on matters affecting the local Romani community (while, on the other hand, numerous governmental tasks which go far beyond the legitimate political role of national minority self-governments have been assigned to the National Roma Self-Government” (pp. 9–10). Also, “the circumstance that public security measures are connected with the measures aimed at the Roma inclusion is quite problematic, since this gives the impression that ethnic origin is connected to criminality” (p. 37). The NGO coalition makes the following general recommendations: “...the human rights and fundamental rights based approach, including the principle of non-discrimination, should be strengthened and become more dominant in the Strategy and its implementation. ... Concerning hate crimes committed against vulnerable groups (especially Roma), coordinated measures should be taken in the following areas: data collection, accessibility of court decisions, preparing an adequate investigation protocol, training and awareness raising of law-enforcement professionals, providing information to victim groups. ... Public policy measures should take into account the multiple disadvantages of Romani women and the phenomenon of intersectionality. ... The principle of social equality between men and women should also be applied as a horizontal aspect in Roma inclusion policies. ...When planning public policy measures, it should be taken into account that human trafficking and prostitution are areas where inequalities based on gender, ethnicity and social status interconnect” (pp. 11–12).

In sum, criticism concerning the 1993 and 2011 Hungarian legal and policy framework that envisages the Roma as a national minority and an agent of ethno-cultural minority rights and collective personal autonomy is four-fold: The first criticism pertains to the failure of this model and framework to comprehend the complexity of Roma-related issues, and the peculiarity of the Roma of being a marginalized ethno-racial minority (in need of potent anti-discrimination and social inclusion measures) in addition to being a “nationality. This collectivist approach neglects of the individual justice based, anti-discrimination oriented dimension: anti-discrimination and equal opportunities policies (especially with the abolishing of the Parliamentary Commissioner for the Rights of National and Ethnic Minorities, the failure to prosecuting hate crimes, end open segregation, etc) are inadequate. Second, arguably, the Roma have been and are being used as bargaining tool for Diaspora-politics. Third, the legislator acted in a colonialist/patriarchal manner (in 1993) by initiating a top-down Roma nationalist/nation-

bulidig project. Fourth, if one looks at the substantive features of domestic and EU projects and policies, we never see a clear agenda for (a) who is to be targeted, (b) what are the actual goals, and (c) what policy instruments are to be chosen. Eg.: Whether Roma children or disadvantaged children; children in need or well-achieving pupils/students are to be prioritized (whether the selection is merit-based or not) in education; whether a (new) Roma (national) intelligentsia should be constructed, whether the individual life-chances or Roma and/or disadvantaged or the integrity of the whole society should be improved. Hence, the efficacy of these measures is also hard to assess.

To be fair with the 1993/2011 framework three points need to be made: First, 1993 minority rights framework cannot and should not be blamed for what it does not aim for: although its name includes references to „ethnic” minorities, it is a law on and for national minorities, instituting collective rights and personal autonomy, hence a holistic approach and a panacea should not be expected from it. Second, the government could not have justified not “inviting” representatives of the Roma community to be involved in the preparations and the scope of the new law. (In earlier initiatives the Jewish community was involved and later decided to withdraw and stay out). Third, the 2011 refurbishing practically corrected the terminological inconsistency in the 1993 text, and clarified and cleared the scene.

4. CONCLUSION

The Hungarian case serves as a litmus test for showing that labeling does not necessarily involve form-fitted conceptualization, and that terminology does not necessarily determine policy instruments. In the Hungarian case, the pre-2011 confusing legal terminology reflects and reveals confused conceptualization and the lack of clearly defined political and policy objectives. Granting certain communities “minority rights”, and recognizing them as national minorities does not relieve the state from responsibilities stemming from the ethno-racial minority “nature” of the very communities. A broad inclusion for the collective minority right ticket is not problematic, but it both raises the general question of whether all ethno-racial/immigrant groups can legitimate claims for national minority status, and secondly carries the danger of derailing public discussions from antidiscrimination, social inclusion, and other goals and responsibilities.

REFERENCES AND NOTES

- BALOGH, L.: “Jog a kultúra őrzésére – vagy ürügy a szegregációra? A roma nemzetiségi oktatás mint kétélű kard Magyarországon.” (The Right to Protect Culture—or an Excuse for Segregation? Roma Minority Education, a Double-Edge Sword in Hungary). In. *Pro Minoritate* (Spring), 2012a. 207–223.
- BALOGH, L.: “Minority Cultural Rights or an Excuse for Segregation? Roma Minority Education in Hungary.” In. *Education Policy and Equal Education Opportunities*. (ed. D. Pop), Open Society Foundations, New York, 2012b. 207–222.
- BALOGH, L. et al.: *Civil Society Report on the Implementation of the National Roma Integration Strategy and Decade Action Plan in Hungary in 2012*. 2013.
- BARANY, Z.: *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality and Ethnopolitics*. Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- BÍRÓ, A.: “The Price of Roma Integration.” In. *From victimhood to citizenship: The Path of Roma Integration. A debate*. (ed. W. Guy), Pakiv European Roma Fund; Kossuth Publishing, Budapest, 2013. 11–40.
- BRAGYOVA, A.: “Are There Any Minority Rights?” In. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, 1994. Vol. 90, 489–586.
- CAHN, C.: “Smoke and Mirrors: Roma and Minority Policy in Hungary.” In. *Roma Rights*. 2001. Vol. 4.
- Central Statistical Office, Hungary: “A népesség anyanyelv, nemzetiség és nemek szerint.” (The Population by Mother Tongue, Nationality and Gender). In. *Országos adatok (National Data)*. [Online]. 2013. www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/tablak/teruleti/00/1_1_6_1.xls
- CHRONOWSKY, N.: “Alaptörvény és etnicitás – avagy az alkotmányozás viharaiában részekre szakadt nemzetünk.” (Fundamental Law and ethnicity: our nation torn into the storm of constitution-making). In. *Állam- és Jogtudomány*. 2015. Vol. 56, No 1.
- Council of Europe & ERICarts: “Hungary.” In. *Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe*. [Online]. 10 February 2015. <http://www.culturalpolicies.net/web/hungary.php?aid=424>
- Council of Europe: Statistics. [Online]. 2010. www.coe.int/t/dg3/romatravellers/default_en.asp

- Council of Europe: *Descriptive Glossary of terms relating to Roma issues*. [Online]. 18 May 2012. <http://a.cs.coe.int/team20/cahrom/documents/Glossary%20Roma%20EN%20version%2018%20May%202012.pdf>
- Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities and Explanatory Report (1995).
- Council of Europe, Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities (2000). Opinion on Denmark, adopted on 22 September 2000, ACFC/INF/OP/I(2001)005.
- CUREJOVA, L.: "Self-abusive Governance." In. *Transitions Online*. [Online]. 22 August 2007. <http://www.tol.org/client/article/18943-self-abusive-governance.html>
- DINÓK, H.: Stratégia vs. oktatásügy (Strategy vs. Education Politics). In. *Fundamentum*. 2012. Vol. 16, No. 1, 63–66.
- European Commission, DG for Employment, Social Affairs and Inclusion. *The 10 Common Basic Principles on Roma Inclusion: Vademecum*. Luxembourg, 2010.
- FEISCHMIDT, M.: "A mindennapi nacionalizmus és a másság cigányként való megjelölése." (Banal Nationalism and Signifying the Other as Roma). In. *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája. (Banal Nation: The Popular Culture of Neo-nationalism)* (ed. M. Feischmidt) L'Harmattan – MTA TK., Budapest, 2014. 401–447.
- FOSZTÓ L.: "Diaspora and Nationalism: an Anthropological Approach to the International Romani Movement." In. *Regio – Minorities, Politics, Society*. 2003. No. 1.
- FRASER, N.: "Nancy Fraser: From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a 'Post-Socialist' Age." In. *New Left Review* I/212. 1995. 68–93.
- FRASER, N.: "Rethinking Recognition." In. *New Left Review* 3. 2000.
- GUGLIELMO, R.: "Human Rights in the Accession Process: Roma and Muslims in an Enlarging EU." In. *Minority Protection and the Enlarged European Union: The Way Forward*. (ed. G. N. Toggenburg), OSI-EURAC, 2004.
- HANNUM, H.: "International Law." In. *Encyclopedia of Nationalism*. Academic Press, San Diego, 2001. 405–419.
- HAVAS G.–KEMÉNY I.–KERTESI G.: "A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren." In. *Kritika*. 1998. No. 3, 193–201.
- HORVÁTH A.: "Magyar nemzet, roma nemzet." In. *Népszabadság*. 12 July 2004. 6.

- Human Rights Commission: *Travellers as an Ethnic Minority under the Convention on the Elimination of Racial Discrimination: A Discussion Paper* (24th March ed.). Ireland, Human Rights Commission, 2004.
- Hungarian National Social Inclusion Strategy—Extreme Poverty, Child Poverty, the Roma – 2011–2020 2011.
- Hungarian National Social Inclusion Strategy II.—The Permanently Needy—Children Living in Poor Families—The Roma; 2011–2020. Updated version 2014.
- JANG, M.: “A Roma Education.” In. *Harvard Political Review*. [Online]. 11 February 2015. <http://harvardpolitics.com/world/roma-education/>
- KÁLLAI E.: *Beszámoló a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának tevékenységéről, 2010.* (Report on the Activities of the Parliamentary Commissioner for the Rights of National and Ethnic Minorities, 2010). OBH, Budapest, 2011a.
- KÁLLAI E.: *Jelentés a nemzeti és etnikai kisebbségi általános iskolai nevelés-oktatás helyzetéről.* (Report on the Situation of National and Ethnic Minority Education in Elementary Schools). OBH, Budapest, 2011b.
- KÁLLAI E.: *Jelentés a nemzeti és etnikai kisebbségi óvodai nevelés helyzetéről.* (Report on the Situation of National and Ethnic Minority Education in Kindergartens). OBH, Budapest, 2011c.
- KÁLLAI E.: “Vannak-e cigányok, és ha nincsenek, akkor kik azok?” (Are There Any Roma and if Not, Who They Are?). In. *Regio*, 2014. Period 22. No. 2 114–146.
- KAUFMAN, E. P.: “Immigration and Integration in Britain: the Great Nationalism Debate.” In. *Nationalities Papers*. 2014. Vol. 42, No. 6, 1072–1077.
- KEMÉNY I.,–JANKY B.: “A 2003. évi cigány felmérésről: Népesedési, nyelvhasználati és nemzetiségi adatok.” (About the Gypsy Survey in 2003: Data on Demographics, Spoken Languages and Nationality). In *A magyarországi cigány népesség helyzete a 21 század elején.* (*The Situation of the Gypsy Population in Hungary at the Beginning of the 21 Century*) (ed. E. Kállai), MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest. 2003. 7–26.
- KÓCZÉ A.: *Civil society, civil involvement and social inclusion of the Roma.* United Nations Development Programme, Bratislava, 2012.
- KÓCZÉ A.–MIRESCU, G.: “A look behind the curtain: Reflections on the Decade of Roma Inclusion.” In. *Social Inclusion and Cultural Identity of Roma Communities in South Eastern Europe.* (ed. G. Mirescu), Swisspace working paper, Bern, 2011. 35–40.

- KOVATS, M.: “The Roma and Minority Self-Governments in Hungary.” In: *Immigrants & Minorities*. 1996. Vol. 15, Issue 1, 42–58.
- KYMLICKA, W.: “A Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe.” In: *Can Liberal Pluralism be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe*. (eds. W. Kymlicka & M. Opalski), 2001. 13–107.
- KYMLICKA, W.: *Multicultural Odysseys: Navigating the new international politics of diversity*. Oxford University Press, Oxford, 2007.
- LADÁNYI J.: “The Hungarian Neoliberal State, Ethnic Classification and the Creation of a Roma Underclass.” In: *Poverty, Ethnicity, and Gender in Eastern Europe During the Market Transition*. (eds. R. J. Emigh & I. Szelényi.), Greenwood, Westport, 2000. 67–82.
- LADÁNYI J.–SZELÉNYI I.: “Az etnikai besorolás objektivitásáról.” (On the Objectivity of Ethnic Classification). In: *Kritika*. 1998. No. 3, 33–35.
- LADÁNYI J. – SZELÉNYI I.: *Adalékok a csenyétei cigányság történetéhez*. ATA – Új Mandátum, Budapest, 2000.
- LADÁNYI J. – SZELÉNYI I.: „Van-e értelme az underclass kategória használatának?” (Does it make sense to use the category of underclass?). In: *Beszélő*. 2001. 6.évf. 11. sz. 94–98.
- LEWIS, O.: “The culture of poverty.” In: *On Understanding Poverty* (ed. D. P. Moynihan), Basic Books, New York, 1968. 187–200.
- MAGICZ, A.: “Re-regulation of National Minority Rights.” In: *Their Shield is the Law: The Ombudsman’s Protection for Vulnerable Groups*. (eds. B. Hajas & M. Szabó), Office of the Commissioner for Fundamental Rights, Budapest, 2013. 27–30.
- MAJTÉNYI B.: “What Has Happened to Our Model Child? The Creation and Evolution of the Hungarian Minority Act.” In: *European Yearbook of Minority Issues*. 2005. Vol. 5, No. 1, 397–469. doi: 10.1163/22116117-900000055
- MAJTÉNYI B.: *A nemzetállam új ruhája (The nation state’s new clothes)*. Gondolat, Budapest, 2007.
- MAJTÉNYI B.: “Alaptörvény a nemzet akaratából.” (Fundamental Law out of the will of the nation). In: *Állam- és Jogtudomány*. 2014. Vol. 55, No. 1, 77–96.
- MAJTÉNYI B.–MAJTÉNYI G.: *Cigánykérdés Magyarországon 1945–2010. (Gypsy Question in Hungary 1945–2010)*. Libri, Budapest, 2012.

- MCCRUDDEN, C.: “Thinking about the Discrimination Directives.” In. *European Anti-Discrimination Law Review*. 2005. 1, (No. 18), 17–23.
- MCVEIGH, R.: ““Ethnicity Denial” and Racism: The Case of the Government of Ireland Against Irish Travellers.” In. *Translocations*. 2007. 2(1), 90–123.
- MOLNÁRE. – SCHAFT, K. A.: “Preserving “Cultural Authonomy” or Confronting Social Crisis?” In. *Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association*. 2003. 9(1), 27–42.
- MTI-EMMI.: Balog Zoltán: *A kultúrára kell építeni a felzárkóztatást*. [Online]. 2014. <http://romagov.kormany.hu/balog-zoltan-a-kulturara-kell-epiteni-a-felzarkoztatast>
- National Democratic Institute for International Affairs (NDI): *The Hungarian Minority Self-Government System as a Means of Increasing Romani Political Participation: National Democratic Institute Assessment Report September/October 2006*. 2007.
- National Development Agency: *Ex-post evaluation of Roma programmes in Hungary financed by Phare*. Budapest, 2008.
- National Election Office: Önkormányzati választások, 2014. október 12.: Tájékoztató adatok a nemzetiségek települési önkormányzatainak választásáról (Municipal Elections, October 12, 2014: Local self-governments of nationalities, overview of the election results). 2014. http://valasztas.hu/hu/nemz2014/987/987_0_index.html
- National Ruthenian Self-government: Népszámlálás 2011 (Population census 2011). [Online]. 2013. <http://www.rusyn.hu/hu/orszagos-ruszin-oenkormanyzat/nepszamlalas-2011>
- PAP, A. L.: “Minority Rights and Diaspora Claims: Collision, Interdependence and Loss of Orientation.” In *Beyond Sovereignty: From Status Law to Transnational Citizenship?* (eds. O. Ieda & B. Majtényi), Hokkaido University Slavic Research Center, Sapporo, 2006. 243–254.
- PAP, A. L.: “Is There a Legal Right to Free Choice of Ethno-Racial Identity? Legal and Political Difficulties in Defining Minority Communities and Membership Boundaries.” In. *Columbia Human Rights Law Review*. 2014. 46(2).
- Permanent Court of International Justice: The Greco-Bulgarian “Communities” Series B. – No.17 1930.

- RAM, M. H.: "Europeanized Hypocrisy: Roma Inclusion and Exclusion in Central and Eastern Europe." In. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. 2014. 13(3), 15–44.
- SAJÓ A.: "Protecting Nation States and National Minorities: A Modest Case for Nationalism in Eastern Europe." In. *University of Chicago Law School Roundtable* (Special Issue), 1993. 53–74.
- SIMON, P.: "*Ethnic*" statistics and data protection in the Council of Europe countries: *Study Report* (E. C. a. R. a. Intolerance, Trans.), Strasbourg: Council of Europe. 2007. 122.
- STEWART, M.: "Spectres of Underclass." In. *Poverty, Ethnicity, and Gender in Eastern Europe During the Market Transition*. (eds. R. J. Emigh & I. Szelényi), Praeger, Westport CT–London, 2000. 191–204.
- STEWART, M.: "*Depriváció, romák és 'underclass'*" (*Deprivation, the Roma and 'underclass'*) (translated by Gábor Rádai). In. *Beszélő*. 2001. 6. évf. 7-8. sz. 82–94.
- SZALAI J.: "Conflicting Struggles for Recognition: Clashing Interests of Gender and Ethnicity in Contemporary Hungary." In. *Recognition Struggles and Social Movements. Contested Identities, Agency and Power*. (ed. B. Hobson) Cambridge University Press, Cambridge, 2003. 188–215.
- SZALAYNÉ SÁNDOR E.,–SZÉKELY L.: *Az alapvető jogok biztosa és a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó biztoshelyettes jelentése az AJB-3894/2012. számú ügyben, a nemzetiségi középiskolai oktatás helyzetéről. (Report of the Parliamentary Commissioner for Fundamental Rights and of the Deputy Commissioner for the Protection of the Rights of Nationalities Living in Hungary on case no. AJB-3894/2012, regarding the situation of the secondary education of nationalities)*. AJBH, Budapest, 2014.
- SZUHAY P.: "Ez egy eredeti cigányélet" ("This is an Original Gypsy Way of Life")." In. *Beszélő*. 2003. 8. évf., 5. sz.
- TAJFEL, H. *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge University Press, Cambridge, 1981.
- THORNBERRY, P.: "An Unfinished Story of Minority Rights." In. *Diversity in Action: Local Public Management of Multi-Ethnic Communities in Central and Eastern Europe*. (Bíró Anna-Mária, Kovács Petra eds.), Local Government and Public Service Reform Initiative – Open Society Institute, Budapest, 2001. 46–73.

- VERMEERSCH, P.: *EU Enlargement and Minority Rights Policies in Central Europe: Explaining Policy Shifts in the Czech Republic, Hungary and Poland*. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*(1). 2003.
- VERMEERSCH, P.: "The Roma." In. *Minority Rights in Central and Eastern Europe*. (ed. B. Rechel) Routledge, London, 2009. 61–74.
- VIZI B.: "The EU and the Situation of Roma in Hungary in the Accession Process." In. *Central European Political Science Review*. 2005. Vol. 6, No. 20, 66–91.
- VIZI B.: "The Hungarian Presidency of the Council of the European Union: Focus on the Neighbourhood and on a European Roma Strategy." In. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. 2011. Vol. 10, No. 1, 123–134.
- VIZI B.: *Európai kaleidoszkóp: Az Európai Unió és a kisebbségek*. L'Harmattan, Budapest, 2013.
- YOUNG, I. M.: "A Multicultural Continuum: A Critique of Will Kymlicka's Ethnic-Nation Dichotomy." In. *Constellations*. 1997. Vol. 4, No. 1, 48–53.

DRAŽENKO TOMIĆ—VLADIMIR LEGAC
Dealing with the Roma Issue
in the Magazine *Kršćanska obitelj* (Christian Family)
(Mostar, 1900–1920 and 1938–1944)

INTRODUCTION

Kršćanska obitelj (*Christian Family*) was a monthly magazine that was edited and printed by Herzegovinian Franciscans, professors at the Franciscan Theology, in Mostar from 1900 to 1920 and from 1938 to 1944. At some point in the past, it used to be the only Catholic magazine in the Hercegovina Region. In its 27 years of being published it produced 6.751 pages and 9.094 titles. They primarily dealt with religious issues and literary fiction, but it was also dedicated to the problem of achieving higher literacy among the common people in Hercegovina and it sometimes dealt with other topics.¹

The today's lexical item *Rom*, the equivalent for the English words *Roma*, *Romani* or *Romany* was not used in any of the texts in *Kršćanska obitelj*. The reader will mostly come across the terms *Ciganin* (*Gypsy*), *Ciganka* (*Gypsy Woman*), *Ciganče* (*Gypsy Boy*, *Gypsy Girl*) and their plural forms. All these vocabulary items are written without any exceptions with small and with not initial capital letters. Much less common is the use of the clipped form *Cigo* and it was mostly used in jokes. The frequencies of the occurrence of all those words by years of publishing are the following: 1901—3 times; 1902—11 times; 1907—twice; 1908—3 times; 1914—only once; 1915—3 times; 1918—only once; 1938—6 times; 1939—9 times; 1940—5 times; 1941—7 times; 1943—4 times and in 1944—5 times. This brings it to a total of 60 times in 13 volumes.

---

1 TOMIĆ, Draženko: *Kršćanska obitelj* (*Christian Family*). *Volume. 1. Description, Proverbs, Chronology of an Event*, Franciscan Library and Archive in Mostar, Mostar, 2001. 9.

In this article the authors are trying to give a systematic account of all the texts that were published in *Kršćanska obitelj* and that mentioned the Roma national community. The first part of the article will look at the Roma as a nation in general, the second part will proceed to deal with the characteristic features of their lifestyle whereas the third will be dealing with some ingrained prejudices.

ROMA AS A NATION

The Romani national group and their characteristic way of life have always intrigued people and have always been the subject of many speculations. In one of its sections entitled *For Good Children Kršćanska obitelj* gives a story according to which this national group are all descendants of a man who refused to give water to Mary, Joseph and Jesus while they were hungry and thirsty fleeing to Egypt. Moreover, he mocked them and reproached them for not staying at home but were wandering and roaming around like tramps. That man and his family were punished: "They left their home and were not able to find their way back home, but were wandering around from one unknown place to another. Everybody called them *Ciganin Gypsies*, and in Egyptian this word means *rogue*."² Thus, according to this report, the Roma originate from Egypt. Therefore, they have a darker complexion. In addition to this, they always walk back and forth, seemingly without a cause.

In his contribution for the culture section of the *Kršćanska obitelj* magazine entitled "Listak", an unknown author presents Hrvoje's Folk Calendar for the year of 1902 and among other things he writes the following text about Romani people: In the article 'Cigansko sielo' (Gypsy Sit-together) describing life in the region around the city of Mostar one can read about the customs and shortcomings of "one part of our nation" separated from us by faith..³ This "our people" there should be understood in terms of "our fellow citizens" and not literally in terms of members of the Catholic, and therefore not the Croatian people.

In the section entitled *Viesnik (Herald)* we come across an interesting fact that in 1918 1,8 billion people lived on Earth. 25% of them, or 450 million people lived in Europe." as one among the group of various [European] smaller nationalities and tribes, who live scattered in different countries..." and all together make up about 1% of the European population (i.e., about 5 million people).⁴ Later, in a text written

2 „For Good Children. Where Are the Gypsies From?" In. *CF*. 1940. Vol. 23. No. 11, 350.

3 „A Sheet of Paper. Hrvoje." In. *CF*. 1901. Vol. 2. No. 11, 223–224. (224).

4 H. D.: „Herald. How Many People Are There on Earth?" In. *CF*. 1918. Vol. 19. No. 2, 29–30. (30).

in 1938, in the magazine section entitled *Što je novo* (What's New) we learn that according to the 1930 census Czechoslovakia had a population of 14.479.665, and that 32.209 or 0.2% of them were Roma.⁵ It is also reported that an uncrowned king of Hungarian Romani musicians has passed away in Budapest at the age of 83 in extreme poverty.⁶

General opinion is that Roma did not attend any school and this was also true of the Romany national group in Bosnia and Herzegovina. However, it is reported that the first school for Roma was founded in 1939 in the town of Mohacs in Hungary. The school is atypical: Children are taught under the open sky, the main subject is musical instrument playing and smoking is allowed.⁷

It was generally thought that Roma were not members of any of the great religions, or it was speculated that they were Moslems. In the article "Cigansko sielo / Gypsy Come-together" it is said that they are of different faith and that they are presumably Moslems. In the section *Malo šale / Little Jokes*, we can read that when a Roma citizen steals a pig, he says: "If you squeal or if you don't squeal, you are a goatling!"⁸ One can also learn that Moslems do not eat pork, but that Roma drink wine if it is given to them.⁹ The fact that Roma do not have any faith may be in the spirit of that time interpreted in the sense that nothing that is sacred to other people is sacred to them. Rooted in this understanding there was also a saying "Gypsy faith"¹⁰, i.e., no religion at all. Only in one place in *Kršćanska obitelj* is it reported that a Roma citizen's withered foot (his name was Rade) was healed in a church in Craiova in Romania after he had prayed in front of the relics of St. Gregory. It is also mentioned that the same Roma had earlier robbed the church and that it was the cause for the withering of his foot and his suffering.¹¹

From an article in the 1938 number of the *Kršćanska obitelj* readers learn that in order to spread communist ideas the Russians have formed special propaganda units whose task is to spread godlessness among Roma in Russia, Poland, Rumania,

---

5 „What's New. Czechoslovakia has relatively most ethnic minorities." In. *CF*. 1938. Vol. 21. No. 10, 321.

6 „Have You Heard?" In. *CF*. 1943. Vol. 26. No. 7, 111.

7 „What's New. Gypsies Get a New School." In. *CF*. 1939. Vol. 22. No. 6, 188.

8 „A Capricorn in a Bag. Little Jokes." In. *CF*. 1915. Vol. 16. No. 1, 20.

9 „Witty Gypsy. Little Jokes." In. *CF*. 1915. Vol. 16. No. 5, 119; „Gypsy Business (Affairs). Little Jokes." In. *CF*. 1939. Vol. 22. No. 12, 382.

10 V. F.: „Hit, Hit the Metal Frame of the Hearth, The Hero's Mustaches are Growing." In. *CF*. 1938. Vol. 21. No. 4, 112–113. (112).

11 „A Gypsy and Holy Relics." In. *CF*. 1939. Vol. 22. No. 11, 330.

Hungary and the whole of Southern Europe.¹² At some other place we can read that Yugoslav partisans, i.e. communists have employed Roma women in a secret service. They gave them poison so that in addition to fortune-telling and divination they would kill people who were not appreciated by communist superiors.¹³ Otherwise, *Kršćanska obitelj* reports of a brutal incident that happened at the beginning of 1941 in Mostar when a newly arrived army from Bosnia "... together with Chetniks and Gypsies committed terrible savage atrocities. They arrested Croats wherever they could... Chetniks and gypsies abused young children, women and old people... They burned down 138 houses and killed eight persons ..."¹⁴

ROMA WAY OF LIFE

According to the folk understanding Roma are dark-skinned people. For someone who is dark-skinned there is a saying in Croatian that he is "black as a gypsy". When people are bitter with Roma, then they say "black devil" to them.¹⁵ Because of dark complexion there was often confusion about who were Roma and who were members of other nations. Thus, the Spanish King Alfonso XIII. (1886–1941) wanted to give alms to a beggar who was thought to be Roma, but it turned out that he was a descendant of the old Moors, who had ruled over some parts of Spain at one point in the past.¹⁶ Because of their way of life and the way they dress, Roma look messy, and particularly their women look untidy and sloppy. Here is an illustration of a description from the magazine: "... like an old Gypsy woman, who has not washed, brushed her hair and has not changed her clothes since her marriage, and who seems to have worked as a maid in a big house continuously for thirty years."¹⁷ Roma women like to smoke tobacco.¹⁸

12 K. G.: „The Work of Godless Communists.” In. *CF*. 1938. Vol. 21. No. 6, 169–171. (171).

13 N. N., „Dear Comrade Jojo”, 1943, 1, 20.

14 „What’s New. Rampage of the Army and Chetniks in Mostar and the Surrounding Area.” In. *CF*. 1941. Vol. 24. No. 5–6, 184; „What’s New. The Ustasha Battlefield Near Čapljina.” In. *CF*. 1941. Vol. 24. No. 5–6, 182–184.

15 „A Gypsy Horse. Little Jokes.” In. *CF*. 1915. Vol. 16. No. 9, 210.

16 „Herald. King’s Talisman.” In. *CF*. 1907. Vol. 8. No. 7, 111.

17 DŽAMBAS Đuro: „In Someone Else’s Good There’s No Good, Even if You Had One Hundred Records.” In. *CF*. 1902. Vol. 3. No. 7, 116–122.

18 V. F.: 112–113.

Roma live in “chergas” (improvised nomadic tents).¹⁹ It is mentioned that some “chergas” exist in Mostarsko Blato.²⁰ It is claimed that kidnapped children are taken to those “chergas”.²¹

Roma marriage is a specimen of an “Open marriage bond”, a kind of a relationship that does not accept indissolubility or unity of partners. The expression “Gypsy marriage” was used to describe a relationship between Ilija and Jovanka Mihajlovic who got divorced and reconciled 32 times. Both of them had prior to their wedding in the Orthodox Church already changed three spouses.²² The expression “to get married even with a black Gypsy” was usually used to describe a girl who was ready to get married with anybody without being careful who the bridegroom was. To get married to a Roma was considered to be a shame both for the bride and for the family. Those girls never visited their relatives later.²³ Jelica Ivića was dreaming “... of getting married into town for anybody even if it had been a black Gypsy... this was her biggest wish and nobody could take her away from it, not even the pleas and tears of her goodmother”.²⁴

Roma are very strict towards their children.²⁵ They beg from early childhood, ask to be given something.²⁶ The magazine section *Listak* mentions an example from France: the married couple Gameau lost their 4-year-old son at the fair in Montmartre. It was found only by chance after two years. The kidnapper, a Romanian Roma Anton Cavcoscu was put to prison.²⁷

Roma were generally not associated with any strenuous physical labour. E.g. “Not even a Gypsy was able to chop wood with a big axe, because he was tasting food with a big spoon, thus he defended by saying that he was not able to do and finish all big jobs.”²⁸ However, Roma are seen as very resourceful people associated with trade and markets. They very skilfully present what they intend to sell. At the same time they avoid telling the truth, use ambiguous language and sometimes even lie. Naive

---

19 DŽAMBAS Đuro: „In Someone Else’s Good There’s No Good, Even if You Had One Hundred Records.” In. *CF*. 1902. Vol. 3. No. 4, 70–74. (72).

20 DŽAMBAS (1902, 4): 72–74.

21 „Sheet of Paper. The Voice of the Heart.” In. *CF*. 1902. Vol. 3. No. 5, 92.

22 „What’s New. Gypsy Marriage.” In. *CF*. 1939. Vol. 22. No. 3, 94.

23 „Who Had It Hardest.” In. *CF*. 1939. Vol. 22. No. 12, 361–365. (362).

24 TOMIĆ Eugen: „Now It’s Too Late.” In. *CF*. 1940. Vol. 23. No. 9, 258–259. (258).

25 „A Gypsy Has Boasted. Little Jokes.” In. *CF*. 1941. Vol. 24. No. 4, 126.

26 „Among the Gypsies. Little Jokes.” In. *CF*. 1939. Vol. 22. No. 8, 253.

27 „Sheet of Paper. The Voice of the Heart.” In. *CF*. 1902. Vol. 3. No. 5, 92.

28 GRGELJ: „Friendly Letter.” In. *CF*. 1944. Vol. 27. No. 1, 20–21. (21).

and credulous are easily fooled by them.²⁹ Even young Roma children are engaged in reselling, they usually sell tobacco paper (ćata).³⁰

Roma go around everywhere and they ask for alms. Roma women beg most often. They try to “trick out” something from people.³¹ This is a so common phenomenon that Đuro Džambas mentions Roma among those people who are typically given money: “Give a little to a beggar, a Gypsy, an *aga* (a minor Turkish feudal lord), a monk, the emperor...” There was an expression used to describe affluence: “*Ima [neće]ga vlahu i Ciganinu.*” / “*There is something for the Vlach* (a derogative expression used to describe a person of other religion) *and for the Gypsy.*”³² Even Roma children beg. Hence a description and a comparison of a man with torn socks: “... a man is going around with disintegrated socks, like a Gypsy boy he has torn his naked ankles”.³³ The Spanish King Alfonso XIII (1886–1941) comes across a Roma, a beggar, whom he wants to give some money.³⁴ The authors of the articles in *Kršćanska obiteli* warn their readers not to mock beggars, not even Roma among them.³⁵

One gets the impression that the Roma do not cooperate with each other, except when they have a common goal. For example, when a Roma was once brought to a court on charges of theft, he said that he could bring five witnesses who would testify that he had not stolen anything³⁶, or when two Roma women skilfully collaborated in stealing a house in Herzegovina.³⁷ Of course, let us not forget that the Roma way of life and their attitudes towards reality are radically different from the well-established way of life of a portrayed rural woman who takes care of her husband

---

29 „A Gypsy Horse.Little Jokes.” In. *CF*. 1915. Vol. 16. No. 9, 210; „Gypsy’s Horse.Little Jokes.” In. *CF*. 1940. Vol. 23. No. 8, 255; V. F.: 112–113; „A Gypsy’s Desire.Little Jokes.” In. *CF*. 1941. Vol. 24. No. 10, 321.

30 GRGELJ: „Friendly Letter.” In. *CF*. 1944. Vol. 27. No. 5, 70–72. (71).

31 V. F.: 112; DŽAMBAS Đuro: „In Someone Else’s Good There’s No Good, Even if You Had One Hundred Records.” In. *CF*. 1901. Vol. 2. No. 10, 195–198. (196).

32 MIŠUKA: „Friendly Letter.” In. *CF*. 1944. Vol. 27. No. 11, 150–151. (150).

33 VIATOR: „Songs about the Village. A Loose-Tongues Woman.” In. *CF*. 1939. Vol. 22. No. 6, 172.

34 „Herald. King’s Talisman.” In. *CF*. 1907. Vol. 8. No. 7, 111.

35 „For Good Childrren. Where Are the Gypsies From?” In. *CF*. 1940. Vol. 23. No. 11, 350.

36 „A Gypsy in a Court.Little Jokes.” In. *CF*. 1938. Vol. 21. No. 10, 322.

37 V. F.: 112–113.

and children, cooks, washes the dishes, embroiders patches to the clothes, cleans the house, takes care of livestock, washes wool, leads the family prayers ...³⁸

ROMAN SHORTCOMINGS: LYING, STEALING, DIVINATION

Roma speech is presented as ambiguous and always with some hidden intent. In his article “U tudju dobru dobra nije, pa sto ti zapisa/ In Someone Else’s Good Is No Good, But What I Have Recorded for You” Đuro Džambas talks about a certain Jožo: “Look, his way of talking is like that of a Gypsy. It is neither bread nor milk, but bread soaked into the milk!” He continues to talk about the same Jožo in the following text: “... well, Jožo was not crazy, he knew well, in which water cheese could be found, and he knew that Friday was a fasting day.”³⁹ It is admitted that Roma are very skilful with words, and this is particularly true of men. They are resourceful and know how to get around in every circumstance. This could be one possible reason why (male) Roma are very often heroes of jokes in *Kršćanska obitelj*—they are heroes in 16 jokes. In those jokes, although being inferior with power, Roma are mostly winners with words, particularly in courts⁴⁰ and on other occasions as well⁴¹. The most common subject of these jokes are: bacon and tobacco⁴², wine⁴³, wine and tobacco⁴⁴, but they are also mentioned in some stories as well, for example when a Roma lost a donkey “Gypsy’s Donkey Dies”.⁴⁵ As a rule, listeners intently wait to hear what the Roma person has to say⁴⁶, and Roma are ready to promise and do anything if they are given a big reward⁴⁷. Stories and adventures with Roma are told for a long time and the duped ones are ridiculed.⁴⁸ It can be noticed that Roma appear in those jokes where some kind of abundance is present, where there is something extra. According to a popular belief a person who steals will also lie,

38 VIATOR: 172.

39 DŽAMBAS (1901): 197.

40 „A Gypsy in a Court. Little Jokes.” In. *CF*. 1938. Vol. 21. No. 10, 322; „A Gypsy in a Court. Little Jokes.” In. *CF*. 1943. Vol. 26. No. 4, 64.

41 „Gypsy Business / Affairs. Little Jokes.” In. *CF*. 1943. Vol. 26. No. 1, 48.

42 „Herald. Wise Gypsy.” In. *CF*. 1908. Vol. 9. No. 10, 160.

43 „Little Jokes. Witty Gypsy.” In. *CF*. 1915. Vol. 16. No. 5, 119.

44 „Gypsy Affairs. Little Jokes.” In. *CF*. 1941. Vol. 24. No. 2, 63.

45 „Gypsy’s Donkey. Little Jokes.” In. *CF*. 1938. Vol. 21. No. 11, 354.

46 „Little Jokes. Witty Gypsy.” In. *CF*. 1915. Vol. 16. No. 5, 119.

47 V. F.: 112.

48 Ibid. 112–113.

and vice versa, so it is quite understandable that it is claimed that Roma lie, “they lie with a loud voice so that all the world can hear them”⁴⁹ and this occurs from an early age⁵⁰ and when they grow up it seems to be an integral part of their identity. Hence there is a saying that something is worth as much as a “Gypsy oath,” and that is to say nothing.⁵¹

Roma are not infrequently associated with theft. In various jokes Roma steal: they steal a pig⁵², a goose⁵³, chicken⁵⁴, church⁵⁵ and of course horses⁵⁶. They sell horses⁵⁷, they ride on them⁵⁸ or they simply dream of having horses⁵⁹. In one joke a Roma is admiring horses: “What nice horses, thank God! If I could only catch them and sell them, and then again steal and sell them.”⁶⁰ Reference is also made to one drastic example. Roma were caught stealing horses in the village of Otakovo near the town of Kutina (1939). In retaliation the horse owners burned them and their informers in the fire. *Kršćanska obitelj* condemned that action calling it atrocity and shame for the whole country. However, it is also noted that it is high time that the Roma issue should be resolved and that Roma stop stealing and start working.⁶¹ In Nikola Kordić’s song entitled “Očaj Sefer-paše / Sefer-Pasha’s Despair” it is among other things mentioned that a Roma citizen Kotoman has (on Pasha’s order) burned down the Church of Our Lady and the Franciscan monastery in the town of Olovo.⁶²

It seems that by being involved in theft and other frauds Roma are aware of the risks in which they engage. Therefore, as soon as they have accomplished mission they had intended, they tend to disappear as soon as possible “... as if they had fallen into a pit, as if the water had swept them away.”⁶³ If they do not manage to

49 „Confessor’s Advice.” In. *CF*. 1941. Vol. 24. No. 9, 264–267. (264).

50 „Among the Gypsies.Little Jokes.” In. *CF*. 1939. Vol. 22. No. 8, 253.

51 „Confessor’s Advice.” In. *CF*. 1941. Vol. 24. No. 9, 264–267. (264).

52 „A Capricorn in a Bag.Little Jokes.” In. *CF*. 1915. Vol. 16. No. 1, 20.

53 „Gypsy Affairs.Little Jokes.” In. *CF*. 1940. Vol. 23. No. 12, 348.

54 „Confessor’s Advice.” In. *CF*. 1941. Vol. 24. No. 10, 327–330. (327).

55 „A Gypsy and Holy Relics.” In. *CF*. 1939. Vol. 22. No. 11, 330.

56 „What’s New. When Will Gypsy Question Be Solved? .” In. *CF*. 1939. Vol. 22. No. 6, 184.

57 „Gypsy’s Horse.Little Jokes.” In. *CF*. 1940. Vol. 23. No. 8, 255.

58 „A Gypsy Does Not Give Up.Little Jokes.”, 1940, 5–6, 194.

59 „A Gypsy Has Boasted.Little Jokes.” In. *CF*. 1941. Vol. 24. No. 4, 126.

60 „A Gypsy’s Desire.Little Jokes.” In. *CF*. 1941. Vol. 24. No. 10, 321.

61 „What’s New. When Will Gypsy Question Be Solved? .” In. *CF*. 1939. Vol. 22. No. 6, 184.

62 Kordić, Nikola: „Sefer-Pasha’s Despair.” In. *CF*. 1938. Vol. 21. No. 10, 306.

63 V. F.: 113.

escape, they are aware of the possibility that they might be beaten up (which usually happened) or of being otherwise punished. In the joke “Dosjetljiv cigan / Witty Gypsy” it was clear that the Roma citizen would get beaten up after drinking wine.⁶⁴ They are verbally attacked when they are caught cheating in a shop⁶⁵, they are being chased by a policeman⁶⁶. A man called Ante Štrbac, convinced that a Roma woman had cast a spell on his horses, was ready to go back and strangle her.⁶⁷ As a rule, in order to avoid penalty, Roma will promise everything, they will cry and beg for mercy⁶⁸, or they simply tend to protest against any kind of penalties⁶⁹, they are ready to bring witnesses who will prove that they have not stolen anything⁷⁰. The one who got five beatings for having stolen chickens, was given ten beatings when he was caught committing the same crime. Then he promised that he would not steal chickens any more.⁷¹ Another Roma, whose name was Rade, robbed a church. As a consequence, his leg withered.⁷² For all these reasons, or because of poor work, or because of non-compliance with an agreement, there was a saying “Gypsy business”.⁷³ A couple of volumes of *Kršćanska obitelj* from 1941 had a joke section with the title *Ciganska posla /Gypsy Business (Affairs)*.

In addition to lying and stealing, they deal with the occult: divination, incantation and others. In the older volumes of the magazine *Kršćanska obitelj* it is a relatively common context of speech against Roma, whereas in the newer ones it is only mentioned a couple of times. It seems that topic was reflected “from the field” and from sermons (“from the altar”) to the magazine.⁷⁴ Since most of the editors and contributors were priests, it is not surprising that more attention was paid to those things and that they were treated as superstition. Both groups, those from the field and those from the magazine, were shocked that “Gypsy” divination and sorcery could be considered to be more important by foolish people than priests’ sermons...”,

64 „Witty Gypsy.Little Jokes.” In. *CF*. 1915. Vol. 16. No. 5, 119; „Gypsy Business (Affairs).

Little Jokes.” In. *CF*. 1939. Vol. 22. No. 12, 382.

65 „A Gypsy Horse.Little Jokes.” In. *CF*. 1915. Vol. 16. No. 9, 210.

66 „Gypsy Affairs.Little Jokes.” In. *CF*. 1940. Vol. 23. No. 12, 348.

67 *DŽAMBS* (1902, 4): 72.

68 „Confessor’s Advice.” In. *CF*. 1941. Vol. 24. No. 10, 327–330. (327).

69 *Ibid*.

70 „A Gypsy in a Court.Little Jokes.” In. *CF*. 1938. Vol. 21. No. 10, 322.

71 „Confessor’s Advice.” In. *CF*. 1941. Vol. 24. No. 10, 327–330. (327).

72 „A Gypsy and Holy Relics.” In. *CF*. 1939. Vol. 22. No. 11, 330.

73 „Gypsy Business (Affairs). Little Jokes.” In. *CF*. 1939. Vol. 22. No. 12, 382.

74 *V. F.*: 112.

and they were considered to be more important not only by common people, but sometimes by some educated individuals who believed in Roma witchcraft.⁷⁵ They wonder why some young men and women try to find happiness from “Gypsy women” and do not want to pray for happiness to saints and thus they walk around forests and look for unknown graves and honour them, and some “Gypsy child” could be in those graves.⁷⁶

“Gypsy” witchcraft, sorcery and similar things, are seen by many people as harmless games, but the authors in *Kršćanska obitelj*, regard them as sinful acts, because through them people attribute to themselves or to things some supernatural power that God has not given them. The authors are adamant in their claims that even many pious old ladies will be very much surprised when those witchcraft deeds will be shown in their real light, the light of the Devil.⁷⁷ Those superstitious acts make void all the good deeds and decisions: “Christians and brothers, if you do not turn away from Satanic witchcraft and Gypsy incantation, all your fasting and prayers will be worth little or nothing; your penance will be in vain, as well as your paid masses and alms giving. Divination and spells, it is all pagan, it turns all the bright and otherwise good, praise worthy and life-saving deeds into pagan deeds.”⁷⁸

We can notice that exclusively Roma women, mostly elderly, are involved in witchcraft and fortune telling: “... tell a young lady about a handsome guy, tell a young boy about a pretty girl, tell a popper about riches, tell a sick person about health and everybody will say: she has guessed half of it right”.⁷⁹ Only at one place it is mentioned that an old Roma, namely a Moor, has given a talisman (old money) to the Spanish King Alfonso XIII (1886–1941) and has predicted that by means of this talisman he would find his future wife (Ena Battenberg, 1887–1969).⁸⁰ The contribution entitled “U tudju dobru dobra nije, pa sto ti zapisa” mentions the case of Ante Štrbac who while riding towards Mostar came across “Gypsy sorcerers” and their chergas in Mostarsko Blato. Then an “old Gypsy woman” remarked to him: “Thank God, good horses!” As he did not say anything to her, but just carried on, it happened that the horse that was good and healthy perished two hours later. Such

75 „Dear Comrade Jojo.” In. *CF*. 1943. Vol. 26. No. 1, 20.

76 MIŠUKA: „Friendly Letters.” In. *CF*. 1940. Vol. 23. No. 12, 365–366. (336).

77 NENAD: „For Our Spiritual Renewal. God’s Commandments.” In. *CF*. 1939. Vol. 22. No. 8, 232–237. (237).

78 ELEMOVIĆ-NARESTENSKI Elem: „Do Not Trust Enchanters!” In. *CF*. 1916. Vol. 15. No. 4, 80–81. (81).

79 MIŠUKA: „Friendly Letter.” In. *CF*. 1944. Vol. 27. No. 4, 52–54. (53).

80 „Herald. King’s Talisman.” In. *CF*. 1907. Vol. 8. No. 7, 111.

events, being real or fictional, cause anger towards Roma. Ante Štrbac wanted to return to Mostarsko Blato to strangle the evil Roma woman.⁸¹ The author Džambas asks himself why those divinations exist and happen? He thinks that the answer lies in the envy towards other people's possessions: "...there are rusty eyes, rotten souls, and they all surrender to the devil and they can put a spell on you, may God perplex them and prevent them from being successful and make them fail...".

Both peasants and town dwellers were equally firmly convinced of the existence of such acts and spells. These convictions could not be driven out of their heads "... not even by friars while they were preaching from the altar dressed in their holy garments..."⁸² To protect themselves from the occult people were trying to beg for help from other Roma women who were able and knew how to help them. Thus a Roma lady from Livno is mentioned who used to read something from a Christian book and was able to revoke all the magic and spells by invoking the name of Jesus and the name of Mary. Otherwise, she was also able to predict anything that somebody would like to know. Allegedly there were other people who were skillful and successful in the elimination and removal of spells: an Orthodox from Županjac (Tomislavgrad) who had some old books and who had written records that were about meter and a half long, a *khøjah* (a Moslem priest) from Konjic, and others.⁸³

The authors in *Kršćanska obitelj* point out that all these things are against Catholic practices and beliefs: "If Fata could help anybody, she would help herself, and she would not be a Gypsy but a bey's wife! (bey was a governor of a district or province in the Ottoman Empire). Go to that Orthodox who spins a leather ribbon and cheats the world, if he could really help himself, he would not drag those leather ribbons, but would live like other bosses. Go to *khøjah* in Konjic..."⁸⁴ The authors add that one should live an honest life: "How nice it would be — if one could namely steal, rob, plunder, do wrong things and other things against God's law and then that you put this little sheet of paper around your neck of your cattle and that because of that nothing evil could happen to you—No—No way. I know what I know—be a good Christian, and obey the Christian law—that is the only right thing and record—burn all the other records or throw them away wherever you want—it's the same thing—Lord Jesus and his saints did not use a book to chase the devil but

---

81 DŽAMBAS (1902, 4): 72.

82 Ibid.

83 DŽAMBAS (1902, 3): 120.

84 DŽAMBAS (1902, 4): 73.

they used their sainthood and divine help.”⁸⁵ They conclude that the reason for this widespread superstition among people is their poor faith, and because of this poor faith their deeds are less good. We must pray that God might enlighten every mind and put it back on the right path.⁸⁶

CONCLUSION

Herzegovinian Franciscans published their magazine *Kršćanska obitelj* in very difficult conditions that prevailed in the first half of the 20th century in that region: poor soil, barren years, large families, two world wars, famine...⁸⁷ Roma national minority members are only incidentally mentioned. It is mostly in two contexts: the first are the contexts of fortune telling, divination or incantation, mainly in the older editions of *Kršćanska obiteli*, and the second context are joke stories, mostly in newer editions of *Kršćanska obitelj* (21 times). However, this was not done with a primary purpose, but only incidentally, the magazine gives a very realistic view and account of the external life and behaviour of the Roma national group.

As a considerable amount of the authors' attention is given to Roma's fortune telling and sorcery, we must point out that they do not condemn the Roma national group dealing with the occult—that is their own choice and they will be responsible for it to God—but the editor scolded those Christians who believe them. It is recommended that people should not have contact with them, except to give them alms according to their means. The final aim of their mentioning Roma is that the authors would like to send some kind of a moral lesson to their readers.

It could be also said that *Kršćanska obitelj* does not deal with Roma issue at all in today's terms of looking at it. The authors of the magazine do not use any racist terms or hate speech, not even in the difficult circumstances of the Second World War. On the contrary, they explicitly warn that one should be gracious to everyone and that nobody should be humiliated.

---

85 Ibid.

86 Ibid. 74.

87 DŽAMBS(1901): 196.

EDINA BERTA HÉDERNÉ

Who is served by child welfare services?

Power as an agent in the changes in the content of personal help

“Empowerment is not a recipe for solving the problems of social oppression, injustice and powerlessness, but as a perspective, means and method, it provides an opportunity to create a more democratic and trusting relationship with ourselves and others and as such, it can open up new paths, inspire to search for new solutions while we can discover our own knowledge and the strength and resources of our community” (Lakatos, 2009).

In Hungary, the Roma population constitutes one of the most excluded groups of society. The majority of them have a very limited access to the social goods necessary for integration, such as quality housing, employment providing minimum security or adequate education. Experts’ estimates show that they are over-represented as recipients in the social and child protection systems, usually as obligated clients. Due to the lack of systematic and targeted surveys, we only have information about special child protection services (see ERRC reports, 2015, 2011, 2010, 2007). In the institutions functioning as surrogate families, the ratio of Roma children is nearly 60%, which is extremely high compared to their ratio in the whole child population. As the above-referenced European Roma Rights Centre also emphasises, this discrepancy suggests discrimination against Gypsy families and children. In my paper, I will present the results of a study on a service available before putting children in children’s homes: taking into protection.

On the basis of a recent study and two case studies presented in it, I will explore how the organisational framework, that is to say, the changes in the interpretation of power within the service system, influences the aid work directed to families that represent their rights poorly or badly. To what extent experts are able to adjust their everyday activities to the purposes of empowerment, which is regarded as one of the key principles of social work? Are they able to give professional help in circumstances that are often professionalised? Are they able to decrease social distances and to overwrite their cognitive constructs? What is typical in the work

of child welfare services: is it bureaucratic help with reduced content, which serves the existing power structure or is it possible for an empathic attitude supporting the clients' social integration to gain ground?

1. INTRODUCTION

One of the key principles of social work, being a profession aiming at the welfare of individuals, groups and communities, social integration and equality, is empowerment. It may be symbolic that the translation of the word into the Hungarian language has several obstacles. As Hungarian equivalents of the phrase, 'granting power' or 'enabling'¹ are most often used. It primarily means the successful contact with social institutions, representing one's interests and citizen's rights. Katz lists the components of empowerment as follows:

"Expanding individual abilities in order to make decisions more effectively;
Owning individuals', groups' and/or communities' own resources in order to achieve their aims, improve the quality of their life and realise their potential;
Making it possible for disempowered people with poor abilities to represent their interests to manage their lives better, to have their voices heard in institutions, in services and in situations influencing their lives and to practice authority instead of simply surrendering to it;
Helping people regain their strength and power" (Katz, 2009).

The theoretical background of empowerment is linked to issues of social inequalities and justice (Jönsson, 2012). The primary assumption of both basic principles: empowerment and enabling is that all individuals (groups and communities) now called clients due to their social status, are capable of changing and improving their lives because of their human nature.

Both approaches expect helping experts to create and shape their cooperation with client son the basis of this assumption.²Helping is not characterised by a technical quality or nature, the emphasis is not on closely following a methodology,

-
- 1 The purpose of enabling tends to refer to the support and reinforcement of the client' inner potential. However, a slightly different interpretation also exists, e.g. Lakatos describes the concept of empowerment as part of enabling (2009).
  - 2 Here, I only focus helping activity directed to individuals, groups and communities struggling with a social problem or crisis. However, I find it important to mention that some of the theories serving as the basis for empowerment also question the focus of intervention. According to Dominelli, who draws on Marxism, the majority of social problems would disappear if the distribution of resources were fairer. Community work

but is much rather characterised by the expert's own solid inner conviction of the other person's ability to change.

This inner conviction, the helping attitude ensuring empowerment is combined with cognitive constructs the key element of which is the assumption of the other person's value and a generally positive, accepting shade of opinions regarding the other person. In this way, the expert is able to relate to their clients, who are often regarded as deviant, empathically and have a positive opinion of them even contrary to social consensus or their institutional surroundings. In the presence of positive mental content, it can be assumed that the expert who considers empowerment the basis of their trade or profession will have an accepting and empathic attitude to those in need.

Therefore, the interpretation of power in the helping relationship is whether the experts themselves are capable of granting their clients power and competence in their own lives.

Besides this, it is worth examining the issue of power from the aspect of the relationship between the players of the helping relationship.

“We can talk about power whenever there is an opportunity within a social relationship for someone to exercise their will against the other person's will, regardless of what this opportunity is based on.” (Weber, 1987: 77). Quoted by: Katz, 2009.

In the helping relationships analysed here, the owning of power is the question of who has the opportunity to influence the decisions fundamentally determining the rearing of a child: who can make decisions about authoritative measures that prescribe strict behavioural rules, about taking into protection, who has a say in the revision of taking into protection and who makes the decision about removing a child from or replacing them into their family?

On the basis of legal regulations in Hungary, the answer to all these questions is the guardianship authority. However, it is the staff of the child welfare services that keep direct contact with families. How much power do they have? And how much competence and influence do the families involved have?

2. LEGISLATIVE CHANGES AND THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT

In Hungary, if an educational or other social problem occurs that involves a child, help is provided by the so-called child welfare services that are available in

---

created in this way is not necessarily directed at those in need but much rather at the thinking of the majority society and the breaking the ideological hegemony.

every settlement This type of support is available to parents as a basic service. In this framework, problem solving is aided by individual or family consultation, counselling, applying for certain financial benefits and information, all of which are free of charge. If the expert or the institutional environment of the child or family deems that the problem has not decreased, the service staff can initiate compulsory cooperation with the family. This is based on an official decision called taking into protection. This administrative measure does not affect parental rights or responsibilities, nor the child's place of residence. The child carries on living in their family but (s)he and the parents are obliged to comply with certain behavioural rules and they can access psychological or legal counselling and, in the case of divorced/separated parents, regulated parent-child contact aided by an expert.

Following taking into protection, as a result of the legislative changes introduced in January 2016, so-called case managers working in the district child welfare centres are also put into contact with families. Case managers are obliged to see the families living in their area three times a month. The family retains their relationship with the expert they had met at the service, but the latter is expected to report important events or changes to the case manager. The helping and controlling relationship related to taking into protection is greatly important in the lives of families for several reasons. Firstly, the professional help provided by social workers or social educators/pedagogues is often the only chance of a positive relationship with the "outside world". It is well known that families in the greatest need often have no access to the services and benefits of the social care system. In the case of taking into protection, a regular relationship is built between the family and the expert, which can increase the chances of accessing the services. However, if the service deems the parents' cooperation inadequate, that is, the parents and children have not complied with the expected and prescribed behavioural rules, experts make a recommendation that the child be removed from the family. Even though they do not make the decision, one staff member said that "*Parents know that the removal ultimately comes from us.*" (Interview No. 3)

Since January 2016, this recommendation duty has been placed on the newly built-in level: the case managers. The guardianship authority is obliged to review this compulsory, close cooperation every year. The review can result in the termination or extension of the protection or, in the absence of any positive change, the case manager may initiate the temporary removal of the child from the family.

3. INTRODUCING THE STUDY

The study I carried on, together with Anikó Vida, between March 2016 and July 2017, extended to the work of a child welfare centre and the services related to it in a district in southern Hungary. The district includes 2 towns and 13 villages with nearly 50 thousand inhabitants altogether, more than half of whom work in the town that is the district centre. It is an agricultural area and the ratio of registered unemployed is around 10%. In the district, the ratio of Roma population does not differ from the country average, which is about 5–7%, but it is supposed that both in the child welfare basic services and special services, the ratio of Roma recipients is higher.³

The study included the child welfare services of all 15 settlements and all 15 staff members were contacted. Anikó Vida collected data focussing on the organisational changes and I worked with two data collection methods, focussing on the above-mentioned questions. I took notes from 3 case diaries kept by each staff member (document analysis) and, having gained personal impressions about the cases from the diaries, I made loosely structured interviews with the service staff. The criteria of choosing the cases included taking into protection as well as removal from the family. All in all, I viewed 43 documents and interviewed 13 experts.⁴

3.1. Introducing the families and the problems

The average composition of the families included in the study was 2 adults and 2 children. In some cases, one of the parents was not biological and in several cases, the parents had other, grown-up children already living independently.

In the families in the care of the welfare service, the most typical problem was neglection: 18 out of the 43 cases in the study exhibited such endangering behaviour.

-
- 3 Reliable data about the over-representation of Roma children in child protection are only known in relation to specialised service. According to the reports of ERRC, this ratio is cc. 60%, which is significantly higher than their ratio in the whole child population, which is cc.13%.
  - 4 Although I reviewed and took notes from the case diaries of 15 staff members, I could only contact 13 of them. In one of the settlements, there was a constant turnover of experts: the ones I met personally did not yet have a family that would fulfil my document analysis criteria, so she could give me the diaries kept by a previous expert. However, the staff knew nothing about this previous member, so I could not contact her. In another settlement, an expert gave me diaries to study, but she left the area shortly afterwards, so I could not ask her about her personal reflections, either.

Neglect could take the form of neglecting the necessary medical or therapeutic treatment or leaving a child of 2 or 3 years of age at home alone for several hours, or inadequate feeding.⁵ Besides these, the main reasons for taking into protection were direct physical and psychological abuse of the child (8 cases) and abuse in the parents' relationship (7 cases), as well as parents' substance abuse. In 17 cases, staff members identified 1 type of problem and in 17 other cases, it was the joint presence of at least 3 problems that justified compulsory child protection care. In 2 cases out of the 43, the expert did not find it justified that the child had been removed from their family and placed with foster parents by previous authority measures.

Here, I will present two case studies. The events are taken from the case diaries kept by the members of the service staff and the interpretation of the efficiency of the intervention is based on the interviews made with the case leaders.

How does a problem turn into/become a crisis?—Case study No. 1

The family was taken into basic service care at the request of the mother and the 15-year-old daughter. The biological mother claimed that the father (her former husband) was regularly abusing their child, hitting her with his fist and threatening her. The mother wanted the court to change their ruling and grant her custody of the daughter, who had been placed with the father.

It was revealed during the first interview that the father had been given custody of the daughter when the biological parents got divorced. The father remarried and started a new family. When the family first came into contact with the service the daughter, her father, his new wife and their child of kindergarten age had been living together for four years. The family was well off: they lived in a spacious, well-furnished, detached suburban house with all modern conveniences. The father was working for a construction company as a valued member of staff and, besides his company jobs, he also did odd jobs, so they did not have financial difficulties.

During the first few meetings, it became clear that the physical abuse in question had been a one-off. The beating was induced by the fact that the adolescent girl did not go home in the evening but spent the night with a boy in a secondary school

---

5 Inadequate feeding did not primarily mean quality problems. I read several cases when the expert supposed that the children were starving. This is particularly true for the summer months when, due to the school holiday, children are totally reliant on the care of their parents. In 5 cases out of 43, regular starvation was happening. In one case, the service was alerted by the neighbours, who were taking care of the children left alone at home.

dormitory. The father beat her after this, and threatened to tie her to the car and pull her across the town “like a slut”. The description of the event suggested that it was not the daughter’s behaviour that aroused the father’s emotions. His former wife changed her partners often and when the case was recorded, she was living in an unclear relationship with a man and his children. One of her previous partners was serving his prison sentence and their three children had already been placed with foster parents.

The adolescent girl definitely wanted to move in with her mother: during visitations, her mother had no expectations of her: she did not have a curfew and she did not have to do homework. The mother did not punish certain transgressions, either, so during the weekends spent with her mother, the girl got into trouble with the police for petty theft several times.

The service staff member started her cooperation with the paternal family and, less intensively, with the biological mother, too. She regularly met them, talked with them about events in their lives and, after a while, asked the daughter to see her weekly. She identified the lack of communication between the father and the daughter as the problem, which she tried to remedy by telling them to do it. *“I’ve told the father to communicate.” (expert 1)* It was obvious that the father was trying beyond his might to solve the problems originating from a developmental crisis and the inadequate parental attitude of the biological mother. Yet he received no help from either the service staff or the case manager, who appeared after the family was taken into protection in order to lay the foundation for the compulsory cooperation. The helping expert, partly because of her age, was able to build a close relationship with the adolescent girl, but she did not value the father’s efforts and did not consider them to be resources.

She also expected the father to see her regularly and report to her, to use her own words. These meetings were always scheduled during the father’s working hours, as there are no early evening office hours at the child welfare service in that town. Thus, the fortunate parents who have regular jobs need to take a day off work every time to consult the service about a problem concerning their children or attend official negotiations. This is what this father did, too. He appeared every time at the service or at the guardianship authority, he did all the suggested activities and his motivation was unquestioned. Yet his relationship with his daughter did not improve, so the service, at the daughter’s request, applied at the guardianship authority for putting the daughter in temporary care. As a result, the girl was put in a county children’s home. This home is infamous for a lack of attention to the inhabitants, who can essentially live without control in the company of other adolescents

addicted to substances and selling their bodies. The other consequence of this case was that the father lost not only the custody of his daughter and his daily contact with her but also his job. He was absent “too often” from work and was dismissed from his well-paying job.

This case is a sad example of a problem becoming a crisis as a result of inappropriate intervention. The expert did not realise that the father, fearing that his daughter would follow his former wife’s deviant behavioural patterns, had overreacted in a situation. Consequently, the family taken into care got into a downward spiral: the father was sensing the control coming from the service, which he wanted to comply with more and more, so he became more demanding towards his daughter and emotionally more and more withdrawn from her. The biological mother sensed that she had managed to make a breach in the previously good father-daughter relationship and was constantly egging her daughter against her father from the background. The daughter, spurred by her momentary desires and aspirations, wanted nobody to tell her what to do. She has achieved this goal. At present, she is living in a children’s home and sees her father once a month.

During the interview exploring the case, several things came to light: although the expert was aware of the father’s commitment, she did not realise that it could have been well exploited as a resource in the solution of the problem.

“The father said that he had no authority over his daughter. Well, I said, that’s the problem. If he couldn’t make it in 15 years, he can’t have it now.” (expert 1)

The expert did not realise that the father saw his own responsibility, which could have been an excellent basis for successful behaviour-modification. Besides, she did not consider the rigid office hours a problem. During her presentation of the case, she casually remarked that the father had always had to ask to leave work. She did not regard it as a problem that the father had been given the sack, nor did she realise that this event was the beginning of a crisis. As for placing the daughter in professional care, she claimed that the child herself had wanted that.

So, instead of helping and serving the family, we can see here a professionally completely improper process, which resulted in the child’s removal from her family and taking her first steps on a deviant career.

Despite the problem in the content of the “helping” relationship, the expert followed every known protocol. She said in the interview exploring the case that it was the hardest for her that even though she had done everything, she failed this case:

“This, this was the hardest that we had taken all these steps. I sent them to a psychologist and to mediation, and still.” (expert 1)

However, as I pointed out before, this staff member lacked precisely the inner conviction making the relationship a “helping” one: she did not believe in the other person’s ability to change and interpret their life in a different framework.

When the expert trusts the power of love—Case study No. 2

In the second case, a great-grandmother was raising a 3-year-old boy. The child had been put in the great-grandmother’s care at the age of six months, as his biological mother appeared unfit for child rearing. His paternal grandmother, even though she would have liked to undertake the raising of her grandchild, could not do so as she was taking care of her own three children, who had severe mental and motor disabilities. Thus, the guardianship authority placed the child with the great-grandmother, who was living at a farm near the grandparents. The grandmother also took part in raising the little boy: they met on a daily basis.

The child had epilepsy, the treatment of which required regular medication.

The service was informed about the two-member family following the boy’s severe epileptic fit, when he was taken to the county hospital by helicopter. This is when the great-grandmother’s dementia was revealed. It was clear that although the elderly woman and the little boy were very attached to each other, due to her advanced age-related deterioration, the great-grandmother could not always take proper care of the child.

Following this incident, the child was put into foster care with immediate effect. Under the legislation in force, the parental rights of the parents, who never visited their child, were revived and the great-grandmother lost her right to keep contact with the child. The service staff then increased her activity and kept applying at the guardianship authority for both the grandparent and the great-grandparent to regularly see the child, with regard to the previous strong emotional ties. It took nearly a year for their request to be upheld.

Since then, the child has been living with an accepting and warm foster family in good circumstances and is developing adequately. He meets her great-grandmother once a month. The old lady’s health is deteriorating, so, before the meetings, the service staff, even though she is no longer officially in contact with the great-grandmother, goes to see her and makes sure she will travel to see the child.

In this case, the anomalies of the child protection system were intensified: there was no intensive family-maintenance service that could have helped eliminate the dysfunctions resulting from the dementia. The guardianship authority, even though they had acted according to the regulations, totally neglected the fact that for the child, the changing of his family circumstances (being put in foster care) was a

crisis. It would have been of utmost importance that the child should be able to meet his well-known and beloved grandmother and great-grandmother immediately after being removed from his family.

Last but not least, we can see in this case that the parents (in this specific case: the great-grandmother) was stuck in an unclear situation and left to their own devices after the child was removed from the family. After a child enters the institution of professional care, nobody helps the parents survive the crisis or helps develop their parental competence. Nobody helps the parents, presumably often undergoing a severe crisis, too, become able to receive their child back. The parents are left to their own devices. This is what would have happened in this case, too, if the service official had not realised what great value lay in the great-grandmother's deep love for the child and had not been fighting for the continuity of their relationship, although it was not her legal duty. "Of course", the relationship was not continuous: the authorities solved the problem in a coarse way, changed the child's residence, totally neglecting the emotional needs of the two-member family. Actually, it was a matter of luck and the humanity and professional commitment of the service staff member that the child was placed with loving foster parents and later his contact with his great-grandmother was restored.

3.2. Following professional protocols and/or empowerment – the lessons learnt from the two cases

In the first case, the freshly graduated expert utilised all the services of the newly established child welfare centre: she enlisted the help of the psychologist, she applied for mediation for the family and, due to her smartness and good communication skills, she also did a great job of cooperating with the educational institutions of the community. However, two basic motives were lacking in her cooperation with the family, father and daughter: she did not trust the father's parental competence, nor his ability to change; and she did not make use of the opportunities provided by the consultation. She made both the child and the father report to her, but she did not apply the techniques of targeted conversation, which builds on the client's inner capacity.

Nevertheless, I consider it important to note that these consultation techniques require great skill and the staff member in this case would have needed professional help with using them. However, she could not ask anybody for help: the case manager she was in contact with had no experience in child protection, nor had the appointed professional leader of the child welfare centre had any experience in the

field of direct help. No case discussions or supervision session were held, so there was no opportunity to improve the professional competence of the beginner expert to find solutions to her difficulties.

In the second case, it was thanks to the skill and the professional and life experience of the service staff member that some of the negative consequences resulting from the shortcomings of the service system were remedied. The seriously ill but loving great-grandmother could have functioned as a parent alongside a service providing intensive, daily presence. In that case, the medication would not have been missed and it would not have been necessary to separate the child from his great-grandmother, from his only biological bond.

With the lack of an intensive support service, the child was removed from the family, and that is when the expert's resourcefulness became extremely important. It must be noted that after a child is placed in foster care, nobody is required by law to work with their biological family any longer. However, in this case, the helper supported the great-grandparent in the serious crisis she had been through and her involvement made it possible for the great-grandmother to meet the boy later. It was not the centre's, nor the case manager's intervention but the humanity of the service staff member, who was in direct contact with the family, that to some extent managed to remedy a wound in a very vulnerable attachment. In this story, the helping expert trusted that the great-grandparent, despite her deteriorating health, was able to provide the child with important emotions. That is to say, she trusted the inner capacities of the other person, as is consistent with the principle of empowerment.

Neither the case managers, nor the newly established centres provided professional help in either case. Although in the first case, mediation was provided by the centre, the two occasions were certainly not enough to make a significant change. In the second case, the expert could not utilise any kind of service: intensive aid tailored to the needs arising from a specific situation is not available in the given district.

The case managers did not support the solution of the problem in either case.

3.3. The role of case managers, on the basis of the study

The case diaries involved in the study showed similar shortcomings. According to the legal definition, case managers must coordinate on several levels. On the first level, they must coordinate and manage the services provided by the players in the system directly working with families with a multitude of problems. However, of the 43 cases in the study, this only happened in 3 cases. I have only found 3

cases altogether where case managers provided long-term help, one of which was the above-mentioned mediation consisting of two sessions. In the other cases, case managers accompanied the helper who was working with the family on her family visits on a few occasions. This meant that another expert was going with the visiting expert. In this way, two of them represented the power of the authority threatening with removing the child from the family, to a client who could poorly represent their own interests. Case managers did not coordinate, nor did they provide professional advice. In most cases, it was not only because they lacked relevant experience but also because, as we could see from the second case study, there was nothing to coordinate. As most families were involved in some kind of substance abuse, psychiatric care was often needed. In the studied district, however, psychiatric care is only available in the district centre. This is also true for psychological counselling. Despite the fact that a psychologist goes to almost every community in the district, due to the typical lack of time, it only happened in 3 cases that (s)he helped people in longer term counselling.

Coordination, which legislators deemed necessary, could have happened on another level, too: between the service helping and/or controlling the family and the authority deciding about the placement of the child. However, according to the protocol determined by the sectorial ministry, the centre cannot promote communication with the guardianship authority and, in our experience, it was not able to promote it. Of 17 cases of children placed in foster care, without asking the opinion of the service staff and, what is even more important, without developing the competence of the biological parents, the children were returned to 6 families. These families included one that had been known to the system since the 1990s, when the family carer initiated the removal of the children from the family because of sexual abuse. According to the records in the case diary, the persons entrusted by the guardianship authority with guardianship over the child of the daughter who had come of age in the meantime were the grandparents, who had been the abusers.

3.4. How does power change in the process of the helping relationship?

In the phase before institutional care, the welfare services still have partial control over the goods that can be mobilized for the family as well as the relationships within the family. If they have managed to build a good relationship with the members of the signalling system, they themselves will coordinate the services available in the district and if they possess the knowledge necessary to promote changes within the family, they will have real influence in that field, too. However, this power is only

partial because, as I have shown, the decision-making negotiation will be attended by the case manager, who only rarely sees the family.

From the moment the child is removed from the family the exercising of power will be completely removed from those concerned.

After the child is removed, the influence of the service staff, who may have been working with the family for years, radically decreases. Further decisions will be prepared and made by the so-called special service, with the case manager's involvement. In this phase, the service staff do not meet the parents and most of the time they do not even know if the guardianship authority has put the child back into the family.

After the child's removal, treating the parents' crisis and improving parental competencies is up to the individual decision of the service. If they have time and energy, they help the families concerned get over the crisis and receive their children back in changed circumstances and in a strengthened parental role.

The service staff who see the families concerned on a daily basis and are familiar with their homes and the communication between family members have no decision-making right whatsoever after the child is taken into specialist care.

Nobody works on the parents' competence anymore and the parents receive neither help nor control. Consequently, children are often tossed about in the system as a result of incidental decisions. In 2 out of the 43 cases, three biological siblings were placed with 3 different foster families in two different counties. Although the mother asked the foster parents to help her maintain contact with her children, her request was not granted. Incidentalness is also shown by an above-mentioned example when the child was put back into her abusive family after she herself became a mother and the abusive grandparents became her baby's guardians.

Incidentalness, unclear protocols and the exclusion of the experts who actually keep contact with the families from decision-making often violate the interest of the children and undermine the professional prestige of experts working in the basic service.

4. CONCLUSIONS

Our study has shown that the legislative changes have amplified several anomalies of the system, as a result of which service staff working directly with families and children now feel being controlled and fearful. As I mentioned earlier, their word and opinion carried no weight in the later life of the children, which was a hard blow

to them not only because they often saw the children being lost but also because they felt disregarded as experts.

Being disregarded and the apparently senseless legislative changes amplified their feeling of powerlessness, which was undoubtedly to the detriment of the helping work. Amplified fear has led to senseless and unconstructive blaming of clients and to the schematization of a work that requires flexibility, empathy and cognitive openness. In my opinion, inserting a new figure without real coordination opportunities has resulted in the fact that service staff direct their attention to the system even more and use controlling and bureaucratic activities in order to have well-documentable activities and quick changes. This, however, does not lead to the empowerment of the clients or to regarding them as partners, “only” to the questioning of their parental competence.

Case managers have been inserted in the system, but they have even less time and opportunity to build a relationship with families that is effective, supportive and successfully controlling at the same time. Nevertheless, they “mediate” between guardianship authorities and offices determining local community rules and transmitting state authority, passing by the service staff, who could immediately influence the family.

Ultimately, case managers serve to strengthen government authority and community norm control. They control the experts working directly with families who, despite their best knowledge and intention, cannot build an intensive relationship either with families or the staff of child welfare services. In the studied area, the staff went out of their way to emphasise how well they got on with the case managers. However, during the one year of our study, the staff fluctuation on the level of services was over 50% and in the case of case managers, 100%, which draws the attention to serious system errors.

On the basis of this study, in the practice of the Hungarian child protection system, the supposed and actually owned power decreases in proportion with the involvement of people in a given social problem. That is to say, the more involved a person in a given problem, the less influence they have on its solution, due to the specifics of the system.

In the life of the clients, as well as in the direct helping work of the experts, influencing and such decrease in their influence and competence can only initiate change in one direction: towards the total elimination of autonomous and responsible thinking and action.

BIBLIOGRAPHY

- BÁNYAI Emőke: *Intenzív családtámogató és családmegtartó szolgáltatások. PhD dolgozat.* ELTE TÁTK, Budapest, 2004.
- DOMINELLI, Lena: “Deprofessionalizing Social Work: anti-oppressive practice, competencies and postmodernism.” In. *British Journal of Social Work*. 1996. No. 26.
- European Roma Rights Centre: *Life Sentence: Romani Children in State Care in Hungary*. 20 June 2011.
- European Roma Rights Centre: *Dis-Interest of the Child: Romani Children in the Hungarian Child Protection System*. 11 December 2007.
- HÉDERNÉ BERTA Edina: *A cigány-magyar segítőkapcsolat speciális vonatkozásai.* PhD dolgozat. ELTE PPK, Budapest, 2012.
- JÖNSSON, H. Jessica: “A hatalomhoz juttatáson túl – A helyi közösségek megváltoztatása.” In. *Együttműködés és felelősségvállalás tanulása a szociális és közösségi munkában.* (szerk.: Budai István – Nárai Márta), Győr, 2012.
- LAKATOS Kinga: “A képessé tétel folyamata – Az érdekérvényesítés esélyeinek növelése a szociális és közösségi munkában.” In. *Parola Füzetek*. [Online]. Budapest, 2009. http://www.kka.hu/_Kozosegi_Adattar/Azadatt.nsf/0a84037251c6a630c1257075002e65aa/14c544c36a68ce4fc12575d9002dfc69?OpenDocument
- WILLIAMS, Charlotte: “Connecting anti-racist and anti-oppressive theory and practice: retrenchment or reappraisal?” In. *British Journal of Social Work*. 1999. No. 29, 211–230.
- WILLIAMS, Charlotte–SOYDAN, Haluk: “When and How Does Ethnicity Matter? A cross-National Study of Social Work Responses to Ethnicity” In. *Child Protection Cases in: British Journal of Social Work*, 2005. No. 35, 901–920.

EUGENIA I. IVANOVA–VELCHO KRUSTEV
The tinkering—the handicraft, that integrate gypsies
toward neighboring in Bulgaria

INTRODUCTION

In recent decades the issue of the integration of gypsy/roma has become relevant to all levels of government, to broad society and to scientific circles across Europe. This tendency alongside our extensive research into the ethnicity and the vast amounts of data that we have collected and published, are central to the idea of identifying the whitesmith's craft as a means to preserve the identity of a gypsy group in Bulgaria and its integration into macro society. The group in question—the Kalaidzhi has a distinct place within the classification of gypsies.

We present the thesis that the craft plays an integral part in the preservation of the integrity of the particular group of gypsies and serves to safeguard its main characteristics and their ethnic identity. At the same time it renders them economically and socially active and integrates them into the surrounding society. We shall observe this process within the confines of a lengthy historical framework spanning the 16th century to present day, with an emphasis on modernity. Our research reviews the issues of the social position of kalaidzhi gypsies in the years and strives to explain the correlation between their craft, preserving their identity and the group's ability to fit in society.

The thesis is built upon the introduction of previously unused historical data, narrative sources and ethnological research into scientific circulation and its analysis and comparison. The empirical data that is utilised in the article is mainly derived from our fieldwork and the verbal history of kalaizhi inhabiting the region. It gives account of key events of the life of the clan in question—migrations, significant events and festivities. Accounts of their everyday life as related to their occupation, providing livelihood, roaming routes and contacts with the local population, have also been recorded. The field inquiries have been carried out for a period of more than a decade (late 20th–early 21st century). Our interviewees are of various

gender, age group, marital, educational and societal status. This provides a broader picture and allows for the greater acquisition of relevant data. We have systemised and analysed the accounts of our fieldwork by putting them in broad historical, societal and cultural context. They have been corroborated with various sources (public and official information, reports, decrees and correspondence) found in a number of archives—Bulgarian State archives and the archives of the Ministry of Interior, access to which was granted after 2006, regional archives and museums. The historical method has been deployed in the tracking and analysis of the patterns of development of the studied processes.

Gypsies arrived in Bulgaria at different times and by different roads as a part of the so called Migration Period. Their movements date back to the fifth century and continue in the following centuries, with parts of them permanently settling in these lands. During the hundreds of years under the various national formations, they haven't lived in isolation in the context of business or culture, but rather blend in as an inseparable part of society, being heavily influenced by the rest of Balkan folks. Heterogeneous in religious nature, they are mostly Christian and Muslim.

Within the Bulgarian lands the roma community is separated into distinct groups, displaying individual ethnic, social and cultural characteristics, which form different meta-group unifications and branch out into various subgroups. Gypsies, whether domesticated or nomadic, are an undeniable part of society. The domain of most frequent and consistent interaction with the rest of the population, is that of the crafts, in which the distinct groups produce and maintain goods of wide practical application in every household and enterprise. This professional specialisation, which has provided for the gypsies' livelihoods, tends to remain stable for decades and even centuries in some cases, serving as a namesake for many of the groups that engage in their respective crafts. Thus is whitesmithing, a craft that has persisted through centuries in gypsy society and has remained relevant to present day.

This is the first time this thesis enters scientific circulation in its current rendition. In their publications Bulgarian Ethnologists, researching the roma ethos, discern individual ethnographic aspects of the life of whitesmith-gypsies¹.

---

1 MARUSHIAKOVA, Elena; POPOV, Vesselin: *The Gypsies in Bulgaria*. Club 90, Sofia, 1993; IVANOVA, Evgeniya I.; KRUSTEV: *On the Long road... Life with the others (history, ethnosocial structure, life-style and culture of gypsy groups)*. LINCOM, Munich, 2008; IVANOVA, Evgeniya I.; KRUSTEV, Velcho: *Gender relationships among the Gypsy/ Roma in Bulgaria*. Litera Print AD, Stara Zagora, 2013; PAMPOROV, Aleksey: *The Romá everyday life in Bulgaria*. Faber, Veliko Turnovo, 2006.

All written and spoken testimony, which we defer to, uses the term “tsigani (gypsy)” to classify whitesmiths. We also utilise this classification by virtue of highest regard for history.

HISTORICAL EVIDENCE OF THE ROLE OF WHITESMITH —GYPSIES IN THE BULGARIAN REALMS

The craft mainly consists of tin-coating and repairing of various copper goods. Hence the master whitesmith must be proficient in coppersmithing, meaning he has to be adept at working with the metal and crafting a wide variety of objects for the household and commerce.

Whitesmithing is indicated as one of the more consequential crafts for the commercial and communal system of the Ottoman in the Comprehensive individual registry of income and taxing of gypsies (“kaptian”) of the province of Rumelia² for 1522–1523. It is practiced by Christian and Muslim gypsies alike. The Frenchman Ami Bouez, who travelled the Bulgarian lands in the 30s of the 19th century, corroborates that within the Ottoman Empire “whitesmiths have truly become necessary members of society”. A tax registry for Kada village of the Dobrich region (currently the village of Vedrino, North-eastern Bulgaria) of 1874 notes that of the 24 registered gypsies, eleven are tinsmiths. Gypsy craftsmen are members of the esnafi organisations—the craftsman guilds of a given settlement, which play a role as a social and commercial development, factor in the Ottoman Empire. The men that participate in these are granted an elevated social standing. A guild master called “ustabashia” is also chosen. The comprehensive list of esnafi organisations of towns and taxpayers with special responsibilities of the Felibe region (currently Plovdiv) and Tatar Bazar (currently Pazardzhik) of 1696/1697 also mentions 12 “infidel (Christian) gypsy-tinsmiths, who roam around”³.

In mid-eighteenth century Stara Zagora, whitesmithing which developed alongside cauldron-making was practiced exclusively by Muslim gypsies, while the following decade also has some Christians make their living from this craft. The tinsmith guild, unlike the other esnafi organisations in town, was not unified so

2 Rumelia is one of the provinces of the Ottoman empire.

3 STOJANOVSKI, Alexander: „Romite na Balkanskiot poluostrrov“. In: *Prilozi. Oddelenie za opshchestveni nauki*. 1974. VII. № 1. 42; MARUSHIAKOVA, Elena – POPOV, Vesselin: *The Gypsies in the Ottoman Empire*. IK Litaura, Sofia, 2000. 69, 79; BOYKOV, Gregory: *Tatar Pazardzhik. Since the founding of the city by the end of the seventeenth century*. Amista, Sofia, 2008. 288.

frequent quarrels broke out between its members. Resolution was sought with the tabak⁴ ustabashia (the leather smith guild master) who often refused to take part and simply sent them away, saying “Hah, leave me alone, chengeler!”⁵.

As a result of the Russo-Turkic Liberation war 1877–1878, the Bulgarian state was restored. The new commercial relations and the changes in the structure and organisation of the markets and the economy led many of the crafts to disfavour and extinction. Others, however liked whitesmithing endure and survived in these novel conditions.

In 1882, there were 142 gypsies registered in the voter lists of the New gypsy neighbourhood in Sofia. 21 of them were whitesmiths. At the same point in Shumen, the shops of the mostly gypsy whitesmiths were situated in the cauldron-makers’ quarter. By the end of the 18th century, the craft began to fall out of favour which had some of the Muslim gypsy craftsmen to go practice in the villages around Stara Zagora⁶.

The process of migration to the villages of gypsy tinsmiths intensified in the first decades of the 20th century. For example, a Christian gypsy from Ihtiman settles in the village of Ormanlia(currently Lesново, municipality of Elin Pelin) while a Muslim gypsy from the village of Gulina Bania, near Razlog, moved to the village of Rakitovo, near Pazardzhik (currently the town of Rakitovo)⁷ with his family. They set up their own shops and live among the Bulgarian population”. “Bai Alish the gypsy was a whitesmith; he had a shop in the village (village of Medovo, near Chirpan). Master craftsman—he could make anything as good as new. The coated pots would shine for years— account by a Bulgarian teacher⁸ of her memories of the 1930s.

In accordance with the Law for the Crafts of September 1936, a census of craftsmen in Bulgaria was carried out. There were 623 gypsies registered, and within those 58 male whitesmiths and one woman. In the list of craftsmen and semi craftsmen of

4 The tabaks are leatherworkers.

5 ILKOV, Dimitar: *Contribution to the history of Stara Zagora*. Commercial printing works, Plovdiv, 1908. 106.

6 KOTSEV, Georgi – TSAREV, Georgi: „Ethnosocial background of Sofia voters in 1882 .” In. *Review of History*. 1991. №4. 23, 29; RUMENOV, Daniel: „The craftsmen of Shumen by Djumaliev”. In. *National crafts. Past, present and future*. (by Angel Goev), Faber, Veliko Turnovo, 2010. 76; ILKOV: Ibid. 106–107.

7 State Archive Sofia, fund 41-к, inventory list 1, archive unit 620, page 88; State Archive Pazardzhik, f. 109-к, inv. 1, a.u. 108, p. 138.

8 Regional historical museum Stara Zagora, 5Sz-NA-110.

Ihtiman who failed to pay their membership fee for 1941, features the names of three gypsy whitesmiths⁹.

Whitesmithing practiced by nomadic gypsies, proves to be the most sustainable as they did not have any commercial regulations imposed on them—they were regulated by the demands of the public. They roamed the country for early spring until late autumn, usually following the same routes. They met the demand for coating and repairs of household items, church reliquaries and distillation cauldrons for Rakia and rose oil. This gave them the freedom to determine the value of their own labour, and they were paid in money, food and clothing¹⁰.

The gypsy whitesmiths of Pleven, also known as “drotari” travelled the country alone. For decades, since before the Liberation up to the 50s of the 20th century, they would have serviced the same regions. They would have gone as far as the town of Provadia and the town of Russe (Northeastern Bulgaria), the city of Plovdiv and the southern villages (Central Southern Bulgaria) and others¹¹.

Police archives from the first half of the 20th century provide important information of the migrations of gypsy-whitesmiths. The local police departments keep detailed records of the daily movements of nomadic gypsies in their region and issue monthly reports. Here are a few examples. In the beginning of the 20th century, Christian gypsies from Plovdiv service the household items of the population of the town of Peshtera and its neighbouring villages in the summer. In the beginning of March 1942, two Muslim gypsy brothers from Stara Zagora were seen in the region of Harmanli. At the same time in 1943, three whitesmiths from Turnovo went to the village of Krun, near Kazanlak, after serving the inhabitants of the village of Sheinovo. A tinsmith from Nevrokopsko (currently the town of Gotse Delchev, South-western Bulgaria)¹² was seen two other villages near Kazanlak, Dolno Sahrane and Gorno Sahrane.

After the 9th of September 1944, the change of the political regime caused changes of social and economic systems. A radical commercial reform took place.

---

9 *Statistical Yearbook of the Bulgarian Realm*. Court printing works, Sofia, 1939. 66–69; State Archive Sofia, f. 170-к, inv. 1, a.u. 106, p. 564.

10 IVANOVA, Evgeniya I. – KRUSTEV, Velcho: *The Roma Woman – Dimensions and margins in her life*. LINCOM, Munich, 2013. 165.

11 MARINOV, Vassil: „Observations on the lifestyle of the gypsies in Bulgaria“. In. *Notifications of the ethnographic institute with museum*. 1962, V. 248.

12 State Archive Pazardzhik, f. 26-к, inv. 1, a.u. 62, p. 114; State Archive Stara Zagora, f. 88-к (District police inspection), inv. 1, a.u. 201, p. 5, 10, 28, 38, 41.

With private property nationalised and land cooperated, the craftsmen were unified into Labour and manufacture cooperatives (TPK).

A part of craftsmen gypsies, including whitesmiths were forced to enrol in the TPK. While in the first years they worked in their own shop with materials and orders, supplied by the cooperation, in 1950 the coppersmiths and tinsmiths of Vratsa filed a request to the TPK for a department of whitesmithing to be established. However, not everyone was enthusiastic about these unions. Many of those who had many clients would have preferred to resume their private enterprises and made their own living. In the mid 50s of the 20th century, the town of Karnobat had an entire neighbourhood called Kalaidzhiiskata, where every craftsman had a small workshop in his house¹³.

Another part of them continued to privately practice their craft under the existing regulations. The local authorities issue permission slip, on behalf of the TPKs, which allowed for the continued free movements around different parts of the country and let them increase their profits. In the late 50s, the thirteen members of the family of Peter Ivanov Petrov and Boris Petrov Ivanov provided whitesmithing services in Blagoevgrad and the neighbouring villages. In 1960 the City People's Council of Chirpan issued a work permit for private commercial craftsmanship to six Muslim gypsies and one Christian. The following year has only 4 permits issued, to three Muslims and one Christian. In the early 80s of the 20th century the Thracian whitesmith Ivan Hr. Kolev from the village of Kolarovo, near Stara Zagora was also given permission to practice "whitesmithing and coppersmithing". The Muslim tinsmith gypsy Ibriam Karailiev continued to operate his private workshop in southern Stara Zagora until the early 80s. It was later demolished because of the urban expansion¹⁴.

WHITESMITHING—A SUSTAINABLE AND NECESSARY CRAFT

The sustained usage of copper table and kitchenware by the Bulgarian population, and the need for their periodical maintenance facilitates are the reasons of the survival of whitesmithing as a craft. It is, in words of the gypsies themselves, quite profitable. They carry around their tools of trade and their materials and they tour settlements and offer their services. They find a suitable place to start a fire and set

13 Archive of the Ministry of Interior, f. 26, inv. 1, a.u. 936, p. 27, 51.

14 Ibid. a.u. 659, p. 11; a.u. 749, p. 19; a.u. 936, p. 125; IVANOVA – KRUSTEV: *On the Long road*. 84.

the bellows up. “Every year whitesmiths came in the spring. They used to set up camp at the end of the village (30s of the 20th century, village of Obrucishte, near Stara Zagora)... The men would run around the streets and yell—The whitesmith, the whitesmith! They gathered pots, cauldrons, bowls, casseroles and ladles. They started a fire on the meadow, sat on the ground, melted down the tin and soon the copperware would shine with its silvery glitter”¹⁵.

In the late 1950s the state authorities in Bulgaria issued a ban on drifting and took administrative measures against it. The group of the Thracian whitesmiths, one of the few still practicing the craft are significantly affected by this. By Ministerial decree 258 of December 1958, 60 families of Thracian whitesmith gypsies were subject to mandatory settlement in the villages Belozem, Shishmantsi and Boliarovo, near Plovdiv. Despite this, they continued their commercial drifting in the summers of the following years, working in the regions of Turnovo, Sliven, Stara Zagora and Yambol¹⁶.

In the late 1960s and early 1970s the agricultural cooperatives in Bulgaria were subject to significant automation. With more of the fieldwork, harvesting and animal tending done by machines, the need for repairs and maintenance increased and the whitesmiths’ skills could be put to use. These conditions allowed them to sign not only maintenance contracts directly with the management of the TPKs but also to voluntarily settle down in the respective villages and live among the Bulgarian population. They tended to prefer the rural regions of Southern and South-eastern Bulgaria.

On the other hand, the further preservation of the craft was facilitated by the need for tin-coating and maintenance of the tableware and kitchenware that the Bulgarian army used in the 1960s. Longstanding regulations for food safety in Bulgarian military companies require that all tableware have to be regularly serviced and re-coated. It’s no surprise then, that after the demobilisation and reorganisation of the army after the wars of the 20th century, a number of gypsies, adept in a craft like whitesmithing, blacksmithing and saddle-making, remained in regular service¹⁷.

Kalaidzi families had their children studied the craft from an early age. They helped their parents and later provided for their own families by practicing

---

15 Ibid. 55.

16 Archive of the Ministry of Interior, f. 26, inv. 1, a.u. 666, p. 22.

17 KRUSTEV, Velcho–IVANOVA, Evgeniya I.: *Gypsies on the Roads of War*. LINCOM, Munich, 2016. 231.

whitesmithing. In order to avoid competing with their parents they often settled away from home, though that did not mean severing social ties as their professional environment kept them connected and everyone knew each other.

The woman was granted a support role in tinsmithing. Women prepared and cleaned the items, assisted during the process and delivered finished goods. In his application form for the public registry on 18th September 1935, a Muslim gypsy from the village of Rakitovo, near Pazardzhik, states “occupation—whitesmith, wife-whitesmith, an assistant to her husband”¹⁸.

Some gypsy women not only helped their husbands, but also developed skills of their own. The census of craftsmen of 1936 reports of one female whitesmith. A Muslim gypsy from Tutrakan, aged 74, recalls: “My grandfather was a whitesmith. My mother was a whitesmith too...”. Even in the early 21st century, Ahmed Moustafa (born 1929)—a whitesmith of a family line of craftsmen, continues to practice the craft. As he has no male heir, his youngest daughter inherits him. “People know us, they come here and we don’t turn anyone away. I work too. Our father is very old now and it’s very hard for him now... I have to do more and more myself...” she says¹⁹.

THE THRACIAN WHITESMITHS- THE GROUP WHICH PRESERVES AND PRACTICES THE CRAFT TO THIS DAY

The Thracian kalaidzhii do not identify themselves as gypsies or Romani, but rather as whitesmiths. Their name is derived from the craft they practice and the geographic region they inhabit. They are orthodox Christians, baptize their children in churches and celebrate traditional Bulgarian holidays. Their language belongs to the old Wallachian group of gypsy dialects. It contains numerous loanwords from Greek, Turkish and Bulgarian and this testifies to their prolonged inhabitancy of Thrace- a geographic region on the Balkans²⁰.

Written reports of kalaidzhii were found in an early 20th century communiqué between the Bulgarian general consul in Istanbul and the Ministry of Exterior and religious affairs in Sofia. We consider these to pertain to Thracian kalaidzhii.

18 State Archive Pazardzhik, f. 109-к, inv. 1, a.u. 108, p. 138.

19 Regional historical museum Stara Zagora, 5Sz-NA-117.

20 MARUSHIAKOVA, Elena-POPOV, Vesselin: „The Gypsy Group – Ethnonyms VS Profesionyms“. In. *Studii Romani*. Paradigma, Sofia, 2007. 301.

In a letter send by him on the 22nd May 1914, the consul reports, that about 200 gypsies, living in a compact group in Turkey, have filled for repatriation to Bulgaria. They worked as coppersmiths and whitesmiths, practiced orthodox Christianity and speak Bulgarian well. They used to live in the Plovdiv region and during the Russo-Turkic war of 1877-1878 they migrated to the region of Chorlu, Turkey. The Ministry lists number of reasons against allowing these gypsies to settle in Bulgaria²¹.

Years later, for one reason or the other, their ethnic specifics classified them as eligible for repatriation. As Christians living in Turkey they participated in the exchange of religious minorities after the war with Greece in 1922-1923. Along with Bulgarians and other gypsy groups they resettled in Bulgaria. Verbal history or Thracian kalaidzhi recalled their ancestors coming from the area of Gumurdzina, Greece²².

Thracian kalaidzhi are one of the groups who preserved their nomadic drifting the longest, up until the decree for mandatory settlement that the government issued in early 60s of the 20th century. Even in these conditions they continue seasonal roaming and practice their craft.

Today Thracian kalaidzhi live in their own homes, dispersed in groups of two or three families in many villages. They hold daily contacts with the Bulgarian population, in the course of a broad social and commercial relationship. Bonds of trust, understanding and friendship are built and they share in joy and trouble. Kalaidzi gypsies consider it a point of pride to have Bulgarians share their festive tables on every holiday. The adults, when referring to themselves, say: "It doesn't matter that we haven't studied, we know your language. We speak in the gypsy tongue only at home. But the young ones now speak Bulgarian, even among themselves. And we live among Bulgarians after all, it's them we talk to"²³.

A part of the tinsmiths are looking for niche ways to continue practicing their craft. This is motivated by the love they have for it, the specific skills they possess and the prestige that comes with working in their own eyes. "Our craft is difficult. In rain and in heat- you're always working- says grandfather Ivan, but claims with determination: I shall not abandon my craft!"²⁴. In recent decades the master-whitesmiths made not only household appliances but also cauldrons for distillation

---

21 Central State Archive, f. 176-к, inv. 3, a.u. 156, p. 1-5.

22 IVANOVA, E.–KRUSTEV, V.: *Gender relationships among the Gypsy/ Roma in Bulgaria*. Litera Print, Stara Zagora, 2013. 197-199.

23 Male, aged 59 from the village of Stefan Karadzhovo, Bourgas.

24 Male, aged 78 from the village of Kolarovo, Stara Zagora.

of Rakia. They have also broadened the range of services they provide. Younger ones repair roofs, patch streets and repair plumbing made of zinc-coated tin. They replace copper sheets on church roofs and buildings that are considered monuments of culture and architecture.

Some of the Thracian kalaidzhii see the opportunity to practice their craft in the neighbouring Balkan countries- Greece, Serbia, Macedonia. They usually work during the summer season and return to Bulgaria in the autumn. Reportedly: “There are lots of us living in Greece, but they have forgotten the skills of the craft. They look to us instead!”. The work abroad affects their confidence and their standard of living.

Others aim to preserve their old ties to the Bulgarian Muslim populace which inhabits the Rhodopi and the Lovech region. Some tend to roam their well known routes where they have already established a client base with the locals. “People go, where they are known... Everyone takes their entire family... When we do good work, people recommend us to others. They give us authority in this way. If you don’t have people’s trust and respect in our line of work- you don’t get clients”²⁵. Bai Misho the whitesmith, hailing from the village of Boliarovo, Yambol region can be found at the edge of the town of Balchik, at a junction of the international road to Romania (North-eastern Bulgaria) in the past 3-4 summers. He rents a house in the village of Belgun and does whitesmithing work with his family in the villages of the Balchik and Kavarna region. He says he hasn’t been there for long, but is happy to have work. He recalls spending the past 20 summers in the village of Ishirkovo (Professor Ishirkovo village, Silistra region). “Others from our ilk have taken that spot now”.

The scattered group of the Thracian kalaidzhii gathers periodically. These pre-scheduled meetings have a social and an economic significance. They not only buy and sell tin but they also share information about the regions they intend to work in. Every whitesmith family has their area allocated, so they practically never overlap.

CONCLUSION

No special means of integration into macro society are necessary for the gypsies that practice the kalaidzhi tradecraft in Bulgaria. The examples provided above demonstrate the vital significance of the practice to the survival of the particular group in a long historical timeframe. It is considered to be a key factor in preserving

---

25 Male, aged 52, from the village of Zagortsi, Nova Zagora region.

the unity and individuality of the group as it safeguards its core characteristics and identity. It provides sustenance during different economic periods and is highly sought after and considered a necessity by the surrounding population. The practice of this tradecraft acts as an idiosyncratic union of the values of the gypsy group and the value system of society. The group improves their economic and social standing without compromising the specific traits of their community.

Thus, the kalaidzhi's tradecraft becomes a unifying factor to the integration into society of its practitioners.

The craft has been preserved into present day within the group of the so-called Thrace kalaidzhi. It serves as a clear marker to distinguish them from the rest of the gypsy groups and the surrounding society. This practice enables them to afford permanent settlement, build their own homes and a different kind of standard of living and social standing. Through it, they manage to engage in the labour market by discovering niches, within which they continue to work. Employing their custom economic strategy—they practice a modified version of their tradecraft meeting the market's demand.

FÓNAI, MIHÁLY–HÜSE, LAJOS
–BALOGH, ERZSÉBET–TOLDI, ANDREA
School integration, inclusion and exclusion:
experiences of empirical researches

INTRODUCTION

Literature and research studies dealing with the inclusion and exclusion of Roma students focus primarily on macro-level phenomena and structural processes. According to Hungarian research in public education, segregation and selection effects are dominant, which can be explained by “free choice of school” and parents’ decisions in connection with free choice of school.

Hungarian research studies are less concerned with the internal operation of schools, processes within classrooms—they are primarily analyzed in the context of structural impacts. This is the reason why the phenomenon of “classroom” exclusion and inclusion is in the focus of this research study. The phenomena and processes analyzed by the recent paper can be studied and explained in several interpretational frameworks, and this may mean that the Hungarian interpretations focus primarily on structural processes. In addition to this approach, “classroom” phenomena and processes can be studied in psychological and social psychological models, where emphasis is placed on group processes, taking both micro- and macro-level interpretations into consideration.

The paper studies the issues of classroom exclusion and inclusion in the frame of an international project. In this approach, in addition to macro-level processes (segregation), the focus is on processes within groups. Consequently, in the theoretical framework the group explanation of exclusion and the learning motivations of students belonging to segregated communities and their chances within the education system are studied.

This research is a part of an international project (“How to help children from families of ethnic minorities in the adaptation to school in V4 countries”, a Visegrad Fund international project, ID 11410116). The project studied schools in Hungary,

Poland and Ukraine and the research results were introduced primarily at conference presentations (among others: Fónai et al., 2016a, 2016b). The theoretical framework of the international research was introduced in methodical and comparative studies (Liberska, Farnicka 2014, Zolna et al., 2014, 2016).

The empirical results show that school inclusion is significantly formed by school and classroom achievements, successful students are accepted in their communities, they are supported by their classmates and consequently their self-esteem is high.

In the theoretical framework this study primarily focuses on group processes and the learning motivation of segregated communities, since both social phenomenon and process are relevant for Roma students. This means that the structural processes of segregation and selection are not analyzed, the study is primarily interested in the causal connections of inclusion – exclusion experienced by students in everyday life.

THE GROUP-DEVELOPMENT POWER OF EXCLUSION AND ITS DISTORTION

During the historical development of human societies, especially in its initial, proportionally longest period, closely co-operating, collaborative groups helped the survival of individuals and species. This group provided protection and offered opportunities and benefits to its members. Opposition to the group immediately triggered (and triggers even today) counter-reaction, ranging from resentment through punishment to exclusion. The aim of this reaction is to reinforce group affiliation and to maintain the benefits and protections provided by the group. At the same time, exclusion for those who are excluded by the group has very serious consequences. The farther we look back into the past, the more it is true that the life of those who were excluded from the community became cruel and short. The reaction of the group (rejection, exclusion) can be triggered by various types of behavior. It is typical that each of them weakens the group directly or indirectly and its spread might result in shaking group cohesion and solidarity, and threatens to break up the group:

- non-conformity;
- selfishness, being a free-rider;
- being an outsider, violation of norms, deviation;
- open rebellion, revolt;
- joining to another group, even only in ideological sense (change in religious conviction, or change of political sympathies) (Hüse, 2017).

Exclusion generally means that the individual is disregarded and excluded from the protective and benefit-providing circle (Dittes, 1959; Mette, Taylor and Fisher,

1971; Williams, 1997; 2000). *Rejection* is a verbal or physical act that carries a clear meaning to the targeted person expressing that the person is considered to be undesirable in a given group or community. *Social exclusion* means in group psychology that an individual is not accepted into the social relation system, however, the person is not necessarily ignored, for example this is the essence of imprisonment (Williams, Forgas and von Hippel, 2006).

Being excluded does not only mean that somebody is opposed to the members of the group. It also means the person is refused, punished, or excluded from the opportunities offered by the group. Exclusion threatens basic human needs like the *need for belonging, self-esteem, control, and the need for meaningful faith in life* (Williams, 1997; 2000). As in the great stages of human history definitive exclusion from the group was equivalent to death. Very strong exclusion-related psychological mechanisms have developed in people, which can be perceived as responses to the threatened psychic needs. Such mechanism is *shame*, which affects the individual (by encouraging to change incorrect behavior) and the group at the same time (as an indication that the disapproval aiming the troublemaker has reached the targeted person—the perception of shame reduces aggression). *Guilt* involves the urge to remedy things as well and is also an adaptive feeling. If the return to the group is blocked, depression, suicidal thoughts are intensified (Williams, Forgas and von Hippel, 2006). However, the excluded cannot turn only against themselves, but also against their former group by joining a hostile group or by aggression against group members, as can be seen in school shootings (Aronson, 2009; Leary et al., 2003). This is an extreme and fatal response to the otherwise adaptive, group-protecting exclusion mechanism that has become a severely devastating, maladaptive distortion of exclusion based on harassment. In the background of the school shootings in the United States, bullying, the violent form of exclusion can often be recognized when the attention of the group targets at the individual in a harassing way and is expressed in verbal and physical abuses (Aronson, 2009, Coloroso, 2014). The possibility of harassment is increased by the presence of clicks and casts at school (Coloroso, 2014), or the visible signs of otherness (racial or cultural features such as fashion, musical taste, visible signs of disability).

Exclusion cannot be treated as a simple one-dimensional concept. Exclusion on group level can serve the protection of the group against real or perceived threat. Additionally, it also plays role in the excluded person's socialization to group norms. The self-forms of exclusion at the same level can be seen when the group, or the person, who informally / formally leads the group, turns against some members or subgroups merely as a demonstration of power (as can be seen in school bullying).

In such actions neither group protection, nor the socialization dimension of such mechanisms of exclusion can be discovered.

Moving upwards from the group level, in the society, which, in its most startling form, can be conceived as a dynamic and complex network of innumerable groups, the adaptivity of the community's protective exclusion is rapidly decreasing and the regularity of the competition for resources, together with marginalization and deprivation of opportunities gains ground (Ferge, 2000).

Classroom exclusion is in the intersection of these two levels. There are elements that are adaptive to the group's operation, but social injustice and its maintaining mechanisms infiltrate into it. School systems that function better can provide more or less protection against maladaptive group activities—the likelihood of harassment can be reduced and harm can be mitigated by appropriate means and additionally a platform for equal opportunities can be developed. Unfortunately, the results of the PISA survey in Hungary show that in countries with a tradition of the Prussian educational system, schools conserve and even deepen disadvantages emerging from the social status of families (Róbert, 2004). The selectivity of Hungarian public education, which is considered to be a protected democratic value by the law, is amplified by parents' free choice of school in extreme ways. This leads to the fact that today the Hungarian school system is one of the most segregated school systems in the world. This is the school system where the children of different social groups are the most separated at school and class level (Kertesi and Kézdi, 2004; Radó, 2007).

LEARNING MOTIVATION AND SEGREGATED COMMUNITIES

There might be Hungarian schools and classes where, even with a slightly higher proportion of disadvantaged students, the level of education does not decrease and there are places where the education is not effective, although the number of more advantaged students is higher. According to the opinions of teachers in teacher-focus group interviews, the integration of Roma children can be successful with maximum 4–5 Roma students per class (Feischmidt – Vidra, 2011).

The increase in this number clearly results in decreasing performance. Kertesi and Kézdi (2012) and Papp (2011) has shown that this is not due to the Roma origin but to their living conditions. Fejes, Kelemen and Szűcs (2013) point out that the unfavorable financial situation of families and the related socialization shortcomings and learning problems cause difficulties for both students and teachers. There might be children with learning and / or behavior problems even in

these families, however, children of poor families do not necessarily have problems that make teaching more difficult. It is true, however, that these difficulties can be observed more often among students coming from unfavorable family background (Brooks és mtsai, 2008; Kertesi és Kézdi, 2005). In these families, parents have far fewer tools to handle these problems.

Thus, it is not surprising that the learning motivation of students getting into segregated communities is lower as these children often come from a social environment that appreciates school achievement in less extent. Consequently students slip behind due to the inadequate environment, however, it could be overcome in a community that encourages school-related intellectual performance. In a homogeneous school community based on family background its possibility is rather limited, as there are no peers who could partially counterbalance the influence of the family background. Therefore, neither home nor school conditions support learning motivation (Fejes, Kelemen and Szűcs, 2013).

Low learning motivation is often accompanied by behavioral problems. Behavioral disorders are more common for students with learning problems (Felleginé, 2004), or with low socio-economic status (Ranschburg, 2008). Students in such communities can create a subculture that devalues learning activities and encourages the members of the community to resist teachers and schools. Consequently reaching achievement is not due to students who are from problematic family background. Some members of the community become really problematic because they get into segregated communities regarding their socio-cultural background (Fejes, Kelemen and Szűcs, 2013).

Another negative effect of segregation can be related to the teachers' expectations. The Pygmalion effect occurs when someone has expectations about a person's behaviour in a certain situation, then the person is inclined to produce a behaviour that fits those expectations.

The existence of self-fulfilling prophecy has long been studied in the area of education, and its impact on disadvantaged students is more serious than for students of the majority society (Józsa és Fejes, 2010). As a result of the unfavorable family background and the dysfunctional operation of the school system, the school career of a significant proportion of disadvantaged students is unsuccessful. The most common symptom of these students is a lower level of knowledge and learning motivation, which is often associated with behavioral problems, particularly from the age of adolescence. There are different approaches regarding the role of school and pedagogy, however, they all agree that the school is an active actor and not a sufferer of the process of eradicating social inequalities. Nevertheless, there are still

many children who are stigmatized because evaluation of students in the school is based on the development of their abilities and their performance in the preferred areas of the school (Nahalka, 2010).

METHOD AND SAMPLE

The study used a questionnaire, which was developed in international context in a 2014 project. The questionnaire was to measure “classroom” inclusion and exclusion¹. The 12 questions of the three sub-scales of the questionnaire examined self-esteem, acceptance and support, and exclusion (Farnicka et al., 2014). Using this questionnaire, the results of the survey can be applied to develop pedagogical, social and prevention programs and strategies focusing on each school, or even class in a targeted way and may encourage co-operation between teachers and parents. The reliability and validity of the Questionnaire of School Life (QSL) have already been tested in Czech, Polish and Hungarian schools. As a result, a *more comprehensive questionnaire*² measuring school inclusion and exclusion has also been developed. Its dimensions are the following:

- School, classroom atmosphere (QSL),
- Milieu, relationships, school life,
- Success and failure,
- Settlement, family background, household,
- Religiosity,
- Ethnic affiliation.

From among the socio-demographic variables, the impact of ethnicity is analyzed for the school success and for the typical school problems experienced by the students (“teachers expect them to learn the material too fast”), and for the three subclasses measuring the quality of school life (QSL).

Ethnicity was measured in the research by the variables developed on the base of the students’ self-identification. It had three values: Hungarian, Roma, and Roma-Hungarian identity (considered themselves as both Hungarian and Roma). From this variable, two more variables were formed: (1) one refers to the percent of

---

1 („How to help children from families of ethnic minorities in the adaptation to school in V4 countries”; an Visegrad Fund international project, ID 11410116)

2 The finalization of the questionnaire in Hungarian schools was followed by the Polish adaptation. Twelve-thirteen-year old students completed the questionnaire in school environment, There is also an English version of the questionnaire.

Roma students in the classroom (who considered themselves Roma based on self-identification), and (2) another variable, that combined Roma students and students with Hungarian and Roma identity.

The development of variables related to ethnic identity is associated with an important methodological and interpretation problem: the micro and macro-level phenomena³. The original question ("Where do you identify yourself?" can be regarded as a micro level phenomenon (Hungarian, Roma, or both Roma and Hungarian). In the present case: self-identification is a micro interpretation framework and level, because it relates to the individual. The two other variables developed on the basis of self-identification reflects to macro-level phenomena and involves more comprehensive, structural relations. Micro and macro-level variables study ethnicity-related phenomena from different aspects.

Ethnic self-identification means the students' identity; this is the "level" (micro level) where they perceive inclusion or exclusion and also the way they relate to their peers. Macro level can rather be seen as an external interpretation framework, which is related to the ratio of Roma students in school and classes, and external beliefs related to this proportion. The ratio of Roma students is an "everyday indicator" that affects school segregation and selection in the Hungarian educational system, as well as processes within classes.

For macro level, it is about a group and a structure means the "threshold" value prevailing externally and the perceived proportion of Roma students as a group.

This also explains that one is an "internal", subjective, and the other is an external and, in many respects, nominal interpretation framework (Tardos, 1998; Szántó, 1998; Gerő, 2011). This explains the differences between the two levels, since Roma students are "self-identified" at the micro level. They also perceive external influences, even though in many cases they are only "nominal" and not realistic effects and phenomena for the researchers (that is post and exterior classifications, however, a Roma student is able to perceive them as "realistic").

It is not clear that Roma students themselves perceive their "proportion-related" processes. Therefore it cannot be determined if the phenomena related to their inclusion and exclusion are micro or macro-level ones. School and classroom relationships and phenomena are rather formed by the opinion of the parents of non-Roma (Hungarian) students (Kertesi-Kézdi, 2014; Papp Z., 2011).. In addition, school, classroom and settlement segregation processes result from the proportion of Roma students. The ratio of "Roma students" as a macro-level phenomenon,

---

3 See Tardos, 1998; Szántó, 1998; Gerő, 2011.

typically appears as an external interpretation; as a result of the free choice of school in Hungary, non-Roma parents above a certain “Roma student ratio”, take their children to a school where the proportion of Roma students is guaranteed to be low.

Analyzes of Hungarian and international competence measurements show that the “Roma student ratio” significantly influences the effectiveness of schools and students (Fejes, 2013; Kertesi-Kézdi, 2014; Kiss, 2016). According to the experience of research studies in disadvantaged areas, 40–50% “Roma student percentage” results that non-Roma parents take their children to other schools. (Kiss, 2016: 65). Segregation processes prevail over 20–25% Roma student ratio. According to the literature, schools over this percentage of Roma students are classified as ghettoising and ghetto schools (Fejes, 2013: 16–17). However, research studies also indicate that the “Roma student ratio” does not have a linear impact on the performance of the students in the school. Students perform better in classes where the percentage of multiply disadvantaged students or students who perform poorly is between 10% and 20%, compared to schools without such students or where their percentage is less than 10% (Fejes, 2013: 23–24).

“Variables for Roma students” (“Roma students’ ratio”, “ratio of Roma students together with students who identified themselves both Roma and Hungarian”) provide opportunities for structural and external interpretation.

The sample analyzed in the study is the Hungarian sub-sample of the international research. The selection of the sample was not based on a representative sample selection, since schools belonging to the network of the researchers were studied. As the sample selection is not representative, the generalizability of the results is limited.

The 547 Hungarian students attended church and state financed schools, 80.1% of them were Hungarians, 11.7% Roma and 8.2% identified themselves both Roma and Hungarian.

RESULTS

The sample selection is not representative as 547 students from six schools completed the questionnaire, thus the generalizability of the results is limited. One of the six schools was a state-financed one, two were financed by the Greek Catholic Church, two by the Evangelical Church, and one school was financed by the Church of the Faith, that is the sample contained a great proportion of students from church schools (80% of the respondents). Among the students of the small town schools, due to the characteristics of the settlements (high proportion of Roma living there), the

percentage of Roma students is high, ranging from 10 to 20%, while this percentage in city schools is low, primarily students who identified themselves both Roma and Hungarian can be registered here. The high rate of “Roma-Hungarian identity” is found primarily in small town schools that used to be financed by the local-government where there are no other schools in the settlement.

As the majority of the studied schools can be found in disadvantaged regions, the parents’ education is significantly lower than the Hungarian average, however, there is a big difference between the education of parents of Roma and non-Roma students even with such unfavorable indicators (Table 1). This difference affects school achievement and school ”success” perceived by students.

	Father			Mother		
	Hungarian	Roma	Roma-Hungarian identity	Hungarian	Roma	Roma-Hungarian identity
Uncompleted elementary school (basic level)	0.9	9.8	13.6	1.7	5.3	6.7
Completed elementary school (basic level)	9.0	49.2	25.0	9.5	45.6	35.6
Vocational school	19.9	11.5	22.7	16.8	10.5	11.1
High school (final exam)	38.3	19.0	18.0	36.2	15.8	22.2
Higher education	13.0	1.6	4.5	20.3	7.1	8.8
Does not know	18.7	9.8	13.6	15.9	15.8	15.6
Altogether, person	422	61	44	422	57	45

Table 1. School education of parents based on ethnic self-identification %

Father: p=0.000, mother: p=0.000

Experience of the analysis and the fieldwork (in Hungarian schools) has shown that „school success” has a significant impact on school and classroom inclusion, social support and self-esteem (which were measured with the sub-scales of QSL) that are partially formed by marks and success in education and sport (students themselves identify success with them). Thus, „school success” plays an important role in the operation of the classes as communities, as well as in inclusion, that is, if their school success „grows”, it can reduce exclusion and increase social support and

self-esteem (Fónai et al., 2016a, 2016b). It has important consequences to education, teaching methods, and to the operation of classes as communities.

In the Hungarian sub-sample (where school success is identified by the students as learning and sport success), the estimated percentage of Roma students and the percentage of Roma students and Roma-Hungarian students combined, the ethnic self-identification had no significant effect (Figures 1 and 2).

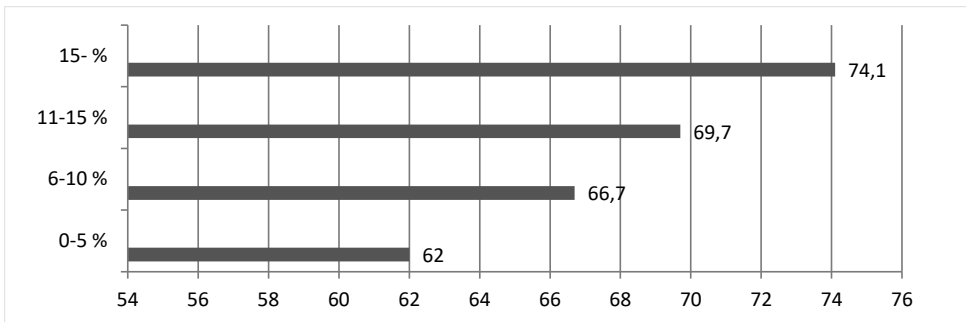

Figure 1: Percentage of those mentioning school success based on the estimated percentage of Roma students. $p=0.022$

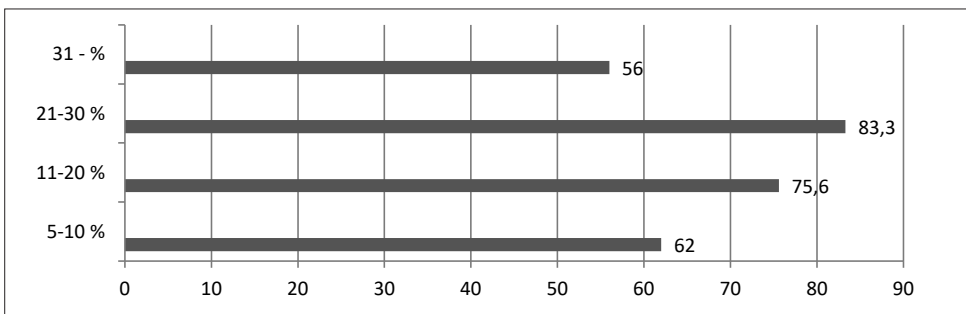

Figure 2: Percentage of those mentioning school success by self-identification as Roma and Roma-Hungarian students together. $p=0.000$

It seems that school success in the sample is explained by macro-level structural variables. Ethnic identity as „micro level” has little effect on school success, which can be interpreted as overwriting ethnic affiliation by individual performance. At the same time, and this is in line with the literature, structural effects in connection with the proportion of Roma students have a stronger impact on school performance. Although the personal statement of identity is not significant, Roma-Hungarian identity shows insecure individual identity, since the school success perception of students of Roma-Hungarian identity is closer to the results of non-Roma students (69.5% non-Roma, 5% Roma 63, 68.2% students with dual identities).

The Roma student ratio (Figure 1) is inversely related to the „expected” school success (learning and sport success), which corresponds to the connection revealed by Hungarian research studies (Fejes, 2013). It shows that structurally the approximately 15 % Roma student percentage in the examined circle contributes to „success” in school, and vice versa, does not increase failure. As the result is linear, it increases school efficiency to the experienced „level”, which proves the „effectiveness” of integration and inclusion (the question is if the connection would prevail for a higher ratio).

The combined indicator (the ratio of Roma students and Roma-Hungarian students together) is the „threshold” of this latter effect, because the effect is significant but non-linear, that is the increase of the „ratio” decreases „school success”, which also confirms the similar results of the Hungarian research (Fejes, 2013). According to the peculiarities of the macro-level impacts „a high Roma student ratio” does not reduce school performance and effectiveness of non-Roma students in itself („school success”), at least to the „threshold value” indicated in the literature, as segregation processes start above 20–25% of Roma students. This may also mean that in addition to segregation and selection that can be interpreted as structural process (macro-level process), there is a chance for classroom inclusion until these processes are triggered.

School success, which is a major contributor to inclusion and self-esteem, is also formed by „typical school problems”, as those who struggle with more „school problems” are less successful. The list of possible problems starts from too high expectation to learn the material too fast through bad teacher’s explanation to the non-supportive family⁴. Significant differences could be found between students in the pace of processing school material. Ethnic identities (Hungarian, Roma and Roma-Hungarian students) did not have a significant impact on the experienced problem. „Estimated Roma rate” and the combined rate of „Roma students and Roma-Hungarian students” together, that is the structural effect and phenomenon had a significant impact on this problem (Figure 3 and 4).

---

4 We are expected to learn the material too fast, teachers do not explain clearly, I had to repeat the year, difficult connection with others, my family does not support me, it means financial burden, distance, travelling, I miss a lot because of my illness

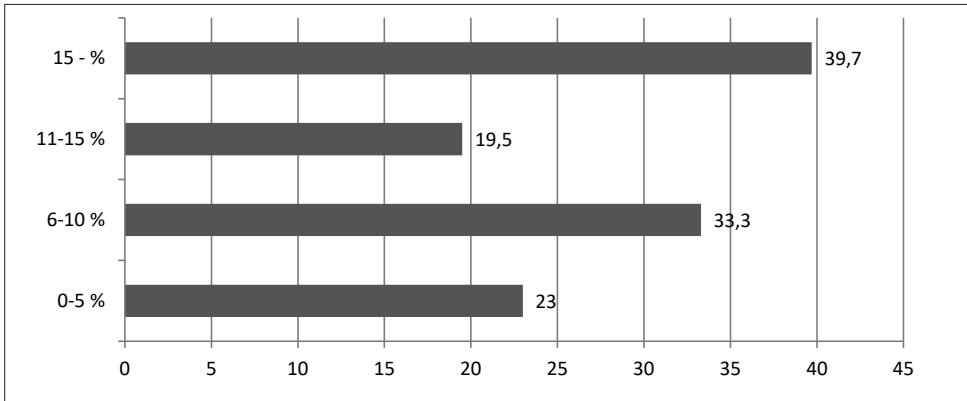

Figure 3: Percent of students saying learning pace is too fast by estimated ratio of Roma students. $p=0.003$

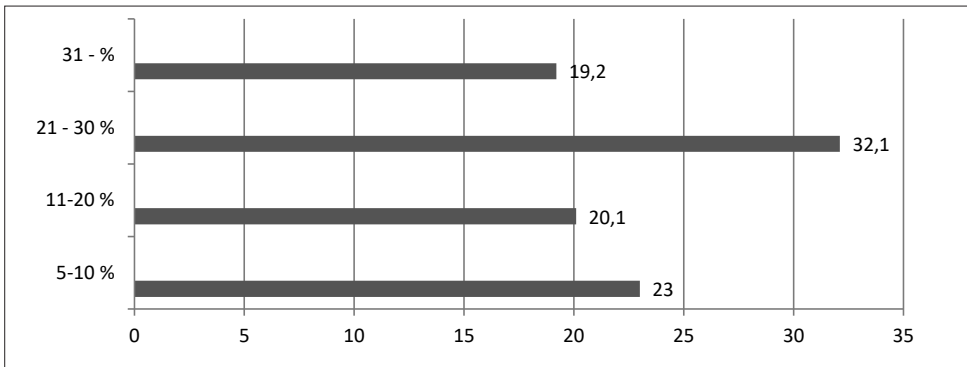

Figure 4: Percent of students saying learning pace is too fast by combining self classified Roma and Roma-Hungarian. $p=0.044$

Although ethnic identity has a linear effect for those who think they are expected to learn the material too fast (21.5% of the „Hungarian” students, 28.1% of the Roma students and 35.6% of Roma-Hungarian students mentioned this problem), the impact of ethnic identity is not significant ($p = 0.066$). A variable, developed on the basis of the proportion of Roma students and on identity, which also relates to the proportion of Roma students, has no linear effect on the perceived „we are expected to learn the material too fast.” At the same time, however, the fluctuation without tendency is similar to the phenomenon that was summarized by Fejes (2013): the impact of the „Roma student ratio” is not linear, between 10 to 20% it is able to contribute to the improvement of the achievement of the class, that is how much they perceive that they are expected to learn the material too fast. However, the two examined indicators of the „Roma student

ratio” are structural in nature and, in the knowledge of the sample, they also depend on settlements and schools.

Thus, for example, in urban schools, the ratio of the Roma student is usually below the rural and small-town schools where parents have little or no choice to enroll their children in other schools. The resulting low „Roma ratio” can, however, give way to a stronger selection within the class, which also affects the performance of the Roma students. Paradoxically, in the case of a higher „Roma student ratio” (20–25% according to research studies) it increases co-operation, reduces selection and exclusion processes in schools and classes, because „there is no other choice”, there is only one school in the settlement. However, in the case of the higher Roma student ratio, as a result of the free school choice in Hungary, the non-Roma parents will take their children to other schools which will reduce the school performance of the (mostly Roma) students remaining in the segregated school (Fejes, 2013; Havas-Zolnai, 2011; Hüse, 2017; Kertesi, 2004, 2014; Kiss, 2016; Radó, 2007).

School and classroom inclusion and exclusion were measured by the sub-scales of the QSL questionnaire (Annexes, Figures 1, 2, 3).

Acceptance and support are formed significantly by the estimated proportion of Roma students. In the case of ethnic identity, it is likely that students with Roma-Hungarian identity can receive support from both groups, however, differences are small. The impact of the Roma student ratio is not linear, it is probable that additionally to the acceptance of non-Roma students, the acceptance of Roma classmates also prevails. The impact of the „Roma student ratio” similarly to other results of the research shows fluctuation without tendency. The increasing Roma student ratio may also mean that majority students accept the high number of Roma students, and acceptance and support can also come from the members of their own group.

Only the „Roma student ratio”, which can be regarded as a structural one (can be regarded as macro level), has a significant impact on the *exclusion* (Appendix, Figure 2), the effect is non-linear, similar to the fluctuation of acceptance and support (the higher indicator means exclusion perceived on higher level). Ethnic Identity (Appendix, Figure 1) does not have a significant impact on exclusion. There are no differences in the perceived exclusion in the studied classrooms between Roma and non-Roma students. Structurally, „ratios” („thresholds” as teachers and parents perceive) have a greater impact on students’ perception of exclusion. It is somewhat higher if the proportion of Roma students is lower—it is possible that this is also a group effect and few Roma students can be more „encircled”, and thus the protective effect of their own group may be less effective. However, paradoxically and without tendency, this effect reduces potential exclusion in a very little way.

Self-assessment is significantly influenced by ethnicity (Appendix, Figure 1) and the ratio of Roma and Roma-Hungarian students together (Appendix, Figure 3). The self-evaluation of the majority (Hungarian, non-Roma) students is much higher than that of the Roma students, the self-classification of Roma-Hungarian students is between the majority and the Roma students' self-classification, which can be well explained by the place of these students in the classroom community. Micro-level, individual identity and identification with individual identity, group effects, school success, educational effectiveness and non-school factors (the situation of the Roma community in the settlement and the situation of the Roma at national level) experienced individually, together help to form the self-esteem of Roma students. The combined ratio of Roma and Roma-Hungarian students has a significant impact on self-evaluation almost linearly and structurally. This means that in the school system (if it can be implemented) integrated and inclusive classes can increase self-assessment. As it forms „school success” significantly, it also results that the „ratio” of Roma students has a significant impact on school „success”. This also supports the international experience of the inclusive school practices. The question is how the phenomenon affects the supporting effect of students who are in more favourable situation ”in success” in settlements where the „Roma student” ratio is high.

SUMMARY

In this study the Hungarian results of an international research are analyzed. The impact of ethnic affiliation on school success, acceptance, exclusion and self-image were studied. Some previous analyzes of the authors have introduced that school success has a positive impact on self-image and inclusion, and it can reduce school and classroom exclusion.

This phenomenon is also formed by ethnic affiliation. Roma students regard themselves less successful at „micro level”, their self-esteem is also lower. However, the „Roma student ratio”, which can be interpreted as a macro level phenomenon, has a significant impact on the studied phenomena in the classroom, and these effects are consistent with the results of the Hungarian empirical research studies. According to them certain „proportions” improve students' school performance. According to the authors' research experience, they also reduce exclusion and contribute to the balance of self-image. It seems that in the studied schools, the proportion of „Roma students” helps and supports inclusive processes.

REFERENCES

- ARONSON, Eliott: *Columbine után. Az iskolai erőszak szociálpszichológiája*. Ab Ovo, Budapest, 2009.
- BROOKS-GUNN, Jeanne; BRITTO, Pia Rebello–BRADY, C.: „A létfenntartásért folytatott küzdelem – A szegénység és a gyermeki fejlődés.” In. *Társadalmi egyenlőtlenségek, a nem hagyományos családmódel, a szülői viselkedés és a gyermekek fejlődésének összefüggései*. (szerk. Sallai Éva). Educatio Társadalmi Szolgáltató Kht., Budapest, 2008. 175–200.
- COLOROSO, Barbara: *Zaklatók, áldozatok, szemlélők: az iskolai erőszak*. Harmat, Budapest, 2014.
- DITTES J. E.: „Attractiveness of group as a function of self-esteem and acceptance by group.” In. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 59, 1959. 77–82.
- FARNICKA, Marzanna–LIBERSKA, Hanna–KOSIKOVÁ, Vera–LOVASOVÁ, Vladimira–FREUNDENREICH, Dariusz: „A New Tool in the Fight against Social Exclusion: The Questionnaire of School Life (QSL).” In. *A Child of many Worlds: Focus on the Ethnic Minority Problem*. (eds. Liberska, H., Farnicka, M.). Peter Lang, Frankfurt am Main, 2014. 177–191.
- FEISCHMIDT Margit–VIDRA Zsuzsanna: „Az oktatási integráció társadalmi lenyomatai”. In. *Asszimiláció, integráció, szegregáció. Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. (szerk. Bárdi Nándor, Tóth Ágnes). Argumentum Kiadó, Budapest, 2011.
- FEJES József Balázs: „Miért van szükség deszegregációra?” In. *A szegedi és hódmezővásárhelyi deszegregációt támogató Hallgatói Mentorprogram. Öt év tapasztalatai*. (szerk. Fejes József Balázs, Szűcs Norbert). Belvedere Meridionale, Szeged, 2013. 15–35.
- FEJES József Balázs–KELEMEN Valéria–SZŰCS Norbert: *Parent mentoring to prevent transmission of social disadvantage*. SZTE JGYPK, Szeged, 2013.
- FELLEGINÉ Takács A.: „Problémás tanulók, okok és megoldási javaslatok”. In. *Pszichológia pedagógusoknak*. (szerk. N. Kollár K., Szabó É.) Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 472–496.
- FERGE Zsuzsanna: *Elszabaduló egyenlőtlenségek*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület – ELTE Szociológiai Intézet, Budapest, 2000.
- FÓNAI Mihály–HÜSE Lajos–ZOLNAI Erika–BALOGH Erzsébet–BARNUCZ Nóra: „A településtípus és méret lehetséges hatása az iskolai integrációra és

- inklúzióra”. Konferencia előadás. HuCER 2016. május 26–27. Kaposvári Egyetem. (2016a)
- FÓNAI Mihály–HÜSE Lajos–ZOLNAI Erika–BALOGH Erzsébet–BARNUCZ Nóra: „Az Iskolai Életminőség Kérdőív (QSL) inklúziós szempontú alkalmazhatóságának nemzetközi összehasonlító vizsgálata”. XVI. Országos Neveléstudományi Konferencia, Szeged, 2016. nov. 17–19. (2016b)
- GERŐ Márton: „A mikro- és makroszint közötti átjárhatóság az elemzésben: A hierarchikus szociometria néhány szempontjának bemutatása.” In. *Kötő-jelek 2010: Az ELTE TÁTK Szociológia Doktori Iskola Évkönyve 2010.* (szerk. Somlai Péter, Szabari Vera) ELTE TÁTK Szociológia Doktori Iskola, Budapest, 2011. 11–34.
- HAVAS Gábor–ZOLNAY János: „Sziszfusz számvetése.” *Beszélő* 16/6., 2011. 24–49.
- HÜSE Lajos: „Az exklúzió és inklúzió szerveződési szintjei.” In. *Fiatal felnőttek iskolai és társadalmi inklúziójának kérdései. Szakkollégiumi Tudástár 4.* (szerk. Hüse Lajos, Molnár Erzsébet) Evangélikus Roma Szakkollégium, Nyíregyháza, 2017. 39–88.
- KERTESI Gábor–KÉZDI Gábor: „Általános iskolai szegregáció – okok és következmények.” In. *Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek 2004/7* MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 2004.
- KERTESI Gábor–KÉZDI Gábor: „A foglalkoztatási válság gyermekei. Roma fiatalok középiskolai továbbtanulása az elhúzódó foglalkoztatási válság idején.” In. *A társadalom peremén.* (szerk. Kertesi Gábor). Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 247–311.
- KERTESI Gábor–KÉZDI Gábor: „Ethnic segregation between Hungarian schools: Long-run trends and geographic distribution,” In. *Budapest Working Papers on the Labour Market* 1208, Institute of Economics, Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences, 2012.
- KERTESI Gábor–KÉZDI Gábor: „Iskolai szegregáció, szabad iskolaválasztás és helyi oktatáspolitikai 100 magyar városban.” In. *Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek* BWP 6. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 2014.
- KISS Márta: „A szelektív iskolaválasztás tényezői, motivációi és az oktatás minőségével való összefüggései a leghátrányosabb helyzetű térségekben”. In. *SOCIO.HU Társadalomtudományi Szemle* 4, 2016. 46–72.

- LEARY, Mark R. – KOWALSKI, Robin M. – SMITH, Laura – PHILLIPS, Stephen: „Teasing, rejection and violence: Case studies of the school shootings.” In. *Aggressive Behavior* 29, 2003. 202–214.
- LIBERSKA, Hanna–FARNICKA, Marzanna [eds.]: *A Child of many Worlds: Focus on the Ethnic Minority Problem*. Peter Lang, Frankfurt am Main, 2014.
- METTE D. R.–TAYLOR S. E.–FISHER S.: „The effect of being shunned upon the desire to affiliate”. In. *Psychosomatic Science* 23, 1971. 429–431.
- NAHALKA István: „Az iskolarendszer esélyegyenlőtlenségeket kezelőfolyamatai a PISA 2006 felmérés tükrében.” In. *Új Pedagógiai Szemle* 60/3–4, 2010.
- PAPP Z. Attila: „A roma tanulók aránya Magyarországon és a tanulói teljesítmények az általános iskolai oktatásban.” In. *Asszimiláció, integráció, szegregáció: párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. (szerk. Bárdi Nándor, Tóth Ágnes) Argumentum, Budapest, 2011. 224–267.
- RADÓ Péter: „Oktatási egyenlőtlenségek Magyarországon.” In. *Esély* 2007/4, 2007. 24–36.
- RANSCHBURG Jenő: „A család anyagi helyzetének szerepe a gyermekkori magatartási zavarok kialakulásában.” In. *Társadalmi egyenlőtlenségek, a nem hagyományos családmódel, a szülői viselkedés és a gyermekek fejlődésének összefüggései*. (szerk. Sallai Éva) Educatio Társadalmi Szolgáltató Közhasznú Társaság, Budapest, 2008. 39–50.
- RÓBERT Péter: „Iskolai teljesítmény és társadalmi háttér nemzetközi összehasonlításban.” In: *Társadalmi riport*. (szerk. Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György). Budapest, TÁRKI, 2004. 193–205.
- SZÁNTÓ Zoltán: „A makroszociológia mikro alapjairól.” In. *Szociológiai Szemle* 2, 1998. 89–108.
- WILLIAMS, Kipling D.: „Social ostracism.” In. *Adversive interpersonal behaviors*. (ed. Kowalski R M.). Plenum, New York, 1997. 133–170.
- WILLIAMS, Kipling D.: *Ostracism: The power of silence*. New York, Guilford Publications, 2000.
- WILLIAMS, Kipling D.–FORGAS, Joshep P.–von HIPPEL, William: *A társas kirekesztés pszichológiája (kitaszítás, kiközösítés, elutasítás és szekálás)*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2006.
- ZOLNAI Erika–Erzsébet BALOGH–Nóra BARNUCZ–Mihály FÓNAI–Lajos HÜSE: „Possibility, Challenge or Barrier? Tasks of Public Education: The

International Outlook and the Hungarian Situation.” In. *A Child of Many Worlds: Focus on the Ethnic Minority Problem*. (ed. Hanna Liberska, Marzanna Farnicka). Frankfurt: Peter Lang Verlag, 2014. 141–163.

ZOLNAI Erika–BALOGH Erzsébet–BARNUCZ Nóra–FÓNAI Mihály–HÜSE Lajos: „Lehetőség, kihívás vagy akadály? A közoktatás integrációs feladatai – nemzetközi kitekintés és magyarországi helyzetkép.” In. *Különleges Bánásmód* 2/2., 2016. 5–21.

APPENDIX

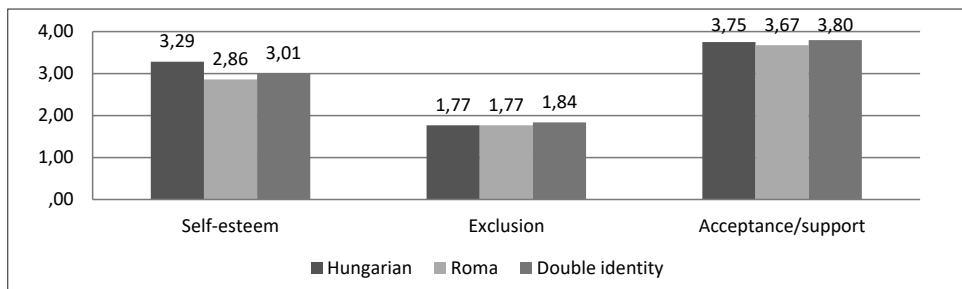

Figure 1.: The values of the selection of QSL subscales by self-classification identity. self-esteem $p=0.000$

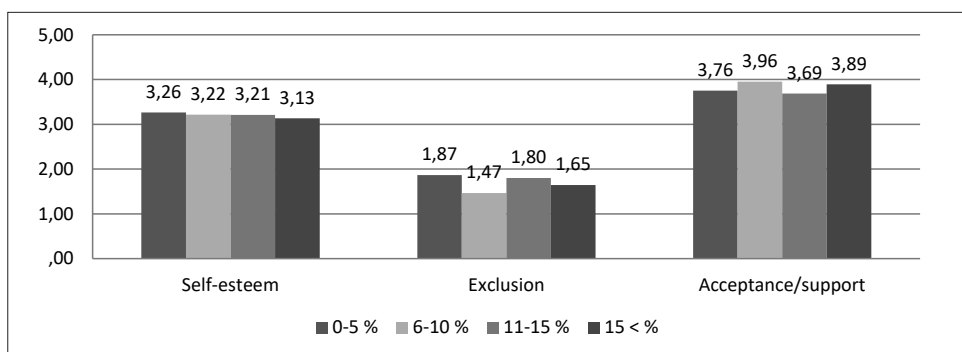

Figure 2.: The values of the selection of QSL subscales by the estimated ratio of Roma students. acceptance $p=0.043$, exclusion $p=0.027$

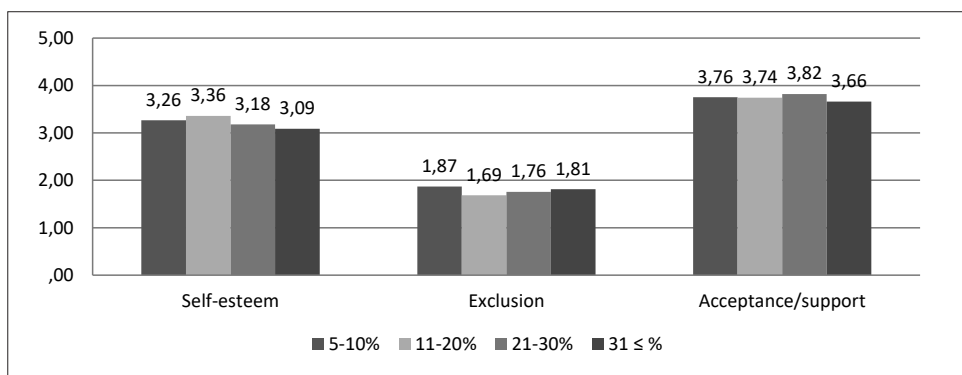

Figure 3.: The values of the selection of QSL subscales by self-classification Roma and Roma-Hungarian students together. self-esteem $p=0.008$

MARÍA JOSÉ ANDRADE

The weight of history on the Roma situation in Europe: the case of the Spanish Gitanos and their legal status

INTRODUCTION AND HISTORICAL BACKGROUND

The situation of Romany people¹ deserves special consideration for several reasons. First of all, it is the biggest minority in Europe: there are 10–12 million Roma.² Despite this, they are the least officially recognized minority.³ In addition, their extreme poverty makes them the most disadvantaged minority, and discrimination against Roma is worse than against other groups.⁴

- 1 The word *Romany* has a Sanskrit origin and means the spouses, or what belongs to somebody. BORROW, George: *The Zincali. An account of the Gypsies of Spain*. John Murray, London, 1841. We used the Spanish version, translated by Manuel Azaña in *Los zincali. Los gitanos de España*. La Nave, Madrid, 1932. 34. The term “Romany” or “Roma” includes several groups with distinct characteristics and names in Europe (*sinti*, *gypsies*, *gitanos*, etc.). We will use it in its broad sense to refer to this large community dispersed in different groups, which does not mean we omit the differences between them. When referring to the Spanish Roma, we will use the term ‘gitanos’, since this is what they are in that country. For a list of the names of the Roma in the different States, see LIÉGEOIS, Jean-Pierre: *Tsiganes et voyageurs*. Council of Europe, Strasbourg, 1985. We used the Spanish version *Gitanos e itinerantes*. Editorial Presencia Gitana, Madrid, 1987. 41–43.
- 2 Parliamentary Assembly of the Council of Europe: “The situation of Roma in Europe and relevant activities of the Council of Europe.” [Online]. AS/Jur (2008) 29rev, 2. www.assembly.coe.int/CommitteeDocs/2008/20080903_ajdoc29_2008rev.pdf. Censuses of Roma have always provided random results and not very precise data, because the criteria defining what it is to be Roma are determined politically and there is no exact definition. Besides, most of the Roma prefer not to declare themselves as such, because of the persecution they have suffered for centuries. LIÉGEOIS: 37–39.
- 3 PIASERE, Leonardo: *I rom d’Europa. Una storia moderna*. Laterza, Roma-Bari, 2004. 125.
- 4 They are the least tolerated diversity case. O’NIONS, Helen: *Minority rights protection in International law: the Roma of Europe*. Ashgate Publishing Group, Aldershot, 2007.

In order to understand these problems it is necessary to study their causes, especially in the case of the Roma, who have borne this situation for centuries.

There has been controversy about the Roma's remote past, but today there is a general agreement that sets their origin in India.⁵Based on this they have been linked to the pariah caste, which could explain some characteristics of their culture: their miserable appearance could be a result not of their historical persecution, but of being part of a lower caste.⁶ This would also explain their subordinate jobs and undervalued occupations, which some similar Hindu groups have had well into the 20th century. The marginal solutions they have chosen from early on to resist the assimilationist State policies against them, could be partly due to this.⁷In any case, general agreement about their origin is based on the common cultural features found in European Roma and some Indian groups, such as lack of profession, miserable appearance, language, musical and metal artistic skills.⁸

BALDIN, Serena: "The protection of the Romani language and the itinerant lifestyle of Roma minorities: a fuzzy approach to the comparative analysis." In *Comparative Law Review*. 2012. Vol. 3, No. 2, 1–29, 28.

- 5 This agreement is based on linguistic analysis that identified Sanskrit remnants in Romany dialects. Sanskrit is a language of the Indo-European family. This thesis was first published by Johann Rüdiger in 1782, and after several works that validated it in 19th century philology, some anthropological studies appeared supporting the idea. It is believed that they left massively from India in the 10th century, for unknown reasons, moving slowly to the west before reaching Western Europe in the early 14th century. BLOCH, Jules: *Les Tsiganes*. Presses Universitaires de France, Paris, 1969 [1953]. 3rd ed., 10–17 and 32–34. A detailed study about the itinerary of the Roma from India to Spain can be found in AGUIRRE FELIPE, Javier: *Historia de las itinerancias gitanas. De la India a Andalucía*. Institución Fernando el Católico, Zaragoza, 2006. According to him, the first important Roma migration to Europe took place together with the Byzantine-Anatolian one in the mid-13th century. A significant contribution of this book is the link it establishes between the Egypt-Crimea exchange in the Euro-Asian straits between 1261 and 1354, and the Roma East-West migration, which happened simultaneously. This would partly explain the great dissemination of the term "Gypsies" to refer to them, as well as the origin of the word "Egyptian".
- 6 Actually, they were described in a similar way before they arrived in Europe. VAUX DE FOLETIER, François: *Mille ans d'histoire des tziganes*, Fayard, Paris, 1970. 3.
- 7 SAN ROMÁN, Teresa: *La diferencia inquietante. Viejas y nuevas estrategias culturales de los gitanos*. Siglo XXI, Madrid, 1997. 3.
- 8 SÁNCHEZ, María Helena: *Los gitanos españoles. El período borbónico*. Castellote D.L., Madrid, 1977. 74–75.

About their migration to the West, history of India distinguishes a race of pre-Aryan men that were probably expelled by the Arya that arrived around 1500 B.C. at more abandoned areas, and these tribes may have acquired nomadic practices because of this. After that, many invasions –Greeks, Persians, Scythians, Kush, Huns and Muslims- tried to regularize nomadism, which is always bad for the conquest. The sepre-Roma tribes left India approximately in the year 1000⁹, and entered Afghanistan and Persia reaching the north of the Caspian Sea. Then one group crossed Armenia, the Caucasus and Russia (from there they reached Scandinavia), and another followed the Tigris and Euphrates rivers. A few headed for the Black Sea and Syria, but most entered Asian Turkey, spread through Greece and the Balkans and moved to Central Europe. Another group bordered the Mediterranean Sea through Palestine and Egypt, and some probably continued through Africa to Gibraltar and then Spain.¹⁰

The official appearance dates in the European countries—*i.e.* when authorities mention them—are in the 14th and 15th centuries.¹¹ They arrived in Western Europe with safe-conducts from the Church, so they could expiate their sins by being vagabonds and asking for alms.¹²

Their situation was not good and they began to be rejected: they were expelled from Milan (1493), Germany (1497 and 1498), France (1510), Portugal (1524), England (1530), Denmark (1536), and Sweden (1540s).¹³ Several repressive laws against them in different States between the 15th and 17th centuries, prove that the number and severity of the laws increased over the years¹⁴, so they continued moving from one country to another until the beginning of the 16th century. After that, they began travelling within a country or a region.¹⁵

---

9 CLÉBERT, Jean Paul: *Los gitanos*. Aymá, Barcelona, 1965. 36–37.

10 Ibid. 44–46.

11 Liégeoisaffirms that Linguistics has also allowed the drawing of the map and chronology of Roma migrations, which coincides with the dates pointed out before. LIÉGEOIS: Ibid. 30–33.

12 CLÉBERT: Ibid. 49.

13 RHEINHEIMER, Martin: *Arme, Bettler und Vaganten. Überleben in der Not 1450–1850*. Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, Frankfurt, 2000. We used the Spanish version translated by Carlos Martín Ramírez: *Pobres, mendigos y vagabundos. La supervivencia en la necesidad 1450–1850*. Siglo XXI, Madrid, 2009. 160.

14 KENRICK, Donald and Grattan PUXON: *The destiny of Europe's Gypsies*. Heinemann, London, 1972. 42–43.

15 LIÉGEOIS: Ibid. 33.

CURRENT SITUATION OF THE ROMA IN EUROPE

Today Roma are dispersed over practically all European countries, so they are a very diverse group: they were received differently in the different places, so they integrated into some societies better than into others. They lived peacefully in Russia, being treated as equal subjects of the Empire with full civil rights.¹⁶ They were also not excluded in the Balkans, partly because the natives were also of Asian origin and the Ottoman invasion provided an “orientalism” that was favourable to them. On the contrary, they were made slaves in Romania (Moldavia and Wallachia at that moment); they tried to settle them in Hungary, and their most violent harassment can be seen in Germany.¹⁷ They were also not welcome in France, so the bishop of Paris excommunicated and expelled them.¹⁸

For that reason, the group settled more in some places than in others, so three “gypsy Europes” can be distinguished.¹⁹ The first one, located in Carpathian-Balkan Europe (Romania, Bulgaria, Hungary, Slovakia, Serbia, Montenegro, Kosovo, Macedonia), constitutes 61.5% of the total Roma population in Europe and between 3.8% and 11% of the total population of each State. Piasere calls it the “hard core” of the Roma in Europe, which is slowly dissipating. Another group settled in Europe’s Atlantic region, including Ireland, France and the Iberian Peninsula, with 14.7% of the total Roma population. Spain stands here out, being the only non-Balkan country with more than 1% Roma. The third “gypsy Europe” has a very low percentage of Roma in each State (0.2% maximum), and its biggest representatives are the United Kingdom, Germany and Italy. It only constitutes 10.5% of the total Roma population, and is the one that is most familiar to people.

Thus, the Roma maintained their customs mixing them with European cultures (for example, there are many dialects within Romany, with elements of European languages). That is why, though they are all called *Gypsies*, *Calés*²⁰ or *Roma*, they

---

16 MARUSHIAKOVA, Elena, POPOV, Vasselin: “*Roma/Gypsies in the Russian Empire*”, *factsheet of Education of Roma/Gypsy children in Europe of the Council of Europe*. [Online]. www.academia.edu/1132454/Roma_Gypsies_in_Russian_Empire [9 May 2017.]

17 BLOCH: *Ibid.* 34–40.

18 CLÉBERT: *Ibid.* 80–83.

19 PIASERE: *Ibid.* 8.

20 ‘Calé’ is the plural form of ‘zín-calo’, which means ‘black men’. BORROW: *Ibid.* 73. According to Vaux de Folletier, some of the names that Roma give themselves make reference to their physical appearance, specially to the colour of their skin. VAUX DE FOLLETIER: *Ibid.* 14. Based on this, there may be a link between this aspect and the

have different appearance, customs, laws and beliefs that vary even within tribes.²¹ Common factors in all Roma groups are their poverty and oppression throughout history until today.²²

European Union's enlargements pressured East European States to recognise and protect their minorities in order to be accepted as members. The Council of Europe has the same condition for the ratification of its treaties, which has been criticised because it means more restrictions for post-socialist than for western countries. In the wake of this, some of the latter—France, for example—do not recognize nor do they protect their minorities, and others—such as Italy and Belgium—exclude the Roma from the legal protection they grant to other minorities.

This happens because these organizations have not clarified any legal recognition criteria for them, leaving this issue to the State through its freedom to define if there are minorities within its borders and what they are.²³ This means that, whereas

---

negative connotation given to the Roma in Europe, considering that the western way of thinking already held blackness as sign of inferiority and evil, so Roma's black skin made them victims of this prejudice. KENRICK and PUXON: Ibid. 19.

21 According to Clébert, there are three main groups that claim 'gypsy blood'. First, the Kalderash Gypsies, who arrived recently from the Balkan Peninsula and are divided in five sub-groups: Lovari, Boyash, Luri, Churari and Turkish-Americans. Besides, there are the Gitanos, who can be found only in Spain, Portugal, North Africa and the South of France, and are divided in Spanish (or Andalusian) and Catalanian Gypsies. Finally, the Manush are the traditional 'Bohemians' (their name means 'authentic men' in Sanskrit), and they are also called *sinti* because of their probable Indian origin in the shores of the Sind; they are divided into *Valsikanes* or *French Sinti*, *Gaygikananes* or German or Alsatian *Sinti*, and *Piedmontese* or Italian *Sinti*. In addition, the *Gypsies* of England, Ireland and Scotland include the *Kalderashk*, the *Manush* and the *Tinkers*, traveling tinkers of an uncertain origin. CLÉBERT: Ibid. 39–41. See also the classification made by DE HEUSCH, Luc: *A la découverte des Tsiganes. Une expédition de reconnaissance*. Éditions de l'Institut de Sociologie, Brussels, 1965. 50–90, and the one presented more recently by PIASERE: Ibid. 15–27.

22 O'NIONS: Ibid. 15.

23 Legal status of the Roma is especially weak compared to other minorities. BALDIN: Ibid. 2.

the specialised literature affirms that Roma are a transnational or pan-European minority²⁴, their legal recognition varies from one country to another.²⁵

Several approaches have been adopted for satisfying Roma's demands, being human rights the principal one since the second half of the 20th century, based on non-discrimination. Nevertheless, the conditions of the Roma have not improved and they are still harassed, which questions its effectiveness. The recognition of

---

24 MEMO, Sara: "Roma as a Pan-European minority? Opportunities for political and legal recognition." In: *When stereotype meets prejudice. Antiziganism in European societies.* (Timofey Agarin ed.), Ibidem, Stuttgart, 2014. 119–142.

25 The definition given to the group depends on several factors, such as their number and location in the country, their aspirations, the approach taken by the State towards its minorities and the dominant political tendency. Capotorti affirms that States have followed four different approaches in the legal recognition of minorities: constitutional recognition of their existence and their right to a special regime; recognition of some minorities and special rights for them; implicit recognition through laws or administrative measures, and non-recognition of minorities. CAPOTORTI, Francesco: *Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities*, United Nations, New York, 1991. Parts. 59–81 and 569. Toniatti has classified Roma's recognition in the European States into four models: repressive nationalist State; liberal-agnostic State; national State of multinational and promotional vocation, and multinational egalitarian State. TONIATTI, Roberto: "Minoranze e minoranze protette. Modelli costituzionali comparati." In: *Cittadinanza e diritti nelle città multiculturali.* (Tiziano Bonazzi–Michael Dunne ed.), Il Mulino, Bologna, 1994, 273–307. Baldin distinguishes between two types of recognition of the Roma according to geography: lower legal recognition in western states than in the eastern ones. BALDIN: Ibid. 18.

Out of the 47 members of the Council of Europe, eight have not recognized any minority —four of them are UE members and one is an official candidate. Among those that do recognize at least one minority, several states do not recognize the Roma as such: Italy, Portugal, Denmark and Cyprus. Greece and Belgium grant some protection to some groups, but not to Roma. The rest of the States recognize the Roma as a minority in special statutes or because of their ratification of the Framework Convention for the Protection of National Minorities (FCPNM), but only few do so explicitly in their Constitutions: Finland, Slovenia, Macedonia and Kosovo. However, the protection granted to them does not depend only on their recognition, since different countries have different criteria to define what a national minority or any kind of group is. For example, the UK considers the Roma as an ethnic group, but protects them all the same way, whether they are citizens or not; on the contrary, Germany recognizes them as national minority, but only including the Roma with German citizenship within minority protection.

the legal status has two stages: non-discrimination and minority protection²⁶, and in the latter there is the definition of their particular rights and the delimitation of their contents. Regarding this, international and European legal frameworks only guarantee minimalistic generic minority rights, which can be summarised in the enjoyment of their own culture. This is clearly not enough to fight Roma's exclusion.²⁷

Nevertheless, the formulation of the specific rights the Roma should enjoy is still not clear. Their diversity is an important difficulty or recognising a collective identity and for agreeing on group rights for several communities named Roma but which are very different and do not always have the same needs. For example, some nomadic groups demand separate places to park their trailers, whereas other sedentary Roma wish to live in inclusive neighborhoods.²⁸ That is why some authors think that the solutions should be particular for each State or at least for a more or less determined regional sub-area²⁹.

Roma's diversity implies different ways in which they want to relate to the rest of the population in their countries. This affects the approach from which the content of Roma rights is determined: integration or segregation. For example, special schools for the Roma would promote their culture but would not solve the segregation of communities that want access to normal schools. In many aspects it is a real dilemma to decide whether to promote their civic inclusion in common institutions or to protect their culture from assimilation and the majority's institutions.³⁰

---

26 GARRETA BOCHACA, Jordi: *La integración sociocultural de las minorías étnicas (gitanos e inmigrantes)*. Anthropos, Barcelona, 2003. 92.

27 RÖVID Márton: "One-size-fits-all Roma? On the normative dilemmas of the emerging European Roma policy." In. *Romani Studies* 5. Vol. 21, No. 1, 2011. 1–22, 19. 2011. These legal frameworks are based on regulations such as Article 27 of the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR) and the FCPNM.

28 It is not easy to establish the number of nomads and sedentary groups in the different European countries, but it is estimated that there are 30% nomads, 30% semi-nomads and 40% sedentary Roma. These percentages vary from state to state: in Spain, Sweden and Austria, for example, the Roma seem to have settled almost totally, whereas in the United Kingdom, Ireland, Belgium and France there are more nomads. LIÉGEOIS: Ibid. 41.

29 FERRER LLORET, Jaume: "La protección internacional de la minoría romaní (gitanos) en Europa." In *Las minorías en una sociedad democrática y pluricultural*. (Edit. Isabel García Rodríguez), University of Alcalá D.L., Alcalá de Henares, 2001. 165–203, 169.

30 RÖVID: Ibid. 8.

Due to this heterogeneity it is difficult even to define the type of group the Roma are. Some authors actually do not call them “community”, considering they have different mother tongues that are dialects not only from Romany but also from Turkish, Greek, Albanian, Romanian, Hungarian, Spanish and other languages.³¹ This is not a minor issue: the definition of the group determines if it is considered within the protection of a specific kind of group, such as national minorities.

Spanish Roma: the gitanos

There are 500,000–800,000 Roma who are Spanish citizens. Plasere states they are 650,000, which corresponds to 1.6% of the total population in Spain.³² They are all called *gitanos*, but they distinguish between the ones who have been in the country for centuries and are predominantly sedentary, and the new nomad groups that have arrived from Eastern Europe since the 19th century. In any case, they proudly consider themselves as Spaniards and Spain their homeland, where they developed their cultural collective consciousness as an ethnic group.³³

As in the rest of Europe, their socioeconomic situation is precarious, which is related to a history of harassment, segregation, forced sedentarization and assimilation, prohibition of using their language and practicing their culture, and the denial of their recognition as a minority. This is not only the result of their stigmatisation by the rest of the population, but also of the implementation of State policies, because since the Roma arrived in Spain they were put under severe surveillance. This can be seen in more than 250 formal rulings promulgated between 1499 and 1783 in order to assimilate or expel them.

The first *gitanos* arrived in Spain in the 15th century, coming from France with safe-conducts that referred to them as pilgrims travelling to Santiago de Compostela as a penance, so they were granted safe-conducts and sometimes even material aid for the journey.³⁴ In that way, they crossed Castile and Aragon and descended to

31 For example, Marushiakova and Popov say they are a social construction of groups that are united mainly by their common historical origin and by the treatment they receive from the rest of the population in the places where they live. Elena MARUSHIAKOVA and Vasselin POPOV: “The Roma – a nation without a State? Historical background and contemporary tendencies.” In *Orientwissenschaftliche Hefte*. 2004. 14, 71–100, 89.

32 PIASERE: *Ibid.* 7.

33 HU CORRIGGIO, Jennifer: “Gitano legal codes: social change, NGO’s, and external legal systems’ influence on governance of Spanish Roma communities.” In *Michigan Journal of Race and Law*. 2007. Vol. 13, No. 1, 1–56, 15.

34 CHARNON-DEUTSCH, Lou: *The Spanish Gypsy. The history of a European obsession*. The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 2004, 17.

Andalusia, where people were very welcoming to them, since they arrived with the protection of the Pope and the Kings of France, Aragon and Castile.³⁵

There had been a tolerant policy towards different cultures in the Spanish kingdom, but anti-Jewish and anti-Muslim feelings appeared; the first because of the envy of their economic success, and the second is due to the fear of an attack from the north of Africa brought by the Turkish progress in the Mediterranean Sea.³⁶ With the arrival of the Catholic Monarchs in 1492 and after their conquest of Granada and America, the few liberties these peoples had were ended; the Jews were expelled and the Muslims forced to convert to Christianity.³⁷ The aim of this assimilation policy was religious homogeneity in order to overcome the divisions inside Castile.³⁸

In this context, the *gitanos* were not welcome and their way of life was rejected. They were not a culture defined by their religious beliefs, so they were not considered as a national minority but just as Spaniards or foreigners with an itinerant and dangerous lifestyle that was not convenient for the authorities.³⁹

Safety measures towards them began to be applied and regulations for their assimilation or expulsion started to be promulgated. In 1499 the Crown published the Pragmatic of Medina del Campo, directed to the “reduction of *gitano* lifestyle” by ordering them to stop travelling and to work in a “known profession”, so their

---

35 AGUIRRE FELIPE: *Ibid.* 19. The author also describes the intense movement there was for long time in border areas between France and Spain such as the Roussillon. A Catalan-speaking Roma group could be found here, which passed from one side to the other one of the Pyrenees according to the circumstances, escaping from persecution and maintaining their nomadism in that way. For more information about this, see chapter 9 of the book between pages 345 and 477.

36 PYM, Richard: *The Gypsies of Early Modern Spain, 1425–1783*. Palgrave Macmillan, Houndmills and New York, 2007, 5–13.

37 APARICIO GERVÁS, Jesús María: “Breve recopilación sobre la historia del Pueblo Gitano: desde su salida del Punjab, hasta la Constitución Española de 1978. Veinte hitos sobre la ‘otra’ historia de España.” In *Revista Interuniversitaria de Formación de Profesorado*. 2006. Vol. 20, No. 1, 141–161. 146

38 DOMÍNGUEZ ORTIZ, Antonio: *La esclavitud en la Edad Moderna y otros estudios de marginados*. Comares, Granada, 2003.

39 GÓMEZ ALFARO, Antonio: *Legislación histórica española dedicada a los gitanos*. Ministry of Equality and Social Welfare of the Andalusian Government, Seville, 2009.

labor activity and the origin of their income could be controlled. If they disobeyed, they were threatened with lashing, ear amputation, jail, deportation and slavery.⁴⁰

Concern about vagrancy existed before it was related to the *gitanos*. Nonetheless, this issue underlined the importance of their “social danger” as a particular issue to be attended, because after this the *gitanos* stopped being considered within regulations against common criminals and legislation about them became independent.⁴¹

This law was not effective in assimilating Romany culture, but was repeated in 1525, 1528 and 1534. In general, the 16th century witnessed a discriminatory State policy that forbade their language, identifying clothes, family gatherings, participation in dances and stage plays, etc.

Many vagabonds started to travel with the *gitanos* and adopted their customs, which favoured the idea that they were not ethnically different but just a national marginal class. In fact, the law did not define them in terms of race but of their clothes, language and customs, and was focused on forbidding those distinctive signs, together with repeatedly attempting to assimilate them as agricultural workers. Another law against vagabonds and thieves was published in 1552, and though it did not mention the *gitanos*, it was also applied to them. This regulation was reiterated in 1566, stating explicitly that *gitanos* would be considered as vagabonds for its purposes.

As they lived in very close and mainly in-bred families and rarely joined together with bandit groups, the *gitanos* were easily distinguishable from common vagabonds. Nevertheless, the dominant ideology and the popular imaginary linked them, producing an extended hostility towards the *gitanos* with long-lasting effects.⁴²

Regulations became harsher, increasing the severity of punishment and including new ones, such as the sentence to row in the galley ships in the Mediterranean Sea.⁴³ Restriction to their jobs also complicated their economic survival. For example, before prohibiting street trade, a legal presumption was established in Castile in 1586, that considered that the fabrics and horses the *gitanos* offered for

---

40 Gómez Alfaro says that it was a peculiar “immigration law” that set a deadline for normalization, trusting that who rejected the conditions offered to stay, would leave the kingdom voluntarily. Ibid. 11–12.

41 SÁNCHEZ: Ibid. 84.

42 CHARNON-DEUTSCH: Ibid. 20.

43 This practice was widespread throughout the peninsula by 1550. LEBLON, Bernard: *Les gitanes d’Espagne*. Presses Universitaires de France, Paris, 1985, 157–158.

sale and exchange were stolen, unless they proved their ownership with a notarised testimony.⁴⁴

The options the *gitanos* had during the 16th century can be summarized in two: assimilation and expulsion. The population drift caused by the expulsion of the Muslims and the plague of 1596–1602 motivated the authorities to prefer assimilation.⁴⁵

In the 17th century the *gitanos* were forced to work only in agriculture. The Pragmatic of 1619 made them settle in cities of more than 1000 inhabitants (little towns did not have a police and judicial system that guaranteed effective surveillance and punishment), and prohibited them to have and sell cattle. The Pragmatic of 1633 permitted their arrest in any way and even their death. They were not allowed to use their language or cultural distinctive signs in public. In 1695, their settlement was reduced to some specific places and they were ordered to state their affiliation, profession and properties, in order to control them more strictly.

As can be seen, anti-*gitano* regulations were increasingly oppressive, stigmatising and indiscriminate.⁴⁶

The Spanish 18th century began with a new dynasty that introduced many reforms inspired in French Enlightened Despotism, pursuing rational, centralised and uniform political organisation through the power of absolute monarchy.⁴⁷ However, the Bourbons' policy towards the *gitanos* followed the same homogenising effort of the Habsburgs.

Phillip V distributed them in specific places according to his Pragmatic of 1717, which was practically a summary of the previous 200 years of anti-*gitano* legislation,

---

44 GÓMEZ ALFARO: Ibid. 13.

45 AGUIRRE FELIPE: Ibid. 357–358.

46 According to Richard Pym, this was cause and consequence of the Spanish Crown's incompetence, since for 200 years it could not enforce its own legislation efficiently. PYM: Ibid. 164–165.

47 To study the Bourbon reforms, see, among others: LYNCH, John: *Bourbon Spain 1700–1808*. Oxford University Press, Oxford, 1989; PEÑA IZQUIERDO, Antonio Ramón: *De Austrias a Borbones. España entre los siglos XVII y XVIII*. Akrón, Astorga, 2008; PALACIO ATARD, Vicente: *Los españoles de la Ilustración*. Guadarrama, Madrid, 1964; VIDAL, Josep Juan and Enrique MARTÍNEZ RUIZ: *Política interior y exterior de los Borbones*. Istmo, Madrid, 2001, and PIETSCHMANN, Horst: *Las reformas borbónicas y el sistema de intendencias en Nueva España: un estudio político administrativo*. Fondo de Cultura Económica, Mexico City, 1996, translated by Rolf Roland Meyer Misteli (the first chapter of this book is dedicated to Spain).

with the innovation of listing 41 cities where they were allowed to live.⁴⁸ Given its inefficacy, it had to be repeated four times, in a tone as repressive as the one the Habsburgs had used before.

The strict control of the *gitanos* that the Crown wanted to establish through censuses, property inventories and residency registration, triggered the royal decree that Ferdinand VI signed in 1749 under the name of “Great Gypsy Round-up”, which ordered the incarceration of all of them –men, women and children-, in an organised persecution to eliminate them from the kingdom.⁴⁹

More than 10,000 *gitanos* were arrested in this operation, but it was a total failure: whereas women were taken to work at the spinning mills, men were carried to the arsenals in Cartagena, Cadiz and El Ferrol, but they were a despondent, starving and therefore non-profitable manpower.⁵⁰ Most of them were set free 16 years later, and the last ones in 1783, with a Pragmatic of Charles III.

This Pragmatic showed for the first time a conduct by the Crown that expected to favor the *gitanos*, since it established equality between them and the other subjects, although this was done by forgetting their roots: the word *gitano* was forbidden – maybe to convince the population that it was an invented ethnic identity⁵¹—and they had to prove they were “reformed” from their “gypsiness”. Therefore, they were in legal equality but factual inequality, because they were still under surveillance.

In any case, their freedom of residence was returned and they were also allowed to work in different professions, just as in 1499. However, the Pragmatic stated that their traditional occupations were not enough, so their labor liberties were reduced. Besides, they were not allowed to use their language or have a nomadic lifestyle. This ended up by sedentarising most of them, who started to work in new professions of the local culture, such as bullfighters, cowboys, butchers in slaughterhouses and shoe-shine boys.⁵²

---

48 The objective of this regulation was to control the *gitano* population through a census that registered the names of all residents in every town, their ages, professions, children, customs, etc. It followed the policy of Charles II, so it forbade non-agricultural professions, having horses and weapons, using their typical clothes and their language, living in separated neighborhoods and leaving their places of residency. As usual, punishments consisted of galleries, lashes, imprisonment and even death.

49 For a detailed study of this episode, see GÓMEZ ALFARO, Antonio: *El expediente general de gitanos*. Complutense University, Madrid, 1992.

50 AGUIRRE FELIPE: *Ibid.* 373.

51 CORRIGGIO: *Ibid.* 18.

52 CLÉBERT: *Ibid.* 113.

The regulation also created charity committees for solving *gitanos*' most serious problems: decent housing, employment, education, hospitalisation and orphanage. The aim of this was to turn a peculiar minority that lived outside the productive society, into useful individuals for the State and the Royal Estate. This is the key of enlightened thought in relation to marginalised people in general, whether *gitanos* or not.⁵³

This Pragmatic is usually considered to be innovative, but it also laid down regulations to eliminate the cultural features of the group. Besides, although a more benevolent attitude was indeed adopted in its implementation, repression was not excluded, so the apparent tolerance of certain rules contrasted with the punishments set for those who violated them. There was even a new sentence that commuted death penalty and ear cutting, but was still very cruel: to brand the back of repeated offenders with a burning iron.

The Pragmatic of 1783 finished *gitanos*' official persecution, but in practice their culture was still forbidden. In fact, although they survived a long-lasting systemic repression, they were not able to maintain a fundamental feature of their identity: their language. However, they preserved their social organisation based on the solidarity of the family clan, and some customs and rites.

The Pragmatic of 1783 was followed until 1807, but due to the war against France the administrative machine in charge of it disintegrated, so the *gitanos* were liberated from its oppression and could do some activities freely, protected by the unrest of the time.⁵⁴

The Constitution of Cadiz of 1812 was an important step forward in their legal status: it legally considered *gitanos* born in Spain as Spanish citizens for the first time, even if they did not have permanent residence, which had been compulsory until then. However, two years later Ferdinand VII annulled the constitutional rights granted to the *gitanos*.

There was no strict surveillance of *gitanos*' travels during the Carlist Wars (1833–1876) and they could actually move freely through the kingdom, so nomadism reappeared.⁵⁵ Organised banditry also re-emerged, so the *gitanos* were referred to as delinquents again, being accused of kidnapping children, for example.⁵⁶

---

53 AGUIRRE FELIPE: Ibid. 456.

54 AGUIRRE FELIPE: Ibid. 428.

55 APARICIO GERVÁS: Ibid. 155.

56 CLÉBERT: Ibid. 116.

Therefore, a strict control of their occupations and belongings was carried out again, focused mainly on *gitanos* who traded horses, forcing them to have documents showing the number and characteristics of their animals, and the purchases, sales or exchanges made with them. In 1878, Alfonso XII ordered that horse traders had to have a patent and a specific document for every animal, showing their species, origin, age and specific marks. At the beginning of the 20th century, every animal whose owner was not documented would be considered as *bona vacantia*.⁵⁷

At that time, the *gitanos* were already included in common law together with Spanish people. In 1910 they had the same obligation as the rest of the population, of having a residence and contributing to public spending, and could enjoy all the rights citizens had. They could work in any job and could not be accused of crimes not stipulated in the penal code or sentenced to punishments not established by law.

Nonetheless, Franco ordered several restrictive measures towards the *gitanos* between 1936 and 1975, such as the prohibition of using their language. The ruling of the Civil Guard was signed in 1943, recommending their strict surveillance. In that way, although they were not subject to any specific regulation, they were still monitored because they were considered potential delinquents. Actually, the Social Danger Law of 1970 was specially applied to them, replacing the 1933 Layabouts and Criminals Law.

In the post-war period, the *gitanos* worked by adapting to Spain's agricultural economic structure: street vending, trade fair, basketmaking, cattle trade, etc. All of them, together with agricultural work in the countryside and junk sale in the city. Although they were practically settled, there was still some mobility according to the circumstances: a cattle fair, markets or grape harvest. In the '60s some of these activities became obsolete due to the new market, so the *gitanos* had to move to the cities, living jammed into their shacks.⁵⁸

Once Franco died, important changes began to develop in State policy towards the *gitanos*, and xenophobic expressions (such as '*gitano*-like features') were forbidden in the descriptions of people under arrest in police and legal reports. This led to a new spirit in the writing of the new constitution.

Despite the dark outlook described before, none of these policies could eliminate *gitano* identity in Spain, though they widened the gap between *gitanos* and *payos*⁵⁹, gradually sedentarised the *gitanos* modifying their professions, adopting socially

---

57 LEBLON: Ibid. 99.

58 AGUIRRE FELIPE: Ibid. 541–542.

59 CORRIGGIO: Ibid. 18–19. *Payo* is the word the *gitanos* use for non-Roma people.

and legally penalised ways of earning a living. They lost most of their language, but they kept their traditional beliefs and their attitude towards life.

Unlike most European cases, persecution and attempts of assimilation in Spain were carried out together with a gradual integration process, and since the 19th century the *gitanos* were considered part of the national imaginary. Even before, some situations show how this *gitano-payo* relation was full of contradictions: despite the prohibition of their presence in dances and plays, the king himself witnessed popular festivities that included *gitano* dances; although they were not allowed to work in non-agricultural activities, they were asked to produce tools; they were not supposed to trade animals, but their horse-traders were turned to for the army's cavalry; and many *gitanos* participated in different wars, though they could not enlist in the army.⁶⁰

CURRENT LEGAL FRAMEWORK IN SPAIN REGARDING GITANOS

The Spanish Constitution of 1978—currently valid—, is the legal document that recognises *gitanos*' equality before the law for the first time: it prohibits discrimination on account of birth, race, sex, religion, opinion or any other personal or social condition or circumstance (art. 14). Besides, it obliges the public authorities to seek real equality of all groups, because they must promote conditions which ensure that the freedom and equality of individuals and of the groups to which they belong may be real and effective, to remove the obstacles which prevent or hinder their full enjoyment, and to facilitate the participation of all citizens in political, economic, cultural and social life. (Art. 9.2)

In any case, there is no reference to ethnic minorities in the Constitution and it does not recognize *gitanos* as a minority, since regarding diversity it focuses on the right to autonomy of nationalities and regions (autonomous communities system). Despite this, the *Gitano* Development Program has been created, which receives funding from the State General Budget. In addition, a Congress Subcommittee was established in 1999 to study this issue, and the National Council of the *Gitano* People was created in the early 21st century.

Therefore, state action regarding *gitanos* in Spain has been based on redistribution policies, leaving recognition aside. In this way, *gitanos* have experienced certain progress due to the benefits of the welfare state, but recognition, participation and cultural promotion are ignored.

---

60 GÓMEZ ALFARO: Ibid. 2009, 15.

Spain is also compelled by the international treaties that has signed, and many rules related to the *gitanos* can be found in them. For example, Spain ratified the Framework Convention for the Protection of National Minorities (FCPNM) without defining which groups would be considered as national minorities. However, the first national report that Spain sent to the Committee of Ministers of the Council of Europe was focused mainly on the situation of the *gitanos*, especially on the *Gitano* Development Program.⁶¹ This could be understood as a consideration of the group as a national minority, but it is still not officially clear. In fact, after that report there was an exchange of opinions between the Advisory Committee of the Convention and the Spanish government, where the Committee stated there was little information about the legal basis for the protection of the *gitanos*.

The Advisory Committee also noted that there are different terms to refer to the total Spanish population in the Constitution: “all the Spanish persons” (Preamble), “the Spanish people” (art. 1.2) and “the Spanish nation” (art. 2). Besides, their members are defined as “the peoples of Spain” (Preamble) or “nationalities” (art. 2). According to this—and considering that Spain did not consider Romany as a minority language when ratifying the European Charter for Regional or Minority Languages (ECRML), that it has not stated which groups are national minorities, and that language is a main factor in the identity of peoples—, the Advisory Committee asked about the status of the *gitanos*, since they are not legally recognised as a people or a national minority.⁶²

The Spanish government answered that there is no concept of people in the Spanish legal-political reality, as an entity with special features of ethnicity, religion or identity. Peoples in Spain correspond to the populations of the autonomous communities, having different cultural traditions and sometimes their own language, but together they are one only people—the Spanish people—which is the subject of sovereignty.⁶³

The Advisory Committee showed concern about the promotion of *gitanos*' culture, since there is no legal framework or consistent public policy that pursues

---

61 Report submitted by Spain pursuant to art. 25, parr. 1 of the FCPNM, 19 December 2000.

62 Opinion of the Advisory Committee of the FCPNM on Spain, 27 November 2003, art. 3.

63 Comments of the Spanish Government to the Opinion of the Advisory Committee on the implementation of the FCPNM, 30 September 2004, art. 5.9.

it, so it stated that proper institutional mechanisms are needed, which possibly should include legal recognition of their status and the status of their language.⁶⁴

Responding to this, the Spanish government emphasised that its report was dedicated precisely to the *gitanos*, because despite not being legally recognised as a national minority, they are the only group that belongs to the spirit of the FCPNM. Besides, it points out that Spanish *gitanos* are citizens with full rights, so they do not need any special recognition.⁶⁵

After a second report, the Committee of Ministers approved a resolution recognising the efforts done to improve the *gitanos*' situation, but affirming that they are still limited, mainly regarding implementation of discrimination legalization.⁶⁶ A similar resolution followed the third report, emphasising the ignorance of *gitanos* history and culture among the rest of the population.⁶⁷ This was repeated in the opinion of the Advisory Committee to Spain's fourth report, though it also appreciated the adoption of an Operational Plan for 2014–2016 in order to apply the National Roma Integration Strategy 2012–2020. Regarding their official recognition, it acknowledged that the notion of “national minority” in the sense of the FCPNM does not exist in the Spanish legislation, but welcomed the pragmatic approach of the government in considering Roma under its protection. However, they have been disproportionately affected by budget cuts, and more effort is needed for the protection of Roma culture and for fighting intolerance against them.⁶⁸ The Spanish government answered that society has evolved towards a higher

---

64 Opinion of the Advisory Committee of the FCPNM on Spain, 27 November 2003, art. 5.

65 Comments of the Spanish Government to the Opinion of the FCPNM on the implementation of the FCPNM, 30 September 2004, arts. 6 and 7.

66 Resolution ResCMN(2008)1 of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the implementation of the FCPNM in Spain, 2 April 2008.

67 Resolution ResCMN(2013)4 of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the implementation of the FCPNM in Spain, 10 July 2013.

68 Advisory Committee on the FCPNM, Fourth Opinion on Spain, 3 December 2014. Actually, the Advisory Committee recommended studying the possibility of including other groups under the protection of the FCPNM (autonomous minorities mainly), but the Spanish government answered in its comments to this opinion, that there is no reason to apply this instrument to other groups or individuals than the Roma. Comments of the Government of Spain on the Fourth Opinion of the Advisory Committee on the Implementation of the FCPNM by Spain, 12 June 2015. After that, the Committee of Ministers adopted the Resolution CM/ResCMN (2016) 10 on the implementation of the FCPNM by Spain on 6 July 2016, inviting the government to continue its efforts to

level of tolerance and that xenophobic insults have been prosecuted. Nevertheless, it must be stated that, despite the efforts made in order to remove the discriminatory meanings of the words *gitano* and *gitanada* from the Dictionary of the Royal Spanish Language Academy, they still remain in it.⁶⁹

When ratifying the ECRML, Spain stated that regional or minority languages are the ones recognized as official in the autonomy statutes of the autonomous communities of the Basque Country, Catalonia, the Balearic Islands, Galicia, Valencia and Navarre, and that regional or minority languages are those protected and supported by the autonomy statutes in the territories where they are traditionally spoken.⁷⁰ Therefore, Romany is not recognized as a minority language, so the *gitanos* can use it in private and in public, but when relating to the public administration they must use one of the four official languages of the state besides Spanish (Catalan/Valencian, Aranese, Basque and Galician).

This contradicts article 3.3 of the Constitution, which states that the wealth of different language forms in Spain is a cultural patrimony that shall be specially respected and treated. This article establishes that languages will be official according to the autonomy statutes, but that does not exclude Romany from being at least a language form that deserves protection.

Spain referred to this issue in its first report to the General Secretary of the Council of Europe, and reiterated that there is no reference to “non-territorial” languages in its ratification instrument, but at the same time recognised that the only language that could be considered as a minority one is Romany. However, it also clarified that it is spoken by only 100 people, *i.e.*, 0.01% of the Spanish *gitanos*, whereas in Germany and France it reaches 70%.⁷¹

This is a good example of another reason for the weakness of Roma’s legal status in Europe: Contemporary International law is inserted in a Westphalian system that has territory as a core element. Based on this, only two kinds of minorities are recognised: autochthonous or historical ones, and the new minorities stemming from migrations. Groups that do not have a relation with territory—such as the

---

grant Roma rights and integration, emphasising on education, intolerance and effects of austerity measures on Roma.

69 The Parliament of La Rioja has recently (2016) published a motion to eliminate the fifth meaning of “gitano” from that dictionary: “trapacero”, which means trickster and is therefore offensive and discriminatory.

70 Official State Bulletin no. 222, 15 September 2001.

71 Report about the implementation of the ECRML in Spain, 2002.

Roma—have no place in these categories, and therefore can be excluded from international protection of minorities, since they theoretically do not constitute one.⁷²

On the other hand, *gitanos*' existence as a group is protected by the Spanish Penal Code in article 170, which imposes high punishments to intimidations towards ethnic groups.⁷³

Finally, it must be stressed that prohibition of discrimination is not established only as a principle but there is also a specific punishment for discriminatory actions: the Disciplinary Regulation of the State Administration Public Servants states that every action that implies discrimination because of race, sex, religion, language, opinion, place of birth, neighborhood or any other personal or social condition or circumstance, is a very serious offense.⁷⁴

Autonomous legislation also shows that the situation of the *gitanos* is disturbing. Some documents regarding their socioeconomic describe their harassment, which drives them to commit crime in order to survive.⁷⁵

Education stands out within more specific issues. Since the 1980's some autonomous parliaments⁷⁶ have urged to take measures for the inclusion of *gitano* children in schools, adults' literacy, professional training, conservation of their culture, for studying their history and culture in schools and using education to end their marginalisation, for eliminating *gitano* school population segregation, failure and absenteeism, and assign funds for scholarships for young *gitanos*.

---

72 MEDDA-WINDISCHER, Roberta: *Old and New Minorities: Reconciling Diversity and Cohesion. A Human Rights Model for Minority Integration*. Nomos, Baden-Baden, 2008, 40–62.

73 “If the threats of an evil that constitute a felony were directed towards intimidating the inhabitants of a population, cultural, religious or ethnic group, or social or professional group, or any other type of group of persons, and had the gravity necessary to accomplish it, higher punishments than the ones established in the previous article will be respectively imposed.” Organic Law 10/1995, of 23 November, of the Penal Code. Official State Bulletin no. 281, 24 November 1995. Own translation.

74 Royal Decree 33/1986 of 10 January, which approves the Disciplinary Regulation of the State Administration Public Servants, article 6.b. Official State Bulletin no. 15, 17 January 1986, 2377–2380.

75 Official Bulletin of the Andalusian Parliament no. 53, 29 October 1996, 4536.

76 There is constant concern about the *gitanos*' education in Galicia and La Rioja, for example.

Autonomous parliaments also show concern about *gitanos*' marginalization because of racism and xeno/romaphobia⁷⁷, with motions about *gitanos*' public image in order to eradicate their negative stereotypes⁷⁸. They are also mentioned in statements that condemn religious intolerance and incitement, harassment or violence based on ethnic origin or religious beliefs.⁷⁹

Facing *gitanos*' marginalization, some parliaments presented regulations to promote their integration to the Spanish society, and established integration programmes for them, following the National Strategy for the Inclusion of Gitano Population 2012–2020.

Social marginalization of the *gitanos* is generally caused by stereotypes the society has built based on the ignorance of their culture. For that reason, some parliaments declared an official day to commemorate them⁸⁰, sometimes recognising their importance and cultural wealth in the society.

Autonomous communities' statutes also mention the *gitanos*, which is very significant. Andalusia, for example, mentions among its basic objectives the promotion of the necessary conditions for the total integration of minorities and particularly of the *gitano* community, in order to achieve their complete social incorporation⁸¹; Aragon also states that ethnic minorities' integration shall be

---

77 For example, in the Basque Country there is a motion in 1991 about the revival of fascism, racism and xenophobia, precisely due to negative reactions to the presence of *gitanos* and immigrants (Official Bulletin of the Parliament of the Basque Country no. 25, 27 December 1991, 1607); and another one in 2014 that wants to eliminate xenophobic and racist attitudes, and the stigmatization of certain groups by institutions and political representatives, due to some anti-*gitano* statements of the mayor of Sestao and some statements by the mayor of Vitoria against Muslims (Official Bulletin of the Parliament of the Basque Country no. 91, 29 August 2014, 16119–16120). Also in 2010 the Balearic Islands directly rejected “romaphobia” (Official Bulletin of the Parliament of the Balearic Islands no. 149, 5 November 2010, 5384–5385).

78 Official Bulletin of the Andalusian Parliament no. 318, 11 November 2005.

79 Official Bulletin of the Parliament of Navarre no. 90, 17 September 2010.

80 Andalusia, the “Day of the Andalusian *gitanos*” in 1996; Murcia, the “Regional Day of the *Gitano* People” in 1998; La Rioja joined the celebration of the “International Day of the *Gitano* People” in 2006, Catalonia in 2015, and Castile and Leon published an official statement using this festivity to recognise the group and declare them an inseparable part of the Castilian society. Navarre set the “Day of the *Gitano* Community” in 2008, 2009, 2010; Madrid, the “Day of the *gitanos madrileños*” in 2016.

81 Organic Law 2/2007 of Autonomy Statute Reform for Andalusia, art. 10.21.

promoted, especially of the *gitano* community⁸², and Castile and Leon establishes non-discrimination and respect for the diversity of the different ethnic groups as one of its guiding principles, with special attention to the *gitano* community.⁸³

The Parliament of Catalonia has made some significant recognitions to the *gitano* people. It recognised the persecution and historical continuous genocide of the *gitanos*⁸⁴, deploring all anti-*gitano* laws dictated by Catalonian institutions and committing to work for inclusive policies; it also recognised the identity of the *gitano* people and the value of their culture for Catalonian society.⁸⁵ Besides, the Catalonian Statute reform states that it is the public authorities' duty

“to look after social, cultural and religious coexistence between all persons in Catalonia, and for the respect for the diversity of people's beliefs and ethical and philosophical convictions, and they must promote intercultural relations through the motivation and creation of mutual knowledge fields, dialogue and mediation. They must also guarantee the recognition of the culture of the gypsy people as the safeguard of the historical reality of this people.”⁸⁶

These documents make a significant official recognition at a high level, but they are not many: most of the autonomous parliamentary initiatives regarding *gitanos* are motions, which have a more political than legal nature.

CONCLUDING REMARKS

The situation of the Roma in Europe has old historical roots and affects the whole community spread across the continent. It is a very heterogeneous minority, but

---

82 Organic Law 5/2007, Autonomy Statute of Aragon, art. 23.

83 Autonomy Statute of Castile and Leon, art. 16.23.

84 *Declaration of the Parliament of Catalonia of recognition of the persecution and genocide of the gitano people*, 29 March 2007.

85 Resolution 1046/VI of the Parliament of Catalonia, about the recognition of the identity of the *gitano* people and the value of their culture.

86 Autonomy Statute of Catalonia, art. 42.7: “velar por la convivencia social, cultural y religiosa entre todas las personas en Cataluña y por el respeto a la diversidad de creencias y convicciones éticas y filosóficas de las personas, y deben fomentar las relaciones interculturales mediante el impulso y la creación de ámbitos de conocimiento recíproco, diálogo y mediación. También deben garantizar el reconocimiento de la cultura del pueblo gitano como salvaguarda de la realidad histórica de este pueblo.” Own translation.

with at least two common factors to every group: their discrimination and poor living conditions; both, closely related elements.

Several instruments have been adopted regarding this problem, but many of them are *soft law*. The primacy of *soft law* instruments in the international legalisation about this issue rests on the characteristics of the contemporary international society, where the State is still the principal actor and territory is a key element for it, so issues that have relation to territory are still left to its margin of appreciation in International law.

There are legally binding instruments that can be used to guarantee the rights of minorities, but the majority of them follow a human rights approach that is ineffective for the purpose.

European instruments for the protection of national minorities in general and the Roma in particular, have not established the contents of their rights, arguing that their diversity makes it preferable to set them in each State according to their particular features and situations. The same happens with their legal status, which is left to the State's consideration.

Although this maybe reasonable and positive in some aspects—mainly due to the group's heterogeneity—, this wide margin of appreciation of the State—typical of a legislation based on *soft law*—also puts the protection of Roma rights in danger: it is easy not to recognise them as a minority and exclude them from the protection granted to other groups. In most European countries the Roma are recognised as citizens, but the implementation of the rules is frequently restrictive, and it also depends on the criteria used to define who deserves minority protection.

In Spain, after a history of repression and legal persecution, constitutional recognition of their legal equality has been achieved. Nevertheless, the Constitution does not mention national minorities nor does it recognise the *gitanos* as such. In fact, although they are protected under the Framework Convention for the Protection of National Minorities, they are not considered a national minority. Besides, Spain does not recognise Romany as a minority language under the European Charter for Minority and Regional Languages, excluding it from its protection because it is a “non-territorial” language and it is spoken by too few *gitanos*. What is very strange is that autonomous languages are indeed included in the Charter, whereas autonomous minorities are not considered under the Framework Convention.

Autonomous legislation in Spain has the same tenor: there is concern about the *gitanos*' socioeconomic situation and social intolerance towards them; some documents recognise their importance in society, but those are non-binding

instruments, and there are significant references in autonomous statutes, but they are only two cases in the country.

Therefore, to some extent Spain is a reflection of what happens in Europe. There is indeed more political recognition of the Roma and concern about their living conditions and discrimination, which has materialised in integration strategies: the State Council for the *Gitano* People was created in 2005, and in 2007, the Council for the Promotion of Equal Treatment and Non-discrimination because of racial and ethnic origin. There is the National Strategy for the Inclusion of Gitano Population 2012–2020, following the framework given by the European Council for that purpose. According to this strategy, some autonomic parliaments –in the Basque Country, Catalonia, and Andalusia, for example–have developed specific programmes for social inclusion.

However, there is no specific law about the *gitanos* in Spain, nor does exist a national law about equal treatment and non-discrimination. There has been no legal recognition of them as a minority, which is crucial for the protection of their rights. Since they are interdependent spheres, the inefficacy of the measures adopted is partly due to this omission, because legal exclusion directly affects social exclusion. First of all, because it affects the perception the population builds of the group, which is still based on prejudices. Besides, it is important for access to certain essential social services in order to improve their living conditions. Finally, it implies the recognition of cultural and participation rights, which are significant for the preservation of their identity.

The Roma are the most numerous, discriminated and disadvantaged minority in Europe, but surprisingly the least officially recognised. Their situation constitutes a European problem, but its solution has been derived to a national level, which lacks the political will to find it. There should be no fear of their legal recognition—it is not a minority with independence ambition—, so there is no reason for the states' reticence to progress in this ambit.

All these problems have their roots in history: it explains the poor conditions in which the Roma live, the social discrimination they suffer and the difficulties to find a solution to their problems. Among these, the Westphalian element still present in international society is a key factor to understand the primacy of *soft law* in issues that are so important for the states because they have relation to territory, the reluctance of states to recognise minorities and the exclusion of the Roma from this category due to their non-territorial feature. It seems that it is necessary to dig into some structural components of international society to find an effective solution to these situations.

ZSUZSA BÁLINT

“Folktales with interspersed songs”
– comparative analysis of the Singing Bone tale type
in some Spanish and Hungarian Gypsy variants

Folktales with interspersed songs represent a special area of folklore research; in the Hungarian folktale collections, this category includes only a few types (mainly *the Singing Bone* type Aath 780 and the *My mother killed it, my father ate it* type AaTh 720). Moreover, folklorists carrying out research in Hungarian-speaking territories report that during their fieldwork they rarely witnessed a storytelling event when the tale teller would perform embedded song singing. Even so, the limited number of examples mentioned, for example, by Katalin Kovalcsik or Anna Loschdorfer, has led ethnographers to presume that this phenomenon bears witness to a much older tradition. By the 20th century only a few isolated variants remained, but once it used to be general that during the act of tale telling the narrative and the interpolated songs appeared together; the former was performed in prose form while the latter was sung:

However, collecting folktales with interspersed songs is quite difficult. This is the reason why they appear so late. Mainly, because the tale tellers kept secret the fact that the poem also had a melody; they weren't willing to bring it up [...]. Nonetheless, this circumstance lets us presume that folktales with interspersed songs are an ancient way of tale telling which is in danger of extinction and that tale tellers consider this mode an old fashioned and strange custom. From this the presumption arises that formerly every poem was performed in a singing voice.¹

For us, who read the words mutely with the eyes, it is difficult to imagine, but folklore in its totality clearly indicates that people do not recognise *lyrics* without melody. [...] According to the experiences of collectors, if a collector records the lyrics of a performed song and then for safety's sake reads them back to the people, they don't recognise them; they can only repeat them singing. Melody and lyrics are not simply

---

1 LOSCHDORFER Anna: „Dalbetétes népmese” (Folktale with interspersed songs) In. *Ethnographia*, 1937. N°48. 348.

intertwined, but the music – the melody – is the most important; the lyrics are only additional. That’s why the latter is abandoned, degraded and has different variants or unrelated lines added to it, while the melody is persistent and is engraved onto the memory as a whole. All lyrics are traces of an old-time song, even verses interpolated in a prose narrative.²

If we ask international folklore research for assistance, we can see that the ethnographical collections and analyses do mention folktales with embedded lyrics in several places and these samples confirm the presumption that during storytelling the prose text and the interpolated song appeared and still appear together, the latter in the form of a song. Jack Goody, examining the genres of verbal art, mentions folktales with interpolated songs in the Lo Dagaa community in Northern-Ghana³, while José Castellanos took part in various storytelling events in different Afro-Cuban communities where the audience sang the songs with the tale teller, whether it was common singing to start the tale telling or a melody interrupting the narration from time to time⁴. While Hungarian tale researchers could not find proper examples of this phenomenon (except in some Romanian and Swabian communities), international folklorists have recorded and are still recording storytelling events where embedded songs are still performed as songs.

-
- 2 SOLYMOSSY, Sándor: „A jávorfa-mese és a Midás-monda’. Összevető folklór tanulmány” (The mapletree-tale’ and the Midás Legend. Comparative Folklore Essay) In. *Ethnographia*, 1925. N°36. 120.
  - 3 “In ‘prose’ forms, the LoDagaa have a category of *sûnsudo* (or *suolu*) which can best be translated as ‘folk tales’ [...]. Both may include a song as well as prose. The general word for song is *yielu*, a term that refers not only to the songs interspersed in folk tales, but to those sung by shepherds, or sometimes played by them on pipes [...].” GOODY, Jack: *Representations and Contradictions*, Black well Publishers, Padstow, Cornwall, 1997. 164 – Ruth Finnegan also mentions and discusses this phenomenon in the African communities: she highlights the importance of the musical setting and argues that the prosaic and musical elements can never be separately interpreted. “Indeed, much of what is normally classed as poetry in African oral literature is designed to be performed in a musical setting, and the musical and verbal elements are thus interdependent. An appreciation, therefore, of these sung forms (and to some extent the chanted ones also) depends on at least some awareness of the musical material on which the artiste draws, and we cannot hope fully to understand their impact or subtlety if we consider only the bare words in a printed page.” Ruth Finnegan: *The Oral and Beyond*, The University of Chicago Press, Chicago, 2007. 80.
  - 4 CASTELLANOS, Jorge – CASTELLANOS, Isabel: *Cultura Afrocubana IV*. (Afro-Cuban Culture), Universal, Miami, 1994. 100–101.

Let us consider a third example of this folklore phenomenon from a community whose investigation is closely connected to the text appearing in the second part of this paper, namely from Spanish Gypsy folklore. The video fragment was recorded during flamenco-gathering fieldwork and was broadcast in 1973 on the Spanish national TV channel⁵. In this recording we can see Alonso el del Cepillo, a Spanish flamenco singer telling a tale. This performance attracts our attention because of the phenomenon mentioned above: the joint performance of the prose narrative and the interpolated song is clearly recognisable.

The informant recounts the romance of Flor and Blancaflor, the story of the separated sisters: the Saracens captured one of them when she was a little girl, and she was later forced to marry the prince. One day, the pregnant queen asks her husband to bring her a companion; to fulfil her request, he brings her a captured Christian lady, who is also expecting a baby. When both of them give birth, one bears a girl, the other a boy; the Christian woman sings a lullaby to the new-born children and this song makes the queen recognise her sister. She tells her husband who the woman really is, and asks him to let her take her sister home, to their parents' house. There are lots of popular versions and styles of performance of this romance; the variant that we are analysing here is extremely important as two types of presentation – the prose narration and the singing of the song – appear together.

We can see that the prosaic words act as an accompanying text consisting of “loose/untied connecting phrases”⁶, whose function is to frame the story in which the song appears embedded. Whatever the characters tell is performed by the Singer of Tale in the form of a song. It is the lyrics of this romance, which is well known from the folklore tradition, and its variants seem to be the flamenco singers' own repertoire. Thomas A. Dubois, analysing the medieval Northern-European heroic lays, distinguishes three different categories according to the interaction of the prose texts and the song⁷. I will only discuss one of them, the case in which the prose text exceptionally fulfils an explanatory role; that is, the tale teller helps the audience and makes the context clear for them, so that they can interpret the meaning of the song.

5 “Cantes primitivos sin guitarra” (Primitive songs without guitar) In. *Rito y geografía del cante Flamenco* (Rite and Geography of the Flamenco song)
https://www.youtube.com/watch?v=LVt_-XntIIQ&t=1564s - [17.12.2017]

6 ORTUTAY Gyula: “Adalék a mese és a ballada összefüggésének kérdéséhez” (Comments on the Question of the Relationship between the Tale and the Ballad) In. *Ethnographia*, 1938. N°49. 375.

7 DUBOIS, Thomas A.: *Lyric, Meaning, and Audience in the Oral Tradition of Northern Europe*, University of Notre Dame Press, Notre Dame Indiana, 2006.

Naturally it also may happen, DuBois notes, that the lyrics appear alone, without the interpreting text. In this case, the tale teller relies exclusively on the collective knowledge of the community; he trusts, or clearly knows, that the audience is familiar with the story, and therefore they will be able to interpret what they've just heard without the help of the explanatory text which is untold in the performance but which is present in their memory. In this way the told and the untold, the vocal and the prose text complement each other:

Such evidence indicates that lyric and narrative need not have co-occured even in the same performer's repertoire in order to be associated with each other in the tradition. [...] their linkage remained undisputed, shared by performer and audience in the body of knowledge in which the present performance was to be contextualized. [...] lament and narrative explanation could prove independent of each other performatively, even while depending on each other completely for interpretive sense.⁸

This particular example of tale telling and the singing of a romance needs further study, research and comparative analysis. It would be important to examine the question of *fragmentismo* and contamination mentioned by Luis Suárez Ávila, the Spanish flamenco researcher, and to investigate the function of the *exordios* (the initial verses of the romance performed in a prosaic way)⁹. It also would be crucial to search for further examples of this performance, in order to be able to answer the question of whether it is an expanded mode of performance among the Spanish Gypsy flamenco singers, or if this is the same isolated, partially living mode that the Hungarian folktale researchers discussed.

What makes the folktale researchers' and folktale interpreters' job even more difficult is that for us the narratives only exist in a registered/fixed form, therefore they are extracted from their original context; they are separated from the living act of storytelling and they are available to us merely in a printed or text version¹⁰. As a

8 Ibid. 62–64.

9 SUÁREZ ÁVILA, Luis: "La memoria viva, elolvido y elfragmentismo – poderosos agentes fundacionales del flamenco" In. *Boletín de la Real Academia Sevillana de Buenas Letras: Minervae Baeticae*, 2010. N° 38. 303., 313.

10 "Oral texts on a printed page give almost no indication of the timing used in performance. I say 'almost' because the spatial conventions of paragraph indentation, chapter or section separations, and lineation can convey some hint of what in oral performance may be represented largely (though not necessarily solely) by temporal divisions. Thus, the typographical markers which, in a written tradition, can conventionally define something as 'poetry' by printing it as separated lines, can also be used by translators of oral texts to convey something of the timing – the *pauses* above all – in

result we can find no trace of the original mode of performance in these narratives. The only formal feature that makes us presume that these interpolations must have been performed differently than the text is their lyrical form: the rhythmical text that, makes them easier to memorize.

We've already examined the idea that the accompanying text can fulfil an explanatory role, creating the context in which the song is embedded during the course of telling. We've also mentioned that during the act of telling, the interpolated song can function as an interactional tool in the teller's repertoire¹¹: the audience joins in the singing of the well-known traditional song, they become an integrated part of the act/performance in which the audience is an essential participant from an interpretative point of view¹². At the same time the songs interspersed in the folktales create a sentimental tension due to their appearance "in moments of intense emotional and artistic concentration"¹³. The hero of the tale is "experiencing extreme grief" the expression of which is fairly difficult for the character unless he

---

the performance. Beyond this, however, representations as text mostly give absolutely minimal information about performer's use of time." FINNEGAN: 130.

- 11 „A further essential factor is the audience, which, as it not the case with written forms, is often directly and immediately involved in the actualisation and creation of a piece of oral literature. [...] Sometimes individual performers choose to involve their listeners directly, as in story-telling situations where it is common for the narrator to open with a formula which explicitly arouses the audience's attention, often with the expectation that they will participate actively in the narration and, in particular, join in the choruses of songs which the teller introduces into the narrative. The audience can be exploits in similar ways in the performance of poetry, particularly in sung lyrics where it is common practice for the poet to act as leader, singing and improvising the verse line, while the audience performs as a chorus keeping up the burden of the song, sometimes to the accompaniment of dancing or instrumental music." FINNEGAN: 84.
- 12 "In the same way that a book needs to be read in order to decipher the meaning in it and gain knowledge, the performer needs an audience. The audience is not just passive listeners; but they are active participants who have a vital role to play in the whole performance act. Audience participation is one of the necessary elements in storytelling because it not only complements the performer's actions but makes the story complete as well." NTULI, Cynthia DanisileNtuli: "The function of songs in the performance of Zulu folktales" In: *Muziki: Journal of Music Research In Africa*, 2010. N°7. (2) 220.
- 13 RAMA, Ángel: *Writing across cultures. Narrative Transculturation in Latin America*, (trans. David Frye), Duke University Press Book, Durham, 2012. 173.

sings it out¹⁴. We can say in other words that the songs embedded in the folktales strongly dramatize the story.

The most important question concerning the text constituting function of the embedded songs is: “does the song, or inserted song generate in the course of the tale [...] another event or an unhoped action that changes or (fulfils) the hero’s destiny”¹⁵? To be able to answer this question properly, we should move on to the comparative analysis of some Spanish and Hungarian Gypsy variants of the Singing Bone tale type (Aath 780).

For a better understanding of this second part, I will make a brief summary of the plot using those motifs that are shared by almost every variant¹⁶: a task is given which must be completed and the one who completes it deserves a gift/reward. Two or three brothers or sisters try to carry it out, but only the little one succeeds; then he/she is murdered by the other (most often the eldest) brothers/sisters who are motivated by envy. From the buried dead body a plant grows and someone, using the wood of the plant, prepares a musical instrument that will speak out, sing out and reveal the secret, the crime; in the end the villains get their well-deserved punishment and in some variants the victim revives. We’ll see that among our variants, the Spanish examples will differ radically from this sequence, mostly in the way in which the instrument is prepared or obtained.

The four variants that we have chosen are: “El reyciego”¹⁷, “La flor de lalilá”¹⁸, “Jávorfa”¹⁹ and “Erzsikemeséje”²⁰. Analysing the opening sequences of these tales we

---

14 Ntuli quoting Msimang, NTULI: 224.

15 BÁLINT, Péter: “The Text Constituting Function of Songs in Tale-telling. The Hermeneutics of ‘Folk Tale Songs’” (trans. Gabriella Ágnes Nagy) In. *The Curse the Secret and the Promise in the Folktales*, Didakt, Debrecen, 2015. 373.

16 SOLYMOSSY Sándor: “Mese a jávorfáról” (Tale on the Maple Tree) In. *Ethnographia*, 1920. N°31. 5.

17 “The blind king” In. *Cuentos maravillosos de un gitano navarro* (A Navarro Gypsy’s Fairytales), (Asensio Garcia, Javier – Ortiz, Helena ed.), Piedra de Rayo, Logroño, 2008, 119–128.

18 “The lalilá flower” In. *Cuentos populares de los gitanos españoles* (Popular Spanish Gypsy Tales), (Asensio Garcia, Javier ed.) Siruela, Madrid, 2011. 207–212.

19 “Maple tree” In. *A cigány meg a sárkány, Püspökladányi cigány mesék* (The Gypsy and the Dragon, Gypsy Folktales from Püspökladány), (Csenki Sándor ed.) Európa Könyvkiadó, Budapest, 1974. 99–101.

20 “Lizzy’s tale” In. Kovalcsik Katalin–Tálos Endre “Egy dalbetétes cigány népmese – Jávorfácska” (A Gyps Folktale with Interspersed Song – The Maple Tree) In.

can detect a crucial difference: in the words of Solymossy, the Spanish variants are “*adolescent boys’ stories*”. That is to say, the heroes in these variants are young boys, therefore the principal task to be completed will also be different: they are supposed to bring the magical medicine to cure the ill king²¹. On the contrary, the characters of the Hungarian versions are young ladies and they are sent to pick strawberries as in the majority of the Hungarian variants of the Maple Tree type (AaTh 780):

Once upon a time there lived a king; he had three sons, two of them were very clever but the third one was a fool. And then the king went blind. And doctors came from here, doctors came from there, and none of them could tell what he had in his eyes, why he had gone blind, and then one told him:

– It is almost impossible to find the medicine that this man needs because someone must grab a lioness, milk her, bring the milk here and put it on the king’s eyes to cure them.²²

Once upon a time there was a king. That king had three daughters. One day the king says to the girls:

– Listen to me, girls! Go to pick strawberries. The one who fills her basket up first, will receive a crown.²³

As we can see, the variants share the following motifs: three brothers or sisters go on to complete the task but only the little ones succeed who are later killed by their brothers or sisters who act out of envy. Following the sequence mentioned by Solymossy, this is the point from which the four variants start to differ radically from each other, the analysis of these variants could lead the researcher to make some statements about the particular “telling-style” of each teller. The first variant starts with an introductory motif-sequence: the brothers leave the palace to find the

---

Zenetudományi dolgozatok, MTA Zenetudományi Intézet, Budapest, 1989. 194–197.

21 SOLYMOSSY: 1920. 18.

22 „[...]era un rey, tenía tres hijos, perodoseran muy listos y uno era tonto. Y el rey se quedó ciego. Y vengan médicos aquí, vengan médicos por acá y ninguno le podía encontrar lo que tenía en los ojos, que se quedó ciego y entonces uno le dijo: ASENSIO GARCIA: 2008. 119.

– La medicina que a este hombre le hace falta es casi imposible de encontrar, porque hay que coger a una leona, muirla, traer la leche aquí y echarle a los ojos para que se pueda curar.”

23 „Volt, hol nem volt, egy király. Annak a királynak volt három lánya. Azt mondja a király a lányoknak:

– Ide figyeljete, lányok! Menjete el epret szedni. Aki leghamarább teleszedi a kosarát, annak koronát csináltatok.” CSENKI: 99.

medicine, later, when they reach a junction, where there are three possible routes they separate and each of them continues the route alone. The youngest one arrives at a village where he gets accommodation at the last house. During the night, he is the only one who passes the “bravery-test” and saves the three damned men from the curse. They, in return for having been saved, give him useful pieces of advice how to obtain the medicine. Following their advice, the youngest prince gains the seeking medicament easily. Before returning to the palace, he runs into his brothers in the neighbouring forest and tells them how he had succeeded. The elder brothers, motivated by envy and frightened of losing the reward and also the crown, decide to murder the prince by pushing him into a well. While the youngest prince is falling into the well, there appear the three spirits who had been saved by the prince from the punishment/torment at the beginning of the tale; as a result, they were in his debt, so they come to save him. They pick up some bones from the nearby cemetery, make a rope of them and use it to pull out the boy. Before leaving, they give him a magic *trumpet*.

He jumps on, he holds on, they grab him, pon, pon, pon, pon, pon, and they pull him up. They pull him up, and this is when Alejos, the condemned, gave him the trumpet. He said to him:

– Catch this trumpet and go past your palace door; when you play it you’ll see what this trumpet will say. Go on, play it.

He played it and it said:

Play, play, my whistle

Don’t stop playing on me

My brothers killed me

*For the flower of release.*²⁴

Firstly, we see a component, which is mentioned by Judit Gulyás and Lujza Tari²⁵, Hungarian folklorists: “the hero gets the magical instrument as a gift

24 “Se monta, se agarra, locogen, pon, pon, pon, pon, pon, losuben. Losubenarriba y es cuando le dio la trompeta Alejos, el encondenado. Le dijo:

– Toma estatrompeta y paséate por la puerta de tupalacioquecuando la toques vas a ver loqueva a decirestatrompeta. A ver, tócala.

La tocó y decía: „Toca, toca, pitomío / No me dejes de tocar / Mishermanos me mataron / Por la flor de liberar.” ASENSIO GARCIA: 2008. 127.

25 TARI Lujza: „Zenei adatok a magyar népmesékben: Dallamok és hangszerek” (Musical data in the Hungarian Folktales: Melodies and Musical Instruments) In. *Zenetudományi dolgozatok*. (Felföldi László–Lázár Katalin ed.), MTA Zenetudományi Intézet, Budapest, 1990–1991.

from a (supernatural) helpmate²⁶. Secondly, we have the recurrent folktale motif of throwing the victim into a well, so that the well appears as the symbol of the underworld, of the realm of the dead. Our folklorists also mention that different kind of musical instruments can appear in folktales: beside the most frequent, the *recorder*, we can find the whistle, the horn, the trumpet, the bass, the violin, the piano, the drum or any other way of making noise²⁷. Finally, we clearly have the secret, the *singing out* of the crime²⁸; therefore, the embedded song's function becomes evident; namely, the song helps to express the grief or deep sorrow that the character is experiencing. Moreover, in these printed texts, as we've already mentioned, only the strophic construction alludes to a different kind of performance; we, the readers of the tale, only perceive the "textual representation"²⁹ of the song and in the act of singing "only the narrative audience (the actors of the tale) participates"³⁰.

The second variant shows many similarities with the former: they do not only share the main attribution of being both an "adolescent boys' story", in which the heroes must obtain the magical medicine for their father; they also have the same sequence of motifs recounting how the prince gains the musical instrument. At the beginning of the tale, the youngest one shares his food with an old man and he, in return, gives him a magical recorder and also gives him good advice about how he could get the medicine he needs. When the older brothers see that the young one has obtained the medicine, they decide to kill him: they push him into a river. At this moment the old man appears, saves the prince and, with the help of the recorder, he recounts the cruel act of the brothers:

The old man, whom Pedro gave food, knew the destiny that was awaiting him, so he appeared at the river, he pulled him out and cured him. [...]

– Your brothers didn't love you well, they killed you, and they pushed you into the river, everything happened because of the envy of seeing you with the flower you obtained

---

26 GULYÁS Judit: „Mese és zene” (Folktale and Music) In. *Folklór és zene* (Folklore and Music), (Szemerényi Ágnes ed.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009. 278.

27 TARI: 190.

28 „The song and the lyrics inserted in tales function as the hero's (a future victim, someone under a spell, the one sacrificed) encoded message, contained in a painful song that narrates to the one addressed an earlier, secretly performed crime – a murder. [...] The story teller lets the audience know about the crime or curse to be silenced or kept in secret, or the fact of the intention to hurt someone.” BÁLINT: 370.

29 GULYÁS: 279.

30 Ibid.

and for fear you would get the crown from your father. [...] Do you remember that I gave you a flute that tells the truth about the person who plays it?

– Yes, I do.

– So, play it, and you’ll see what it says.

Pedro started to play. The flute sang and talked:

Pedro, play on me

Don’t stop playing on me,

Your brothers killed you

*For the flower of lalilá.*³¹ (the italics are mine – Zs.B.)

The same recorder shows up in the third variant too, but the folktale registered in the collection by Csenki has most of the other motifs that the Hungarian Maple Tree tale type does:

While they were walking they found a well. They sat down, they cut the youngest one’s throat and they pushed her to the well [...]. Later, the king’s shepherd went to the well.

He sees that from the well a maple tree grew. The shepherd says:

– I’ve been coming here to water for many years, but I haven’t seen this tree yet.

Whatever God gives, I will make a flute from it.

So, he made a flute. He put it to his mouth and he wanted to pipe. The flute started to speak by itself:

Play it, play it my shepherd,

I was the king’s daughter

I am a maple tree now

A flute of the maple tree

Picking strawberries

And preserving the trace of the wheel.³²

31 “El hombreviejo a quien Pedro le dio de comersabía el destinoque le esperaba, asíqueapareció junto al arroyo, lo sacó del agua y lo sanó. [...]

– Tus hermanos no te han querido bien, te han matado y te han arrojado al agua, todo por la envidia de verte aparecer con la flor, temiendo que la corona de vuestro padre fuera a ser para ti. [...] ¿Te acuerdas que te regalé una flauta que canta la verdad de quien la toca?

– Sí.

– Pues tócala y verás lo que dice.

Pedro se puso a tocar. La flauta cantó y habló: “– *Pedro, tócame / y no me dejes de tocar, / que tus hermanos te mataron / por la flor de lalilá.*”ASENSIO GARCIA: 2011.210.

32 “Miközben mentek, találtak egy kutat. Leültek, a legkisebbiknek elvágták a nyakát, és bedobták a kútba. [...] No, majd a király juhásza ment a kúthoz. Hát látja, hogy a kútból jávorfa nőtt ki. Azt mondja a juhász:

Csenki's variant is a very short tale, at only three pages, but precisely due to its restricted length this is a quite tight and dense narration. After the simple phrases, which tell us about the circumstances and the murder itself, the song speaks out from the recorder, in this way representing the tale's emotional climax: "In developing the plot, songs are important in many ways. [...] Secondly, songs heighten tension and suspense, thus moving the story to its climax"³³. Also, the song's text constituting function appears: the lyric embedded in the folktales tells the story itself in a condensed, dense version, and the task of the whole narrative is to develop and detail this story:

These songs carry out a central function in the story, for they are engaged in the narrative discourse – sometimes in its surface argument and sometimes in its deepest currents. These are moments of intense emotional and artistic concentration, veritable arias, which, within a *short space and in a single musical tessitura, encode the meanings that every work of fiction must develop at length*.³⁴(the italics are mine – B.Zs.)

The fourth variant, which was chosen from the collection of Katalin Kovalcsik and Endre Tólos, is the pair of the previous tale in the sense that the king sends his daughters to pick strawberries; only the youngest is able to do so, and she is later killed by her sisters, who are motivated by envy: they bury her in the wheel trace. However, in this variant the musical instrument is not prepared from the tree that grew from the dead body, nor at the place where the murder happened (as Solymossy described in the motif-sequence). In the beginning of this version the king gives a gift to all of his daughters, so the youngest one gets a willow stick. She plants it in the garden and later a willow tree grows there. On the night on which

---

– Ennyi-annyi éve járok ide itatni, de ezt a fát még nem láttam. Akármit ad Isten, furulyát csinállok belőle.

Azzal fogta, csinált egy furulyát. A szájához tette, és bele akart fújni. A furulya magától megszólalt: *Fújjad, fújjad, én juhászom, / Én is voltam király lánya, / Ha most vagyok egy jávorfácska, / Jávorfának furulyája, / Eperfának megszedése, / Kerékvágás eltevése.*" (Translation of the lyric by Gabriella Ágnes Nagy) CSENKI: 99.

33 Ntuli quoting Msimang, NTULI: 217. – Not in vain does Péter Bálint call these embedded songs *funeral oration*: „During the performance of the tale-teller the members of the audience constantly change, since due to the many repetitions they know the tale and the tradition of the songs well enough, they are capable of solving – to get her with the hero – the symbolic-metaphoric message (secret) which is often the narrative of pain, of sorrow, of grief; in other words, a *funeral oration*.” BÁLINT: 370–371.

34 RAMA: 173.

the elder sisters kill the youngest one, a herdsman notices that the tree is singing the following song:

And one night a herdsman went there with his herd. And the willow tree, when he was passing by, started to pipe/sing:

Listen, my herdsman

Listen, my herdsman

These two thieves

These two thieves

Buried me in the soil,

Buried me in the soil,

And they took my strawberries,

And they took my strawberries³⁵.

Let us summarize the function of the interpolated songs in the light of the comparative analyses. Since the songs are the most effective way for the characters to express their deep sorrow, in the course of the narrative the embedded lyrics create an emotional tension. This act of expression, that is, the revealing of a secret and a crime, has a retroactive impact, and so:

[...] when the song in the story presented is inserted between two events, it starts to function as a kind of interpretative “axis” that not only sheds light on one episode or experience, but on the totality of the story as it unfolds step by step in the course of the tale telling act, thus shedding light on the meaningfulness of the narrative.³⁶

At this point we can return to our initial question, namely, whether the embedded song generates a new episode in the narrative. The folktale interpretation has shed light on the fact that the interpolated songs help to develop the plot and the episodes will change or transform it in such a way that they will be able to bring the story towards its ending. Therefore, when the song starts speaking in the variants, the king doesn't want to believe his ears, so he makes his wife and sons/daughters listen to it. In every version, when the song is speaking to the murderer, changing some of the lyrics a little, it names that person as the criminal and reveals the crime to the father. Motivated by the morality of folktales, the king is now able to bring justice, and in some variants the victim revives:

---

35 “És egy este a pásztor arra járt a gulyával. És a fűzfa, amikor odaért, elkezdte fújni: *Hallod-e te, én pásztorom, / Hallod-e te, én pásztorom, / Ez a két tolvaj. / Ez a két tolvaj. / Eltemetett a földbe, / Eltemetett a földbe, / És az epremet elvette, / És az epremet elvette.*” KOVALCSIK-TÁLOS: 197.

36 BÁLINT: 377.

– You play it too, my other daughter! [...]

Play it, play it my murderer,

I was the king's daughter

I am a maple tree now

A flute of the maple tree

Picking strawberries

And preserving the trace of the wheel.

At that moment the girl grabbed the flute and threw it down. The flute turned back into a princess, and she was even more beautiful than before. The king had a gallows set up and wanted to hang the two elder daughters. The youngest one told him:

– Daddy, this one isn't guilty!

So they hanged the eldest one.

And they lived happily ever after.³⁷

We are aware of the fact that folktales with interspersed songs need further analysis: we have proofs that folk music-archives still hold folklore products which, till this moment, have escaped the researchers' attention or have been objects of analysis only from a musical point of view. The parallelism with the Spanish Gypsy culture is not an accidental/unintentional or arbitrary choice: among the Andalusian flamenco singers the performance of the romances with explanatory prosaic texts still exists as a living cultural act, whose deeper examination and comparison with the Hungarian variants could lead us to quite interesting statements or discoveries. For the analysis of this mode of presentation it would be crucial to involve one of the most important topics of the current folklore studies, namely the ethnographic performance, for a better understanding of the tale telling and singing act.

---

37 “– Fújj bele te is, másik lányom! [...] ’Fújjad, fújjad, én gyilkosom, / Én is voltam király lánya, / Ha most vagyok jávorfácska, / Jávorfának furulyája, / Eperfának megszedése, / Kerékvágás eltevése.’

Akkor a lány fogta a furulyát, és földhöz vágta. A furulya visszaváltozott királylánnyá, de még szebb volt, mint azelőtt. A király mindjárt akasztófát állítatott, és fel akarta akasztani a két lányt. A legkisebb lány szólt neki:

– Tata, ez az egyik néném nem bűnös!

No, a legidősebb lányt felakasztották.

Ők meg máig élnek, ha meg nem haltak.” CSENKI: 101.

BIBLIOGRAPHY

- BÁLINT Péter (2015): “The Text Constituting Function of Songs in Tale-telling. The Hermeneutics of ‘Folk Tale Songs’” (trans. Gabriella Ágnes Nagy) In. *The Curse the Secret and the Promise in the Folktales*, Didakt, Debrecen, 2015. 365–392.
- “Cantes primitivos sin guitarra” (Primitive songs without guitar) [Online]. In. *Rito y geografía del cante Flamenco* (Rite and Geography of the Flamenco song) https://www.youtube.com/watch?v=LVt_-XntIIQ&t=1564s- [17 december 2017.]
- CASTELLANOS, Jorge–CASTELLANOS, Isabel: *Cultura Afrocubana IV*, Universal, Miami, 1994.
- DUBOIS, Thomas A.: *Lyric, Meaning, and Audience in the Oral Tradition of Northern Europe*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana, 2006.
- “El reyciego” (The blind king) In. *Cuentos maravillosos de un gitano navarro* (A Navarroy Gypsy’s Fairytales), (ed. Asensio Garcia, Javier–Helena Ortiz), Piedra de Rayo, Logroño, 2008. 119–128.
- GOODY, Jack: *Representations and Contradictions*, Black well Publishers, Padstow, Cornwall, 1997.
- GULYÁS Judit: „Mese és zene” (Folktale and Music) In. *Folklór és zene* (Folklore and Music), (szerk. Szemerkenyi Ágnes), Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009. 277–296.
- „Erzsike meséje” (Lizzy’s tale) In. KOVALCSIK Katalin – TÁLOS Endre “Egy dalbetétes cigány népmese – Jávorfácska” (A Gypsy Folktale with Interspersed Song – The MapleTree) In. *Zenatudományi dolgozatok*, MTA Zenatudományi Intézet, Budapest, 1989. 194–197.
- FINNEGAN, Ruth: *The Oral and Beyond*, The University of Chicago Press, Chicago, 2007.
- „Jávorfá” (Mapletree) In. *A cigány meg a sárkány, Püspökladányi cigány mesék* (The Gypsy and the Dragon, Gypsy Folktales from Püspökladány), (szerk. CSENKI Sándor), Európa Könyvkiadó, Budapest, 1974. 99–101.
- “La flor de lalilá” (The lalilá flower) In. *Cuentos populares de los gitanos españoles* (Popular Spanish Gypsy Tales) (ed. Javier Asensio Garcia), Siruela, Madrid, 2011. 207–212.
- LOSCHDORFER Anna: „Dalbetétes népmese” (Folktale with interspersed songs) In. *Ethnographia*, 1937. No 48. 346–361.

- NTULI, Cynthia Danisile: “The function of songs in the performance of Zulu folktales” In. *Muziki: Journal of Music Research In Africa*, 2010. No 7. (2) 216–227.
- ORTUTAY Gyula: “Adalék a mese és a ballada összefüggésének kérdéséhez” (Comments on the Question of the Relationship between the Tale and the Ballad) In. *Ethnographia*, 1938. No. 49. 373–379.
- RAMA, Ángel: *Writing across cultures. Narrative Transculturation in Latin America*. (trans. David Frye), Duke University Press Book, Durham, 2012.
- SOLYMOSSY Sándor:
- „A jávorfa-mese és a Midás-monda’. Összevető folklór tanulmány” (The maple tree-tale’ and the Midás Legend. Comparative Folklore Essay) In. *Ethnographia*, 1925. No 36. 105–129.
- “Mese a jávorfáról” (Tale on the Maple Tree) In. *Ethnographia*, 1920. N° 31. 1–25.
- SUÁREZ ÁVILA, Luis: “La memoria viva, elolvido y elfragmentismo – poderosos agentes fundacionales del flamenco” In. *Boletín de la Real Academia Sevillana de Buenas Letras: Minervae Baeticae*, 2010. No 38. 289–314.
- TARI Lujza: „Zenei adatok a magyar népmesékben: Dallamok és hangszerek.” (Musical data in the Hungarian Folktales: Melodies and Musical Instruments) In. *Zenatudományi dolgozatok*. (ed. Felföldi, László–Lázár, Katalin), MTA Zenatudományi Intézet, Budapest, 1990–1991.

